

ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

รองศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา

โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา
สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

รองศาสตราจารย์สมภาร พรหมทา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

โครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ลิขสิทธิ์ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต. - -

กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา, ๒๕๔๙.

๑๒๒ หน้า.

๑. ศาสนากับสังคม. I. สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา. I. ชื่อเรื่อง.

๒๐๑.๗๖

ISBN ๙๗๔-๘๓๑๐-๒๙-๙

พิมพ์ครั้งที่ ๑

กันยายน ๒๕๔๙

จำนวน

๘๐๐ เล่ม

จัดพิมพ์เผยแพร่

สำนักมาตรฐานและประเมินผลอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

๓๒๘ ถนนศรีอยุธยา เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๖๑๐ ๕๒๐๐

โทรสาร ๐ ๒๓๕๔ ๕๕๓๐

www.mua.go.th

แบบปก

นิกร แผ่แผ่นทอง

พิมพ์ที่

หจก. อรุณการพิมพ์ ๙๙/๒ ซอยพระศุภี ถนนดินสอ แขวงบวรนิเวศ

เขตพระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐

โทร. ๐-๒๒๘๒-๖๐๓๓-๔ โทรสาร ๐-๒๒๘๐-๒๑๘๗-๘

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาได้ตระหนักถึงความจำเป็นและภาวะขาดแคลนตำราที่ใช้ประกอบการเรียนการสอนในหลักสูตรระดับอุดมศึกษา ซึ่งตำราถือได้ว่าเป็นสื่อหลักสื่อหนึ่งที่สำคัญในการสอนและการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ตลอดจนใช้เป็นเอกสารประกอบการค้นคว้าอ้างอิงในทางวิชาการ โดยเฉพาะตำราที่มีคุณภาพมาตรฐานทางวิชาการ จึงได้ดำเนินการโครงการจัดทำตำราเพื่อการพัฒนาคุณภาพการศึกษาในระดับอุดมศึกษา และจัดพิมพ์ตำรา พร้อมทั้งจัดทำแผนซีดี เพื่อมอบให้สถาบันอุดมศึกษาใช้ประโยชน์เป็นตำราประกอบการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาจึงใคร่ขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์สมภารพรมทา ผู้แต่ง ที่ได้สละเวลาอันมีค่าแต่งตำราเรื่อง ศาสนาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อใช้ประกอบการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาต่อไป

(ศาสตราจารย์พิเศษภาวิฑ ทองโรจน์)
เลขาธิการคณะกรรมการการอุดมศึกษา
กันยายน ๒๕๔๙

คำนำ

หนังสือเล่มนี้เขียนขึ้นด้วยจุดประสงค์หลักๆ สองประการคือ (๑) เพื่อให้เป็นหนังสือประกอบการเรียนวิชาเกี่ยวกับศาสนาในระดับอุดมศึกษา เนื่องจากวิชาเกี่ยวกับศาสนาที่เรียนกันในระดับอุดมศึกษานั้นมักเป็นวิชาพื้นฐานที่ต้องเรียนกันในปีต้นๆ เนื้อหาของหนังสือนี้จึงออกแบบในลักษณะที่เชื่อว่าจะตรงกับวุฒิภาวะของผู้เรียนในชั้นปีต้นๆคือปีแรกหรือปีที่สอง ไม่เกินไปกว่านั้น (๒) เพื่อเป็นหนังสือที่ให้ข้อคิดทางด้านการประยุกต์คำสอนของศาสนาเข้ากับการพัฒนาชีวิตสำหรับบุคคลภายนอกมหาวิทยาลัยที่สนใจเรื่องทางศาสนา จุดประสงค์ที่สองนี้ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับจุดประสงค์แรกในแง่ที่ว่า แม้หนังสือนี้ผู้เรียนที่ใช้เป็นหนังสือประกอบการเรียนในมหาวิทยาลัยจะใช้เป็น “ตำราเรียน” แต่ตำรานั้นควรจะมีพลังทางด้านการชี้ชวนเพียงพอที่จะให้ผู้เรียนมองเห็นประโยชน์ในแง่การประยุกต์สิ่งที่หนังสือกล่าวเอาไว้กับชีวิตจริง ไม่ใช่หนังสือที่ใช้เรียนระยะเวลาหนึ่ง เมื่อผ่านพ้นการสอบแล้วก็ทิ้งไปดังเช่นตำราส่วนใหญ่

การเรียนวิชาเกี่ยวกับศาสนานั้นทำได้หลายอย่าง อย่างน้อยที่สุดก็มีสองแนวทางหลักๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้คือ (๑) เรียนเพื่อให้รู้รายละเอียดคำสอนของศาสนาต่างๆ (๒) เรียนแบบไม่ต้องรู้รายละเอียดมาก แต่รู้ว่าปัญหาของชีวิตต่างๆที่สำคัญๆนั้น เราจะสามารถนำเอาคำสอนของศาสนาต่างๆมาใช้แก้ไขอย่างไร หนังสือนี้เขียนในแนวทางที่สอง การเรียนรู้รายละเอียดคำสอนของศาสนาต่างๆนั้นนักเรียนก่อนระดับมหาวิทยาลัยได้เรียนรู้มาพอสมควรแล้ว หนังสือนี้ไม่ต้องการกล่าวถึงคำสอนของศาสนาต่างๆอย่างละเอียดลึกซึ้ง หากวิชาเกี่ยวกับศาสนาที่เรียนกันในมหาวิทยาลัยวิชาใดต้องการให้ผู้เรียนรู้คำสอนของศาสนาต่างๆอย่างละเอียด หนังสือเล่มนี้ก็ไม่เพียงพอ จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่หนังสือเล่มนี้จะให้เป็นหลักแก่ผู้เรียนและผู้อ่านอย่างเพียงพอก็คือ การเสนอให้เราพิจารณาว่า สิ่งที่เรียกว่าคุณภาพของชีวิตตามที่ศาสนามองนั้นคืออะไร แตกต่างจากความคิดเรื่องคุณภาพชีวิตที่เสนอโดยศาสตร์สาขาต่างๆในทางโลกอย่างไร ที่สำคัญไปกว่านั้นก็คือ หนังสือนี้จะพยายามชี้ให้เห็นว่า ข้อเสนอของศาสนาเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตนั้นไม่เพียงแต่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะศาสนานั้นสนใจแก่นแท้ของมนุษย์ เท่านั้น แต่สิ่งที่ศาสนาเสนอนั้นยังสามารถใช้ได้กับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปมากมายมหาศาลอย่างเช่นสมัยปัจจุบันและอนาคต

ผู้คนใน โลกสมัยใหม่ไม่น้อยที่มีชีวิตเหินห่างจากศาสนา เมื่อมีชีวิตที่เหินห่างจากศาสนาก็เป็นธรรมดาที่จะมองไม่เห็นคุณค่าของศาสนา แต่เนื่องจากสิ่งที่ศาสนาเกี่ยวข้องกับด้วยเป็นหลักอันได้แก่ชีวิตในทางโลกของมนุษย์นั้นเป็นสัจธรรมที่ไม่มิวันเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ในท้ายที่สุดแล้วชีวิตที่เหินห่างจากศาสนาทั้งหลายก็จะเริ่มเรียนรู้ว่าจะต้องมีอะไรสักอย่างในชีวิตตนที่ขาดหายไปเป็นแน่

แต่ ยกตัวอย่างเช่นคนบางคนอาจขยันขันแข็งทำมาหากินจนร่ำรวย เขามีเงินทองมากมาย แต่กลับรู้สึกลึกลับว่าชีวิตยังพร่องอยู่ วันหนึ่งเขาอาจล้มป่วยด้วยโรคร้ายที่ไม่มีทางรักษา ช่วงเวลาที่เหลืออยู่ไม่มากนักของชีวิตนั้นสอนเขาว่าเงินทองไม่อาจช่วยให้เขาเกิดความมั่นใจในชีวิตเลย อะไรคือสิ่งที่รออยู่ในความตายหรือหลังไปจากนั้น หรือว่าชีวิตจะสิ้นสุดลงเพียงความตายเท่านั้น ถ้าชีวิตหลังความตายยังมีอยู่ เขาจะเป็นอย่างไร แต่ถ้าทุกอย่างสิ้นสุดลงเพียงความตายเท่านั้น ก็น่าสงสัยว่าทำไมชีวิตจึงเป็นสิ่งที่เล็กน้อยไร้ค่าเช่นนี้ เราอยู่ในโลกราวๆ ๗๐ ปี ก่อนหน้านั้นไม่มีอะไร และถัดจากนั้นก็ไม่มีอะไร ถ้าชีวิตเปรียบได้กับประกายไฟที่สว่างวาบขึ้นชั่วครู่ในที่มืดแล้วก็ดับหายไป เช่นนี้ ทำไมเราจึงต้องดิ้นรนขวนขวายที่จะสะสมเงินทองและเกียรติยศกันเช่นนี้หนอ ข้อสงสัยหรือกระแสความคิดที่ก่อตัวขึ้นในยามที่ชีวิตประสบกับวิกฤตการณ์เช่นนี้ไม่อาจตอบได้ด้วยวิชาหรือศาสตร์ในทางโลกอย่างที่สอนกันอยู่ทั่วไปในสถานศึกษา บางชีวิตอาจจบลงไปพร้อมๆ กับความมืดมนไม่มีคำตอบ เพราะไม่เคยสนใจศาสนาซึ่งคุ้นเคยกับปัญหาพวกนี้เป็นอย่างดี ถ้าชีวิตไม่น้อยจบลงพร้อมความมืดมนเช่นนั้นก็เป็นเรื่องที่น่าเสียดาย เพราะเหตุนี้กระมัง เราจึงสอนวิชาเกี่ยวกับศาสนาบ้างในระดับมหาวิทยาลัย แต่การสอนศาสนาอย่างที่เน้นให้รู้รายละเอียดของคำสอนศาสนาเพียงอย่างเดียวนั้นอาจไม่ตรงกับสิ่งที่เราจะสามารถใช้ศาสนากับชีวิตจริง เพราะการใช้ศาสนากับชีวิตจริงได้นั้นจะต้องเกิดบนพื้นฐานของการเชื่อมั่นและเข้าใจในคุณค่าของสิ่งที่ศาสนาสอน การเรียนรู้ศาสนาอย่างที่จะทำให้เรามองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ศาสนาสอนต้องกระทำกันต่อเนื่องและยาวนาน และที่สำคัญที่สุดก็จะต้องปราศจากการโฆษณาชวนเชื่อหรือยึดยึดคำสอนของศาสนาให้แก่ผู้เรียนอย่างสิ้นเชิง

เมื่อกล่าวถึงศาสนา ผู้รู้ทางศาสนาไม่น้อยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้รู้ในศาสนาที่เชื่อกันว่าสอนเรื่องการปฏิบัติเช่นพุทธศาสนา มักจะกล่าวว่า การเรียนศาสนาผ่านทางตัวหนังสืออย่างเดียวไม่พอ จะต้องมีการปฏิบัติด้วย คำกล่าวนี้มีเหตุผลสนับสนุนไม่น้อย หนังสือนี้เขียนบนสมมติฐานที่ว่าความรู้ในทางศาสนานั้นวัดกันที่ความสามารถในการใช้สิ่งที่รู้ให้เกิดผลแก่ชีวิตตน คนที่รู้คำสอนของศาสนาอย่างละเอียดชนิดที่สามารถรับเป็นวิทยากรไปบรรยายเรื่องราวทางศาสนาได้สบายๆ แต่ก็ยังซีโมโหในเรื่องที่ไม่สมควร โมโหนั้นเป็นตัวอย่างของผู้ที่รู้คำสอนของศาสนาผ่านเพียงตัวหนังสืออย่างเดียว จะอย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงการปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา ผู้เขียนเชื่อว่าการปฏิบัติสามารถเกิดได้หลายทาง ไม่เพียงแต่การลงมือทำอย่างที่ผู้รู้ในศาสนากล่าวถึงเช่น การหลับตาทำสมาธิอย่างเป็นรูปแบบเท่านั้น การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์นั้นเกิดจากความตระหนักรู้ในระดับลึก และความตระหนักรู้ในระดับลึกบางอย่างก็เกิดได้จากการอ่าน ผู้ที่อยู่ในวงการวรรณคดีไม่น้อยเชื่อว่าการอ่านหนังสือที่ลึกซึ้งอย่างพินิจพิจารณาและค่อยเป็นค่อยไปนั้นสามารถมีผลต่อชีวิตของคน ผู้เขียนเองก็เชื่อเช่นนั้น ในการออกแบบหนังสือนี้ส่วนหนึ่งได้กระทำบนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่า หากหนังสือเกี่ยวกับศาสนาสามารถนำเสนอได้อย่างลึกซึ้งเพียงพอ

คำพิงเพียงการอ่านอย่างไ้ตรงและค่อยเป็นค่อยไปก็สามารมีผลต่อจิตใจและพฤติกรรมของผู้อ่านได้ เมื่อใดก็ตามที่ผลจากการอ่านนั้นสามารถโน้มน้าวให้คนอ่านมีพฤติกรรมที่คล้อยตามความเข้าใจชีวิตอันเป็นผลมาจากการอ่านหนังสือทางศาสนา เมื่อนั้นผู้เขียนก็ถือว่าได้เกิดการปฏิบัติแล้ว การปฏิบัติเช่นนี้เป็นไปตามกระบวนการของการอ่านและไ้ตรงด้วยตัวของตัวอย่างเจียบๆ ปัญหาอยู่เพียงว่าผู้เขียนหนังสือจะสามารถเขียนได้ลึกซึ้ง ชวนคิด และชวนให้เกิดการคล้อยตามอย่างลึกๆภายในจิตใจของผู้อ่านหรือไม่เท่านั้นเอง

ผู้เขียนไม่กล้าที่จะกล่าวว่าคุณภาพของหนังสือนี้เข้าข่ายกับที่กล่าวมาข้างต้นหรือไม่ ผู้อ่านเท่านั้นที่จะเป็นผู้ตัดสิน หวังว่าหนังสือนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้เรียนและผู้อ่านบ้างตามสมควร ผู้เขียนขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ ที่มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดหนังสือนี้ โดยการริเริ่มโครงการแต่งตั้งารานี้และได้เชิญให้ผู้เขียนมาช่วยเขียนขอขอบพระคุณท่านศาสตราจารย์ ดร. เตือน คำดี ท่านศาสตราจารย์ ดร. จำนงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์ และท่านศาสตราจารย์พิเศษอดิศักดิ์ ทองบุญ ที่กรุณาอ่านต้นฉบับอย่างละเอียดและให้ความเห็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการปรับแก้เนื้อหา หากจะมีประโยชน์อันใดจากหนังสือนี้ สำนักงานทางด้านการศึกษาของรัฐและท่านนักวิชาการทางด้านศาสนาที่เอ่ยนามมาข้างต้นสมควรที่จะได้รับความขอบพระคุณจากเราโดยแท้

สมภาร พรหมทา

ภาควิชาปรัชญาและศูนย์พุทธศาสนศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีนาคม ๒๕๔๔

สารบัญ

คำนำ	.....	ก
บทที่หนึ่ง	ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องศาสนา.....	๑
บทที่สอง	ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต.....	๑๗
บทที่สาม	วิธีคิดตามหลักการของศาสนา.....	๒๕
บทที่สี่	ศาสนธรรมกับชีวิต.....	๕๕
บทที่ห้า	ศาสนากับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่.....	๘๕
บทที่หก	การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีหลายศาสนา.....	๑๑๕
บรรณานุกรม.....		๑๒๗

บทที่หนึ่ง

ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องศาสนา

๑.๑ การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการ

เมื่ออารยธรรมของมนุษย์พัฒนาขึ้น สิ่งหนึ่งที่ถือกันว่าเป็นส่วนสำคัญของอารยธรรมนั้นคือความรู้ ความรู้นั้นทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่นๆ ยิ่งความรู้พัฒนามากเท่าใดเราก็ยิ่งแตกต่างจากสัตว์เหล่านั้นมากเท่านั้น เวลานี้มนุษย์ดูเหมือนจะเป็นเจ้าของโลกใบนี้ทั้งที่ตามธรรมชาตินั้น โลกนี้เป็นของมนุษย์ สัตว์ และพืชเสมอเหมือนกัน สิ่งที่ทำให้เรามีสถานะอยู่สูงกว่าสิ่งต่างๆ เช่นนั้นก็คือความรู้ที่ตนเอง ความรู้นั้นสัมพันธ์กับความฉลาด ปัจจุบันเรายังไม่ทราบแน่ชัดว่าอะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์เราฉลาดกว่าสัตว์ชนิดอื่น นักวิทยาศาสตร์ที่ทำงานทางด้านชีววิทยาบางส่วนเข้าใจว่าการที่เผ่าพันธุ์มนุษย์ฉลาดกว่าเผ่าพันธุ์สัตว์ชนิดอื่นนั้นเป็นเรื่องของความบังเอิญ บังเอิญในที่นี้หมายถึงว่าในกระบวนการวิวัฒนาการตามธรรมชาตินั้น เราบังเอิญวิวัฒนาการมาดีกว่า เหมือนเราปลูกต้นไม้หลายๆต้นเช่นต้นมะม่วง จะมีบางต้นที่บังเอิญผลดกกว่าต้นอื่น ทั้งหมดนี้อธิบายไม่ได้ พยากรณ์ไม่ได้ ที่เรารู้มีเพียงว่าเราฉลาดกว่าสัตว์ชนิดอื่น ส่วนว่าพ้นไปจากโลกนี้แล้วจะมีเผ่าพันธุ์สิ่งมีชีวิตอื่นที่ฉลาดมากกว่าเราหรือไม่ ไม่มีใครตอบได้ นักวิทยาศาสตร์บางส่วนที่สนใจเรื่องชีวิตนอกพิภพเชื่อว่าหากกล่าวในแง่ความเป็นไปได้ ก็เป็นไปได้ที่จะมีสิ่งทีฉลาดกว่าเรา บางคนในกลุ่มนี้เสนอทฤษฎีด้วยซ้ำไปว่าเป็นไปได้ที่อารยธรรมของมนุษย์ปรากฏขึ้นได้ในโลกใบนี้เพราะเราถูกสอนโดยเผ่าพันธุ์ที่ฉลาดกว่าเรา เผ่าพันธุ์เหล่านี้เดินทางมาที่โลกเราแล้วก็เลือกเรา ไม่เลือกสัตว์ชนิดอื่น จากนั้นก็สอนเราให้รู้จักคิด รู้จักใช้สมองประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ที่เรียกในเวลาต่อมาว่าเทคโนโลยี เทคโนโลยีนี้เองที่กลายมาเป็นอำนาจของมนุษย์ ทำให้เราซึ่งตามธรรมชาติเป็นสัตว์ที่ปราศจากเขี้ยวเล็บสามารถเอาชนะสัตว์ที่มีเขี้ยวเล็บและความแข็งแรงกว่าเรามาก ผ่านการใช้เทคโนโลยีเช่นปืนเป็นต้น

เราจะข้ามประเด็นว่าที่เราฉลาดเช่นนี้เพราะวิวัฒนาการตามธรรมชาติหรือเพราะเราถูกเลือกโดยบางสิ่งทีฉลาดกว่าเรา เพราะไม่เกี่ยวกับประเด็นหลักที่เราจะพิจารณาในบทนี้ อันที่จริงสัตว์อื่นๆ ก็มีความฉลาดตามแนวทางของมัน นกกระเจาบินทำรังประณีตงดงามมากอย่างที่มนุษย์เราไม่สามารถทำได้ด้วยการใช้มือเปล่า กระรอกสามารถไต่ไปบนสายไฟฟ้าอย่างคล่องแคล่ว ปลานั้นเก่งกว่าเราในเรื่องการว่ายน้ำอย่างไม่มีอาการเหนื่อยกันได้ จะอย่างไรก็ตาม ความฉลาดเหล่านี้เมื่อเทียบกับ

ความฉลาดของมนุษย์แล้วก็ต้องนับต่างกัน ข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างความฉลาดอย่างสัตว์กับความฉลาดอย่างมนุษย์ก็คือ ความฉลาดอย่างสัตว์นั้นไม่พอที่จะให้สัตว์สงสัยว่าอะไรกันหนอที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ต่างๆในธรรมชาติอย่างนั้น ในขณะที่ความฉลาดของมนุษย์คือรากฐานสำคัญของความคิดสงสัยต่อสิ่งต่างๆที่มนุษย์พบเห็น ความสงสัยที่ว่ามันนี่เองที่ก่อให้เกิดความรู้ที่หลากหลายของมนุษย์ ในที่นี้เราจะจำแนกความรู้เท่าที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ไว้ออกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งอาจจัดได้ดังต่อไปนี้

๑. ความรู้ประเภทศาสนา
๒. ความรู้ประเภทปรัชญา
๓. ความรู้ประเภทวิทยาศาสตร์
๔. ความรู้ประเภทงานประดิษฐ์หรือเทคโนโลยี
๕. ความรู้ประเภทศิลปะ

ความรู้ประเภทศาสนานั้นน่าจะเป็นความรู้ที่เก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ ความรู้ประเภทนี้พิจารณาที่เนื้อหาก็คือสิ่งที่ศาสนาทั้งหลายที่เคยเกิดมีในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติและที่ยังมีอยู่เวลานี้สอนนั่นเอง เมื่อกล่าวถึงศาสนา นักวิชาการสมัยใหม่อาจถึงเลที่จะจัดว่าสิ่งที่ศาสนาสอนนั้นเป็นความรู้ เพราะความหมายของความรู้ตามที่เราใช้กันอยู่เป็นหลักเวลานี้คือสิ่งที่ตรวจสอบได้หรือมีหลักฐานสนับสนุน ศาสนาสอนหลายเรื่องที่ไม่อาจตรวจสอบได้ เช่นสอนว่าพระเจ้าสร้างโลก สอนว่าคนคิดตายไปแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนคนชั่วตายแล้วจะตกนรก เป็นต้น พระเจ้าก็ดี สวรรค์นรกก็ดี ไม่อาจตรวจสอบได้ว่ามีอยู่จริงหรือไม่ ดังนั้นเราจะจัดว่าสิ่งที่ศาสนาสอนเป็นความรู้ได้อย่างไร ข้อสงสัยนี้มีเหตุผล แต่เป็นข้อสงสัยที่ใช้กรอบการมองความรู้อย่างแคบ หากเราเข้าใจความรู้กว้างไปกว่านั้น คือเข้าใจว่าอะไรก็ตามแต่ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปในทางที่จะมีความสุขมากขึ้น เราจะเรียกสิ่งนั้นว่าความรู้หมด ศาสนาก็เป็นระบบความรู้ที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ และอาจจะเป็นระบบความรู้ที่สำคัญมากเป็นพิเศษด้วย เพราะว่าคำถามว่า “เราจะดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะมีความสุข” เป็นคำถามหลักที่ศาสนาถาม ระบบความรู้อื่นๆไม่สู้จะถามคำถามนี้ (เช่นคณิตศาสตร์หรือวิทยาศาสตร์ก็ไม่ถาม)

ปรัชญานั้นเป็นระบบความรู้ที่น่าจะเกิดหลังศาสนา แต่อาจเกิดไม่ห่างกันมากนัก ปรัชญาเหมือนกับศาสนาตรงที่กล่าวถึงจักรวาลทั้งจักรวาลเหมือนกันและพยายามที่จะค้นหาหรือเข้าใจความจริงเกี่ยวกับจักรวาล แต่ก็ต่างจากศาสนาตรงที่จักรวาลที่ศาสนาสนใจเน้นไปที่จักรวาลอันมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง แต่จักรวาลที่ปรัชญาสนใจเป็นจักรวาลอันไม่จำเป็นว่าจะต้องมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ จักรวาลที่ศาสนาสนใจเป็นจักรวาลที่เกี่ยวข้องกับจิตใจของมนุษย์ แต่จักรวาลที่ปรัชญาสนใจส่วนหนึ่งไม่เกี่ยวข้องกับจิตใจของมนุษย์ นอกจากนี้ ปรัชญายังต่างจากศาสนาตรงที่ในการศึกษาเพื่อเข้าใจความจริงของสิ่งต่างๆนั้นปรัชญาไม่เรียกร้องการใช้ศรัทธาอย่างที่

ศาสนาเรียกร้อง ถ้าไปถามนักบวชในศาสนาคริสต์ว่า “เราจะรู้ได้อย่างไรว่าพระเจ้าทรงสร้างโลกจริง” ท่านก็อาจจะตอบว่า “มนุษย์เราไม่มีทางรู้ความจริงนี้หรอก สิ่งเดียวที่เราอาจทำได้คือเชื่อว่านี่คือความจริง” ศาสนาโดยส่วนใหญ่จะสอนว่าสิ่งที่ศาสนาสอนต้องใช้ความเคารพศรัทธาในการทำ ความเข้าใจ แต่ก็มีบางศาสนาเช่นพุทธศาสนาที่มีน้ำหนักของการสอนให้ใช้ความเคารพศรัทธาอ่อนลงมากกว่าศาสนาอื่นๆ แต่ในท้ายที่สุดพุทธศาสนาก็สอนให้ใช้ศรัทธากับบางเรื่องที่ไม่อาจตรวจสอบได้จริงๆ เช่นศรัทธาว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้จริงๆ และสิ่งที่ทรงนำมาสอนเรานั้นล้วนแล้วแต่เป็นความจริง ปรัชญานั้นเมื่อพยายามหาความจริงเช่นหาว่าจักรวาลเกิดได้อย่างไร คำตอบอาจไม่ต่างจากศาสนา เช่น อาจตอบว่ามีอะไรสักอย่างที่เป็นต้นกำเนิดหรือที่มาของจักรวาลทำนองเดียวกับพระเจ้าที่ศาสนาสอน แต่เมื่อถูกถามว่าเราจะรู้ได้อย่างไรว่าสิ่งนั้นเป็นที่มาของจักรวาลจริง นักปรัชญาจะไม่บอกว่า “ไม่รู้ ขอให้เชื่ออย่างนั้นไปเถิด” อย่างที่นักศาสนาพูด แต่จะพยายามหาเหตุผลมาอธิบาย เช่นบอกว่า “หากไม่สรุปว่าต้องมีอะไรสักอย่างเป็นจุดสิ้นสุดของการสาวหาที่มาของจักรวาล ก็จะเกิดความแปลกประหลาดในการให้เหตุผลของเรา ความแปลกประหลาดที่ว่านี่คือการสาวไปในอดีตได้ไม่รู้จบ อันเป็นภาพที่เราไม่อาจเข้าใจได้เพราะในประสบการณ์ของเรา เราไม่เคยพบอะไรที่ไม่รู้จบ” เป็นต้น

ไม่เพียงเท่านั้น ปรัชญาต่างจากศาสนาตรงที่ปรัชญาเป็นระบบความรู้ที่ไม่เรียกร้องการทำตามที่ยึด ส่วนศาสนานั้นถือว่าผู้รู้จะต้องมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับสิ่งที่ตนรู้นั้นด้วย พระสงฆ์ในพุทธศาสนานั้นก่อนสอนผู้อื่นท่านจะต้องทำได้อย่างที่สอนเสียก่อน ไม่เช่นนั้นพุทธศาสนาจะถือว่าท่านไม่ใช่พระที่ดี ข้อเรียกร้องเช่นนี้ไม่ปรากฏในวงการปรัชญา มีนักปรัชญาไม่น้อยใช้ชีวิตซึ่งมองตามหลักศาสนาแล้วก็อาจกล่าวได้ว่าไม่ได้ประเสริฐอะไรเลย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะปรัชญาต้องการเพียงการเป็นคนคิดเก่ง คิดเฉียบแหลม โดยไม่จำเป็นต้องเป็นคนดี มีศีลธรรม หรือมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนมนุษย์ ส่วนศาสนานั้นให้ค่าแก่การเป็นคนดีมากกว่าการคิดอย่างเฉียบแหลม คนดีบางครั้งก็ไม่ใช่คนฉลาดปราดเปรื่อง แต่คนเหล่านี้รู้ว่าอะไรคือความหมายของชีวิต รู้ว่าควรใช้ชีวิตอย่างไรจึงจะมีแก่นสาร และรู้ว่าเมื่ออยู่กับเพื่อนมนุษย์ควรเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันอย่างจริงใจ

แม้ว่าปรัชญาจะต่างจากศาสนาตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่คุณประโยชน์ของปรัชญาในแง่ที่เป็นระบบความรู้อย่างหนึ่งนั้นก็ไม่ได้ขยับไปกว่าศาสนา ต่างเพียงเป็นคุณประโยชน์คนละด้านเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ศาสนาอาจตอบได้ไม่คืนักหากมีคำถามว่าสังคมเราควรมีโทษประหารชีวิตหรือไม่ การปกครองแบบประชาธิปไตยคือการปกครองที่ดีที่สุดในบรรดาการปกครองทั้งหลายจริงหรือ ควรให้คนเพศเดียวกันแต่งงานกันอย่างถูกกฎหมายหรือไม่ เป็นต้น แต่คำถามจำพวกนี้ปรัชญาจะสามารถให้คำตอบได้ดี เพราะปรัชญาถูกออกแบบมาเพื่อตอบปัญหาพวกนี้ หากเรายอมรับว่ามนุษย์เรามีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาระบบความรู้บางอย่างสำหรับตอบคำถามพวกนี้ ปรัชญาก็เป็นสิ่งจำเป็น

ความรู้ต่อมาที่เรียกว่าความรู้แบบวิทยาศาสตร์นั้นน่าจะเป็นความรู้ที่มนุษย์สมัยใหม่รู้จักคุ้นเคยมากที่สุด เพราะความก้าวหน้าของโลกสมัยนี้เกี่ยวข้องกับโดยตรงกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่เป็นความรู้ นั้น ไม่มีใครสงสัยว่าวิทยาศาสตร์เป็นความรู้หรือไม่ นอกจากไม่สงสัย วิทยาศาสตร์ยังได้รับการยกฐานะไว้สูงกว่าระบบความคิดอื่นอื่นของมนุษย์ในฐานะมาตรฐานของความรู้ หมายความว่าเวลาที่ใครบางคนจะแย้งความคิดบางอย่าง (เช่นความคิดทางศาสนาที่สอนว่าพระเจ้าสร้างโลก) วิทยาศาสตร์มักจะถูกอ้าง เช่นอ้างว่าสิ่งที่แนวคิดนี้พูดออกมานั้นตรวจสอบไม่ได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือขัดแย้งกับการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ (เช่นมีคนกล่าวว่าการค้นคว้าของไบเบิล พระเจ้าทรงสร้างโลกเมื่อราว ๓,๐๐๐ ปีที่ผ่านมา ข้อมูลนี้ขัดแย้งกับวิทยาศาสตร์ เพราะวิทยาศาสตร์บอกว่าโลกเราอายุเป็นล้านๆปีขึ้นไป ดังนั้นข้อมูลเรื่องพระเจ้าสร้างโลกในไบเบิลจึงไม่อาจเชื่อถือได้)

การที่วิทยาศาสตร์ได้รับการยกไว้ในฐานะความรู้ที่เป็นแบบฉบับ (คือความรู้ใดก็ตามแต่หากจะให้ผู้คนยอมรับได้ก็มักต้องให้วิทยาศาสตร์รับรอง) นั้นในแง่หนึ่งก็มาจากความจริงง่ายๆที่ว่า วิทยาศาสตร์นั้นเป็นศาสตร์ที่ใช้ประสาทสัมผัสเป็นเครื่องมือหลักในการแสวงหาความรู้ มนุษย์นั้นมีแนวโน้มที่จะเห็นว่าอะไรก็ตามแต่ที่ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสของเรา สิ่งนั้นย่อมเป็นความจริงอย่างที่ไม่อาจโต้แย้งได้ ในทางตรงกันข้าม อะไรก็ตามแต่ที่มีคนกล่าวถึง ทว่าไม่สามารถนำมาแสดงให้ปรากฏแก่ประสาทสัมผัสของคนทั่วไปได้ สิ่งนั้นเราย่อมสงสัยได้ว่ามีจริงหรือไม่ แม้ว่าวิทยาศาสตร์สมัยใหม่จะอนุญาตให้ใช้การคาดคะเนในการแสวงหาความรู้ในกรณีที่เรื่องนั้นๆอยู่พ้นการใช้ประสาทสัมผัสของมนุษย์ (เช่นการคิดหาความจริงว่าจักรวาลของเรานี้ก่อตัวขึ้นมาอย่างไร วันที่จักรวาลก่อตัวขึ้นนั้นผ่านมาแล้ว และวันนั้นก็ไม่มีใครรับรู้ได้ เพราะยังไม่มีคน ความจริงเรื่องนี้จึงไม่อาจตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัส เรื่องอื่นๆเช่นปฐมชีวิตเกิดขึ้นบนโลกนี้ได้อย่างไรก็เช่นกัน ความจริงเกี่ยวกับเรื่องเช่นนี้ต้องอาศัยการคาดคะเนหรือจินตนาการ) แต่ในท้ายที่สุด การคาดคะเนนั้นก็ต้องโยงมาหาประสาทสัมผัส คือต้องหาหลักฐานอะไรสักอย่างให้เห็นด้วยตาได้ เป็นต้น เพื่อสนับสนุนการคาดคะเน พิจารณาจากจุดนี้วิทยาศาสตร์ก็ยังคงใช้ประสาทสัมผัสในการแสวงหาความรู้เช่นเดิม และเมื่อใช้ประสาทสัมผัส น้ำหนักของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ก็ยังมีอยู่มากในความรู้ลึกของคนที่หลายเช่นเดิม

วิทยาศาสตร์ต่างจากศาสนาและปรัชญาในหลายเรื่อง เมื่อเทียบกับศาสนา วิทยาศาสตร์อาจกล่าวได้ว่ามีเนื้อหาแคบกว่า ที่เหมือนกันคือวิทยาศาสตร์และศาสนาสนใจจักรวาลเหมือนกันและทั้งคู่ต่างก็ให้ความเห็นว่าจักรวาลเกิดมาได้อย่างไรเช่นกัน แต่ที่ต่างกันคือสำหรับศาสนา จักรวาลนั้นประกอบด้วยสิ่งอื่นนอกเหนือจากสสารที่เราสามารถสัมผัสด้วยประสาทสัมผัส และดูเหมือนว่าศาสนาจะเชื่อว่าสิ่งที่เรามองไม่เห็นในจักรวาลทั้งหลายนั้นสำคัญกว่าส่วนที่มองเห็นมากนัก ตัวอย่างของส่วนที่มองไม่เห็นก็เช่นพระเจ้า นรกสวรรค์ นิพพาน กฎแห่งกรรม เป็นต้น นอกจากนั้น

วิทยาศาสตร์ก็ไม่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับบางเรื่องที่ศาสนาเห็นว่าสำคัญเช่นเรื่องการทำชีวิตให้มีความสุขสงบ และประเสริฐ เมื่อเทียบกับปรัชญา วิทยาศาสตร์น่าจะอยู่ใกล้กับปรัชญามากกว่าศาสนา ในโลกตะวันตกนั้นเดิมทีเดียววิทยาศาสตร์กับปรัชญาเป็นสิ่งเดียวกัน หรืออยู่ด้วยกัน นักปรัชญาที่สำคัญๆ เช่น อริสโตเติลมีชื่ออยู่ทั้งในตำราปรัชญาและวิทยาศาสตร์ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะแต่เดิมการศึกษาค้นคว้าอะไรคือความจริงเกี่ยวกับโลกและมนุษย์ถือว่าเป็นงานทางปรัชญาทั้งสิ้น ต่อมาก็มีแนวทางในการศึกษาสิ่งเหล่านี้โดยเน้นไปที่การใช้ประสาทสัมผัสและการทดลองภายใต้การกำกับดูแลโดยมนุษย์ ที่ต่างไปจากการสังเกตธรรมชาติเพียงอย่างเดียวดังที่เคยกระทำมาในการทดลองที่ว่านี้ก็ได้มีการคิดค้นอุปกรณ์สำหรับขยายสมรรถนะของประสาทสัมผัสของมนุษย์ให้สามารถเห็นของที่เล็กมากๆหรือของที่อยู่ไกลมากๆเป็นต้น การศึกษาธรรมชาติในแนวทางนี้ก็คืออย่างต่างออกจากการศึกษาธรรมชาติชนิดที่เน้นการไตร่ตรองขบคิดเพียงอย่างเดียวดังที่กระทำกันทั่วไปในวงการปรัชญา การศึกษาธรรมชาติอย่างใหม่นี้ก็กลายมาเป็นวิทยาศาสตร์ จะเห็นว่าความต่างระหว่างปรัชญาและวิทยาศาสตร์นั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับวิธีการในการศึกษาธรรมชาติ

อนึ่ง วิทยาศาสตร์ยังแคบกว่าปรัชญาตรงที่ปรัชญาสนใจสิ่งที่เรียกว่าคุณค่า (เหมือนกับศาสนา) แต่วิทยาศาสตร์สนใจเฉพาะข้อเท็จจริง อาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่มนุษย์เราสนใจศึกษานั้นมีอยู่สองอย่าง อย่างแรกคือข้อเท็จจริง (Facts) อย่างที่สองคือคุณค่า (Values) ข้อเท็จจริงนั้นคือสภาพของธรรมชาติที่จะต้องเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง เช่นสภาพธรรมชาติ ที่แท้ของน้ำคือการรวมตัวกันของ H และ O ในรูปของ H₂O ข้อเท็จจริงของธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่ศาสนา ปรัชญา และวิทยาศาสตร์สนใจศึกษาเหมือนกัน ต่างเพียงข้อเท็จจริงของธรรมชาติตามมุมมองของระบบความรู้ทั้งสามนี้อาจต่างกันเพราะใช้เครื่องมือในการศึกษาต่างกัน (เช่น น้ำ ตามทัศนะของวิทยาศาสตร์ข้างต้น ต่างจากน้ำตามทัศนะของพุทธศาสนา พุทธศาสนามองน้ำในระดับอนุหุมิทั่วไปว่าประกอบจากธาตุสี่คือดิน น้ำ ไฟ และลม แต่ธาตุน้ำมีอำนาจมากกว่าอย่างอื่น จึงเห็นเป็นของเหลว เมื่อเราเอาน้ำแช่ตู้เย็นก็กลายเป็นน้ำแข็ง น้ำแข็งคือธาตุสี่ชุดเท่านั้นเองแต่ความเย็นทำให้ธาตุดินแสดงอำนาจออกมาครอบงำธาตุอื่น น้ำในสภาพที่เย็นจัดจึงเป็นของแข็ง เป็นต้น นี่ก็คือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับน้ำที่ต่างไปจากที่วิทยาศาสตร์มอง) ส่วนคุณค่านั้นหมายถึงการที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้รับการตีความหรือประเมินค่าจากมนุษย์ว่าควรที่จะมีสถานะเช่นใด วิทยาศาสตร์นั้นไม่สนใจเรื่องนี้ แต่ศาสนาและปรัชญาสนใจยกตัวอย่างเช่น วิทยาศาสตร์อาจค้นพบข้อเท็จจริงว่านอกจากวิธีการตามธรรมชาติ เรายังมีวิธีการอื่นๆที่สามารถให้กำเนิดชีวิตได้ เช่นการโคลน (Cloning) สิ่งที่วิทยาศาสตร์สนใจคือทำอย่างไรเราจึงจะโคลนมนุษย์ได้ แต่วิทยาศาสตร์ไม่ได้สนใจที่จะศึกษาว่าการโคลนนั้นสมควรกระทำหรือไม่ เพราะอะไร มีแต่ศาสนาและปรัชญาเท่านั้นที่ถามว่า เราควรจะทำโคลนมนุษย์หรือไม่ เพราะอะไร ประเด็นว่า “เราจะโคลนมนุษย์ได้อย่างไร” เป็นประเด็นด้านข้อเท็จจริง ส่วนประเด็นว่า “เราควรที่จะโคลนมนุษย์หรือไม่” เป็นประเด็นด้านคุณค่า

ความรู้ต่อมาที่เรียกว่าความรู้ในเชิงประดิษฐ์คิดค้นหรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่าเทคโนโลยี นั้นเป็นความรู้ที่เน้นการสร้างของขึ้นสำหรับใช้งาน ซึ่งโดยทั่วไปก็เป็นของทุนแรงทางกายเป็นหลัก (อาจจะทุนแรงสมองบ้างก็ในแง่การช่วยจดจำ ไม่ได้ช่วยคิด เช่นคอมพิวเตอร์) ความรู้แบบนี้ในปัจจุบันมักเกี่ยวข้องกับวิทยาศาสตร์ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะวิทยาศาสตร์เป็นแหล่งความรู้บริสุทธิ์ที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการนำไปสร้างเป็นเครื่องมืออำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ จะอย่างไรก็ตาม ไม่จำเป็นว่าแหล่งความรู้ที่ว่านี้จะต้องเป็นวิทยาศาสตร์ในความหมายที่ใช้กันอยู่เวลานี้เท่านั้น ชาวนาที่คิดวิธีไถนาโดยใช้วัวลากไถขึ้นคนแรกนั้นก็ควรถือว่าเป็นนักประดิษฐ์ที่ชาญฉลาด โดยที่เขาอาจไม่รู้จักรหัสวิทยาศาสตร์อย่างที่เรารู้จักกันเวลานี้เลยก็ได้ เดิมนั้นเข้าใจกันว่าความรู้แบบคิดประดิษฐ์ของใช้นี้ไม่น่าจะมีปัญหาทางจริยธรรมอะไร แต่ต่อมาก็เกิดคำถามกันมากขึ้นว่า ในกรณีที่ความรู้แบบนี้ได้ขยายสมรรถนะของมนุษย์ในด้านต่างๆออกไปมากแล้วทำให้อุปนิสัยใจคอของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป เราควรจะถือได้ไหมว่าความรู้แบบนี้ได้ส่งผลกระทบต่อมนุษย์ในทางเสียหาย ซึ่งหากความเสียหายนั้นพิสูจน์ได้ว่าเกินกว่าปริมาณที่เราจะสามารถรับได้ ความรู้แบบนี้ในลักษณะที่ว่านั้นก็ควรถูกจำกัด มีการยกแนวคิดของนักคิดในอดีตบางคนมาเพื่อแสดงว่าแม้ในสมัยโบราณก็มีความวิตกกังวลโดยนักปราชญ์ในเรื่องที่เทคโนโลยีจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่มนุษยชาติได้ เช่นขงจื๊อที่จ้องปราชญ์จีนโบราณปฏิเสธที่จะไม่ใช้เครื่องทุ่นแรงสำหรับดึงถังน้ำขึ้นจากบ่อน้ำ ซึ่งเป็นของที่ใช้กันทั่วไปในเมืองจีนเวลานั้น เครื่องทุ่นแรงนี้อาจเป็นรอกสำหรับชักดึงถังน้ำขึ้นมาจากบ่อโดยไม่ต้องออกแรงมากเหมือนการดึงด้วยมือเปล่าๆ ที่ปราชญ์ท่านนี้ปฏิเสธเครื่องทุ่นแรงก็เพราะท่านเห็นว่ามนุษย์เมื่อใช้เครื่องทุ่นแรงไปมากเข้าก็จะเคยชิน ทำให้ไม่เห็นคุณค่าของงาน เพราะงานนั้นสำเร็จง่ายตายเกินไป ออกแรงน้อยเกินไป ปัจจุบันเริ่มมีผู้มองเห็นว่าข้อเตือนของขงจื๊อนี้ น่าจะเป็นจริง เพราะเครื่องทุ่นแรงสมัยใหม่เช่นรถยนต์ คอมพิวเตอร์ ได้ทำให้ความอดทนของมนุษย์ต่อการที่จะต้องรอลดลง รถยนต์ยังสร้างให้วิ่งเร็วได้เท่าใดก็ยิ่งทำให้ผู้ใช้ขาดความอดทนที่จะรอมากเท่านั้น อุบัติเหตุที่ร้ายแรงทางรถยนต์นั้นจำนวนมากเกิดอย่างไม่น่าจะเกิด คือเกิดเพราะความใจร้อน อันเนื่องมาจากความเคยชินที่เคยไปได้ไวด้วยรถที่วิ่งได้ไวนั้น เกมคอมพิวเตอร์นั้นมีส่วนมากในการทำให้เยาวชนขาดความอดทน ไม่เพียงแต่เด็ก ผู้ใหญ่ที่ใช้คอมพิวเตอร์ก็เช่นกัน ยิ่งความเร็วของคอมพิวเตอร์เพิ่มมากเท่าใด ความอดทนของผู้ใช้ที่จะรอก็ลดลงเท่านั้น ที่สำคัญไปกว่านั้นคือเทคโนโลยีจะไม่มีวันยุติตนเอง รถยนต์จะยิ่งเพิ่มความเร็วมากขึ้น คอมพิวเตอร์ก็จะยิ่งเพิ่มความเร็วมากขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้จิตใจของมนุษย์ก็จะยิ่งถูกรบกวนให้เปราะบางต่อการที่จะต้องรอมากขึ้น จนถึงขั้นที่อาจเป็นอันตรายต่อมนุษยชาติโดยรวม เพราะเมื่อถึงจุดนั้นปริมาณความอดทนของเราอาจจะแทบเป็นศูนย์ คือแทบจะไม่สามารถรออะไรได้เลย

ความรู้ประเภทสุดท้ายอันได้แก่ความรู้แบบศิลปะนั้นดูจะมีปัญหาน้อยที่สุดในแง่ที่อาจสร้างความเสียหายแก่มนุษย์เมื่อเทียบกับความรู้อื่นๆที่เราพิจารณากันมาแล้ว ศิลปะนั้นต่างจากศาสตร์

ตรงที่ศาสตร์ใช้เหตุผลในการแสวงหาความรู้ แต่ศิลปะใช้อารมณ์ความรู้สึกในการแสวงหาความรู้ ผลผลิตของศิลปะนั้นแม้พอจะเรียกได้ว่าเป็นความรู้ แต่ก็มี ความหมายต่างจากความรู้ที่เราใช้ใน ฐานะผลผลิตของศาสตร์ตรงที่ว่า ความรู้เชิงศิลปะนั้นไม่เกี่ยวกับข้อเท็จจริง คือศิลปะไม่ต้องการ ศึกษาว่าอะไรคือข้อเท็จจริงของโลกและชีวิต สิ่งที่ศิลปะสนใจศึกษาคือเราจะยกระดับความคิดใน เชิงสุนทรียภาพของมนุษย์ให้สูงส่งขึ้นได้อย่างไร ในแง่หนึ่งศิลปะคล้ายศาสนาตรงที่สนใจเรื่อง คุณค่าเหมือนกัน คุณค่าที่สำคัญเท่าที่มนุษย์ชาติเราคู่กันเคยนั้นมีอยู่อย่างน้อยสองอย่างหลักๆคือ “ความดี” กับ “ความงาม” ความดีนั้นอาจเรียกเป็นศัพท์วิชาการว่า “คุณค่าทางจริยธรรม” (Ethical Values) ส่วนความงามอาจเรียกว่า “คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์” (Esthetical Values) คุณค่าทั้งสอง อย่างนี้เหมือนกันตรงที่เชื่อกันว่าเป็นสิ่งที่จะช่วยยกระดับความคิดของมนุษย์เราให้สูงขึ้น (เราเชื่อว่า สิ่งที่แยกมนุษย์ให้แตกต่างจากสัตว์ก็ตรงที่เราสามารถพัฒนาคุณค่าสองอย่างนี้ขึ้นในตัวได้มากกว่า สัตว์ สัตว์อาจแสดงพฤติกรรมที่สื่อว่ามันเข้าใจเรื่องความงามและความดีได้บ้าง แต่ความงามและ ความดีที่มันสามารถสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ก็จำกัดมากกว่าเรา) นักปรัชญาเกี่ยวกับเรื่องศิลปะบางคน เชื่อว่า ในบางครั้งคุณค่าสองอย่างที่กล่าวมาข้างต้นอาจเชื่อมโยงกัน หรือกลมกลืนเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกัน งานศิลปะที่ดีๆตามทัศนะนี้จึงให้ทั้งความงามและความดีแก่มนุษย์ วรรณคดีกับศาสนา หากพิจารณาจากกรอบความคิดนี้ในบางสถานการณ์อาจเกี่ยวโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน คัมภีร์ ศาสนา เช่น พระเวท พระไตรปิฎก ไบเบิล อัลกุรอาน นอกจากจะเป็นคัมภีร์ทางศาสนายังอาจพิจารณา ในแง่ที่เป็นวรรณคดีได้ด้วย (แถมยังเป็นวรรณคดีชั้นดีด้วย)

การจำแนกความรู้ของมนุษย์ออกเป็นประเภทต่างๆตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้มีอิทธิพลต่อการ จัดการศึกษาของมนุษย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ในโลกร่วมสมัยใหม่น้อยสองประการคือ (๑) ได้มี การจำแนกสาขาความรู้ที่มนุษย์จะศึกษาในระดับที่ลึกซึ้งลงไปเป็นสาขาต่างๆ การจำแนกเช่นนี้มา จากข้อเท็จจริงที่ว่าชีวิตมนุษย์นั้นสั้นเกินกว่าที่จะเข้าใจวิชาความรู้ได้ทุกอย่างที่มีอยู่ในโลก ดังนั้น สิ่งที่เราสามารถทำได้คือเลือกศึกษาเฉพาะสาขาที่ตนเองสนใจ (๒) ความรู้แบบต่างๆนั้นจะมี ลักษณะเฉพาะของตนเอง ลักษณะอีกอย่างหนึ่งที่ทุกระบบความรู้จะมีเหมือนกันคือความไม่ สมบูรณ์ ความไม่สมบูรณ์ที่ว่านี้เดิมทีเดียวผู้รู้ในสาขาความรู้ต่างๆไม่ถือว่าเป็นปัญหา (เช่น นักวิทยาศาสตร์ศาสตร์ไม่คิดว่าจะต้องให้ประเด็นด้านจริยธรรมเป็นต้นเข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสตร์ สาขานี้) แต่ต่อมาเมื่อศาสตร์ต่างๆพัฒนามากขึ้น ผู้รู้ในศาสตร์เฉพาะสาขาต่างๆก็เริ่มมองเห็นความ ไม่สมบูรณ์ในสาขาวิชาของตนและเห็นว่าความไม่สมบูรณ์นี้สมควรที่จะปรับปรุงให้ลดลงหรือให้ ไม่มีเลยหากเป็นไปได้ วิธีหนึ่งที่จะช่วยปรับความไม่สมบูรณ์ของความรู้ระบบต่างๆให้ลดลงก็คือ การใช้มุมมองของความรู้ระบบอื่นๆมาองระบบความรู้ของตน และนี่ก็คือที่มาของการศึกษา ศาสนาแบบหนึ่งที่เราจะพิจารณากันต่อไป คือ “การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการ” (The Academic

Study of Religion) ซึ่งเป็นสิ่งที่กระทำกันเป็นหลักในการศึกษาศาสนาในสถาบันการศึกษาที่ดำเนินการ โดยรัฐอันได้แก่โรงเรียนและมหาวิทยาลัยเป็นต้นทั่วโลก

๑.๒ การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการแบบต่างๆ

ศาสนานั้นเกิดก่อนที่จะมีการศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการ ก่อนหน้านั้นก็มีการศึกษาศาสนาอยู่แล้ว แต่เป็นการศึกษาศาสนาอย่างผู้ที่นับถือศาสนา อาจกล่าวได้ว่าลักษณะสำคัญของการศึกษาศาสนาแบบนี้คือศึกษาผ่านความศรัทธาเลื่อมใส ว่าเป็นแล้วการศึกษาศาสนาแบบนี้ น่าจะตรงกับวัตถุประสงค์ของศาสนามากที่สุด ยกตัวอย่างเช่น พุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นเพราะพระพุทธเจ้า (สมัยที่ยังทรงเป็นเจ้าชาย) ทรงประสงค์จะแสวงหาหนทางที่จะพ้นไปจากความทุกข์อันได้แก่ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เมื่อทรงพบหนทางที่ว่านั้นแล้วก็ทรงนำมาสอนผู้คน แรกทีเดียวก็มีคนจำนวนหนึ่งสนใจในคำสอนนั้นแล้วปฏิบัติตามจนบรรลุผล บุคคลที่ปฏิบัติตามแล้วได้ผลเหล่านี้ก็ช่วยกันกระจายข่าวกันไปยังคนอื่น ๆ ทำให้มีผู้เข้ามาปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์มากขึ้น จนเกิดชุมชนของผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ที่เรียกว่าพุทธบริษัทขึ้น การปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นจะเริ่มต้นด้วยการศึกษาสิ่งที่ทรงสอนในแง่หลักวิชาการก่อน (พุทธศาสนาเรียก การศึกษาแบบนี้ว่าปริยัติ) เมื่อเข้าใจหลักวิชาถูกต้องแล้วก็ลงมือปฏิบัติตาม (พุทธศาสนาเรียก การศึกษาแบบนี้ว่าปฏิบัติ) หากว่าการปฏิบัตินั้นสอดคล้องตามเงื่อนไขที่หลักวิชาเรียกร้องไว้อย่าง พอเหมาะพอดีก็จะเกิดผลขึ้น (พุทธศาสนาเรียกผลที่เกิดขึ้นนี้ว่าปฏิเวธ) พุทธศาสนาถือว่าการศึกษา พุทธธรรมในแง่ที่เราเป็นพุทธศาสนิกชนนั้นหากไม่ผ่านขั้นตอนครบทั้งสามก็ถือว่าการศึกษานั้นยังไม่สมบูรณ์ ขั้นตอนแรกที่เรียกว่าปริยัตินั้นแม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่เรียกร้องความศรัทธาเป็นตัวนำ แต่ในทางปฏิบัติเนื่องจากผู้ปฏิบัติตามน้อยคนที่จะสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของหลักวิชานั้นด้วยปัญญาของตนเอง คนส่วนใหญ่จึงฝากเรื่องราวทั้งหมดไว้กับความไว้วางใจว่าพระพุทธองค์ น่าจะทรงค้นพบความจริง และพระสงฆ์ที่นำเอาหลักคำสอนนั้นมาสอนเราก็คงตรวจสอบคำสอนที่ว่านั้นมาดีแล้ว เราเพียงแต่ปฏิบัติตามสิ่งที่พระท่านสอนก็พอแล้ว ไม่จำเป็นที่เราจะต้องตรวจสอบหลักคำสอนเหล่านี้ด้วยตนเองก่อน นี่คือรูปแบบหนึ่งของการใช้ศรัทธา ในศาสนาประเภทเทวนิยม เช่นศาสนาคริสต์ เนื่องจากหลักธรรมที่สำคัญเป็นเรื่องที่ไม่อาจตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสหรือเหตุผล เช่นเราไม่อาจตรวจสอบว่าพระเจ้ามีจริงหรือไม่ หากจะต้องรอให้ตรวจสอบคำสอนก่อน การปฏิบัติตามคำสอนก็อาจจะไม่เกิดขึ้นเลยก็เป็นได้ ศาสนาในแนวนี้จึงสอนว่าขอให้มั่นใจในสิ่งที่ ศาสนาสอนเอาไว้ก่อน ขอให้กระโดดข้ามไปที่การปฏิบัติตามหลักคำสอนเลย ให้ผลที่จะเกิดขึ้น เป็นสิ่งตัดสินความน่าเชื่อถือของศาสนาแทน นี่ก็คือรูปแบบหนึ่งของการใช้ศรัทธาในการศึกษา ศาสนาแบบดั้งเดิมก่อนหน้าที่มีการศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการจะเกิดขึ้น

การศึกษาศาสนาแบบที่ติดมากับศาสนานั้นเราอาจเรียกว่า “การศึกษาศาสนาในเชิงศาสนา” (The Religious Study of Religion) การศึกษาศาสนาในแนวนี้มักเกิดในสังคมโบราณที่การติดต่อข้ามศาสนายังไม่ปรากฏ ต่อมาเมื่อโลกพัฒนามากขึ้น ผู้คนจากสังคมที่นับถือศาสนาต่างกันมีโอกาสได้พบปะกันและพบว่านอกจากศาสนาที่ตนเองนับถืออยู่ยังมีศาสนาอื่นที่มีความเชื่อถือแตกต่างกันไป จากศาสนาของเรา หรือไม่ในสังคมเดียวกันนั้นเองก็เริ่มมีสมาชิกที่นับถือศาสนาต่างกันเข้ามาอยู่ร่วมกันมากขึ้นเพราะปัจจัยแวดล้อมทางสังคมบางอย่าง (เช่นเป็นสังคมที่ก่อตั้งขึ้นใหม่แล้วมีผู้คนอพยพจากภูมิหลังที่ต่างกันมาอยู่ หรือเป็นสังคมที่แต่เดิมมีศาสนาเพียงศาสนาเดียว แต่ต่อมาก็มีผู้คนจากต่างถิ่นที่นับถือศาสนาอื่นอพยพเข้ามาตั้งรกรากอยู่) สภาพตามที่กล่าวมานี้เรียกร่องให้เกิดการศึกษาศาสนาอีกแบบหนึ่งที่เรียกว่าการศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการขึ้น โดยที่ผู้จัดให้มีการศึกษาศาสนาในแนวนี้มักได้แก่รัฐที่พบว่าผู้คนในประเทศของตนมีความเชื่อทางศาสนาต่างกัน จุดประสงค์ดั้งเดิมของการศึกษาศาสนาในแนวนี้ก็เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างคนที่นับถือศาสนาที่แตกต่างกัน การศึกษาศาสนาในแนวนี้บางทีก็เรียกว่า “การศึกษาศาสนาในเชิงเปรียบเทียบ” (The Comparative Study of Religion)

การศึกษาศาสนาในเชิงเปรียบเทียบนี้เนื่องจากจัดโดยรัฐผ่านหลักสูตรการศึกษาที่ดำเนินการโดยรัฐ สิ่งที่รัฐจะพึงกระทำก็คือการวางตัวเป็นกลาง การวางตัวเป็นกลางในที่นี้หากกล่าวเป็นภาพเปรียบเทียบก็เหมือนกับการที่รัฐทำตนเสมือนเป็นเจ้าของรายการโทรทัศน์ซึ่งมีหน้าที่เชื่อเชิญวิทยากรที่รู้เรื่องศาสนาต่างๆมาเสนอคำสอนในศาสนาของตน หน้าที่ของผู้ดำเนินรายการคือการอำนวยความสะดวกและดำเนินการให้การนำเสนอแนวคิดของวิทยากรนั้นเดินไปอย่างที่ผู้ชมจะได้ประโยชน์มากที่สุดและเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ผู้ดำเนินรายการไม่มีหน้าที่ที่จะสนับสนุนวิทยากรคนใดคนหนึ่งเป็นพิเศษ ที่กล่าวมานี้เป็นเพียงตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพว่ารัฐที่ดำเนินการให้เกิดการศึกษาศาสนาในเชิงเปรียบเทียบนั้นเป็นอย่างไร แต่ในรายละเอียดนั้นมีอะไรหลายอย่างที่เกินไปกว่านั้นคือ โดยทั่วไป การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการที่กระทำโดยนักวิชาการทางด้านศาสนานั้นมักเป็นการกระทำในเชิงลึก คือเป็นการศึกษาศาสนาต่างๆอย่างลึกซึ้ง แล้วนำเอาสิ่งที่ได้จากการศึกษานั้นมาเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นภาพว่าศาสนาต่างๆสอนต่างกันอย่างไร และทำไมศาสนาเหล่านี้จึงสอนต่างกันเช่นนั้น พิจารณาจากแง่นี้ นักวิชาการทางด้านศาสนาจึงต่างจากผู้ดำเนินรายการทางโทรทัศน์ที่กล่าวมาแล้ว กล่าวอย่างรวบรัดคือ นักวิชาการด้านศาสนาเปรียบเทียบจะเป็นผู้คัดเลือกและวิเคราะห์คำสอนทางด้านศาสนาในศาสนาต่างๆมาเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนความต่างระหว่างศาสนา โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้ที่นับถือศาสนาหนึ่งได้ทราบว่ามีศาสนาอื่นที่สอนต่างออกไปจากศาสนาของตน ไม่เพียงเท่านั้น ผู้ที่นับถือศาสนาอย่างชาวบ้านทั่วไปนั้นแม้จะคุ้นเคยกับคำสอนของศาสนาตนอยู่บ้าง แต่ก็อาจไม่ทราบมิติที่

ลึกซึ่งบางอย่างของศาสนาตน การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการในเชิงเปรียบเทียบนอกจากจะช่วยให้เข้าใจศาสนาอื่นในแง่ที่ลึกซึ้งยังช่วยให้เข้าใจศาสนาตนในแง่ที่ลึกซึ้งด้วย

“ศาสนา” นั้นเป็นคำที่มีความหมายกว้าง เดิมทีเดียวเมื่อกล่าวถึงคำว่าศาสนา นักวิชาการที่ศึกษาศาสนาจะตีความให้แคบเพื่อให้การศึกษาชัดเจน ความหมายของศาสนาอย่างแคบก็คือ “คำสอนของศาสนา” การศึกษาศาสนาในแง่เปรียบเทียบในระยะแรกๆ นั้นจึงเน้นที่การศึกษาคำสอนของศาสนาต่างๆ เป็นหลัก ต่อมาก็มีนักวิชาการจากศาสตร์อื่นๆ เช่น สังคมศาสตร์สนใจศึกษาชุมชนทางศาสนา ความสนใจที่ว่านี้ได้นำไปสู่การศึกษาศาสนาในแง่สังคมศาสตร์เช่นศึกษาชุมชนศาสนาในเชิงมานุษยวิทยาหรือสังคมวิทยา การศึกษาศาสนาในแนวนี้เดิมทีเดียวไม่มุ่งที่จะศึกษาอย่างศาสนาเปรียบเทียบ แต่ศึกษาเพื่อทำความเข้าใจชุมชนทางศาสนาใดศาสนาหนึ่งอย่างลึกซึ้ง แต่ต่อมาเมื่อการศึกษาชุมชนศาสนาใดศาสนาหนึ่งอย่างเดี่ยวๆ เริ่มอึดอัด คือมีการศึกษาในแนวนี้มากแล้ว จึงได้มีการศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชุมชนศาสนาที่เชื่อถือศาสนาอันแตกต่างกัน การศึกษาในแนวนี้ต่อมาได้สร้างปรากฏการณ์อันหนึ่งขึ้น คือความเข้าใจกันระหว่างผู้ที่นับถือศาสนาที่แตกต่างกันผ่านทางงานวิชาการด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเหล่านี้ ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ภาควิชาศาสนศาสตร์ในประเทศตะวันตกที่แต่เดิมศึกษาวิจัยเฉพาะเกี่ยวกับศาสนาคริสต์ ต่อมาก็มีคณาจารย์บางคนสนใจศึกษาศาสนาพุทธ คนเหล่านี้ได้เดินทางมาศึกษาชุมชนชาวพุทธในอินเดียบ้าง ลังกาบ้าง ไทยบ้าง แล้วเอาสิ่งที่พบนั้นไปเขียนเป็นรายงานทางวิชาการ งานเหล่านี้ต่อมาได้กลายเป็นสะพานเชื่อมให้ชาวตะวันตก (ที่น่าจะได้แก่นักศึกษาที่เรียนวิชาเกี่ยวกับพุทธศาสนาในมหาวิทยาลัยมาก่อน) ได้หันมาศึกษาพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ในจำนวนคนเหล่านี้บางคนอาจมีศรัทธาในคำสอนของพุทธศาสนาถึงขั้นได้หันมาบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา เมื่อเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดเมืองนอนของตนในตะวันตก พระภิกษุเหล่านี้ก็เป็นทูตแห่งพุทธศาสนาที่ดี เพราะสามารถอธิบายเนื้อหาของพุทธธรรมให้พี่น้องชาติเดียวกันเข้าใจได้ง่ายเพราะไม่มีปัญหาทางด้านภาษาอันเป็นเครื่องมือสำคัญในการสื่อสารเนื้อหาของศาสนานั้นเอง

ย้อนกลับไปทีคำสอนของศาสนาอีกครั้ง คำสอนของศาสนาต่างๆ นั้นมักเกี่ยวข้องกับหลักการใช้ชีวิตอันหมายถึงหลักที่บอกว่าเราควรใช้ชีวิตอย่างไรจึงจะได้ชื่อว่าเป็นการใช้ชีวิตอย่างมนุษย์ผู้ประเสริฐ แต่หลักการใช้ชีวิตที่ว่านั้นก็ไม่ได้ดำรงอยู่ลอยๆ หากแต่จะอิงอยู่กับทัศนะใหญ่ๆ อันเกี่ยวข้องกับจักรวาลและสิ่งต่างๆ ภายในจักรวาลนั้น (ซึ่งมนุษย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกแห่งจักรวาลที่ว่านี้) เมื่อเป็นเช่นนั้น เนื้อหาของหลักคำสอนในศาสนาต่างๆ จึงมีเรื่องอื่นๆ อยู่ด้วย เราอาจกล่าวได้ว่าหลักธรรมของศาสนานั้นแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ (๑) ส่วนที่เป็นหลักการใช้ชีวิต (๒) ส่วนที่ว่าด้วยความจริงหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในจักรวาล โดยทั่วไปเนื้อหาส่วนที่สองมักสนับสนุนหรือกำหนดเนื้อหาส่วนแรก ยกตัวอย่างเช่นพุทธศาสนามีคำสอนส่วนที่สองอยู่เรื่องหนึ่ง (ในจำนวนหลายๆ เรื่อง) ว่า จักรวาลนี้ดำเนินไปภายใต้กฎธรรมชาติ ในบรรดากฎธรรมชาติ

ทั้งหลายนั้น มีอยู่กฎหนึ่งว่าด้วยการกระทำและผลของการกระทำ พุทธศาสนาเรียกกฎที่ว่านี้ว่า กฎแห่งกรรม (หรือ “กรรมนิยาม” ตามศัพท์ทางพุทธศาสนา) เนื้อหาของกฎแห่งกรรมนี้ก็เหมือน กฎธรรมชาติอื่นๆ ที่บอกว่า เมื่อเราทำสิ่งนี้ลงไปเราจะได้รับผลอะไรตอบแทน (เช่นกฎด้านพันธุศาสตร์ ที่บอกว่าเมื่อปลูกต้นข้าว เราจะได้ผลผลิตเป็นเมล็ดข้าว ไม่ได้เป็นอย่างอื่น) ที่มากไปกว่านั้นคือ กฎที่ว่า นั้นจะมีนัยเป็นคำแนะนำในตัวว่า หากเราต้องการให้เกิดผลเช่นใดกับเราก็จงสร้างเงื่อนไขชนิดที่จะ อำนวยให้เกิดผลที่ว่านั้น (เหมือนกับหากเราอยากกินข้าวเราก็ต้องปลูกข้าว จะปลูกขนุนหรือ มะละกอไม่ได้) การกระทำความดีตามทัศนะของพุทธศาสนาจึงได้แก่การเรียนรู้กฎธรรมชาติ เกี่ยวกับการกระทำแล้วลงมือกระทำสิ่งที่เราเห็นว่า จะอำนวยให้เกิดผลอันพึงปรารถนาแก่ตัวเรา ซึ่งมีหลายอย่างเช่นผลอันเป็นความสุขอย่างโลกๆ ไปจนถึงผลอันเป็นความหลุดพ้นจากสิ่งร้อยรัดจิตใจ โดยสิ้นเชิง ในศาสนาอื่นๆ เช่นศาสนาคริสต์ก็ทำนองเดียวกัน ศาสนาคริสต์สอนว่าจักรวาลนี้มาจากการสร้างของพระเจ้า พระเจ้าคือผู้ที่รู้ความเป็นไปของสรรพสิ่งเป็นอย่างดีเพราะทรงเป็นผู้สร้าง สิ่งเหล่านี้ ความเชื่อว่าพระเจ้าทรงรู้จักสิ่งต่างๆ ได้นำไปสู่หลักการปฏิบัติที่เป็นจริยธรรมในศาสนา คริสต์ว่า สิ่งปรากฏตามธรรมชาติบางอย่างแม้ว่ามนุษย์เราจะรู้สึกรู้ว่าบกพร่องควรที่จะแก้ไขยกเลิก กระนั้นความคิดที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งเหล่านี้จะต้องได้รับการกำกับด้วยความตระหนักว่า ตนเองกำลังเกี่ยวข้องกับการคัดแปลงสิ่งที่บุคคลผู้รู้จะไรมากกว่าเราได้วางเอาไว้ เราอาจกำลัง กระทำผิดก็ได้ที่คิดจะแก้ไขสิ่งนั้นให้เป็นอย่างอื่น การที่ศาสนาคริสต์วิพากษ์วิจารณ์การค้นคว้า ทดลองทางการแพทย์และชีววิทยาสสมัยใหม่เป็นต้นก็ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักจริยธรรมนี้ ซึ่งโยงไปหา ความเชื่อเรื่องพระเจ้าอันเป็น “หลักการใหญ่” ในศาสนาคริสต์

หลักการใหญ่ๆ ในคำสอนทางศาสนาที่ได้กล่าวมานี้ในแง่หนึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “ทัศนะทางปรัชญา” เกี่ยวกับโลก จักรวาล และมนุษย์ ในโลกตะวันตกนั้นวิชาปรัชญาเป็นสาขาความรู้ที่สำคัญ อย่างหนึ่งของมนุษย์ ปรัชญานั้นเดิมทีเคยแยกจากศาสนา ด้วยว่าปรัชญานั้นเน้นการใช้ความคิด ใช้ เหตุผล และใช้วิจรรณญาณในการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ แล้วก็มองว่าศาสนาไม่สอนให้ใช้สิ่ง เหล่านี้ ทว่าสอนให้ใช้ความเคารพศรัทธาในพระศาสดาบ้าง ในสิ่งเคารพสูงสุดในศาสนาบ้าง เป็น เครื่องนำทางการทำความเข้าใจสิ่งต่างๆ แต่ต่อมาเมื่อมีนักปรัชญาบางคนมาศึกษาคำสอนของ ศาสนาส่วนที่เป็นแนวคิดเกี่ยวโลก จักรวาล และมนุษย์แล้วพบว่า แม้คำสอนเหล่านี้ส่วนหนึ่งจะ เรียกเรื่องการใช้ศรัทธาสำหรับทำความเข้าใจ แต่ส่วนหนึ่งศาสนาก็มีคำอธิบายหรือเหตุผลสำหรับ สนับสนุนว่าทำไมศาสนาจึงเข้าใจความจริงเกี่ยวกับจักรวาล โลก และมนุษย์อย่างนั้น จุดนี้เองที่ ต่อมาได้ก่อให้เกิดการศึกษาศาสนาในอีกแนวทางที่ต่างไปจากสองแนวข้างต้น (สองแนวข้างต้น คือศึกษาศาสนาในแง่คำสอน และศึกษาศาสนาในแง่มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา) แนวที่สามนี้อาจ เรียกว่าการศึกษาศาสนาในแง่ปรัชญา (The Philosophical Study of Religion)

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ทำให้เรามองเห็นได้ว่า การศึกษาหรือเรียนรู้ศาสนาเพื่อให้เกิดความงอกงามทางปัญญานั้นที่สำคัญมีอยู่อย่างน้อยสามแบบคือ

๑. การศึกษาศาสนาโดยเน้นไปที่การทำความเข้าใจคำสอน (The Doctrinal Study of Religion)

๒. การศึกษาศาสนาโดยเน้นไปที่การทำความเข้าใจชุมชนที่นับถือศาสนานั้นๆ ซึ่งปรากฏชัดมากกว่าศาสนาที่ผู้คนในชุมชนนั้นๆ นับถืออยู่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความคิดและการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ของพวกเขา (The Anthropological or Sociological Study of Religion)

๓. การศึกษาศาสนาโดยเน้นไปที่การทำความเข้าใจทัศนะทางปรัชญาของศาสนาที่มีต่อเรื่องต่างๆ (The Philosophical Study of Religion)

ในบรรดาการศึกษาสามแบบนี้ แบบที่สองนั้นไม่ค่อยเป็นปัญหา เพราะมีลักษณะชัดเจนแตกต่างไปจากการศึกษาในแง่อื่นๆ^๑ ที่เป็นปัญหาคือแบบที่สองและแบบที่สาม ปัญหาคือสองแบบนี้ต่างกันอย่างไร การศึกษาศาสนาแบบแรกคือแบบเน้นไปที่การศึกษาคำสอนนั้นอาจแบ่งได้เป็นสองแนว แนวหนึ่งคือศึกษาอย่างผู้ที่นับถือศาสนานั้นๆ และศึกษาเพื่อเอาคำสอนทางศาสนานั้นไปใช้ในชีวิต ตัวอย่างของการศึกษาศาสนาในแนวนี้ก็เช่นการศึกษาพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ในประเทศไทย การศึกษาแนวนี้จะเน้นที่การทำความเข้าใจว่าหลักธรรมในพุทธศาสนาแต่ละหลักนั้นมีใจความที่ถูกต้องตามหลักวิชาเป็นอย่างไร งานของปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญในบ้านเราเช่น พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)^๒ หรือท่านพุทธทาสภิกขุ^๓ หรือปราชญ์ต่างประเทศ เช่น ท่านราหุล (Walpola Rahula)^๔ ก็เป็นงานที่จัดอยู่ในสายนี้ แนวที่สองคือการศึกษาคำสอนของพุทธศาสนาอย่างนักวิชาการ ซึ่งอาจจะจะเป็นนักวิชาการที่นับถือพุทธศาสนาหรือไม่นับถือก็ได้ ในวงวิชาการนั้นเรามีนักวิชาการประเภทหนึ่งที่ฝรั่งเรียกว่า “Buddhologist” คำนี้อาจแปลเป็นภาษาไทยว่า “นักวิชาการทางด้านคัมภีร์และคำสอนของพุทธศาสนา” ตัวอย่างของนักวิชาการประเภทนี้ในต่างประเทศก็เช่น Richard Gombrich^๕ อดีตนายกบาลีปกรณ์สมาคม (The Pali Text Society) แห่งสหราชอาณาจักร นักวิชาการเหล่านี้ศึกษาพุทธศาสนาด้วยแรงจูงใจที่ต่างจากผู้ศึกษากลุ่มที่กล่าวข้างต้น คือไม่ได้ศึกษาเพราะเคารพศรัทธา ไม่ได้ศึกษาเพื่อเข้าใจความหมายของหลักธรรมต่างๆ

^๑ ตัวอย่างของนักวิชาการที่ทำงานในแนวนี้ในส่วนของพุทธศาสนาก็เช่น Winston King และ Melford Spiro งานที่สำคัญของ King คือหนังสือเรื่อง *In the Hope of Nibbana* ส่วนงานที่สำคัญของ Spiro คือ *Buddhism and Society*

^๒ ดูหนังสือเรื่อง *พุทธธรรม* ของท่านเป็นตัวอย่าง

^๓ ดูหนังสือเรื่อง *อิทัปปัจจยตา* ของท่านเป็นตัวอย่าง

^๔ ดูหนังสือเรื่อง *What The Buddha Taught* ของท่านเป็นตัวอย่าง

^๕ ตัวอย่างงานของนักวิชาการท่านนี้ก็เช่น *Theravada Buddhism* และ *Buddhist Precept and Practice*

อย่างถูกต้องแล้วนำเอาหลักธรรมเหล่านั้นมาใช้ในชีวิต แต่ศึกษาคำสอนของพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นมรดกทางปัญญาอันหนึ่งของมนุษยชาติ ในการศึกษาคำสอนของพุทธศาสนาในแบบนี้ นักวิชาการเหล่านี้มักให้ความสำคัญกับการศึกษาคัมภีร์โบราณที่บันทึกคำสอนของศาสนาต่างๆ เช่นคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีของพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นต้น เพราะเชื่อว่าคัมภีร์โบราณเหล่านี้คือกุญแจสำคัญที่จะไขไปหาความหมายที่แท้จริงของคำสอนทางศาสนา หากไม่มีความรู้เพียงพอทางด้านภาษาที่ใช้จารึกคำสอนของศาสนา เราจะไม่มีอารมณ์ใจได้เลยว่าความหมายของคำสอนทางศาสนาต่างๆที่เราเข้าใจนั้นจะต้องตามความประสงค์ของพระศาสดาที่สอนคำสอนเหล่านั้นหรือไม่ บาลีปกรณ์สมุทตมที่เอ่ยชื่อข้างต้นเป็นตัวอย่างหนึ่งของหน่วยงานที่ดำเนินกิจกรรมอันเกิดจากความคิดของนักวิชาการแบบที่กล่าวข้างต้น สมุทตมที่ว่านี้ถือได้ว่าเป็นเสาหลักสำคัญของการศึกษาคัมภีร์ภาษาบาลีของพุทธศาสนาในโลกตะวันตกเลยทีเดียว

แม้ว่าแรงจูงใจในการศึกษาพุทธศาสนาของนักวิชาการแบบที่กล่าวข้างต้นจะไม่ใช่ว่าจะสนับสนุนให้คำสอนของพุทธศาสนาเผยแผ่ออกไปอย่างการศึกษาของนักวิชาการแบบแรก (เช่น ท่านพุทธทาสและท่านพระพรหมคุณาภรณ์) แต่งานโดยนักวิชาการประเภทที่สองนี้ไม่น้อยที่ได้ทำหน้าที่คล้ายๆงานของนักวิชาการประเภทแรก คือได้ก่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง (หรืออย่างน้อยก็เชื่อว่าถูกต้อง) ต่อคำสอนของพุทธศาสนาแก่ผู้คน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนตะวันตก) อันนำไปสู่การมองเห็นคุณค่าของพุทธศาสนาแล้วนำไปสู่การศึกษาแบบที่หนึ่งในท้ายที่สุด จะอย่างไรก็ตาม มีนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาบางคนที่ไม่คิดว่าตนเองจะต้องทำหน้าที่เป็นเสมือนทูตเผยแผ่คำสอนของพุทธศาสนาและในฐานะผู้สอนหรือศึกษาวิจัยทางด้านพุทธศาสนาก็ควรที่จะนำเอาสิ่งที่รู้นั้นมาปฏิบัติด้วย การทำงานของนักวิชาการในแบบนี้จะเน้นการนำเสนอคำสอนของพุทธศาสนาในเชิงวิชาการอย่างเดียว การทำงานในลักษณะนี้พระพุทธเจ้าเองก็เคยตรัสถึงว่ามีประโยชน์เสมือนการทำหน้าที่เก็บรักษาของมีค่าไว้ในพิพิธภัณฑสถานเพื่อให้คนอื่นได้ชื่นชมและใช้ประโยชน์ แต่ในท้ายที่สุดพระพุทธองค์ก็ตรัสว่าหากทำเพียงเท่านี้ นักวิชาการเหล่านี้ก็จะได้ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเพียงครั้งเดียว คือครั้งในแง่การเก็บรักษาสິงคิงงามไว้ให้คนอื่นใช้ประโยชน์ ครั้งที่เหลือคือการใช้ประโยชน์จากพุทธศาสนาด้วยตนเองนั้นจะเต็มก็ต่อเมื่อเขาได้นำเอาหลักธรรมนั้นไปใช้กับชีวิตจริงๆ ทรงเปรียบเทียบการเรียนรู้พุทธศาสนาเพื่อรู้แต่ไม่เอามาใช้ว่าเหมือนคนรับจ้างเลี้ยงวัวที่ไม่มีสิทธิ์ดื่มน้ำนมวัวเพราะตนไม่ใช่เจ้าของ ส่วนการเรียนรู้พุทธศาสนาเพื่อเข้าใจและเอามาใช้ในชีวิต ทรงเปรียบว่าเหมือนเจ้าของวัวที่ย่อมจะมีสิทธิ์ดื่มน้ำนมของวัวเพราะตนเป็นเจ้าของ หลักการเรื่อง การศึกษาคำสอนของศาสนาเพื่อรู้เท่านั้นหรือว่ารู้เพื่อเอามาใช้กับชีวิตตามที่กล่าวในพุทธศาสนา นี้สามารถใช้ได้กับทุกศาสนา หมายความว่าศาสนาทุกศาสนาย่อมจะมีทำที่เช่นนี้ เพราะศาสนาเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาชีวิตมนุษย์ ศาสนาไม่ได้เกิดเพื่อเป็นวิชาให้มนุษย์ได้ศึกษาแล้วก็จบเท่านั้น (เหมือนเรียนคณิตศาสตร์แบบที่ไม่เกี่ยวกับชีวิตเลยที่เมื่อเรียนแล้วก็จบเพียงแค่ว่าได้รู้ได้เข้าใจเท่านั้น)

สรุปความว่าการศึกษาศาสนาในเชิงคำสอนนั้นมีสองแบบ แบบแรกศึกษาคำสอนเพื่อให้เข้าใจว่าที่พระศาสดาสอนนั้นหมายความว่าอย่างไรแล้วเอามาใช้ปฏิบัติ กับศึกษาเพื่อให้เข้าใจในเชิงวิชาการแล้วก็หยุดอยู่เท่านั้น การศึกษาคำสอนของศาสนาในแง่ปรัชญานั้นต่างจากการศึกษาในเชิงคำสอนตรงที่ การศึกษาศาสนาในเชิงปรัชญาจะมีลักษณะเดียว คือศึกษาเพื่อเข้าใจทางวิชาการเท่านั้น การศึกษาเพื่อเอาคำสอนของศาสนามาใช้ในชีวิตอยู่นอกขอบเขตของปรัชญา พิจารณาจากแง่นี้การศึกษาศาสนาจากแง่มุมของปรัชญาก็มีขอบเขตแคบกว่าการศึกษาในเชิงคำสอน นอกจากจะมีเนื้อหาแคบกว่า การศึกษาศาสนาในเชิงปรัชญายังมีลักษณะอีกด้านหนึ่งที่ไม่ค่อยพบในการศึกษาศาสนาในเชิงคำสอนคือ การศึกษาศาสนาในเชิงคำสอนแม้จะกระทำอย่างเป็นทางการ อย่างเป็นทางการ และอย่างไม่ตั้งเป้าหมายว่าจะเอาคำสอนในศาสนามาปฏิบัติ แต่ก็ไม่ถึงขั้นที่จะวิพากษ์วิจารณ์ศาสนา ในขณะที่การศึกษาศาสนาในเชิงปรัชญานั้นมีส่วนหนึ่งที่กระทำในลักษณะของการวิพากษ์วิจารณ์ศาสนา ยกตัวอย่างเช่นนักปรัชญาคนหนึ่งชื่อคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ได้วิจารณ์ศาสนาว่าเป็นยาเสพติด คำวิจารณ์นี้มาจากปรัชญาของเขาที่พิจารณาประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติในแง่ที่เป็นการปะทะกันของ “อำนาจที่ต้องการอยู่เหนือประชาชน” กับ “ประชาชน” ศาสนาตามทัศนะของนักปรัชญาท่านนี้เป็นสิ่งที่ประชาชนผู้ถูกกดขี่สร้างขึ้นเพื่อให้ชีวิตอันเต็มไปด้วยความทุกข์ของตนมีหวัง มาร์กซ์ตั้งข้อสังเกตว่าศาสนามักเกิดในหมู่คนที่ชีวิตมีความทุกข์ สังคมที่มีสุขนั้นไม่ให้กำเนิดศาสนา เมื่อศาสนาเป็นยาเสพติด ศาสนาก็ไม่มีคุณค่าในระบบปรัชญาของมาร์กซ์ ประเทศที่ปกครองด้วยปรัชญาสังคมนิยมแบบมาร์กซ์ เช่น จีนและรัสเซีย นั้นไม่สนับสนุนศาสนา นอกจากจะไม่สนับสนุน ในช่วงที่เปลี่ยนแปลงการปกครองใหม่ๆ ศาสนาถึงกับถูกปราบปรามทำลายเลยทีเดียว เพราะปรัชญาของมาร์กซ์ถือว่าศาสนาทำให้คนไม่คิดที่จะแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยพลังความเข้มแข็งของตน ศาสนาเป็นเพียงที่หลบหนีความทุกข์ชั่วคราวของคนเท่านั้น ดังนั้นหากจะให้ประชาชนในชาติเข้มแข็ง เราต้องทำลายศาสนา บางครั้งการวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาโดยนักปรัชญา (หรือนักวิชาการในสาขาอื่น แต่มีแนวคิดทางด้านปรัชญา) ก็มุ่งไปที่การทำความเข้าใจว่าแนวความเชื่อที่สำคัญในทางศาสนานั้นมาจากไหน ยกตัวอย่างเช่นนักจิตวิเคราะห์คนสำคัญของโลกคือ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้แสดงความเห็นว่าพระเจ้านั้นเป็นภาพในจินตนาการที่มนุษย์สร้างขึ้นตามสัญชาตญาณที่ต้องการสิ่งปกป้องพึ่งพิง ฟรอยด์ตั้งข้อสังเกตว่าพระเจ้าที่ศาสนาต่างๆ สอนนั้นมักอยู่ในรูปของเพศชายและเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจอันมหาศาลที่จะให้คุณและโทษแก่มนุษย์ พระเจ้าตามภาพที่กล่าวมานี้สำหรับฟรอยด์ก็คือภาพของบิดาในจินตนาการ เป็นบิดาที่มนุษยชาติสร้างขึ้นเพื่อให้ตนรู้สึกว่ายามที่ชีวิตมีความทุกข์ตนก็ยังมี “พ่อผู้ใจดีและมีอำนาจ” ที่จะปกป้อง ในทำนองเดียวกัน มนุษย์ตระหนักว่าตนเองมีจุดอ่อนแอในใจมากมาย ความอ่อนแอเหล่านี้คือที่มาของความชั่วร้ายที่มนุษย์ก่อขึ้นในชีวิตตนและส่วนหนึ่งอาจกระทบถึงชีวิตผู้อื่นในทางที่เสียหาย เราจึงสร้างภาพพระเจ้าขึ้นเพื่อให้เป็น “พ่อผู้ที่เราจะพึ่งยำเกรง” การไม่ทำความชั่วของ

มนุษย์เพราะเกรงกลัวพระเจ้าจะลงโทษนั้นอธิบายได้ว่าไม่ต่างจากการที่เด็กๆไม่ทำสิ่งผิดแม้ไม่มีใครเห็นเพราะเกรงว่าหากพ่อรู้ตนจะถูกทำโทษ ผลจากการวิเคราะห์พระเจ้าของฟรอยด์นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า “พระเจ้าไม่ได้สร้างมนุษย์หรือคน มนุษย์ต่างหากที่สร้างพระเจ้าขึ้น”

๑.๓ การศึกษาศาสนาอย่างเป็นวิชาการที่จะกระทำในหนังสือนี้

การศึกษาศาสนาแบบใดแบบหนึ่งย่อมมีวัตถุประสงค์เฉพาะ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือจุดประสงค์อันเฉพาะเจาะจงไปที่เรื่องใดเรื่องหนึ่งนั่นเองที่กำหนดว่าเราจะศึกษาศาสนาในแบบใด หนังสือนี้เขียนเพื่อใช้เป็นตำราประกอบการเรียนวิชาเกี่ยวกับศาสนาในระดับอุดมศึกษา โดยมีวัตถุประสงค์หลักๆในการศึกษาอยู่สองอย่างคือ

ก. เพื่อให้ผู้เรียนมองเห็นภาพเชิงวิชาการอย่างกว้างๆว่า ศาสนาต่างๆนั้นสอนอะไร อย่างไร ทำไมจึงสอนอย่างนั้น และคำสอนเหล่านั้นมีผลต่อวิถีชีวิตของผู้คนเหล่านั้นอย่างไร

ข. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำหลักคิดที่ปรากฏอยู่ในคำสอนหรือวิถีชีวิตทางศาสนาในศาสนาต่างๆไปใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อก่อให้เกิดชีวิตที่สมดุล สงบสุข และดีงาม โดยไม่มีการแยกแยะเฉพาะผู้ที่นับถือศาสนาที่เท่านั้นที่สมควรใช้แนวคิดในศาสนาของตนเพื่อการดำเนินชีวิต

หนังสือนี้เขียนบนสมมติฐานว่าคำสอนในศาสนาทั้งหลายนั้นล้วนเป็นสิ่งดีงามและส่วนหนึ่งมีความเป็นสากลในความหมายว่าสามารถใช้กับผู้ที่อยู่นอกศาสนานั้นได้ด้วย คำสอนของศาสนาอาจเปรียบได้กับดอกไม้บานาพรรณ การมีศาสนาหลายศาสนาในโลกเป็นสิ่งดี เพราะทำให้เรามีดอกไม้หลากหลายชนิดสำหรับนำไปปักประดับบนแจกันแห่งชีวิต จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากศาสนาไม่ได้เป็นเรื่องของคำสอนลอยๆเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวข้องกับสังคม วัฒนธรรม และจารีตประเพณี คนคนหนึ่ง (ถ้าเขานับถือศาสนา) จึงมีวิถีชีวิตผูกพันเกี่ยวข้องกับศาสนาเพียงศาสนาเดียวเท่านั้น หนังสือนี้แม้จะพยายามนำเสนอคำสอนและหลักปฏิบัติที่ดีงามในศาสนาต่างๆเพื่อให้ผู้นับถือศาสนาต่างๆได้เข้าใจว่าในศาสนาอื่น ๆ ก็มีหลักความเชื่อที่ดีงามและบางอย่างดูเหมือนว่าศาสนาของเราจะขาดไป ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของชีวิต สิ่งดีงามในศาสนาอื่น ๆ เหล่านี้ก็สมควรที่เราจะยินดีเปิดใจรับมาปฏิบัติ แต่ในท้ายที่สุดแล้วเราก็ต้องยอมรับว่าศาสนาที่เรา นับถืออยู่นั้นเหมาะสมกับเราที่สุด ศาสนาในแง่ของวัฒนธรรมที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษนั้นก็เหมือนอาหาร คนไทยอย่างไรเสียก็คุ้นเคยกับอาหารไทย ชาวฝรั่งหรือจีนก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นนิสิตนักศึกษาที่ใช้หนังสือนี้ประกอบการเรียนจึงควรใส่ใจคำสอนในศาสนาที่ตนนับถืออยู่เป็นหลัก ปรัชญาทางพุทธศาสนาที่สำคัญของบ้านเราคือท่านพุทธทาสเคยตั้งปณิธานเอาไว้ข้อหนึ่ง (ในจำนวนหลายข้อ)ว่า ชีวิตของท่านจะอุทิศให้แก่อุดมคติที่ว่าคนในแต่ละศาสนาควรที่จะได้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในศาสนาของตน หนังสือนี้เขียนบนพื้นฐานความเชื่อแบบเดียวกับที่ท่านพุทธทาสได้เสนอไว้ นั่น การเข้าถึงสิ่งที่ดี

ที่สุดศาสนาของตนในท้ายที่สุดแล้วจะเชื่อมร้อยเราที่นับถือศาสนาอันแตกต่างกันเข้าด้วยกัน เพราะความจริงสูงสุดในศาสนานั้นเป็นสากลอันเดียวกัน แม้จะใช้คำเพื่ออธิบายสิ่งเหล่านี้ต่างกันก็ตาม ความต่างด้านความเชื่อทางศาสนาจึงเป็นเรื่องของจารีตประเพณีและวัฒนธรรมทางศาสนา เหมือนการปรุงอาหารไทยที่ย่อมมีจารีตแตกต่างจากอาหารจีน แต่ในท้ายที่สุดแล้วการปรุงอาหารไทยและจีนที่ดีเยี่ยมก็จะทำให้ชาวไทยและชาวจีนได้เข้าถึงสิ่งที่ดีเลิศในเรื่องอาหารเหมือนกันคือรสชาติอันสุขุมประณีต อันเป็นภาวะอย่างเดียวกัน แม้จะสุขุมประณีตในคนละแบบตามวัฒนธรรมด้านอาหารก็ตาม ในเรื่องศาสนาก็เช่นเดียวกันนี้

เมื่อหนังสือนี้เขียนด้วยจุดประสงค์ที่กล่าวข้างต้น แง่มุมทางวิชาการที่จะใช้พิจารณาศาสนา เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ข้างต้นจึงต้องใช้ผสมผสานกันหลายๆอย่าง จะอย่างไรก็ตาม หากจะให้ผู้เขียนระบุก็อาจกล่าวอย่างกว้างๆได้ว่า แง่มุมทางวิชาการที่จะใช้เป็นหลักในหนังสือนี้คือการศึกษาศาสนาที่เน้นไปทางด้านการวิเคราะห์คำสอน (The Doctrinal Study of Religion) โดยมีการศึกษาในเชิงสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา (The Sociological or Anthropological Study of Religion) เป็นส่วนสนับสนุน การศึกษาศาสนาในเชิงปรัชญา (The Philosophical Study of Religion) น่าจะใช้น้อยมากหรือแทบไม่ได้ใช้เลย จะอย่างไรก็ตาม หากเราเข้าใจว่าการศึกษาสิ่งใดก็ตามแต่ผ่านเหตุผลและวิจารณ์ญาณก็อาจบอกได้ว่าการศึกษานั้นเป็นแนวปรัชญา การศึกษาศาสนาอย่างหลังนี้ก็มีบทบาทมากทีเดียวในหนังสือนี้ เพราะในการเชิญชวนให้ผู้อ่านได้พินิจพิจารณาเนื้อหาของศาสนาในหนังสือนี้ ผู้เขียนได้เชิญชวนให้ใช้ปัญญาพิจารณา ศรัทธานั้นแทบจะไม่ได้ใช้เลย เว้นแต่ศรัทธาจะหมายถึงความมั่นใจว่าศาสนาเป็นสิ่งที่ดำรงหลังจากที่พิจารณาคำสอนของศาสนาด้วยเหตุผลอย่างรอบคอบแล้วเท่านั้น ๑

บทที่สอง

ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

สิ่งที่เราจะพิจารณาในบทนี้คือเรื่องว่า สิ่งที่เราเรียกกันว่า “คุณภาพของชีวิต” นั้นหมายความว่าอย่างไร เมื่อเราเข้าใจความหมายของสิ่งนี้ (โดยเฉพาะความหมายที่เราตกลงกันว่าจะใช้ในหนังสือนี้) แล้ว ขั้นตอนต่อไปเราจึงจะไปพิจารณาว่าศาสนาต่างๆ ได้กล่าวถึงชีวิตที่มีคุณภาพเอาไว้อย่างไรบ้าง กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือความหมายของคุณภาพชีวิตจะเป็นตัวกำหนดการค้นคว้าคำสอนของศาสนาในเรื่องนี้ อาจเป็นไปได้ว่าเราอาจเข้าใจความหมายของคุณภาพชีวิตแบบหนึ่ง แต่พอเข้าไปพิจารณาคำสอนของศาสนาแล้วปรากฏว่าศาสนาไม่ได้กล่าวถึงหรือเห็นด้วยกับความคิดนั้นเลย เมื่อเป็นเช่นนั้นก็จะกลายเป็นว่าศาสนาไม่ได้พูดถึงเรื่องคุณภาพชีวิต เพราะเราเอาสิ่งที่ศาสนาไม่สอนหรือไม่เห็นด้วยไปหาคำตอบจากศาสนานั้นเอง

๒.๑ แนวคิดที่หลากหลายเกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต

เมื่อก้าวถึงเรื่องคุณภาพชีวิต เราจะพบว่ามีคนอยู่หลายจำพวกที่กล่าวถึงเรื่องนี้ ที่สำคัญที่เรามักได้ยินอยู่เสมอคือเช่นแพทย์ (ทั้งแพทย์รักษากายและจิตแพทย์) นักประชากรศาสตร์ นักการศึกษา นักสังคมวิทยา เป็นต้น มีข้อที่น่าสังเกตเป็นเบื้องต้นว่า เนื่องจากศาสตร์ต่างๆตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นศาสตร์เฉพาะทางเสียเป็นส่วนใหญ่ คุณภาพชีวิตตามทัศนะของศาสตร์เหล่านี้จึงมีความหมายที่สัมพันธ์กับความเป็นศาสตร์เฉพาะทางที่ว่านั้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ นักอะไรมองเรื่องคุณภาพชีวิต คุณภาพชีวิตก็จะออกมาตามศาสตร์ที่นักที่ว่านั้นศึกษามาและกำลังทำงานอยู่ เราอาจแบ่งคุณภาพชีวิตตามศาสตร์ต่างๆที่กล่าวมาข้างต้นได้อย่างกว้างๆเป็นหมวดหมู่ดังนี้

ก. คุณภาพชีวิตที่พิจารณาจากคนเป็นคณาไป

ข. คุณภาพชีวิตที่พิจารณาจากสภาพที่คนจำนวนมากอยู่ร่วมกัน

แพทย์นั้นรักษาคคนเป็นคณา คุณภาพชีวิตตามทัศนะของแพทย์จึงเป็นเรื่องของคนเป็นคณาไป นักประชากรศาสตร์นั้นมองคนในภาพรวม คุณภาพชีวิตตามนัยของประชากรศาสตร์จึงเป็นเรื่องของภาพรวม ยกตัวอย่างเช่นในสังคมหนึ่งที่ไม่ได้วางแผนเรื่องการเจริญเติบโตของประชากร เราน่าจะพอเดาได้ว่าคุณภาพของชีวิตผู้คนในสังคมเช่นนั้นคงน้อยกว่าคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคมที่ได้วางแผนรองรับการเจริญเติบโตของประชากรอย่างเป็นเรื่องเป็นราวชัดเจน คุณภาพชีวิตในแง่

ต่างจากแง่ของแพทย์เพราะแพทย์พิจารณาคคุณภาพชีวิตจากการที่คนเป็นคนๆ ไปมีสุขภาพดีทั้งทางกายและใจ แต่นักประชากรศาสตร์มองคุณภาพชีวิตในแง่ที่ว่าสังคมเรามีจำนวนประชากรพอดีๆ ผู้คนไม่แออัด ไม่แย่งกันทำมาหากิน สัดส่วนชายหญิงคนแก่เด็กและผู้ใหญ่สมดุลกันเป็นต้น นักการศึกษาและนักสังคมวิทยานั้นคล้ายนักประชากรศาสตร์ตรงที่มองคนในแง่รวม แต่ก็ต่างบ้างตรงที่นักการศึกษาอาจมองคนเป็นคนๆ ในบางคราว คุณภาพชีวิตตามทัศนะของนักการศึกษาจึงมิได้สองลักษณะคือ ในแง่สังคมคุณภาพชีวิตคือการที่สังคมนั้นๆ เป็นสังคมที่ใฝ่หาความรู้ เป็นสังคมที่ผู้คนรู้ว่าอะไรเป็นสิ่งสูงส่ง อะไรเป็นเพียงเครื่องตอบสนองรสร้อยของชีวิตเป็นครั้งเป็นคราว ในแง่บุคคล คุณภาพชีวิตคือการที่บุคคลนั้นๆ เป็นคนมีน้ำใจ ใฝ่หาความรู้และความดีงามในลักษณะต่างๆ เป็นบุคคลที่แยกได้ว่าอะไรคือแก่นของชีวิต ส่วนอะไรเป็นเพียงเปลือกนอก คุณภาพชีวิตในทางสังคมวิทยานั้นเป็นเรื่องของสังคมเพียงอย่างเดียว ซึ่งน่าจะหมายถึงการที่สังคมนั้นๆ มีวัฒนธรรมจารีตประเพณีที่ดีงาม อันจะส่งผลให้ผู้คนในสังคมนั้นๆ มี “รากเหง้า” อะไรบางอย่างที่ตนเองและเพื่อนร่วมสังคมคนอื่นๆ สามารถที่จะนึกถึงแล้วชื่นชมหรือภาคภูมิใจ เนื่องจากรากเหง้าของสังคมตามทัศนะทางสังคมวิทยาอาจมิได้หลายอย่างเช่น ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา สังคมที่มีสิ่งเหล่านี้เป็นของตนเองเราย่อมอนุมานได้ว่าน่าจะเป็นสังคมที่มีคุณภาพชีวิตดีกว่าสังคมประเภทที่ปราศจากสิ่งเหล่านี้ นักสังคมวิทยาบางคนนั้นเชื่อว่าปัญหาสังคมบางอย่างเช่นปัญหาวัยรุ่นนรกพวกคึกคัก ปัญหายาเสพติด ปัญหาอบายมุขในรูปแบบต่างๆ นั้นสัมพันธ์กับการที่สังคมนั้นๆ มีรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตนเองมากน้อยเพียงใด ปัญหาที่กล่าวข้างต้นมักระบาดในสังคมเมืองเช่นกรุงเทพฯ มากกว่าชนบท ทั้งนี้เพราะสังคมเมืองมีรากเหง้าทางวัฒนธรรมเป็นดุ้นน้อยกว่าชนบท (หรือแทบไม่มีเลย) พิจารณาจากจุดนี้ สังคมเมืองก็มีคุณภาพชีวิตในทางสังคมวิทยาน้อยกว่าชนบท แม้ว่าอาจเป็นไปได้ที่ในแง่อื่นเช่นการแพทย์สังคมเมืองจะมีคุณภาพชีวิตดีกว่าเพราะอยู่ใกล้หมอมากกว่าก็ตาม

ศาสนานั้นมีความหมายกว้างกว่าศาสตร์เฉพาะสาขาตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น การที่ศาสนามีความหมายกว้างส่งผลให้คำถามที่เฉพาะเจาะจงบางอย่างอาจไม่ได้คำตอบที่ตรงไปตรงมาจากศาสนา ยกตัวอย่างเช่น ถ้าเราไปถามศาสนาคริสต์ว่าความยุติธรรมทางการกระจายรายได้ (Distributive Justice) คืออะไร ศาสนาคริสต์ไม่น่าที่จะตอบได้ ศาสนาอื่นๆ (ยกเว้นศาสนาอิสลามที่ดูเหมือนจะมีหลักคิดบางอย่างที่เอื้อให้ตอบคำถามนี้ได้ แม้จะไม่ตรงๆ ก็ตาม) ก็คงเช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะศาสนาไม่ได้เกิดมาเพื่อจุดประสงค์ที่จะหาทฤษฎีความยุติธรรมในทางเศรษฐศาสตร์ แต่เกิดมาเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจของมนุษย์ จะอย่างไรก็ตาม แม้ศาสนาจะไม่มีทฤษฎีเรื่องความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ แต่ศาสนาก็มีแง่มุมอื่นๆ ที่จะตอบคำถามนี้ หรือแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับคำถามนี้ เช่นศาสนาพุทธอาจให้ความเห็นว่าความยุติธรรมนั้นเป็นเรื่องของระบบและผู้ใช้ระบบ เรื่องระบบพุทธศาสนาไม่สนใจมากนัก แต่พุทธศาสนาสอนใจคนที่ใช้ระบบมากกว่าที่

พุทธศาสนาสอนใจคนก็เพราะเห็นว่าเรื่องนี้เป็นพื้นฐานมากกว่า ที่ว่าเป็นพื้นฐานมากกว่าหมายความว่า หากคนดีเสียแล้ว ระบบจะหมดความหมายทันที หรือแม้จะมีความหมายบ้างก็ไม่มาก เพราะคิด เช่นนี้ศาสนาพุทธจึงเชื่อว่าการปกครองจะเป็นระบอบใดไม่สำคัญ ถ้าผู้ปกครองดี การปกครองนั้นก็ดี ถ้าผู้ปกครองไม่ดี การปกครองนั้นก็ไม่ได้ ระบอบเผด็จการก็อาจเป็นการปกครองที่ดีได้ ถ้าผู้ใช้ อำนาจเผด็จการนั้นเป็นคนดี ในทางตรงกันข้าม ประชาธิปไตยก็เลวร้ายได้ถ้าผู้ใช้อำนาจเป็นคนเลว ในทำนองเดียวกัน ระบบที่ยุติธรรมนั้นไม่สำคัญเท่ากับการสร้างคนที่มีจิตใจอันยุติธรรม ซึ่งก็คือ คนดี คนเช่นนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าจะปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างยุติธรรมเองโดยไม่ต้องให้กฎระเบียบมา เรียกร่อง คนดียิ่งมีมากพุทธศาสนาเชื่อว่าจะยิ่งช่วยให้ความยุติธรรมในโลกเกิดได้มาก เป็นความ ยุติธรรมที่เกิดจากการมีธรรมของคน ไม่ใช่จากระบบที่ยุติธรรมดังที่เรามักเรียกร่องกันในทาง รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ หรือเศรษฐศาสตร์

เมื่อศาสนาอาจพิจารณาในแง่กว้างเช่นนี้ คุณภาพชีวิตตามทัศนะของศาสนาก็อาจต่างไป จากที่กล่าวในศาสตร์เฉพาะสาขาตามที่ได้แสดงมาข้างต้น ในหนังสือนี้เมื่อกล่าวถึงศาสนาจะกล่าว ในแง่กว้าง คุณภาพของชีวิตตามทัศนะของศาสนาจึงเป็นเรื่องกว้าง อันหมายถึงประกอบด้วยมิติ ต่างๆที่หลากหลาย ซึ่งเป็นเรื่องดี เพราะจะทำให้เรามองภาพของคุณภาพชีวิตครอบคลุมที่สุด

๒.๒ แง่มุมต่างๆของคุณภาพชีวิต

เพื่อให้การอภิปรายเรื่องคุณภาพชีวิตที่จะกระทำต่อไปสะดวกและชัดเจนขึ้น เราจะมา พิจารณากันในเบื้องต้นก่อนว่าคุณภาพชีวิตอาจมีแง่มุมต่างๆที่เราจะใช้เป็นกรอบในการอภิปราย ต่อไปอย่างไรบ้าง ในที่นี้ผู้เขียนขอเสนอแง่มุมนั้นดังนี้

ก. ชุดที่หนึ่ง

- คุณภาพชีวิตของคนเป็นคนๆ
- คุณภาพชีวิตของคนที่รวมกันอยู่มากๆ

คุณภาพชีวิตชุดนี้ก็คือที่ได้กล่าวข้างต้น หมายความว่าเมื่อกล่าวถึงคุณภาพชีวิต เราควรกล่าว ให้ครอบคลุมสองส่วนคือคุณภาพชีวิตที่ดูจากคนเป็นคนๆ และที่ดูจากภาพรวมของสังคม ใน หนังสือนี้เมื่อกล่าวถึงคุณภาพชีวิตตามหลักศาสนาก็จะกล่าวให้ครอบคลุมสองส่วนนี้

ข. ชุดที่สอง

- คุณภาพชีวิตทางกาย
- คุณภาพชีวิตทางใจ

ชุดนี้เป็นการขยายความข้อ ก. ของชุดที่หนึ่ง หมายความว่าเมื่อเราพิจารณากิจกรรมชีวิตของ คนเป็นคนๆ ไป คุณภาพชีวิตนั้นจะต้องครอบคลุมสองเรื่องคือเรื่องกายกับเรื่องใจ มีผู้เข้าใจว่า

ศาสนาโดยทั่วไปไม่สนใจกาย แต่สนใจจิตใจ ถ้าความเข้าใจนี้ถูกต้อง คุณภาพชีวิตตามทัศนะของ ศาสนาก็เป็นเรื่องของใจเป็นหลัก ไม่ใช่กาย จะอย่างไรก็ตาม ผู้เขียนคิดว่าในเบื้องต้นนี้เราควร กำหนดกรอบให้ครอบคลุมที่สุดเท่าที่จะทำได้ ศาสนานั้นแม้โดยภาพรวมจะให้ความสำคัญแก่ใจ มากกว่ากาย แต่ประเด็นเรื่องกายก็เหมือนประเด็นเรื่องความยุติธรรมที่กล่าวข้างต้นในแง่ที่ว่า ศาสนาอาจไม่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้เอาไว้ตรงๆ แต่จากการพิจารณาคำสอนของศาสนา อย่างรอบคอบ เราอาจพบว่าศาสนาก็มีแง่คิดที่ดีๆเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่น้อยเลย

ค. ชุดที่สาม

-คุณภาพชีวิตในระดับโลกๆ

-คุณภาพชีวิตในระดับที่เหนือโลก

ชุดนี้เป็นชุดที่จำเป็นต้องมีเมื่อเราต้องพิจารณาทัศนะของศาสนาเกี่ยวกับเรื่องคุณภาพชีวิต ใน คัมภีร์พุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าประโยชน์ที่มนุษย์เราจะพึงเข้าถึงได้ในชีวิตมีอยู่ สามประการคือ (๑) ประโยชน์ในโลกนี้ (๒) ประโยชน์ในโลกหน้า (๓) ประโยชน์อย่างยิ่ง การ จำแนกประโยชน์ออกเป็นสามอย่างเช่นนี้ก็เพราะพุทธศาสนามองว่าชีวิตของมนุษย์เรานั้นมีสิ่งที่เรา เข้าถึงได้อยู่เป็นระดับๆ ประโยชน์ในโลกนี้หมายถึงสิ่งดีงามที่เราสามารถกระทำให้เกิดในชีวิตนี้ ยกตัวอย่างเช่นมิตรภาพ การมีมิตรที่ดีนั้นเป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ในบางวัฒนธรรมเช่น กรีก จีนและอินเดียนั้นถือว่าชีวิตที่ปราศจากมิตรแท้เป็นชีวิตที่ไม่พึงปรารถนา พุทธศาสนาสอนว่า เราจะสร้างมิตรให้เกิดได้อย่างไร นี่คือหลักการที่เมื่อปฏิบัติแล้วจะทำให้เราเข้าถึงสิ่งที่ดีงามในชีวิต นี้ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง คำสอนแบบนี้ของพุทธศาสนาก็คือคำสอนที่ชี้ให้เราเห็นว่าอะไรบ้างที่เรา ควรแสวงหาในชีวิตนี้ เมื่อพบแล้วก็จงปฏิบัติตามคำสอนที่จะเกื้อกูลให้เราเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ได้ ประโยชน์อย่างที่สองนั้นหมายถึงสิ่งที่เราสามารถเข้าถึงได้หลังจากที่ละชีวิตในโลกนี้ไปแล้ว ศาสนาทุกศาสนาเชื่อว่าหลังจากตายแล้วชีวิตของเรายังไม่สิ้นสุด ชีวิตหลังความตายจะเป็นอย่างไร ก็ขึ้นอยู่กับว่าชีวิตในโลกนี้ก่อนที่เราจะตายเราได้ใช้ไปอย่างไร หากใช้อย่างมีคุณธรรม ชีวิตหลัง ความตายก็จะดี ตรงกันข้าม หากใช้อย่างปราศจากคุณธรรม ชีวิตหลังความตายก็จะไม่ดี พุทธศาสนา สอนว่ามีสิ่งดีๆมากมายรอให้เราเข้าถึงในโลกหน้า เช่นชีวิตในสวรรค์ สิ่งเหล่านี้มนุษย์เราสามารถ เข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมที่จะเอื้อให้เกิดผลที่ว่านี้ ปกติการทำความดีใดๆก็ตามแต่ที่ พุทธศาสนาถือว่าเป็นประโยชน์ในโลกนี้การกระทำนั้นก็มักเป็นประโยชน์ในโลกหน้าด้วย สำหรับ ประโยชน์อย่างยี่งั้นหมายเอาการได้บรรลุความหลุดพ้นอันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา ความหลุดพ้นอาจพิจารณาได้ว่าสามารถเข้าถึงในชาตินี้และหลังจากตายไปแล้ว ผู้เข้าถึงประโยชน์ สูงสุดในชาตินี้จะเป็นผู้ที่มีจิตใจอันไม่มีสิ่งใดอาจจะก่อทุกข์ให้เกิดได้ ส่วนกายอาจยังมีทุกข์อยู่ตาม ธรรมชาติของมัน เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ทุกข์กายก็ไม่มี คนที่บรรลุความหลุดพ้นเมื่อสิ้นชีวิตแล้วจึงเป็น ผู้ที่ปราศจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ประโยชน์อย่างยี่งั้นนี้มนุษย์เราสามารถเข้าถึงได้ด้วยการปฏิบัติธรรมใน

ชาตินี้ สรุปความคือพุทธศาสนาคิดว่าการทำความดีในชาตินี้มีหลายระดับ แต่ระดับก็นำไปสู่ประโยชน์ที่ละเอียดประณีตต่างกัน ประโยชน์ในโลกนี้ถือเป็นขั้นต่ำสุด โดยมีประโยชน์ในโลกหน้า และประโยชน์อย่างยิ่งอยู่สูงขึ้นไปตามลำดับ

ในศาสนาอื่น ๆ ก็มีคำสอนเช่นเดียวกันนี้ สรุปความว่าคุณภาพชีวิตตามหลักศาสนานั้นส่วนหนึ่งเป็นเรื่องในโลกนี้ เป็นคุณภาพชีวิตอย่างโลกๆ “อย่างโลกๆ” ในที่นี้หมายถึงเป็นคุณภาพชีวิตของคนธรรมดาสามัญที่ยังใช้ชีวิตแบบปุถุชนคนธรรมดาอยู่ ต่างเพียงว่าเป็นปุถุชนที่มีปัญญา รู้ว่าอะไรคือแก่นหรือเปลือกของชีวิต คุณภาพชีวิตอีกส่วนหนึ่งนั้นเป็นเรื่องเหนือโลก “เหนือโลก” ในที่นี้หมายถึงเป็นคุณภาพชีวิตที่เน้นเรื่องของใจเป็นเรื่องสำคัญ และใจที่ว่านั้นหมายถึงใจที่ได้รับการขัดเกลาจนค่อยๆ เกือบจะสะอาดจากสัญชาตญาณอย่างสัตว์มากขึ้นตามลำดับจนวันหนึ่งก็กลายเป็นจิตใจที่สูงส่งดั่งมออย่างยิ่ง ผู้มีคุณภาพชีวิตแบบนี้เราอาจพิจารณาได้จากบุคคลตัวอย่างในศาสนาต่างๆ เช่น มหาตมา คานธี ในศาสนาฮินดู นักบุญฟรานซิสแห่งอัสซีซี (Francis of Assisi) ในศาสนาคริสต์ พระเซนชื่อเดียวกันในศาสนาพุทธนิกายเซน เป็นต้น ท่านเหล่านี้เป็นผู้มีจิตใจอันงดงาม ประณีตมาก เป็นผู้ที่ไม่สามารถทำความชั่วโดยธรรมชาติ แม้จะเป็นความชั่วเล็กน้อยๆ ก็ตาม

เมื่อประมวลประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตตามที่กล่าวมาข้างต้น ผู้เขียนคิดว่าสิ่งที่เราจะต้องกล่าวถึงในหนังสือนี้เมื่อกล่าวถึงคุณภาพชีวิตคือ

(๑) *คุณภาพชีวิตด้านกายภาพ* (The Physical Quality of Life) คุณภาพชีวิตในความหมายนี้หมายถึงการมีกายที่มีคุณภาพ ปัญหาว่ากายที่มีคุณภาพตามที่สละของศาสนาจะเป็นอย่างไรนั้นเราจะได้พิจารณากันในรายละเอียดต่อไป

(๒) *คุณภาพชีวิตด้านจิตใจหรือจิตวิญญาณ* (The Spiritual Quality of Life) คุณภาพของชีวิตในความหมายนี้หมายถึงการมีจิตใจที่สูงส่งดั่งมอ คำว่า “จิตใจ” ในภาษาไทยนั้นอาจหมายถึงสิ่งที่ฝรั่งเรียกว่า “Mentality” ก็ได้ หมายถึงสิ่งที่เรียกว่า “Spirituality” ก็ได้ ในที่นี้เราจะหมายถึงอย่างหลัง จิตใจในความหมายแรกนั้นอาจรวมอยู่ในเรื่องทางกายภาพ ยกตัวอย่างเช่นผู้คนริมทะเลที่ประสบเคราะห์กรรมจากคลื่นสึนามินั้นจำนวนมากเป็นผู้ชิมเศร้า หมดหวังกับชีวิต อยู่อย่างซังกะตาย ปัญหาทางใจที่ผู้คนเหล่านี้ประสบเป็นปัญหาทางจิตแบบแรก การแก้ปัญหาลักษณะนี้ไป ในทางที่จะต้องอาศัยการแพทย์และจิตวิทยาแบบตะวันตกสำหรับเยียวยาเป็นอันดับแรก สภาพทางใจแบบนี้เกี่ยวข้องกับกายค่อนข้างมาก เมื่อเยียวยากายให้อยู่ในสภาพที่อาจเยียวยาใจต่อไปได้ ศาสนาก็อาจรับช่วงต่อเยียวยาไปได้ ปัญหาทางใจชนิดที่ศาสนาจะรับช่วงมาต่อนั้นจะเป็นสภาพจิตใจอีกแบบ เป็นสภาพจิตใจที่พิจารณาด้านกายภาพแล้วไม่มีปัญหามากนัก กล่าวง่ายก็คือทุกข์ทางใจแบบที่การแพทย์จะรักษานั้นเป็นทุกข์ชนิดรุนแรงแต่ไม่ลึก ส่วนทุกข์ทางใจที่ศาสนาจะรักษานั้นเป็นทุกข์ที่ไม่รุนแรง แต่ลึก คนปกติที่เดินเหินทำการงานและเรียนหนังสืออยู่เป็นต้นนี้ศาสนามองว่ามีทุกข์แบบหลังนี้อยู่ทุกคน ต่างแต่อาจมากน้อยไม่เท่ากัน เสมียนบริษัทที่ไม่เคยชื่นชมงาน

ของตนนั้นเป็นตัวอย่างของคนที่มีสุขภาพทางจิตไม่ดีในความหมายหลัง นายทุนที่รวยแล้วก็ยังไม่ยอมหยุดกอบโกยก็เป็นคนที่มีสุขภาพทางจิตไม่ดีในความหมายหลังเช่นกัน

(๓) *คุณภาพชีวิตทางสังคม* (The Social Quality of Life) คุณภาพของชีวิตในความหมายนี้หมายเอาการมีชีวิตทางสังคมที่ดี “ชีวิตทางสังคมที่ดี” อาจหมายถึงปัจจัยทางสังคมที่มีคุณภาพสองด้านหลักๆคือด้านกายภาพและด้านที่เป็นนามธรรม การอยู่ในสลัมแต่มีเพื่อนบ้านที่น่ารักนั้นเป็นการอยู่ในสังคมที่มีปัญหาด้านคุณภาพทางกายภาพ แต่ไม่มีปัญหาด้านนามธรรม แต่ถ้าอยู่ในสลัมแล้วเพื่อนบ้านก็ไม่มีใครสนใจใคร สภาพชีวิตเช่นนี้ถือว่าไร้คุณภาพทางสังคมครบทั้งสองด้าน ศาสนาโดยทั่วไปนั้นเน้นการมีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับสังคม ศาสนาสอนว่าชีวิตเราจะมีค่าไม่ใช่ว่าเพราะเรารู้จักรักตนเองเท่านั้น แต่ชีวิตจะมีค่าก็ต่อเมื่อเรารู้จักรักคนอื่นด้วย พิจารณาจากจุดนี้ศาสนาถือเป็นแหล่งกำเนิดสำคัญของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีในทางสังคม

(๔) *คุณภาพชีวิตด้านกรายกระคับจิตวิญญาณให้สูงขึ้น* (The Spiritual Quality of Life) คุณภาพชีวิตสามข้อข้างต้นนี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็นเรื่องโลกๆ อยู่ ศาสนาโดยภาพรวมนั้นมองว่าชีวิตในโลกนี้เป็นเพียงชีวิตชั่วคราวสำหรับการเปลี่ยนผ่านไปสู่ชีวิตอันเป็นนิรันดร์หลังจากที่เรายาตายไปแล้ว ชีวิตนิรันดร์ที่ว่านี้อาจเรียกรวมๆว่า “ภาวะเหนือโลก” หรือ “ภาวะที่พ้นไปจากโลก” ด้วยพื้นฐานความคิดนี้ศาสนาแม้จะสอนจริยธรรมที่จะเอื้อให้มนุษย์เราได้เข้าถึงสิ่งดีงามอันพึงเข้าถึงในโลกนี้ แต่ศาสนามักจะสอนต่อไปว่าเราไม่ควรหยุดอยู่เพียงเท่านั้น การสอนเช่นนี้ก็หมายความว่าคุณภาพชีวิตตามทัศนะของศาสนานั้นยังมีขั้นที่สูงไปกว่าคุณภาพชีวิตอย่างโลกๆ ตามที่เรากล่าวถึงกันอยู่ผ่านคำสอนในระดับโลกๆของศาสนาและผ่านทางศาสตร์อย่างโลกๆแขนงต่างๆ

๒.๓ แนวคิดบางอย่างเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

ที่น่าจะไม่ตรงกับแนวคิดของศาสนา

การทำความเข้าใจสิ่งใดสิ่งหนึ่งอาจมีหลายวิธี วิธีหนึ่งคือการหาสิ่งที่ไม่เหมือนกับสิ่งนั้นมาเปรียบเทียบ เราจะทำความเข้าใจภาพรวมของแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตของศาสนาผ่านวิธีการที่ว่านี้ ในที่นี้เราจะพิจารณาแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตในฐานะที่เป็น “โลกทัศน์” คำว่าโลกทัศน์ในที่นี้หมายถึงความคิดและความเชื่อลึกๆที่มีผลต่อการใช้ชีวิตของคน ความคิดและความเชื่อลึกๆในที่นี้ผู้เขียนใช้ในความหมายที่กว้าง คือความคิดและความเชื่อบางอย่างเราอาจรู้ตัวว่ามีสิ่งนี้อยู่ แต่บางอย่างเราไม่รู้ตัว การกระทำตามสัญชาตญาณหรือตามที่ได้รับกรอบมรดกต่อมเกลามาตั้งแต่เด็ก

โดยสังคมผู้เขียนก็ถือว่าจัดอยู่ในประเภทของการกระทำที่มาจากโลกทัศน์ เราจะลองพิจารณาโลกทัศน์ในการใช้ชีวิตที่สำคัญๆที่สามารถพบได้ทั่วไปในโลกเวลานี้ดังนี้

ก. โลกทัศน์ที่เห็นว่าเนื้อหนังร่างกายคือทั้งหมดของชีวิต

แนวคิดที่ว่านี้สามารถเป็นได้ทั้งความคิดธรรมดาๆของชาวบ้านหรือแนวคิดที่เป็นทฤษฎีของนักปราชญ์และนักวิชาการ สำหรับคนทั่วไปที่เป็นชาวบ้าน เราจะสังเกตเห็นว่านับแต่แรกที่เกิดมาแล้ว เราทุกคนจะมีความรู้สึกเวลาที่มองดูตัวเองในกระจกหรือในภาพถ่ายว่า “นี่คือตัวฉัน” เราจะสมมติชื่อเรียกความรู้สึกอันเป็นของติดตัวเรามาตั้งแต่เกิดอันนี้ว่า “สัญชาตญาณว่าเป็นตัวฉัน” ซึ่งเรียกกันในภาษาอังกฤษว่า “The Self Instinct” สัญชาตญาณที่ว่านี้คือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังความรู้สึกนึกคิดจิตใจ และการกระทำของมนุษย์ หากจะสังเกตเราจะเห็นว่าคนเรานั้นแม้จะต่างความคิดต่างจิตใจ แต่ทุกคนก็ทำสิ่งหนึ่งเหมือนกันคือต่างก็ทำเพื่อให้ตนเองได้ ไม่มีใครทำเพื่อให้ตนเองเสีย เนื่องจากสิ่งที่เรียกว่า “ตนเอง” นี้เป็นนามธรรม เมื่อมนุษย์จะจินตนาการหาสิ่งที่เรียกว่าตนเองตามสัญชาตญาณข้างต้น ตนเองนั้นจึงมุ่งไปหากายอันเป็นสิ่งจับต้องได้เป็นหลัก และนี่ก็คือที่มาของการที่คนส่วนใหญ่หรือแทบจะทั้งสิ้นในโลกเข้าใจหรือรู้สึกว่สิ่งที่เรียกว่าชีวิตนั้นก็คือนเนื้อหนังร่างกายนี้ นอกจากนี้ไม่มีอะไรที่เรียกว่าเป็นตัวตนของเรา

ที่กล่าวมาข้างต้นอาจเข้าใจยากอยู่บ้าง วิธีง่ายขึ้นที่จะเข้าใจว่า “ตัวตนของฉัน” ในความรู้สึกของมนุษย์คือกายก็อาจดูได้จากธุรกิจที่ดำเนินการโดยมนุษย์ในโลกปัจจุบัน เมื่อเราเปิดโทรทัศน์เราจะพบการโฆษณาสินค้า สินค้าที่โฆษณามากที่สุดในโทรทัศน์ไม่ใช่สินค้าที่จำเป็นสำหรับชีวิตไม่จำเป็นหมายความว่าแม้เราไม่ใช้สิ่งเหล่านี้เลย ชีวิตก็อยู่ได้ สินค้าที่ว่าเหล่านี้คือ เครื่องสำอางและสินค้าประเภทที่จะช่วยดึงดูดใจคนอื่นโดยเฉพาะเพศตรงกันข้ามให้สนใจเรา สินค้าบางอย่างโดยพื้นฐานอาจเป็นสิ่งใช้ประโยชน์ในชีวิตเช่น โทรศัพท์มือถือ รถยนต์ คอมพิวเตอร์แบบพกพา แต่เวลาที่โฆษณาสินค้าเหล่านี้ สารระสำคัญอันได้แก่ประโยชน์ที่แท้จริงของสินค้านั้นไม่ได้รับการพูดถึง เพราะผู้จัดทำโฆษณาทราบดีว่าหากทำเช่นนั้นก็จะไม่มีใครสนใจสินค้าของตน เมื่อเป็นเช่นนั้นการโฆษณาสินค้าเหล่านี้จึงหันเหไปในทางที่จะบอกว่า “คุณจะเป็นคนที่ดูดีในสายตาคนอื่นหากว่าคุณเลือกใช้สินค้าของเรา” ขอให้สังเกตว่าการดูดีในสายตาคนอื่นตามการโฆษณาเหล่านี้เป็นเรื่องทางกาย เช่นบุคลิกภาพที่ดูทันสมัย ไม่เกี่ยวกับใจหรือสิ่งที่เป็นามธรรมเช่นความฉลาด ความสุขุมความเป็นคนมีความคิดความอ่าน ความมีคุณธรรม เป็นต้น

ที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นความรู้สึกของคนธรรมดาทั่วไปเกี่ยวกับ “ตัวตนของฉัน” ซึ่งมีได้หลายระดับตั้งแต่ระดับวัยรุ่นันที่เห็นว่าผิวกายและเส้นผมคือทั้งหมดของชีวิตเพราะถูกชักนำด้วยการโฆษณาเครื่องสำอางไปจนถึงผู้ใหญ่และคนสูงอายุเช่นเศรษฐีที่สะสมรถยนต์ราคาแพงลิปสติกและเครื่องเพชรเพื่อใช้หรือใส่ออกงานแข่งขันกัน ในหมู่คนที่เรียกว่านักคิดหรือนักวิชาการ (โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งที่เป็นชาวตะวันตก) ความรู้สึกในเรื่องตัวตนที่กล่าวข้างต้นนั้นก็จะมีอิทธิพลอย่างมากในการทำงานทางด้านความคิดและวิทยาการของคนเหล่านี้ ยกตัวอย่างเช่นนักวิทยาศาสตร์ทางด้าน การแพทย์และชีววิทยาสมัยใหม่นั้นกำลังทำงานอยู่อย่างแข็งขันในสิ่งที่จะยืดอายุของมนุษย์ให้ ยืนยาวที่สุดเท่าที่จะทำได้ อายุในที่นี้ก็คืออายุของกาย แน่แน่นอนว่าแรงจูงใจที่สำคัญอย่างหนึ่งของการ ค้นคว้าทางด้านวิทยาศาสตร์ข้างต้นนี้คือการค้าขาย ซึ่งเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องไปหาความรู้สึกในเรื่อง ตัวตนของมนุษย์ในระดับที่เป็นชาวบ้านทั่วไปที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น (กล่าวง่าย ๆ ก็เพราะบริษัทที่ ทำธุรกิจทางด้านทางการแพทย์จับทางได้ว่าไม่มีอะไรที่มนุษย์กลัวเท่ากับการสูญเสียกายไปในรูปของ ความเจ็บป่วยและความตาย จึงได้ทุ่มเทว่าจ้างนักวิทยาศาสตร์ให้ศึกษาวิจัยเรื่องพวกนี้ เมื่อได้ผล แล้วก็จะนำไปผลิตเป็นสินค้าขาย) แต่ลึกๆ แล้วนักวิทยาศาสตร์ที่ทำงานด้านนี้ก็มักจะเห็นประโยชน์ หรืออย่างน้อยก็เห็นคุณค่าของการยืดอายุกาย ซึ่งแสดงว่าในท้ายที่สุดแล้วคนเหล่านี้ก็มองชีวิตมา สิ้นสุดที่เรื่องกาย

ศาสนาโดยทั่วไปนั้นให้ความสำคัญแก่กายน้อยกว่าใจ ที่กล่าวมานี้เราควรแยกออกจากการที่ ศาสนาเป็นแนวคิดแบบที่ทางปรัชญาเรียกว่า “ทวินิยม” (Dualism) ซึ่งตรงกันข้ามหรือยืนอยู่คนละ ด้านกับแนวคิดแบบ “สสารนิยม” (Materialism) อันเป็นแนวคิดหลักของวิทยาศาสตร์ มีคนไม่น้อย เข้าใจว่าที่วิทยาศาสตร์เห็นความสำคัญของกายก็เพราะวิทยาศาสตร์มีทัศนะแบบสสารนิยม คือเชื่อ ว่าทั้งเนื้อทั้งตัวของเราก็คือแต่สสารเท่านั้น ไม่ได้มีจิตหรือวิญญาณอันเป็นนามธรรมเลย จิตก็คือการ ทำงานของสมองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกาย ผู้ที่มองเช่นนี้ก็มองต่อไปอีกว่าศาสนานั้นตรงกันข้ามกับ วิทยาศาสตร์ตรงที่ศาสนาเชื่อว่าสิ่งที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรานั้นมีอยู่สองส่วนคือกายกับจิต สำหรับศาสนา จิตไม่ใช่การทำงานของสมอง จิตมีอยู่ต่างหากจากกาย นอกจากจิตจะมีอยู่ต่างหาก จากกาย จิตยังมีอำนาจเหนือกายด้วย เพราะศาสนาเชื่อเรื่องความมีอยู่ของจิต ศาสนาจึงให้ ความสำคัญแก่จิตมากกว่ากาย การวิเคราะห์ข้างต้นนี้มีส่วนตรงกับความเป็นจริงอยู่มาก คือจริงๆ ว่า ศาสนามีความเชื่อแบบทวินิยมและให้ความสำคัญแก่จิตมากกว่ากาย ส่วนวิทยาศาสตร์นั้นก็มีความ คิดแบบสสารนิยมและให้ความสำคัญแก่กายมากกว่าจิต คุณสมบัติสองอย่างนี้ชวนให้เข้าใจ ว่าผูกโยงหากันในแง่ที่เมื่อพบสิ่งหนึ่งจะพบอีกสิ่งตามมาเสมอ แต่ในความเป็นจริงนั้นคุณสมบัติ สองอย่างทั้งในส่วนของศาสนาและในส่วนของวิทยาศาสตร์ไม่จำเป็นต้องมาคู่กันเสมอไป คนที่ เชื่อว่าสมองคือที่มาของความคิดบางคนอาจไม่เห็นความสำคัญของกายก็ได้ เพราะเขาคิดว่ามีมิติด้าน ที่เป็นนามธรรมในชีวิตเช่นความดี ความเสียสละ ความรักชาติ ความเห็นอกเห็นใจผู้ที่ตกยากใน สังคมเป็นสิ่งที่มีความมากกว่า จะอย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่เชื่อว่าชีวิตประกอบด้วยกายและจิตมักมี แนวโน้มที่จะไม่เห็นว่าการให้ความสำคัญกว่าจิต พุทธศาสนานั้นสอนเรื่องขันธห้าซึ่งเมื่อทอนลงแล้วก็คือ รูป (สสารที่ประกอบกันขึ้นเป็นกาย) และนาม (จิตใจ ความคิด ความรู้สึก ความทรงจำ เป็นต้น) แม้ว่าพุทธศาสนาจะเป็นศาสนาที่เห็นความสำคัญของกาย (ดังจะเห็นได้จากคำที่ดำเนินพุทธศาสนา

เล่าว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นหลังจากที่ทรงยุติการทรมานกาย) แต่การเห็นความสำคัญของกายนั้นก็เกี่ยวข้องกับการใช้กายเพื่อทำคุณงามความดี ไม่ใช่เห็นร่างกายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในตัวเอง

สรุปความว่า ศาสนาโดยทั่วไปนั้นพิจารณาว่าสิ่งที่เรียกว่า “ตัวตน” หรือ “Self” ของมนุษย์นั้นไม่ใช่กาย กายเป็นเพียงสิ่งรองรับให้ตัวตนที่ว่านี้สามารถทำงานได้ การยึดติดในกาย เห็นความสำคัญของกาย พยายามที่จะบำรุงบำเรอกายเป็นสิ่งที่ศาสนาไม่เห็นด้วย ปรัชญาบางระบบในโลกตะวันตกนั้นแม้จะไม่เชื่อว่ามีจิตที่แยกต่างหากจากกาย แต่ก็เห็นว่ากายไม่ใช่สิ่งที่เราจะต้องสนใจอย่างมากมายเกินกว่าเหตุ ปรัชญาเหล่านี้ (เช่นปรัชญา Existentialism) คิดว่าคุณค่าของชีวิตไม่ได้อยู่ที่การมีกายอันสวยงามหรือแข็งแรง แต่อยู่ที่การได้ใช้กายนี้ทำอะไรบางอย่างที่มีคุณค่าเช่นสร้างสรรค์งานศิลปะ ต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของสังคม เป็นต้น แนวคิดจำพวกนี้หากตัดประเด็นเรื่องไม่เชื่อว่ามีจิตที่แยกต่างหากจากกายออกไปก็ไม่ต่างจากศาสนามากนัก จะอย่างไรก็ตาม แนวคิดทางปรัชญาในโลกตะวันตกสายหนึ่งที่เราสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางจิตด้วยแนวคิดเรื่องระบบประสาทและสมองซึ่งมีอิทธิพลต่อวิทยาศาสตร์กระแสหลักนั้นได้ก่อให้เกิดโลกทัศน์ที่เห็นว่าชีวิตเราก็มีเพียงกายเท่านั้นแหละ โลกทัศน์อันนี้ต่อมาได้เป็นฐานสนับสนุนการค้นคว้าทางด้านวิทยาศาสตร์ชนิดที่นำไปสู่การพยายามทำให้กายตั้งอยู่ได้ยืนยาวที่สุดเท่าที่จะทำได้ คุณภาพชีวิตภายใต้โลกทัศน์ที่ว่านี้จึงมีความหมายเกี่ยวข้องกับการมีอายุยืนและมีกายที่แข็งแรงเป็นหลัก ศาสนาบางศาสนาเช่นพุทธศาสนาวิเคราะห์ว่าการยึดมั่นในกายนั้นเป็นธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์ เมื่อแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตที่วิทยาศาสตร์นำเสนอออกมา นั้นสอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ตามที่กล่าวมานี้ โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์จึงมีอิทธิพลต่อแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตของผู้คนในโลกสมัยใหม่อย่างแนบแน่น การพัฒนาชาติตามที่ปรากฏในประเทศต่างๆ ในโลกนั้นได้รวมเอาการพัฒนากายให้ยืนยาวและแข็งแรงนี้ไว้ด้วย จะอย่างไรก็ตาม *ไม่ควรเข้าใจว่าศาสนารังเกียจการเอาใจใส่กาย* ศาสนานั้นวิเคราะห์ว่าการเกี่ยวข้องกับกายนั้นอาจเป็นไปได้สองอย่าง อย่างหนึ่งคือ “ดูแลเท่าที่จำเป็น” อีกอย่างหนึ่งคือ “หลงใหลปรนเปรอจนเกินพอดี” สิ่งที่ศาสนาทั่วๆ ไปที่คิดนั้นคือการเกี่ยวข้องกับกายอย่างหลัง การดูแลกายเพื่อให้ชีวิตอยู่ยืนยาวอันจะเปิดโอกาสให้เราใช้ชีวิตกระทำคุณงามความดีนั้นเป็นสิ่งที่ศาสนาไม่ได้คัดค้านเลย

ข. โลกทัศน์ที่เห็นว่าเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือการเสพสุขทางอายตนะ

มีแนวคิดทางปรัชญาอยู่แนวหนึ่งปรากฏทั้งในโลกตะวันตกและโลกตะวันออกที่เห็นว่าคุณค่าของชีวิตอยู่ที่การมีโอกาสได้เสพสุขทางอายตนะหรือไม่เพียงใด ในวงการปรัชญาเราเรียกแนวคิดนี้ว่าแนวคิดแบบ “สุขนิยม” หรือ “Hedonism” ในภาษาอังกฤษ ที่มาของปรัชญาที่ว่านี้โดยย่อ นั้นมีว่าเมื่อมนุษย์เราพัฒนาอารยธรรมมากขึ้นจนสามารถคิดค้นวิทยาการต่างๆ ขึ้นมาได้ ก็มีวิทยาการสาขาหนึ่งที่เรียกว่าปรัชญาได้ตั้งคำถามขึ้นว่า “เมื่อเราเกิดมาเป็นมนุษย์ เราจะมีช่วงเวลาในการดำรงอยู่ในโลกนี้ช่วงหนึ่ง จากนั้นเราก็จะแก่ชราแล้วก็ตายไป เมื่อตายไปแล้วจะมีชีวิตสืบต่อไปหลังความตาย

หรือไม่เราก็ไม่ทราบ แต่ที่เราทราบคือ ณ เวลานั้นเรากำลังมีชีวิตอยู่ ถามว่าขณะที่เรายังมีลมหายใจอยู่ในโลกอยู่นี้ อะไรคือสิ่งที่เราควรแสวงหาไต่ตนก่อนที่จะตายจากโลกนี้ไป” คำถามที่ว่านี้ตั้งขึ้นเพื่อให้เราได้เรียนรู้ว่าจะใช้ชีวิตอันเป็นสิ่งจำกัดด้วยกาลเวลานี้ไปทำอะไรจึงจะคุ้มค่าที่สุด มีผู้ตอบคำถามนี้ต่างๆ นานา ในบรรดาคำตอบเหล่านั้นมีคำตอบหนึ่งที่บอกว่า “เราควรใช้ชีวิตทั้งหมดไปกับการแสวงหาความสุขทางอายตนะ”

ความสุขทางอายตนะนี้หมายถึงความสุขอันเกิดจากการใช้ตา หู จมูก ลิ้น และกายรับรู้หรือสัมผัสสิ่งต่างๆ ในโลก การชมภาพยนตร์ (ตา) ฟังเพลง (หู) ประพรมน้ำหอม (จมูก) กินอาหารอร่อยๆ (ลิ้น) และนอนบนที่นอนที่นุ่มสบาย (สัมผัสร่างกาย) คือตัวอย่างของการเสพสุขทางอายตนะ นักปรัชญาที่เสนอความคิดนี้กล่าวว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นควรใช้เพื่อเข้าถึงสิ่งที่มีคุณสมบัติอย่างน้อยสองอย่างคือ (ก) มีอยู่จริงๆ (ข) สอดคล้องกับธรรมชาติของเรา ความสุขคือสิ่งที่มีคุณสมบัติครบสองประการนี้ ความสุขมีอยู่จริง จับต้องได้ และธรรมชาติก็สร้างเรามาเพื่อให้ปรารถนาสิ่งเหล่านี้ ปรัชญาสุขนิยมนี้เมื่อแปรมาเป็นการปฏิบัติในชีวิตก็คือโลกทัศน์ที่เห็นว่า เมื่อเกิดมาแล้วเราควรเตรียมชีวิตให้พร้อมสำหรับการที่จะมีโอกาสได้เสพสุขทางอายตนะ การเตรียมชีวิตที่ว่านี้ที่สำคัญอย่างหนึ่งก็คือการศึกษาหาความรู้ในวัยเยาว์เพื่อที่ว่าเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้วจะมีการงานอาชีพที่มั่นคง เมื่อทำงาน มีครอบครัว มีรายได้ ก็รู้จักแสวงหาความสุขให้แก่ชีวิต นี่คือการใช้ชีวิตที่ถูกต้อง วันหนึ่งหากว่าเราต้องตายก็ตายไปโดยรู้สึกว่าจะอะไรที่เป็นความสุขอันมนุษย์จะพึงจับต้องได้เป็นสิ่งที่เราได้ผ่านมาแล้ว *คนที่เกิดมาแล้วตายไปโดยที่ชีวิตไม่ได้ลิ้มรสความสุขทางอายตนะเป็นคนที่ใช้ชีวิตอันน่าเสียดาย* น่าเสียดายเพราะไม่ได้ใช้ชีวิตอันมีอยู่จำกัดนี้อย่างคุ้มค่านั่นเอง

แนวคิดแบบสุขนิยมนี้ส่วนหนึ่งสัมพันธ์หรือเข้ากันได้ดีกับแนวคิดที่เห็นว่ากายคือทั้งหมดของชีวิตที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น คนที่เห็นว่าชีวิตควรใช้ไปกับการแสวงหาความสุขทางอายตนะนั้นน่าจะเป็นคนที่เชื่อว่า “ชาตินี้เป็นเพียงชาติเดียวเท่านั้น หลังจากตายแล้วเราคงไม่มีโอกาสได้เกิดใหม่อีก” เพราะหากไม่คิดเช่นนี้ เขาก็อาจใช้ชีวิตไปกับการแสวงหาสิ่งอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่มีค่ามากกว่าสุขทางประสาทสัมผัสในโลกนี้ จะอย่างไรก็ตาม นี้ไม่ได้หมายความว่าคนที่ไม่เชื่อเรื่องชาติหน้าจะต้องแสวงหาความสุขทางอายตนะทุกคนเสมอไป นักปรัชญา Existentialist ที่ได้กล่าวถึงข้างต้นนี้ก็ไม่เชื่อเรื่องชาติหน้า แต่คนเหล่านี้ก็ไม่คิดว่าชีวิตควรใช้เพื่อแสวงหาความสุขทางอายตนะ ตรงกันข้าม การแสวงหาความสุขเช่นนี้นักปรัชญาเหล่านี้กลับมองว่าไม่ได้ทำให้ชีวิตเราประเสริฐขึ้นมากกว่าสัตว์เดรัจฉานเลย หากเราต้องการใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่า เราต้องใช้ชีวิตอย่างมนุษย์ผู้ประเสริฐ การใช้ชีวิตอย่างมนุษย์ผู้ประเสริฐมิได้หลายอย่าง แต่ที่แน่ๆ คือไม่ใช่การแสวงหาสุขทางอายตนะอย่างที่พวกสุขนิยมเสนอ

ศาสนาโดยทั่วไปนั้นไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอที่ว่าเราควรใช้ชีวิตเพื่อแสวงหาความสุขทางอายตนะเท่านั้น ที่เป็นเช่นนั้นเพราะศาสนาเชื่อว่าความสุขทางอายตนะนั้นไม่ใช่สิ่งจริงยั่งยืน การใช้ชีวิตแสวงหาสิ่งที่ไม่จริงยั่งยืนนั้นศาสนาพิจารณาว่าไม่ใช่ความฉลาด ตรงกันข้าม ศาสนาเห็นว่าสิ่งดีๆ ที่เป็นอมตะรอเราให้เข้าถึงอยู่มากมาย บางอย่างสามารถเข้าถึงในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ บางอย่างจะเข้าถึงได้เมื่อตายไปแล้ว ตัวอย่างของสิ่งที่ศาสนาสอนว่าเป็นความดีงามอันอมตะก็เช่นการเอาชนะตนเองได้ การรักผู้อื่น การได้เข้าถึงพระเจ้า การได้รวมเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งสูงสุดในทางศาสนา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ศาสนาถือว่ามีความมากกว่าสุขทางประสาทสัมผัสอย่างไม่อาจเทียบกันได้เลย

ทีกลับมามาทั้งหมดนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นในเบื้องต้นว่ามีโลกทัศน์บางแบบที่ศาสนาไม่เห็นด้วย คุณภาพชีวิตตามความเข้าใจของคนจำนวนมากในโลกเวลานี้เป็นคุณภาพชีวิตภายใต้โลกทัศน์ที่ว่านี้ บางวันเราอาจเปิดโทรทัศน์เห็นภาพการโฆษณาขายเครื่องดื่มนำรูปร่างกายสำหรับทารก โฆษณานั้นพยายามโน้มน้าวใจพ่อแม่ว่าต้องเลี้ยงลูกให้แข็งแรงและฉลาดเพื่อว่าเขาจะเป็นผู้ชนะในการแข่งขัน ไม่ว่าจะเรื่องเรียนหรือเรื่องใดก็ตามแต่ นี่คือโลกทัศน์ที่เห็นว่าชีวิตคือการต่อสู้แข่งขันกันแสวงหาความสุข ชีวิตเช่นนี้ศาสนาโดยทั่วไปมองว่ายังไม่ใช่ชีวิตที่มีคุณภาพ ขอให้สังเกตว่าชีวิตที่มีคุณภาพตามทัศนะของศาสนานั้นเป็นชีวิตที่ชักนำด้วยปัญญาและความเห็นอกเห็นใจเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน การมีสุขภาพกายที่แข็งแรงนั้นเป็นสิ่งดี ศาสนาไม่ปฏิเสธสิ่งนี้ การที่พ่อแม่เลี้ยงดูลูกให้มีสุขภาพกายที่ดีนั้นถูกต้องแล้ว แต่เรายังมีอะไรอีกมากที่จะปลูกฝังให้แก่ลูกของเรา การสอนให้เขาเป็นคนรู้จักคิด รู้จักอ่อนไหวต่อความอ่อนด้อยของผู้อื่น รู้ว่าความสุขจากการให้มีความมากกว่าหรืออย่างน้อยก็ไม่ด้อยไปกว่าสุขจากการมีกินเพียงผู้เดียว เหล่านี้เป็นตัวอย่างการหล่อหลอมคุณภาพชีวิตที่ครบถ้วนสมบูรณ์แบบตามหลักการของศาสนา ◉

บทที่สาม

วิธีคิดตามหลักการของศาสนา

๓.๑ หลักธรรมกับแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังหลักธรรมในศาสนา

เวลาที่มนุษย์เกี่ยวข้องกับศาสนานั้น สิ่งที่มีมนุษย์จะสังเกตเห็นในศาสนาต่างๆก็คือ แต่ละศาสนาจะมีสิ่งที่เรียกว่า “หลักธรรม” สำหรับนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน หลักธรรมเหล่านี้จะมีเนื้อหาเป็นข้อแนะนำบ้าง คำสั่งบ้าง ว่าจะให้เราทำอย่างไรอย่างนั้น โดยศาสนาจะมีคำอธิบายว่าหากทำตามหลักธรรมเหล่านี้แล้ว เราจะได้อะไรเป็นผลตอบแทน หลักธรรมในศาสนาทั้งหลายนั้นเป็น “ผลอันสำเร็จรูปมาแล้ว” โดยมีแนวคิดหรือวิธีคิดบางอย่างอยู่เบื้องหลัง พิจารณาจากแง่นี้เราจะเห็นว่า หลักธรรมที่ศาสนาต่างๆสอนเช่นหลักศีลห้าข้อแรกที่พุทธศาสนาสอนว่าไม่เพียงฆ่าสัตว์นั้น ไม่ได้เกิดลอยๆ แต่เกิดเพราะว่าศาสนามีวิธีคิดบางอย่าง การทำความเข้าใจวิธีคิดอันเป็นต้นกำเนิดของหลักธรรมในศาสนาต่างๆนั้นจะช่วยให้เราเข้าใจว่าทำไมศาสนานี้จึงสอนเช่นนั้น ในขณะที่เรื่องเดียวกันนี้อีกศาสนาหนึ่งไม่สอนเช่นนั้นเลย

หลักคิดหรือวิธีคิดที่อยู่เบื้องหลังของคำสอนในศาสนาต่างๆนี้เราจะเรียกว่าเป็น โลกทัศน์หลักของศาสนาก็ได้ เพื่อให้เข้าใจสิ่งที่เรียกว่า โลกทัศน์หลักของศาสนาในเบื้องต้นนี้มากขึ้น เราจะลองพิจารณาตัวอย่างสักสองตัวอย่างต่อไปนี้ ตัวอย่างแรกเป็นของพุทธศาสนา ส่วนตัวอย่างต่อมาจะเป็นของศาสนาคริสต์ ดังนี้

ก. พุทธศาสนา

ประวัติศาสตร์ของพุทธศาสนาบอกว่า พุทธศาสนานั้นอุบัติขึ้นจากเจ้าชายแห่งประเทศอินเดียพระองค์หนึ่งนามว่าสิทธัตถะ เจ้าชายพระองค์นี้ทรงได้รับการปรนเปรอด้วยสุขนันทนาการเท่าที่พระราชบิดาจะทรงสรรหามาให้ได้ด้วยความคาดหวังว่าจะทรงอยู่ในราชสมบัติ แต่แล้ววันหนึ่งเจ้าชายก็ทรงค้นพบ “ความจริง” อันเร้นลับบางอย่างที่มีพลังรุนแรงมากจนถึงกับว่าทรงพิจารณาว่าพระราชวังอัน โอ้อ่าง่างามและเปรียบพร้อมด้วยโลกียสุขนันทนาการเหล่านั้นเป็นสถานที่ที่ไม่อาจผูกมัดชีวิตของพระองค์ให้ดำรงอยู่ในนั้นต่อไปได้ ทรงตัดสินใจละทิ้งราชสมบัติออกถวายเป็นนักบวชเร่ร่อน ทรงรอนแรมไปตามที่ต่างๆที่มีข้าวเถ้ากันต่อๆมาว่ามีอาจารย์ที่สอนธรรมอันจะช่วยให้พบแสงสว่างบางอย่างที่ทรงแสวงหา หลังจากศึกษาจากครุบาอาจารย์เหล่านั้นจนตลอดแล้วก็ทรงพบว่าคำสอนและหลักปฏิบัติเหล่านั้นไม่ช่วยให้ทรงรู้สึก “พบแล้ว” จนกระทั่งวันหนึ่งเมื่อ

ทรงปลื้มพระองค์ออกมาจากสำนักสอนธรรมเหล่านั้นแล้วเพียรแสวงหาหนทางสู่แสงสว่างที่มุ่งหมายไว้ด้วยพระองค์เอง เมื่อวันเวลาแห่งความสมบูรณ์เต็มเปี่ยมมาถึง ก็ทรงรู้สึกจากข้างในว่า ทรง “พบแล้ว” พุทธศาสนาเรียกการพบนั้นว่าการตรัสรู้ และการตรัสรู้นั้นก็คือที่มาของหลักธรรมในพุทธศาสนาเช่นหลักอริยสัจสี่ ไตรลักษณ์ ปฏิจจนุปบาท เป็นต้นที่ชาวพุทธในโลกกำลังศึกษาและปฏิบัติอยู่เวลานี้

ชีวประวัติของพระพุทธเจ้าตามที่เล่ามาข้างต้นนี้มีจุดที่น่าพิจารณาอยู่สองจุด จุดแรกคือจุดที่ทรงพบความจริงอันเร้นลับบางอย่างที่มีพลังแรงมากจนความสุขที่ปรากฏเฉพาะหน้า (อันเป็นสิ่งที่คนทั่วไปปรารถนาจะได้ประสบ) นั้นสูญสิ้นกำลังที่จะลุดดึงพระองค์เอาไว้อย่างเช่นแต่ก่อน จุดที่สองคือจุดที่ทรงประจักษ์ภายในพระทัยของพระองค์ว่าทรงพบความจริงที่ทรงแสวงหามายาวนานนั้นแล้ว สองจุดนี้เชื่อมโยงกัน ในแง่ที่ว่าจุดแรกนั้นเป็นจุดของการเริ่มต้น ส่วนจุดที่สองเป็นจุดของการสิ้นสุด ทั้งสองจุดนี้เกี่ยวข้องกับความจริงบางอย่างที่สายตาของปุถุชนคนธรรมดาไม่อาจจะมองเห็นได้ ปรากฏการณ์เกี่ยวกับการมองเห็นความจริงอย่างนี้ภาษาพุทธศาสนาเรียกว่าการมี “ดวงตาเห็นธรรม” หากกล่าวเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นสำหรับคนสมัยปัจจุบันก็อาจกล่าวได้ว่าดวงตาเห็นธรรมหมายถึงการมีโลกทัศน์ที่เปลี่ยนไปจากเดิม ตามพุทธประวัติที่ท่านเล่าว่าสิ่งที่เปลี่ยนโลกทัศน์ของเจ้าชายสิทธัตถะในเบื้องต้นคือสิ่งที่ท่านเรียกว่า “เทวทูตทั้งสี่” ซึ่งได้แก่ภาพของคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ เราอาจเข้าใจเรื่องนี้ด้วยเหตุผลได้ว่าเจ้าชายน่าจะเป็นคนที่ช่างคิดช่างสังเกต อุปนิสัยอันนี้ทำให้พระองค์ครุ่นคิดและตั้งคำถามเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตว่า... “ทำไมหนอคนเราเมื่อเกิดมาแล้วจึงต้องแก่ชราเจ็บป่วยแล้วก็ตายด้วย มีทางไหมหนอที่จะไปพ้นจากธรรมชาติที่ว่านี้...” ในระหว่างที่ทรงครุ่นคิดอยู่นั้นก็ทรงมองเห็นหลักคิดอันหนึ่งซึ่งขยายความมาจากข้อเท็จจริงที่เราสามารถสังเกตเห็นได้ในชีวิตที่ว่า... “ธรรมดาว่าสิ่งทั้งหลายย่อมมีของคู่กันตรงกันข้ามกัน เช่นมีมืดก็มีสว่าง มีโรคภัยก็มีโอสถสำหรับรักษา... โดยนัยเดียวกันนี้ เมื่อมีภาวะที่เป็นความเกิด แก่ เจ็บ และตาย ก็น่าจะมีภาวะที่ตรงกันข้ามคือ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ และไม่ตาย...” หลักคิดดังกล่าวนี้อาจถือได้ว่าเป็นธงสำหรับนำทางให้พระองค์ออกบวชเพื่อแสวงหาสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับข้อเท็จจริงอันน่าเอนี่จนอาจของชีวิตที่ว่านั้น สำหรับเทวทูตประการที่สี่คือสมณะนั้น น่าจะหมายถึงการที่ทรงพิจารณาเห็นว่าในการแสวงหาสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับเกิดแก่เจ็บและตายนั้น จำต้องอาศัยรูปแบบชีวิตที่เอื้ออำนวย การอยู่ในท่ามกลางสิ่งอำนวยความสะดวกสบายของชีวิตอย่างเช่นที่เป็นอยู่นั้นน่าจะไม่ใช่เอื้อให้การแสวงหาเป็นไปอย่างง่ายดาย ชีวิตสมณะตามที่ปรากฏทั่วไปในอินเดียสมัยนั้นน่าจะเอื้อต่อการแสวงหาสิ่งนี้มากที่สุด เมื่อทรงตัดสินใจพระทัยมั่นเหมาะเช่นนั้นแล้วก็ได้อำลาพระราชวังออกมาเป็นนักบวชเร่ร่อนในเวลาต่อมา

ขอให้สังเกตว่าหลักคิดเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดพุทธศาสนานั้นคือหลักที่ว่า “สรรพสิ่งย่อมมีของที่เป็นคู่ตรงกันข้าม” หลักคิดที่ว่านี้ไม่ได้เกิดลอยๆ แต่มาจากการสังเกตธรรมชาติรอบตัว มีข้อที่น่า

สังเกตว่าเมื่อตรัสรู้แล้ว พระธรรมที่ทรงนำมาสอนผู้คนนั้นมักได้รับการอธิบายโดยพระพุทธองค์ว่าเป็น “ข้อเท็จจริงในธรรมชาติ” การตรัสรู้คือการค้นพบข้อเท็จจริงในธรรมชาติ พิจารณาในแง่นี้เนื้อหาของสิ่งที่พุทธศาสนาสอนก็ค่อนข้างใกล้เคียงกับเนื้อหาความรู้ที่วิทยาศาสตร์สอน คือทั้งพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์กล่าวเหมือนกันว่าความรู้ที่ตนนำเสนอออกมานั้นเป็นความรู้ที่เกิดจากการสังเกตเห็นความจริงในธรรมชาติ จะต่างกันบ้างก็ตรงที่นักวิทยาศาสตร์ใช้ประสาทสัมผัสธรรมดาในการสังเกตธรรมชาติที่เป็นรูปธรรม ส่วนพระพุทธเจ้าทรงหยั่งเห็นความจริงในโลกธรรมชาติผ่านการตรัสรู้ ซึ่งเป็นกระบวนการทางจิตใจที่อธิบายด้วยภาษาไม่ได้ นอกจากนั้นโลกธรรมชาติที่คำสอนของพุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ก็มีส่วนหนึ่งที่อยู่นอกการตรวจสอบด้วยอายตนะ เพราะไม่ใช่สสาร อันที่จริง บางสิ่งที่วิทยาศาสตร์กล่าวถึงก็ไม่ใช่สสาร เช่นสิ่งที่เรียกกันในทางวิทยาศาสตร์ว่ากฎธรรมชาติ กฎธรรมชาติคืออะไร เกิดได้อย่างไร มีกี่อย่าง และทำหน้าที่อะไรในจักรวาลนี้เป็นคำถามหลักที่พุทธศาสนาถาม คำสอนสำคัญๆ ในพุทธศาสนาเช่นไตรลักษณ์ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท นิยาม แสดงเอาไว้ในรูปข้อความที่กล่าวถึงกฎธรรมชาติ เป็นที่ทราบกันดีว่าในท้ายที่สุดแล้วสิ่งที่พุทธศาสนาสอนก็คือกฎธรรมชาติหลักๆ ห้าอย่างอันได้แก่ (๑) กฎธรรมชาติว่าด้วยฤดูกาล ที่ภาษาพุทธศาสนาเรียกว่าอตุณิยาม (๒) กฎธรรมชาติว่าด้วยพืชพันธุ์ที่ศัพททางพุทธศาสนาเรียกว่าพินนิยาม (๓) กฎธรรมชาติว่าด้วยจิตใจของมนุษย์และสัตว์ที่ศัพททางพุทธศาสนาเรียกว่าจิตนิยาม (๔) กฎธรรมชาติว่าด้วยกรรมอันได้แก่การกระทำที่เกิดจากความตั้งใจของมนุษย์และสัตว์ที่ศัพททางพุทธศาสนาเรียกว่ากรรมนิยาม และ (๕) กฎธรรมชาติว่าด้วยความถูกต้องดีงามที่ศัพททางพุทธศาสนาเรียกว่าธรรมนิยาม กฎธรรมชาติห้าประการนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าครอบคลุมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทุกอย่างในจักรวาลนี้ หมายความว่าพุทธศาสนานั้นมองว่าในจักรวาลนี้มีสิ่งต่างๆ อยู่จำนวนหนึ่ง สิ่งเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะของตนแตกต่างกันไป สิ่งเหล่านี้แม้จะมีลักษณะเฉพาะตนแต่ก็สามารถจัดกลุ่มให้อยู่ในประเภทเดียวกันกับสิ่งอื่นได้ เช่นเป็นสสารที่ไร้ชีวิต เช่นก้อนหิน เป็นสิ่งมีชีวิตแต่ไม่มีจิตใจเช่นพืช เป็นสิ่งมีชีวิตและมีจิตใจเช่นมนุษย์และสัตว์ สสารที่ไร้ชีวิตนั้นท่านถือว่าอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของกฎธรรมชาติข้อแรกๆ ที่เรียกว่าอตุณิยาม กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือสิ่งที่ไร้ชีวิตเช่นก้อนหินก้อนดินนั้นจะเกี่ยวข้องกับกฎธรรมชาติข้อนี้เท่านั้น ไม่เกี่ยวกับข้ออื่นๆ พฤติกรรมหรือการแสดงออกของสสารที่ปราศจากชีวิตจะเป็นไปตามอำนาจของกฎธรรมชาติข้อนี้เท่านั้น สิ่งมีชีวิตทั้งสองชนิดคือไร้จิตกับมีจิตล้วนแล้วแต่ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติประการที่สองอันได้แก่พินนิยามด้วยกันทั้งสิ้น แต่การเกี่ยวข้องกับกฎธรรมชาติข้อนี้จะเข้าไปในด้านที่ภาษาสมัยใหม่เรียกว่าพันธุกรรมเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่นมะพร้าวออกลูกเป็นมะพร้าว แมวออกลูกเป็นแมว คนก็คลอดลูกเป็นคน นี่คือตัวอย่างปรากฏการณ์ทางพันธุกรรม ปรากฏการณ์เช่นนี้พุทธศาสนาถือว่าอยู่ภายใต้การดูแลควบคุมของกฎธรรมชาติประการที่สอง สำหรับสิ่งมีชีวิตที่ไม่มีจิตคือต้นไม้ นั่นนอกจากจะอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติข้อนี้ก็อยู่ภายใต้กฎธรรมชาติข้อแรกด้วย เมื่อ

ไบไม้แห้งต้องลมก็ปลิวร่วงลงดิน นี่เป็นไปตามกฎธรรมชาติข้อแรกเพราะไม่เกี่ยวกับพันธุกรรม ส่วนสิ่งมีชีวิตที่มีจิตใจคือคนและสัตว์นั้นนอกจากจะอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติสองข้อที่กล่าวมาแล้ว จะต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติอีกสามข้อที่เหลือด้วย กฎธรรมชาติว่าด้วยจิตใจของมนุษย์และสัตว์นั้นมีเนื้อหากว้างมาก แต่อาจกล่าวย่อๆว่าตามกฎธรรมชาติข้อนี้ สิ่งที่เราเรียกว่าจิตใจของมนุษย์และสัตว์ไม่ได้ทำงานหรือแสดงพฤติกรรมออกอย่างสะเปะสะปะ ตรงกันข้าม มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับจิตใจอยู่จำนวนมาก กฎเกณฑ์เหล่านี้ส่วนหนึ่งบอกเราว่าจิตใจที่มีสภาพเช่นนี้เมื่อก่อให้เกิดพฤติกรรมผลของพฤติกรรมนั้นจะเป็นคุณหรือโทษแก่มนุษย์และสัตว์ กฎเกณฑ์เหล่านี้บางส่วนบอกเราว่าเมื่อเราทราบพฤติกรรมเช่นนี้เช่นนั้นที่มนุษย์แสดงออกเป็นผลมาจากการมีสภาพจิตใจเช่นนี้ เช่นนั้น ความรู้นี้จะเป็นประโยชน์โดยตรงแก่การให้การศึกษาเรียนรู้แก่มนุษย์เพื่อให้เขาได้แสดงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ออกมา กล่าวโดยสรุปคือกฎธรรมชาติว่าด้วยจิตใจที่พุทธศาสนาสอนนั้น ส่วนหนึ่งเหมือนกับที่กล่าวในวิชาจิตวิทยาตะวันตก คือกล่าวถึงความเชื่อมโยงระหว่างสภาพจิตใจอย่างใดอย่างหนึ่งต่อพฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่มนุษย์เราแสดงออก (เช่นคนที่มักไอ้อวดตนนั้นเป็นเพราะลึกๆเขาไม่มีความภาคภูมิใจในตัวเอง) แต่เนื้อหาส่วนหนึ่งก็มีลักษณะเฉพาะของพุทธศาสนาเองคือ กฎธรรมชาติว่าด้วยจิตใจนี้จะมีส่วนหนึ่งที่เป็นเรื่องของยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้นจนสามารถอยู่เหนือสัญชาตญาณอย่างสัตว์ (ซึ่งอย่างหลังนี้ไม่มีกล่าวเอาไว้ตรงๆในจิตวิทยาตะวันตกดั้งเดิม แต่เริ่มมีการกล่าวถึงบ้างแล้วในจิตวิทยาตะวันตกสมัยใหม่ที่ผสมผสานแนวคิดแบบจิตวิทยาดั้งเดิมเข้ากับปรัชญาและศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาและศาสนาตะวันออก)

พุทธศาสนานั้นสอนเรื่องกรรม กรรมหมายถึงการกระทำที่เกิดจากความตั้งใจ กรรมสามารถเกิดได้กับมนุษย์และสัตว์เพราะสัตว์นั้นพุทธศาสนาถือว่ามียิตเช่นเดียวกับมนุษย์ จะอย่างไรก็ตามจิตของสัตว์เนื่องจากมีคุณภาพด้อยกว่ามนุษย์ในเรื่องของปัญญาและความรู้สำนึกตัว เจตนาในการทำกรรมของสัตว์จึงอ่อนกว่ามนุษย์ กรรมที่สัตว์กระทำโดยทั่วไปจึงไม่ร้ายแรงเท่ากับกรรมที่กระทำโดยมนุษย์ ขอให้สังเกตว่ากรรมที่ศาสนาพุทธสอนนั้นมีสถานะเป็นกฎธรรมชาติประการหนึ่ง การเป็นกฎธรรมชาติหมายความว่าเราสามารถเข้าใจความเชื่อมโยงระหว่างการกระทำ (กรรม) และผลของการกระทำ (วิบาก) ได้เสมือนกับที่เข้าใจความเชื่อมโยงเชิงสาเหตุและผลที่ปรากฏในธรรมชาติอื่นๆเช่นธรรมชาติด้านฟิสิกส์ เคมี (อุคูนิยาม) และ ชีววิทยา (พีชนิยาม) ยกตัวอย่างเช่น น้ำหนึ่งโมเลกุลนั้นประกอบจากไฮโดรเจนสองอะตอมและออกซิเจนอีกหนึ่งอะตอม เมื่อใดก็ตามที่เราแยกน้ำออกจากกัน เราจะได้ผลเช่นนี้เสมอ หรือเมื่อเรากินอาหารที่มีไขมันมากๆ ไขมันเหล่านั้นเมื่อย่อยสลายไม่หมดก็สะสมอยู่ในระบบร่างกายของเราก่อให้เกิดโรคต่างๆเช่น โรคหัวใจ นี่ก็เป็นกฎธรรมชาติเช่นกัน กรรมที่มนุษย์ทำมีสองอย่างคือดีและชั่ว กรรมดีย่อมส่งผลให้เกิดสิ่งที่ดีแก่ชีวิตเรา ในทำนองเดียวกับการกินอาหารดีๆและออกกำลังกายสม่ำเสมอส่งผลดีแก่สุขภาพของเรา ส่วนกรรมชั่วก็ส่งผลในทางตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว เหมือนการกินอาหารไม่ดีหรือเสพสิ่งเสพติดที่

ย่อมส่งผลร้ายต่อสุขภาพ แม้ว่าการพิสูจน์กรรมจะไม่อาจทำได้ชัดเจนเหมือนการพิสูจน์ความสัมพันธ์ระหว่างอาหารและสุขภาพที่กล่าวข้างต้น แต่พุทธศาสนาก็เสนอวิธีพิสูจน์กรรมบางแง่ เช่นในแง่ที่กรรมจะสัมพันธ์กับจิตใจอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ คนทำดีแม้ไม่มีใครเห็นก็ภูมิใจกับการกระทำนั้น ส่วนคนที่ทำชั่วย่อมเดือดร้อนใจแม้ไม่มีคนเห็นก็ตาม จริงที่บางครั้งคนชั่วอาจหลอกตนเองหรือปลอบใจตนเองว่าไม่ควรเดือดร้อนใจที่ได้ทำสิ่งนั้นลงไป แต่พุทธศาสนาเชื่อว่าในท้ายที่สุดเขาจะไม่สามารถหลอกตัวเองได้ตลอดไป ณ วันที่เขาแก่ชราขึ้นหรือกำลังสิ้นลมหายใจอยู่บนเตียงในโรงพยาบาล สิ่งที่เขาทำไว้ทุกอย่างที่เป็นกรรมชั่วและเคยกดไว้ได้ชั่วครวญด้วยการหลอกตนเองจะพุ่งพรูออกมาบีบเค้นทรมานจิตใจของเขา นี่คือกฎแห่งกรรมที่ไม่มีใครอาจต้านทางหรือเบี่ยงเบนได้

สำหรับกฎธรรมชาติประการสุดท้ายนั้นอาจกล่าวได้สองแง่ แง่หนึ่งกฎธรรมชาติหมวดนี้หมายเอากฎธรรมชาติที่คู่แผล่งต่าง ๆ นอกเหนือจากที่ได้กล่าวมาแล้วในกฎธรรมชาติสี่อย่างข้างต้น อีกแง่หนึ่งกฎธรรมชาติข้อนี้หมายเอากฎความสัมพันธ์ทางด้านศีลธรรมที่ไม่ได้อยู่ในรูปของการให้ผลของกรรม ยกตัวอย่างเช่นพุทธศาสนาเชื่อว่าการที่คนในสังคมมีระดับจริยธรรมที่ต่ำลงจะส่งผลให้เกิดความไม่ปรกติทางด้านธรรมชาติแวดล้อม ปรากฏการณ์นี้อธิบายไม่ได้ด้วยกฎแห่งกรรม เพราะกฎแห่งกรรมกล่าวถึงการกระทำของคนคนหนึ่งและการที่กรรมที่ว่านั้นส่งผลต่อตัวเขา แต่ปรากฏการณ์ข้างต้นนี้เป็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างการที่มนุษย์ในสังคมประพฤติตนต่ำทรามลงในทางศีลธรรมกับความวิปริตทางธรรมชาติ (เช่นน้ำท่วม ฝนแล้ง ฤดูกาลผิดไปจากที่เคยเป็น) ความหมายสองแง่ในท้ายที่สุดแล้วอาจเป็นสิ่งเดียวกันคือเป็นปรากฏการณ์ที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของกฎธรรมชาติสี่อย่างข้างต้น จะอย่างไรก็ตาม การตีความให้กว้างไว้ก่อน (คือตีความตามแง่ที่หนึ่งตามที่กล่าวข้างต้น) ก็เป็นที่ยอมรับของนักปราชญ์ทางด้านพุทธศาสนามากกว่าเพราะอาจเป็นไปได้ที่จะมีปรากฏการณ์ที่แปลกไปจากที่เราคุ้นเคย ปรากฏการณ์เหล่านี้ในท้ายที่สุดแล้วเราก็สามารถอธิบายได้ด้วยกฎธรรมชาติข้อสุดท้ายนี้เอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นว่า โลกทัศน์ใหญ่ของพุทธศาสนานั้นคือความเชื่อว่าจักรวาลนี้ประกอบด้วยสิ่งต่างๆที่อาจจัดเป็นหมวดหมู่ได้ สิ่งที่จัดกันเข้าเป็นหมวดหมู่แต่ละหมวดหมู่ก็จะอยู่ภายใต้การดูแลของกฎธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่ง บางหมวดอาจถูกดูแลโดยกฎธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่บางหมวดหมู่อาจได้รับการดูแลโดยกฎธรรมชาติมากกว่าหนึ่งประเภท ตามแง่ต่างๆที่สิ่งเหล่านั้นแสดงออกหรือสัมพันธ์กับสิ่งอื่น โลกทัศน์ที่อิงอยู่กับการมองจักรวาลว่าเป็นไปตามธรรมชาติเช่นนี้มีผลโดยตรงต่อระบบจริยธรรมที่พุทธศาสนาสอน จริยธรรมของพุทธศาสนานั้นเป็นจริยธรรมของการลงมือทำ ไม่ใช่จริยธรรมของการอ่อนวอน ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงวิจารณ์การไหว้วอนเทพเจ้าเพื่อให้ตนเองได้สิ่งที่ปรารถนาซึ่งคนอินเดียสมัยนั้นพวกหนึ่งกระทำอยู่ว่า สมมติว่าชายคนหนึ่งยืนอยู่ริมแม่น้ำ เขาปรารถนาจะข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่ง ชายคนนั้นนั่งลงกราบไหว้

ขอให้ฝั่งน้ำด้านโน้นเลื่อนมายังข้างนี้ เพื่อว่าเขาจะได้ข้ามไปได้ ถามว่าการกระทำของชายคนนี้จะประสบผลหรือไม่ การกระทำนี้มีเหตุผลหรือไม่ แน่แน่นอน ทุกคนต้องตอบได้ตรงกันว่า การกระทำนี้ไม่มีเหตุผล พระพุทธองค์ได้ตรัสสืบไปว่า สิ่งที่ตรงไปตรงมาสำหรับชายคนนั้นที่จะพึงกระทำ เพื่อให้ตนเองได้บรรลุผลที่ปรารถนาก็คือเขาต้องว่ายน้ำข้ามไปด้วยตนเองหรือไม่ก็ต่อเรือหรือแพ ขึ้นแล้วข้ามไป จริยธรรมของพุทธศาสนาเป็นจริยธรรมของการลงมือทำ เหมือนการลงมือว่ายน้ำ เพื่อข้ามไปยังอีกฝั่ง การกราบไหว้อ้อนวอนนั้นอยู่นอกเหนือธรรมชาติ เมื่อไม่เป็นไปตามกระบวนการทางธรรมชาติ การกระทำนั้นก็ไร้ผล ส่วนการต่อเรือหรือว่ายน้ำข้ามไปยังอีกฝั่งนั้นเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ เมื่อเป็นเรื่องของธรรมชาติก็ถูกต้องแล้วที่จะเกิดผลขึ้นจริงๆ

ข. ศาสนาคริสต์

ศาสนาคริสต์แตกต่างจากศาสนาพุทธตรงที่ศาสนาคริสต์สอนเรื่องพระเจ้า แต่พุทธศาสนาไม่สอน การเกิดขึ้นของศาสนาคริสต์นั้นในแง่หนึ่งก็คล้ายกับพุทธศาสนาตรงที่พระศาสดาในศาสนาคริสต์ อันได้แก่พระเยซูทรงรู้สึกว่าการดำเนินชีวิตอย่างชาวโลกทั่วไปที่สืบทอดกันมาหลายช่วงอายุคน นั้นไม่น่าจะเป็นชีวิตที่ประเสริฐ ตามประวัติพระเยซูทรงเกิดในตระกูลช่างไม้ บิดาประกอบอาชีพเป็นช่างไม้ ปกติคนธรรมดาทั่วไปเมื่อเกิดในตระกูลใดก็ย่อมจะดำเนินอาชีพตามตระกูล แต่พระเยซูไม่สู้จะสนใจ “การงานทางโลก” เหล่านี้ ทรงใช้เวลาในวัยหนุ่มครุ่นคิดและไตร่ตรองถึงความหมายอันลึกซึ้งของชีวิต โลก และจักรวาล การใช้เวลาครุ่นคิดไตร่ตรองในที่อันเงียบสงบเพียงลำพังนี้ก็คล้ายกับการบำเพ็ญเพียรทางจิตของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะได้ตรัสรู้ แล้ววันหนึ่งพระเยซูก็เชื่อว่าได้ทรงพบอะไรบางอย่างที่ก่อให้เกิดความมั่นใจว่าสิ่งที่ทรงเผยบอกแก่คนทั้งหลายนับจากนี้เป็นต้นไปนั้นถูกต้อง คัมภีร์ศาสนาคริสต์กล่าวว่าสิ่งที่ทำให้พระเยซูมั่นใจตามที่กล่าวข้างต้นนั้นคือ “พระเจ้า”

พระเจ้าที่พระเยซูทรงมั่นใจว่าได้พบนั้นเป็นพระเจ้าตามคติของศาสนายูดาห์ ศาสนายูดาห์เป็นศาสนาที่ก่อกำเนิดขึ้นในชนชาติยิว (หรืออิสราเอลในปัจจุบัน) ชนชาติยิวนี้นับแต่เกิดมาก็ตกเป็นทาสของชนชาติอื่นมาตลอด แรกทีเดียวก็เป็นทาสของชาติอียิปต์ ต่อมาก็เป็นทาสของชาติโรมัน การตกเป็นทาสของผู้อื่นและตลอดชีวิตต้องถูกบังคับให้ทำงานหนักอย่างปราศจากอนาคตนั้นทำให้ชนชาติยิวสร้าง “ภาพในฝัน” บางอย่างขึ้นเพื่อให้ชีวิตอันเป็นทุกข์อย่างแสนสาหัสนั้นสามารถดำเนินต่อไปได้โดยไม่เป็นบ้าเสียก่อน ภาพในฝันที่ว่านี้คือ “พระเยโฮวาห์” (Yahweh) หรือ “พระเจ้า” (God) ชนชาติยิวนั้นบอกเล่ากันต่อๆมาหลายรุ่นคนว่าวันหนึ่งพระเจ้าของพวกเขาจะทรงส่ง “ผู้ปลดปล่อย” มาเกิดในหมู่พวกเขา และท่านผู้นี้จะเป็นผู้นำพาชนชาติยิวให้เป็นอิสระจากการปกครองของชนชาติอื่น ขอให้สังเกตว่าพระเจ้าที่ชาวยิวจินตนาการถึงนั้นคือความหวัง กำลังใจ และสิ่งหล่อเลี้ยงให้ชีวิตที่แห้งเฉาของพวกเขาได้ดำรงสืบไปวันต่อวัน เมื่อแรกที่พระเยซูปรากฏตน

ต่อสาธารณชนและที่วิสสันธรรมนั้น ชาวฮิวบางคนที่เข้าใจว่าพระองค์น่าจะเป็นผู้ปลดปล่อยตามที่เล่ากันสืบมานั้น

ขอให้สังเกตว่าสภาพสังคมของชนชาติฮิวนั้นแตกต่างจากสภาพสังคมของชนชาติอินเดีย คนอินเดียสมัยพุทธกาลนั้นไม่ได้ตกเป็นทาสของใคร ไม่มีใครมากดขี่ การที่ชาวอินเดียส่วนหนึ่งนับถือพระเจ้านั้นอธิบายได้ด้วยเงื่อนไขที่แตกต่างออกไปจากของชนชาติฮิว (ซึ่งเราจะยังไม่พิจารณากันตอนนี้) นักจิตวิเคราะห์คนสำคัญของโลกตะวันตกคนหนึ่งคือฟรอยด์ (Sigmund Freud) ได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์การนับถือพระเจ้าของชาวฮิวว่า เป็นธรรมดาว่าเมื่อคนเราประสบเคราะห์กรรมที่ตนเองรู้สึกว่าจะเกินความสามารถของตนที่จะแก้ไขเยียวยาได้ ทางออกของมนุษย์ในกรณีเช่นนี้ก็คือการ “ฝัน” ชาวฮิวผู้ประสบเคราะห์กรรมได้ฝันถึงพระบิดาผู้ที่จะมาช่วยปลดปล่อยจากความฝันนี้อธิบายได้ด้วยสัญชาตญาณในการปกป้องตนเองที่พบเห็นในมนุษย์ทั่วไป เด็กๆเวลาที่อยู่ในที่มืดแล้วเกิดตกใจก็จะร้องไห้เรียกหาพ่อหรือแม่ พระบิดาอันหมายถึงพระเจ้าในศาสนาคริสต์นั้นก็คือภาพของพ่อผู้แข็งแรงที่พร้อมจะปกป้องลูก การวิเคราะห์ของฟรอยด์นี้ในท้ายที่สุดแล้วนำไปสู่การที่เขาปฏิเสธว่าพระเจ้าไม่มีจริง พระเจ้าไม่ได้สร้างมนุษย์ ตรงกันข้าม มนุษย์ต่างหากที่สร้างพระเจ้าขึ้น แต่ในที่นี้เราจะไม่พิจารณาไกลไปถึงขั้นนั้น การจะปฏิเสธว่าพระเจ้าไม่มีอยู่นั้นในทางปรัชญาศาสนาเราทราบกันดีว่าไม่ง่าย (แนวคิดของฟรอยด์ข้างต้นก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากจากผู้ที่ไม่เห็นด้วย) สิ่งที่เราจะพิจารณากันเป็นหลักในตอนนี้คือ เมื่อสภาพสังคมและชีวิตของชนชาติฮิวแตกต่างจากสภาพชีวิตที่ก่อให้เกิดพุทธศาสนาตามที่ได้อธิบายมาข้างต้น สิ่งที่เป็นหลักคิดของชนชาติฮิวที่พัฒนาต่อมาสู่ศาสนาคริสต์จึงแตกต่างจากวิธีคิดของชาวพุทธ

ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นว่าจริยธรรมของพุทธศาสนานั้นอาจเรียกว่า “จริยธรรมแบบธรรมชาตินิยม” (Naturalistic Ethics) จริยธรรมแบบนี้มีลักษณะสำคัญคือเชื่อว่าสิ่งต่างๆในจักรวาลมีอยู่ตามธรรมชาติและดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ ไม่มีอะไรที่อยู่เหนือธรรมชาติ หรือไม่เป็นไปตามกฎธรรมชาติ พุทธศาสนานั้นปฏิเสธสิ่งที่เรียกว่า “สภาวะเหนือธรรมชาติ” (Supernatural Phenomena) แม้ว่าในคัมภีร์พุทธศาสนาจะกล่าวถึงสิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นภาวะเหนือธรรมชาติเช่นอิทธิปาฏิหาริย์ แต่ทั้งหลายทั้งปวงก็ได้รับการอธิบายว่าสิ่งเหล่านี้ก็ดำเนินไปตามกฎธรรมชาติ เพียงแต่ว่ามนุษย์เราอาจไม่รู้จักกฎธรรมชาติที่อาจก่อให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนี้เท่านั้นเอง (เทวดารู้กฎธรรมชาติที่จะช่วยให้เหาะไปในอากาศได้ แต่มนุษย์ไม่รู้ เราจึงเหาะไม่ได้ ที่เทวดาเหาะได้ไม่ได้แปลว่าเทวดาอยู่เหนือกฎธรรมชาติ นี่คือการอธิบายของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องทำนองนี้) แต่จริยธรรมในศาสนาคริสต์นั้นมองต่างไปจากที่พุทธศาสนา มอง ขอให้เราย้อนกลับไปทีตัวอย่างเรื่องชายที่ยืนอ้อนวอนให้ฝั่งน้ำด้านโน้นเลื่อนมาหาตัวเองอีกครั้ง ตัวอย่างนี้หากพิจารณาตามหลักคิดในศาสนาคริสต์ก็อาจพิจารณาได้ว่าเป็นตัวอย่างของสภาพปัญหาที่มนุษย์เราสามารถหาทางออกได้ด้วยสติปัญญาของตนเอง ดังนั้นก็ถูกต้องแล้วที่พุทธศาสนาจะสอนให้เรา “ลงมือ” กระทำการเพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น แต่

ศาสนาคริสต์คิดว่ายังมีปัญหาอีกแบบหนึ่งที่น่าจะอยู่พ้นความสามารถของมนุษย์เราที่จะแก้ไขได้ด้วยตนเอง ปัญหาชนิดนี้ต้องการผู้ที่มีสติปัญญาและพละนุภาพมากกว่าเรามาช่วยแก้ไข เมื่อเราเผชิญหน้าปัญหาเหล่านี้ เราเหมือนทารกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ เราต้อง “อ่อนวอน” ให้ผู้ที่สามารถช่วยเราได้มาช่วยเหลือเราเช่นพ่อแม่ เพราะนี่เป็นเพียงหนทางเดียวที่เราจะทำได้ สมมติว่าแม่น้ำในตัวอย่างข้างต้นเป็นแม่น้ำพิเศษ น้ำในแม่น้ำนั้นเป็นกรด เราลงไปว่ายไม่ได้ ที่อีกฝั่งหนึ่งมีชายคนหนึ่งมีเรือพิเศษที่ทนต่อน้ำกรด ฝั่งนี้ไม่มีเรือชนิดนั้น อะไรคือสิ่งที่เราจะสามารถทำได้ในภาวะเช่นนี้หากไม่ใช่การร้องขอให้ชายคนที่อยู่ปากโน้นได้ช่วยล่องเรือมารับเรา

จริยธรรมในศาสนาคริสต์นั้นเป็น “จริยธรรมแบบเทวนิยม” (Theistic Ethics) จริยธรรมแบบนี้ในบางแง่เป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับคุณละด้านกับจริยธรรมแบบธรรมชาตินิยมที่กล่าวข้างต้น สำหรับศาสนาคริสต์ สภาวะตามธรรมชาติเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยทั่วไปในแง่ที่ว่ามนุษย์ต้องดำเนินไปภายใต้กฎธรรมชาติ จะอยู่เหนือหรือบงการให้กฎธรรมชาติเป็นอย่างที่ตนต้องการไม่ได้ แต่สำหรับสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์เช่นพระเจ้า ธรรมชาติเป็นสิ่งที่บงการให้เป็นไปอย่างที่ปกติไม่เป็นเช่นนั้นได้ มนุษย์บางคนก็สามารถบงการธรรมชาติได้ แต่คนเช่นนี้ก็มักได้แก่คนที่ได้รับอำนาจพิเศษบางอย่างจากพระเจ้า ที่พระเยซูแสดงปาฏิหาริย์เช่นเดินบนน้ำได้ก็ด้วยเหตุผลตามที่กล่าวมานี้

ศาสนาคริสต์นั้นสอนว่า “จงช่วยเหลือตนเองก่อน แล้วพระเจ้าจะช่วยท่าน” คำสอนนี้ค่อนข้างสะท้อนโลกทัศน์ของศาสนาคริสต์อันเป็นโลกทัศน์แบบเทวนิยมได้ค่อนข้างดี ข้อความข้างต้นนี้แบ่งออกเป็นสองตอน ตอนแรกศาสนาคริสต์สอนว่าเราจะต้องช่วยเหลือตนเองก่อนเวลาที่เผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆในชีวิต การสอนเช่นนี้ค่อนข้างจะตรงกับที่พุทธศาสนาสอน จะต่างกันก็ตรงที่ในขณะที่พุทธศาสนาเชื่อว่าปัญหาทุกอย่างในโลกนี้อยู่ในมือของมนุษย์ที่จะแก้ไขได้ทั้งสิ้น ดังนั้นพุทธศาสนาจึงไม่สอนเรื่องการให้ผู้อื่นมาช่วย แต่ศาสนาคริสต์คิดว่าในบางสถานการณ์แม้มนุษย์จะพยายามช่วยเหลือตนเองเต็มที่แล้ว แต่ปัญหานั้นก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข ปัญหาเช่นนี้พระเจ้าเท่านั้นที่จะช่วยแก้ไขได้ จะอย่างไรก็ตาม เงื่อนไขหลักที่จะทำให้พระเจ้ามาช่วยมนุษย์แก้ไขปัญหาประเภทนี้ก็คือการที่มนุษย์ได้ลงมือเพียรพยายามที่จะแก้ไขจนสุดความสามารถก่อนแล้วเท่านั้น

เราจะมองเห็นความแตกต่างกันระหว่างหลักคิดของพุทธศาสนากับศาสนาคริสต์ตามที่กล่าวมาข้างต้นได้มากขึ้นถ้าเราจะลองตั้งคำถามว่า “มีตัวอย่างไหมที่แสดงว่าปัญหาบางอย่างมนุษย์แก้ไขเองไม่ได้” ตัวอย่างนี้สำคัญมาก เพราะหากมี และชัดเจนว่าเป็นปัญหาที่อยู่พ้นปัญญาของมนุษย์ที่จะแก้ไข ทศนะของศาสนาพุทธที่ว่ามนุษย์แก้ปัญหาก็จะทุกอย่างก็จะได้รับผลกระทบไปด้วย คูเหมือนว่าการจะหาตัวอย่างที่กล่าวข้างต้นนี้ไม่ง่ายเลย โปรดอย่าลืมนำปัญหาที่เราากำลังกล่าวถึงอยู่นี้เป็นปัญหาในเชิงศาสนาอันหมายถึงปัญหาที่ก่อให้เกิดความทุกข์โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านจิตใจแก่เรา การที่เราบินไม่ได้ อย่างนั้น ไม่ใช่ปัญหาทางศาสนา เช่นเดียวกัน การที่เราเกิดมาแล้วต้องแก่เจ็บและตายก็ไม่ใช่ปัญหา แต่ถ้าเรารู้สึกว่าการบินไม่ได้นั้นเป็นทุกข์ หรือการรู้สึกว่ามีวันหนึ่ง

ตนเองต้องแก่ชราและล้มป่วยแล้วก็ตายไปเป็นสิ่งที่รบกวนความรู้สึกของเรา นี่คือปัญหา และปัญหาเช่นนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าเราสามารถแก้ไขได้ด้วยตนเอง ไม่เพียงแต่ปัญหานี้เราสามารถแก้ไขได้ด้วยตนเองเท่านั้น ปัญหานี้ยังเป็นสิ่งที่คนอื่นไม่สามารถแก้แทนเราได้ด้วย เพราะคนที่รู้สึกเป็นทุกข์คือเรา คนอื่นมาร่วมรู้สึกกับเราไม่ได้ เหมือนเมื่อเราหิวข้าวเราต้องกินข้าวเอง จะให้คนอื่นมากินและอ้อมแทนเราไม่ได้

แม้ว่าเราจะหาตัวอย่างปัญหาทางจริยธรรมที่ดูเหมือนล้าพังกมนุษยไม่สามารถแก้ไขได้ค่อนข้างยาก แต่ปัญหาบางอย่างที่โลกมนุษยปัจจุบันกำลังประสบอยู่อาจเข้าข่ายปัญหาที่เรากำลังมองหาอยู่เวลานี้ ปัญหาที่ว่านี้ก็คือปัญหาทางด้านจริยธรรมสมัยใหม่ที่เรียกกันว่า “ปัญหาชีวจริยธรรม” (Bioethical Problems) ปัญหาเหล่านี้ส่วนมากเกิดจากความก้าวหน้าทางด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์และชีววิทยา วิทยาศาสตร์นั้นถือว่าคนมีหน้าที่ศึกษาธรรมชาติเพื่อให้รู้ไปหมดว่าการที่สิ่งต่างๆ ในธรรมชาติแสดงตนเช่นนี้เช่นนั้นมีอะไรอยู่เบื้องหลัง วิทยาศาสตร์เชื่อว่าเบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติทุกอย่างจะต้องมีกฎธรรมชาติอย่างใดอย่างหนึ่งรองรับอยู่ หากว่าเราสามารถเข้าถึงกฎเหล่านี้หมด ก็เท่ากับเรารู้ตลอดจักรวาลทั้งจักรวาล ความรู้ดังกล่าวนี้ในท้ายที่สุดแล้วจะทำให้เรามีอำนาจอันเบ็ดเสร็จเด็ดขาดที่จะบัญชาให้ธรรมชาติเป็นอย่างไรที่เราต้องการได้ เดิมนั้นมนุษยเก็บพืชตามธรรมชาติมากิน ต่อมาเราก็รู้จักปลูกและบำรุงตกแต่งพันธุ์พืชให้ได้ผลออกมาอย่างที่เราต้องการ วิชชีวะวิทยาสมัยใหม่ได้ช่วยเปิดเผยความลับว่าภายในพืชมีกลไกทางพันธุกรรมบางอย่างทำงานอยู่เงียบๆ เมื่อเรารู้จักกลไกพวกนี้ เราก็สามารถบงการให้พืชผลิดอกออกผลอย่างที่เราต้องการ นี่คือการดัดแปลงพันธุกรรมพืช ที่ต่อมาก็ขยายมายังสัตว์ และลงท้ายที่มนุษย ในทำนองเดียวกัน วิชาการแพทย์ตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้วก็พยายามเอาชนะโรคภัยไข้เจ็บที่มาเบียดเบียนบั่นทอนชีวิตมนุษยให้สิ้นลง นอกจากจะพยายามเอาชนะโรคภัยไข้เจ็บ วิทยาศาสตร์การแพทย์ยังพยายามที่จะเอาชนะข้อจำกัดตามธรรมชาติบางอย่างที่มนุษยเราบางพวกไม่ต้องการ เช่นการไม่สามารถมีบุตรตามปกติได้ งานอย่างหลังนี้ต่อมาปรากฏว่าได้เจริญก้าวหน้ามาก พร้อมกันนี้งานประเภทนี้ก็ได้สร้างปัญหาทางจริยธรรมขึ้นว่าการพยายามเอาชนะข้อจำกัดตามธรรมชาติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับศีลธรรมหรือไม่ ตัวอย่างของประเด็นที่เรากำลังกล่าวถึงอยู่นี้ก็เช่นการให้กำเนิดชีวิตมนุษยด้วยวิธีการที่เรียกกันว่า “การโคลน” (Cloning)

ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกถือได้ว่าเป็นผู้ที่ได้ตั้งคำถามในเชิงจริยธรรมต่อปัญหาชีวจริยธรรมสมัยใหม่อย่างแข็งขันในโลกตะวันตก วิธีคิดของศาสนาคริสต์ (ในที่นี้หมายถึงสำนักวาติกัน) เกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้นั้นอาจสรุปได้ว่า (๑) เมื่อพระเจ้าทรงสร้างโลก พระเจ้าได้ทรงจัดวางสิ่งต่างๆเอาไว้อย่างเหมาะสมแล้ว (๒) ต่อมาเมื่อมนุษยประสบบางสิ่งที่พระเจ้าทรงวางเอาไว้ (เช่นการที่มนุษยบางคนเป็นหมันไม่สามารถมีบุตรตามธรรมชาติได้ การที่มนุษยจะสืบทอดเผ่าพันธุ์ของตนก็โดยวิธีการที่ประกอบด้วยชายและหญิง เป็นต้น) มนุษย์ก็คิดเอาเองว่าสิ่งเหล่านี้เป็นปัญหา เมื่อ

เป็นปัญหาที่พยายามหาทางเอาชนะ (๓) ความพยายามของมนุษย์ตามที่กล่าวในข้อสองนั้นเนื่องจากเกิดจากความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ การกระทำเช่นนี้ในท้ายที่สุดแล้วจะนำมนุษย์ชาติไปสู่หายนภัย การโคลนมนุษย์นั้นเป็นตัวอย่างของสิ่งที่สำนักวาติกันเรียกว่า “การทำตัวเป็นพระเจ้าเสียเอง” (Playing God) ของมนุษย์พวกหนึ่งที่ยกย่องนักวิทยาศาสตร์ จะเห็นว่าเหตุผลของศาสนาคริสต์นั้นคือมนุษย์เรานั้นไม่ใช่ผู้สร้างธรรมชาติ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ในฐานะส่วนหนึ่งของธรรมชาติ มนุษย์ก็ถูกสร้างมาโดยอะไรบางอย่างที่ยิ่งใหญ่กว่า (ซึ่งสิ่งนี้ศาสนาคริสต์คิดว่าเป็นพระเจ้าที่ศาสนาคริสต์นับถืออยู่นั่นเอง) ในแง่ของการปรากฏขึ้นในโลกนั้นมนุษย์ก็มาทีหลังโลกอย่างไม่อาจเทียบกันได้ อารยธรรมของมนุษย์เพิ่งเริ่มต้นเมื่อราว ๒ หมื่นปีที่ผ่านมานี้เอง ช่วงเวลาดังกล่าวนี้เมื่อเทียบกับเวลาของโลกก็นับว่าน้อยมากอย่างไม่อาจเทียบกันได้เลย และเวลาของโลกเองเมื่อเทียบกับจักรวาลทั้งหมดก็ต้องถือว่าน้อยอยู่ เมื่อคิดไล่เรียงไปตามลำดับเช่นนี้เราจะเห็นว่าการที่มนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นทีหลังจักรวาลนี้จะอาจหาญเอาชนะธรรมชาติที่ถูกบรรจุใส่สิ่งต่างๆเอาไว้ก่อนแล้วมานับนานนับหลายล้านล้านปีโดยพระเจ้า (หรือจะโดยอะไรก็ตามแต่) ย่อมเป็นสิ่งที่เราสามารถกลางแคลงใจได้

เหตุผลของศาสนาคริสต์นั้นสำหรับคนที่ไม่เชื่อหรือไม่สนใจคำว่าพระเจ้าก็สามารถเข้าใจได้ เพราะสาระสำคัญของเหตุผลนั้นอยู่ที่การบอกว่า (๑) มนุษย์มีข้อจำกัดทางด้านสติปัญญา (๒) เหตุผลสำหรับยืนยันว่ามนุษย์มีข้อจำกัดที่ว่ามันนั้นคืออารยธรรมของมนุษย์เพิ่งเริ่มขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง ในขณะที่โลกและจักรวาลมีมาก่อนหน้าที่จะมีมนุษย์เกิดขึ้นในจักรวาลนี้ยาวนานมาก (๓) ปัญหาที่มนุษย์พยายามหาทางเอาชนะนั้นเป็น “ปัญหาตามที่มนุษย์คิดว่าเป็น” ในความเป็นจริงข้อจำกัดตามธรรมชาติที่มนุษย์เราไม่ประสงค์เหล่านี้ อาจมีความหมายบางอย่างในทางดีแอบแฝงอยู่ แต่มนุษย์ยังมีประสบการณ์ไม่พอที่จะเข้าใจสิ่งเหล่านี้ (๔) เมื่อยังไม่เข้าใจเราก็ไม่ควรผลิผลตามจัดการ โยกย้ายเปลี่ยนแปลงธรรมชาติอย่างขนานใหญ่เช่นนั้น

พุทธศาสนาเองในแง่หนึ่งก็ยอมรับว่าธรรมชาตินั้นยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์มากอย่างไม่อาจเทียบกันได้ การปรากฏตนขึ้นในโลกของมนุษย์นั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติอย่างหนึ่ง แต่มนุษย์ก็มีปัญหาที่จะสลัดตัวเองออกจากการเวียนว่ายตายเกิดในโลกได้ การสลัดตนนั้นพุทธศาสนาสอนให้กระทำผ่านการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาคือศีล สมาธิ ปัญญา ไตรสิกขาที่อบรมจนเต็มเปี่ยมสมบูรณ์แล้วจะสลัดความยึดติดภายในจิตใจของมนุษย์ที่จะอยู่ในโลกนี้ต่อไป เมื่อปราศจากความยึดติด การเกิดใหม่ก็ไม่มี นี่คือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ขอให้สังเกตว่ากระบวนการทั้งหมดนี้พุทธศาสนาก็มองว่าเป็นไปตามธรรมชาติอีกเช่นกัน ดังนั้นในท้ายที่สุดแล้วธรรมชาติก็ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ แม้การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นตามหลักการสูงสุดของพุทธศาสนาก็ได้รับการอธิบายว่าเป็นการเรียนรู้ที่จะใช้ประโยชน์จากกฎธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้นแม้ว่าพุทธศาสนาจะเห็นว่ามนุษย์มีปัญญามากกว่าที่จะพึ่งพาความสามารถของตนเองเพื่อแก้ปัญหาในชีวิตดังที่กล่าว

มาข้างต้น พุทธศาสนาก็ตระหนักดีว่ามนุษย์มีข้อจำกัดมากมาย ข้อจำกัดอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่พุทธศาสนามองเห็นและได้เตือนเอาไว้ก็คือการมีอคติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอคติอันมาจากความไม่รู้เพียงพอในเรื่องต่างๆ แต่ก็เข้าใจว่าคนรู้ เมื่อถึงจุดนี้จริยธรรมในพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนาก็มีจุดเชื่อมต่อบางอย่างร่วมกัน แม้ว่าศาสนาหนึ่งจะสอนเรื่อง que อีศาสนาหนึ่งไม่สอนคือพระเจ้าก็ตาม

๓.๒ โลกทัศน์และวิธีคิดที่สำคัญในศาสนา

ที่ผ่านมาข้างต้นเป็นการพิจารณาอย่างกว้างๆ ว่า การที่ศาสนาต่างๆ มีคำสอนที่ปรากฏออกมาอย่างนี้อย่างนั้นสืบเนื่องมาจากการที่ศาสนาเหล่านั้นมีวิธีคิดหรือโลกทัศน์บางอย่าง (ที่บางอย่างอาจเหมือนกัน แต่บางอย่างอาจไม่เหมือนกัน) วิธีคิดหรือโลกทัศน์เหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมที่บันดาลให้เกิดศาสนานั้นๆ ขึ้นในสังคม เราได้พิจารณาศาสนาพุทธและศาสนาคริสต์เป็นตัวอย่างเพื่อให้เห็นภาพว่าสิ่งที่เรียกว่าวิธีคิดหรือโลกทัศน์อยู่เบื้องหลังหลักจริยธรรมในศาสนาอย่างไร ต่อไปนี้เราจะมาพิจารณากันในรายละเอียดว่ามีวิธีคิดหรือโลกทัศน์ที่สำคัญในศาสนาต่างๆ ะไรบ้างที่ทำหน้าที่ยู่เบื้องหลังคำสอนในศาสนาเหล่านั้น ในการพิจารณา เราจะพิจารณาศาสนาหลักๆ ี่ศาสนา คือ ฮินดู พุทธ คริสต์ และอิสลาม (ที่เลือกสี่ศาสนานี้ก็เพราะทั้งสี่เป็นศาสนาหลักของสังคมไทย)

ก. ธรรมหรือความจริงตามธรรมชาติ

ในบรรดาศาสนาทั้งสี่ที่กล่าวข้างต้น ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่สอนเรื่องธรรม คำว่า “ธรรม” หรือ “ธรรมะ” นั้นเป็นคำที่มีความหมายกว้าง หลายศาสนาในอินเดียใช้คำที่ว่านี้สำหรับระบุถึงคำสอนในศาสนาของตน จะอย่างไรก็ตาม คำว่าธรรมที่ศาสนาเหล่านั้นใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาที่นับถือพระเจ้า เช่น ศาสนาฮินดูเมื่อพิจารณาลึกลงไปแล้วก็อาจมีความหมายที่ต่างออกไปจากที่พุทธศาสนาใช้มาก แต่ก็มีบางศาสนาที่ไม่ได้นับถือพระเจ้า เช่น ศาสนาเซนในอินเดียที่ใช้คำว่าธรรมในความหมายที่ใกล้เคียงกับพุทธศาสนา ในที่นี้เราจะนิยามว่า *แนวคิดเรื่องธรรมนั้นขึ้นอยู่กับคุณละด้านกับแนวคิดเรื่องพระเจ้า* ดังนั้นแม้ว่าศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้าจะใช้คำว่าธรรมสำหรับระบุถึงคำสอนของศาสนาตน แต่เราจะเข้าใจว่าธรรมในความหมายนั้นเป็นคนละความหมายกับธรรมที่เราจะได้กล่าวในหัวข้อนี้

ในคัมภีร์พุทธศาสนา ปรากฏคำว่า “ธรรม” ในที่ต่างๆ โดยภาพที่กว้างที่สุด ธรรมหมายถึงความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เรามักจะกล่าวกันว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมแล้วก็ทรงนำเอาธรรมนั้นมาสั่งสอนผู้คน เมื่อมีผู้ปฏิบัติตามจนบรรลุผลจำนวนหนึ่ง ในบรรดาคนเหล่านั้นบางคนก็ละทิ้งชีวิตในทางโลกหันมาถือบวชเป็นพระสาวกติดตามพระพุทธองค์ ท่านเหล่านี้ต่อมาเราเรียกกันว่าพระสงฆ์ เมื่อเรียงลำดับความต่อเนื่องของเหตุการณ์ที่กล่าวมาข้างต้น เราจะพบความสัมพันธ์

เกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกกันมาในเวลาต่อมาว่า “พระรัตนตรัย” คือ แรกทีเดียวพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ สิ่งที่ตรัสรู้นั้นคือพระธรรม พระพุทธเจ้าเป็นพระรัตนตรัยอันดับแรก พระธรรมคือพระรัตนตรัยอันดับที่สอง ส่วนพระสงฆ์อันหมายถึงผู้ปฏิบัติตามพระธรรมจนบรรลุผลแล้ว ถือว่าขบวนการพระรัตนตรัยอันดับที่สาม ตามลำดับของพระรัตนตรัยนี้ พระธรรมก็คือทุกสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และนำมาสอนประชาชน

ในแง่รายละเอียด คำว่าธรรมหมายถึงบางสิ่งที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และนำมาสอน เช่นธรรมของบรรพชิตกับธรรมของคฤหัสถ์ ธรรมอย่างแรกนั้นทรงสอนพระสงฆ์ แต่ธรรมอย่างหลังทรงสอนชาวบ้าน ที่ทรงสอนต่างกันก็เพราะวิถีชีวิตของคนสองประเภทนี้ไม่เหมือนกัน บางสิ่งที่เป็นความดีสำหรับพระสงฆ์ก็อาจอยู่สูงเกินกว่าที่ชาวบ้านจะทำตามได้ ในทางตรงกันข้าม ความดีบางอย่างสำหรับชาวบ้านหากให้พระสงฆ์ทำตามก็อาจจะไม่เหมาะสมเพราะความดีนั้นอยู่ต่ำกว่ามาตรฐานการใช้ชีวิตของนักบวช จะเห็นว่า “บรรพชิตธรรม” และ “คฤหัสถ์ธรรม” หมายถึงหลักคำสอนเฉพาะเรื่อง ซึ่งทั้งหมดก็คือส่วนหนึ่งของธรรมในความหมายรวมที่กล่าวข้างต้น เมื่อพบคำว่าธรรมในคัมภีร์พุทธศาสนา บางครั้งธรรมนั้นอาจหมายความอย่างแรก บางครั้งอาจหมายความอย่างหลัง ทั้งหมดขึ้นอยู่กับภาวะแวดล้อม

การที่คำว่าธรรมมีความหมายอย่างกว้างก็ได้ เฉพาะเจาะจงก็ได้เช่นนี้ทำให้ปราชญ์ทางพุทธศาสนานับจากอดีตจนถึงปัจจุบันได้พยายามที่จะจัดหมวดหมู่ของความหมายแห่งคำว่าธรรมให้เป็นระบบ เพื่อง่ายแก่การทำความเข้าใจ ในที่นี้เราจะพิจารณาการจัดระบบในสมัยโบราณและสมัยปัจจุบัน เพื่อให้เห็นพัฒนาการการทำความเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าธรรมในพุทธศาสนา ดังนี้

(๑) ความหมายของธรรมตามการจัดระบบของปราชญ์สมัยโบราณ

ปราชญ์สมัยโบราณในที่นี้หมายถึงบุคคลที่เรียกกันในวงการพุทธศาสนาว่าพระอรหันตสาวกหรือบุคคลเหล่านี้ส่วนใหญ่มักเป็นพระสงฆ์ชาวอินเดีย มีชีวิตอยู่ราวพันกว่าปีที่แล้ว ท่านเหล่านี้ได้จัดระบบของธรรมไว้เป็นหมวดสำคัญๆ ดังนี้

(ก) ชุดที่หนึ่ง : ธรรมมีสองอย่างคือสังขตธรรมและอสังขตธรรม

สังขตธรรมหมายถึงสิ่งที่เกิดจากปัจจัย ดำรงอยู่ด้วยปัจจัย และเมื่อจะดับไปก็ดับเพราะปัจจัย ส่วนอสังขตธรรมนั้นมีความหมายตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานั้น สังขตธรรมนั้นก็คือทุกสิ่งที่เราคุ้นเคย แม้ตัวเราเองก็เป็นสังขตธรรมด้วย สิ่งเหล่านี้มีประวัติความเป็นมา คือมีวันเกิดและวันสิ้นสุด และระหว่างสองวันนั้นก็มีความเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เสื่อมสลายอยู่ตลอดเวลา การที่พุทธศาสนากล่าวถึงธรรมที่ตรงกันข้ามกับสังขตธรรมนั้นหมายความว่า สำหรับพุทธศาสนา นอกเหนือจากสิ่งที่มีความเกิดดับเป็นธรรมดา ยังมีสิ่งที่ไม่เกิดดับเป็นธรรมชาติดำรงอยู่ในจักรวาลนี้ สิ่งเหล่านี้คนทั่วไปไม่สามารถรับรู้ได้ แต่ผู้ปฏิบัติธรรมจนถึงระดับหนึ่งจะสามารถยังเห็นบางสิ่งในบรรดา

สิ่งที่ดำรงอยู่ชั่ววินาทีเหล่านี้เช่นนิพพาน จะอย่างไรก็ตาม บางส่วนของอสังขตธรรมนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าคนธรรมดาทั่วไปก็สามารถเข้าใจได้ด้วยเหตุผล ในปรัชญาตะวันตกนั้นมีความเชื่อทางปรัชญาบางสายที่กล่าวถึงอะไรบางอย่างคล้ายๆกับอสังขตธรรมที่พุทธศาสนากล่าวถึง นิวตัน นักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญาคนสำคัญของโลกตะวันตกเชื่อว่าแม้ว่าจักรวาลจะว่างเปล่าไม่มีอะไรเลย (คือไม่มีดวงดาวและวัตถุต่างๆที่นักดาราศาสตร์สังเกตเห็นเวลานี้) แต่ในสภาพเช่นนั้นก็มีสองสิ่งดำรงอยู่คือเวลาและที่ว่าง เวลาตามทัศนะของนิวตันไม่มีใครมองเห็นหรือสัมผัสได้ แต่เราสามารถจินตนาการเห็นความมีอยู่ของสิ่งนี้ได้ เวลาที่อยู่อย่างนั้นและเวลาก็ไหลเอื่อยไปข้างหน้าอย่างสม่ำเสมอ หน้าที่ของเวลาคือพัฒนาปัจจุบันไปเป็นอดีตและพัฒนาอนาคตมาสู่ปัจจุบัน สิ่งที่ปรากฏขึ้นในจักรวาลล้วนแต่ตกอยู่ในห้วงเวลานี้ทั้งสิ้น เพราะอยู่ในเวลา สิ่งต่างๆจึงมีจุดตั้งต้นเสื่อมสลาย และพินาศแตกดับ วันหนึ่งอาจเป็นไปได้ที่สรรพสิ่งในจักรวาลจะสลายหายไปหมด แต่ในสภาพนั้นเวลาอันเป็นสิ่งนิรันดรจะยังคงดำรงอยู่และไหลเอื่อยไปข้างหน้าดังกระแสน้ำที่มองไม่เห็นอยู่เสมอ นอกจากเวลา ที่ว่างอันกว้างใหญ่ไพศาลเต็มจักรวาลนี้ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่นิวตันเชื่อว่ามิได้อยู่ตลอดนิรันดรกาล ที่ว่างนี้ทำหน้าที่ให้สิ่งต่างๆที่จะปรากฏขึ้นในจักรวาลมีสถานที่สำหรับรองรับการปรากฏขึ้น ไม่เช่นนั้นสิ่งต่างๆจะไม่อาจปรากฏตนขึ้นได้เลย เหมือนเรามีกล่องที่บรรจุของเต็มแล้วย่อมไม่อาจใส่อะไรเข้าไปได้อีก ที่ว่างจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานของการที่สิ่งต่างๆจะปรากฏขึ้นได้ เช่นเดียวกับเวลา ที่ว่างนี้จะคงอยู่แม้ในวันที่สิ่งต่างๆได้สลายหายไปจากจักรวาลจนหมดสิ้น อสังขตธรรมที่พุทธศาสนากล่าวถึงก็อาจเข้าใจได้เช่นเดียวกันนี้ จะอย่างไรก็ตาม นักคิดในพุทธศาสนาหลังสมัยของพระพุทธเจ้าก็มีความเห็นแตกต่างกันว่าอะไรบ้างที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นอสังขตธรรม บางพวกเชื่อว่าพระนิพพานเท่านั้นคืออสังขตธรรม แต่บางพวกก็กล่าวว่ นอกจากนิพพานแล้ว ที่ว่าง และกฎธรรมชาติก็เป็นอสังขตธรรมอีกประเภทหนึ่ง

(ข) ชุดที่สอง : ธรรมมีสองอย่างคือรูปธรรมและอรุธรรม

วิธีจัดประเภทของธรรมอีกแนวหนึ่งนอกจากจัดแบบข้างต้นคือจัดตามลักษณะที่ธรรมแสดงออกแก่อายตนะของมนุษย์ รูปธรรมหมายถึงสิ่งที่มีตัวตนให้ประสาทสัมผัสทั้งหกอย่างของมนุษย์ (คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ) สัมผัสได้ ส่วนอรุธรรมหมายถึงสิ่งที่ไม่อาจตรวจสอบด้วยประสาทสัมผัสห้าวอย่างข้างต้น (คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย) สามารถรับรู้ได้ด้วยใจเท่านั้น สิ่งที่พุทธศาสนาเรียกรูปธรรมนั้นในแง่หนึ่งก็คล้ายกับสิ่งที่วิชาวิทยาศาสตร์สมัยใหม่เรียกว่าสสาร จะต่างกันบ้างก็ตรงที่รูปธรรมตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นนอกจากจะหมายถึงสสารสี่อย่างคือ ดิน น้ำ ไฟ และลม แล้วยังหมายถึงคุณสมบัติหรือปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาจากตัวสสารเหล่านั้นด้วย เช่น สี เสียง รส กลิ่น ความอ่อนนุ่มแข็งกระด้าง เป็นต้น สำหรับอรุธรรมนั้นคล้ายกับรูปธรรมตรงที่เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงๆ เพียงแต่ว่ามีอยู่อย่างละเอียดอ่อนมากจนเกินความสามารถของ

ประสาทสัมผัสทั้งห้าอย่างข้างต้นของมนุษย์ที่จะรับรู้ได้ ตัวอย่างของอุปสรรคที่คัมภีร์พุทธศาสนา กล่าวถึงก็เช่น จิต เจตสิก และนิพพาน จิตนั้นหมายเอาสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติอย่างหนึ่งในตัวเรา และในสัตว์ สิ่งนี้ไม่ใช่กาย ไม่ใช่สมอง แต่เป็นสิ่งแยกต่างหากจากกาย จิตไม่มีรูปร่าง บอกลักษณะ ไม่ได้ เรารับรู้การมีอยู่ของจิตได้เพียงผ่านทางมโนทวารอันหมายถึงการใช้จิตนั่นเองรับรู้การมีอยู่ ของมันเอง เดิมนั้นพุทธศาสนาอธิบายจิตว่าหมายถึงการรับรู้ผ่านทางอายตนะหก เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น เป็นต้น ต่อมาปราชญ์ทางพุทธศาสนาในยุคหลังสมัยพระพุทธเจ้าได้อธิบายว่าอันที่จริง จิตนั้นไม่ใช่ตัวการรับรู้ แต่หมายถึงสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการรับรู้ การอธิบายอย่างหลังนี้ทำให้จิตอยู่พ้น การรับรู้แม้จะโดยมโนทวาร เจตสิกนั้นหมายถึงปรากฏการณ์ทางจิตที่เกิดขึ้นในจิตของมนุษย์และ สัตว์ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งเจตสิกก็คือคุณสมบัติจำนวนหนึ่งที่เกาะอยู่กับจิต พุทธศาสนาแบ่ง เจตสิกออกเป็นสามประเภท คือ ดี ชั่ว และกลางๆ คุณสมบัติฝ่ายดีของจิตก็ เช่น ความเมตตา คุณสมบัติฝ่ายร้ายก็ เช่น ความโลภ ส่วนคุณสมบัติที่กลางๆก็ เช่น ความขยัน (ที่ว่ากลางหมายความว่าตัวมันบอกไม่ได้ว่าดีหรือร้าย แต่สามารถเข้าร่วมสนับสนุนเจตสิกฝ่ายดีก็ได้ร้ายก็ได้ ความขยัน ของคนนั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นไปในทางร้ายก็ได้ในทางดีก็ได้ สุดแต่ว่ามันจะเข้าร่วมข้าง ไหน) เจตสิกนี้ก็เหมือนจิตคือเราสามารถรับรู้มันได้ด้วยมโนทวาร แต่หลังสมัยพุทธกาลปราชญ์ ทางพุทธศาสนาส่วนหนึ่งอธิบายว่าเจตสิกบางอย่างอยู่ลึกมากจนไม่ปรากฏแก่มโนทวารของเรา ตัวอย่างของเจตสิกประเภทนี้ก็เช่น อาสวะอันหมายถึงกิเลสที่ลึกซึ้งและนอนนิ่งอยู่เฉยๆไม่ปรากฏ ให้เรารับรู้ได้ นิพพานเป็นคำที่พุทธศาสนาใช้เรียกเป้าหมายสูงสุดของชีวิต เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง นิพพานไม่สามารถรับรู้ผ่านอายตนะธรรมดาๆ แม้จะเป็นมโนทวารก็ตาม แต่จะรับรู้ได้ผ่านการ ปฏิบัติธรรมจนถึงระดับหนึ่ง เมื่อถึงระดับที่ว่านั้นนิพพานที่เป็นอุปสรรคจะปรากฏแก่มโนทวาร สรุปความว่าวิธีจำแนกธรรมอีกแบบหนึ่งของพุทธศาสนาก็ดูจากการที่สิ่งต่างๆสามารถรับรู้ผ่าน ทางอายตนะทั้งห้าหรือไม่ หากใช้ก็จัดเป็นรูปธรรมซึ่งเทียบได้กับสสารที่วิทยาศาสตร์กล่าวถึง นอกนั้นก็จัดเป็นอุปสรรค การแบ่งธรรมออกเป็นสองส่วนเช่นนี้ทำให้ทัศนะของพุทธศาสนา แตกต่างจากทัศนะที่เห็นว่าสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาลนี้ก็คือสิ่งที่เราสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส ทั้งห้าเท่านั้น ฟันไปจากนี้แล้วไม่มีอะไร วิทยาศาสตร์นั้นคุณจะมีโลกทัศน์เช่นที่กล่าวมานั้น แต่ พุทธศาสนาเชื่อว่านอกจากโลกกายภาพ (ที่พุทธศาสนาเรียกว่าโลกแห่งรูปธรรม) ที่เรารับรู้ได้ ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า ยังมีโลกแห่งอุปสรรคดำรงอยู่ ว่าไปแล้วปริมาณของสิ่งที่อยู่ในโลกแห่ง อุปสรรคนี้ก็ไม่ค่อยน้อยกว่าปริมาณของสิ่งที่อยู่ในโลกแห่งรูปธรรมเลย โลกสองโลกนี้สัมพันธ์กัน ที่พุทธศาสนาเชื่อในโลกแห่งอุปสรรคก็เพราะพุทธศาสนาคิดว่าหากปราศจากโลกแห่งอุปสรรค เราจะสามารถปรากฏการณ์ในโลกแห่งรูปธรรมจำนวนหนึ่งไม่ได้เลย

ปัญหาว่านอกจากจิต เจตสิก และนิพพาน ยังมีอุปสรรคอย่างอื่นอีกหรือไม่เป็นปัญหาที่มีการ ถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงการปราชญ์ของพุทธศาสนาหลังสมัยพระพุทธเจ้า บางฝ่ายเชื่อว่ามิ

เท่าที่กล่าวมา แต่บางฝ่ายเชื่อว่ายังมีรูปธรรมอื่นอีก ในบรรดาสิ่งที่ฝ่ายหลังเสนอเข้ามาในฐานะรูปธรรมนอกจากสามอย่างข้างต้นก็คือกฎธรรมชาติภายใต้ชื่อต่างๆ เช่นนิยาม ปฏิจจนูปบาท อริยสัจ อิทปิปัจจยตา เป็นต้น ตามทัศนะของฝ่ายหลังนี้ กฎธรรมชาติมีอยู่จริง เราไม่อาจรับรู้กฎธรรมชาติด้วยอายตนะ เรารับรู้ได้เพียงผลที่ปรากฏจากการทำงานของกฎธรรมชาติอันได้แก่ความเป็นระเบียบสม่ำเสมอที่ปรากฏในสิ่งต่างๆ ขอให้สังเกตว่ารูปธรรมนั้นพุทธศาสนากล่าวว่าบางอย่างเราพอจะรับรู้ผ่านมโนทวาร (เช่นเจตสิก เวลาเราโกรธเราสามารถรับรู้ความโกรธได้ เวลาที่เรารู้สึกเจ็บเพราะทำมีดบาดมือ เรารู้สึกถึงความเจ็บได้ นี่คือตัวอย่างการรับรู้เจตสิก) แต่บางอย่างเราไม่อาจรับรู้ผ่านอายตนะใดๆ ต้องรับรู้ผ่านการใช้ปัญญา (เช่นการรับรู้ความมีอยู่ของกฎธรรมชาติ เป็นต้น)

(ค) ชุดที่สาม :ธรรมมีสามอย่างคือ ธรรมฝ่ายดี ธรรมฝ่ายชั่ว และธรรมฝ่ายที่เป็นกลาง

การจัดประเภทของธรรมสองแบบข้างต้นเป็นการจัดตาม “ข้อเท็จจริง” แต่การจัดธรรมชุดที่สามที่เรากำลังพิจารณาอยู่เป็นการจัดตาม “คุณค่า” โลกกายภาพหรือโลกแห่งรูปธรรมนั้นเป็นกลางทางศีลธรรม คือพูดไม่ได้ว่าดีหรือชั่ว แม้ว่าปรากฏการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในโลกกายภาพนั้นจะเป็นสิ่งที่มนุษย์ชอบบ้างไม่ชอบบ้างก็ตาม ยกตัวอย่างเช่นน้ำฝน การที่ฝนตกนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพ เป็นไปตามกฎธรรมชาติที่พุทธศาสนาเรียกว่าอุคฺคินิยาม บางครั้งฝนที่ตกลงมามนุษย์ก็ชอบเพราะทำให้พวกเขาสามารถปลูกพืชได้ ในกรณีเช่นนี้พวกเขาอาจคิดว่าฝนเป็นสิ่งดี แต่ในบางสถานการณ์การที่ฝนตกลงมากกลับเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่ชอบเพราะฝนนั้นทำให้เกิดน้ำท่วมถนน พวกเขาสัญจรไปมาลำบาก หรือไม่น้ำฝนที่ตกลงมามากมายนั้นก็ก่อความเสียหายแก่พืชที่พวกเขาปลูกเอาไว้ ในกรณีเช่นนี้พวกเขาอาจมองว่าฝนเป็นสิ่งที่ไม่ดี การมองเช่นนี้พุทธศาสนาถือว่าไม่ถูกต้อง เพราะเป็นการมองอย่างเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง ไม่ได้เอาสิ่งนั้นเป็นที่ตั้ง การมองโดยเอาตัวเองเป็นที่ตั้งเนื่องจากประกอบด้วยอคติจึงเป็นการมองที่ไม่เที่ยงตรง โลกกายภาพและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในโลกกายภาพพุทธศาสนาถือว่าเป็นกลางทางจริยธรรม ไม่ดี และก็ไม่ชั่ว

ในศาสนาแบบที่นับถือพระเจ้านั้น มีคำถามที่สำคัญอย่างหนึ่งที่นักปราชญ์ในศาสนาประเภทนี้ถามกันคือ การที่ในโลกนี้ดูเหมือนจะมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ชั่วร้ายจะขัดแย้งกับการที่ศาสนาเหล่านี้สอนว่าพระเจ้าทรงสร้างโลกนี้มาอย่างหวังดีต่อมนุษย์และอย่างชาญฉลาดหรือไม่ ยกตัวอย่างเช่นเมื่อเกิดมาแล้วเราก็เจ็บป่วย ความเจ็บป่วยเป็นสิ่งที่ไม่ดี ยิ่งเป็นความเจ็บป่วยที่สร้างความทุกข์ทรมานแก่มนุษย์มากๆ เช่น โรคมะเร็ง คำถามคือหากพระเจ้าทรงรักมนุษย์ ทำไมจึงทรงสร้างโรคร้ายให้เจ็บมาให้บังเกิดแก่มนุษย์ด้วย คำถามนี้เป็นคำถามที่สำคัญมากในศาสนาฝ่ายเทวนิยม แต่สำหรับพุทธศาสนา การที่เราเกิดมาแล้วต้องแก่เจ็บและตายนั้นเป็นปรากฏการณ์ธรรมดา คือพูดไม่ได้ว่าไม่ดี ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตายนั้นพุทธศาสนาเรียกรวมๆว่า “ทุกข์” ตามหลักอริยสัจสี่นั้นพระพุทธเจ้าตรัสว่าทุกข์เป็นสิ่งที่ควรทำความเข้าใจ ในแง่นี้ทุกข์จึงไม่ใช่สิ่งที่เรา

จะต้องเอาชนะหรือมองว่าเป็นปัญหาที่จะต้องพยายามเอาชนะ อะไรก็ตามแต่ที่เป็นไปอย่างนั้นและอยู่พ้นความสามารถที่มนุษย์เราจะเห็นขั้วรังมิให้เป็นไปพุทธศาสนาถือว่าไม่ใช่ปัญหา ปัญหาจะต้องเป็นสิ่งที่อยู่ในวิสัยของมนุษย์ที่จะจัดการได้ ในแง่นี้โลกกายภาพที่เต็มไปด้วยสิ่งต่างๆที่บางคนอาจเห็นว่าเป็นความชั่วร้ายพุทธศาสนากลับมองว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ชั่วร้ายเลย มันเป็นเพียงข้อเท็จจริงที่เราควรศึกษาเรียนรู้เพื่อให้เราเกี่ยวข้องกับมันอย่างมีสติ มีปัญญา อันหมายถึงเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ในสิ่งที่ทุกๆจะไม่เกิดกับเรา หรือหากจะเกิดก็เกิดแต่น้อย

จิตใจของมนุษย์โดยตัวมันเองนั้นพุทธศาสนาก็ถือว่าไม่ดีไม่ชั่ว จิตในที่นี้หมายถึงสิ่งหนึ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สิ่งนี้มีคุณสมบัติติดตัวอยู่อย่างหนึ่งคือมันสามารถรับรู้สิ่งต่างๆนอกตัวมันและรับรู้ตัวมันเองได้ เราอาจเข้าใจจิตที่พุทธศาสนากล่าวถึงได้มากขึ้นหากเปรียบเทียบกับวัตถุหรือสสาร ในจักรวาลนี้มีสสารมากมายในรูปของดวงดาวเป็นต้น ดวงดาวที่เราเห็นอยู่กลางท้องฟ้าในเวลากลางคืนนั้นมีอยู่ แต่มันก็ไม่ว่าตัวมันมีอยู่ นอกจากนั้นมันก็ไม่รู้ว่ามีสิ่งอื่นอยู่ในจักรวาลนี้มากมายเต็มไปหมด แต่มนุษย์เราเมื่อแหงนหน้ามองท้องฟ้าเรารู้ว่ามีอะไรมากมายเต็มไปหมดตาของเราก็เป็นสสารเช่นเดียวกับดวงดาว ดังนั้นไม่ใช่ตาที่ทำให้เรารู้ว่ามีอะไร พุทธศาสนาเชื่อว่าจิตคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังการรับรู้ของมนุษย์ จิตนั้นคือสิ่งที่มีศักยภาพที่จะรู้ เมื่อได้อาศัยกายศักยภาพของจิตตามที่กล่าวมานั้นก็แสดงออกมา เราจึงมองเห็นผ่านทางตา ได้ยินผ่านทางหู ได้กลิ่นผ่านทางจมูก ได้ลิ้มรสผ่านทางลิ้น ได้สัมผัสผ่านทางกายประสาท และได้คิด จินตนาการ และอื่นๆผ่านทางสมอง ซึ่งทั้งหมดนี้หากปราศจากจิตแล้วก็ไม่อาจที่จะเกิดได้

แม้ว่าจิตจะมีสภาพเป็นกลางๆ แต่เมื่อจิตดำรงอยู่ในโลก จิตก็จะถูกชักนำด้วยแรงขับที่อิงอยู่กับจิตนั้น พุทธศาสนาเรียกแรงขับเหล่านี้ว่าเจตสิกซึ่งแบ่งออกเป็นสามส่วนคือดี ชั่ว และกลางๆ ที่เราได้พิจารณากันมาแล้ว แรงขับฝ่ายดีจะจูงจิตไปในทางที่ดี แรงขับฝ่ายร้ายก็จะจูงจิตไปในทางร้าย แรงขับทั้งสองส่วนนี้เองที่พุทธศาสนาถือว่าเป็นธรรมชนิดดีและชนิดร้าย ขอให้สังเกตว่าสิ่งที่ดีและชั่วนี้พุทธศาสนาถือว่าอยู่ในใจของมนุษย์และสัตว์ โดยมีรายละเอียดต่อไปอีกว่าแรงขับฝ่ายดีนั้นอาจถือได้ว่าเป็นตัวตนที่แท้ของมนุษย์และสัตว์ ส่วนแรงขับฝ่ายร้ายนั้นเข้ามาอิงอาศัยอยู่ในจิตที่หลัง พระอรหันต์ตามความเชื่อของพุทธศาสนานั้นคือผู้ที่ปฏิบัติธรรมจนสามารถขับไล่แรงขับฝ่ายร้ายออกไปจากจิตใจได้หมด เหลือเพียงแรงขับฝ่ายดี การที่แรงขับฝ่ายดียังเหลืออยู่ในจิตใจของบุคคลที่พุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้หลุดพ้นแล้วนี้จึงตีความได้ว่าแรงขับฝ่ายดีนี้น่าจะเป็นตัวตนที่แท้ของมนุษย์ (แต่ต้องเข้าใจว่าตัวตนในที่นี้เป็นคนละอย่างกับอาตมันในศาสนาพราหมณ์หรือ Soul ในศาสนาคริสต์)

สำหรับสิ่งที่เหลือออกจากของสามอย่างที่เรากำลังพิจารณามาแล้วคือสสาร จิต และเจตสิก เช่นนิพพาน ที่ว่างในจักรวาล กฎธรรมชาติเป็นต้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นสิ่งกลางๆเช่นเดียวกับสสาร มีข้อนำสังเกตว่าอะไรก็ตามแต่ที่ปราศจากจิต สิ่งนั้นพุทธศาสนาจะถือว่าเป็นกลางทางจริยธรรม

นี้แสดงว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรมตามความเห็นของพุทธศาสนานั้นเรียกร่องการมีจิต ทั้งนี้เพราะว่าจิตนั้นจะเป็นที่อิงอาศัยอยู่ของแรงขับสองอย่างคือฝ่ายดีและฝ่ายร้าย แรงขับนี้คือตัวบอกว่าการกระทำนั้นดีหรือเลวร้าย หากไม่มีจิต แม้สิ่งนั้นจะทำสิ่งที่ดูเหมือนจะดี (เช่น หุ่นยนต์ที่ถูกออกแบบมาให้ช่วยเด็กเดินข้ามถนน) เราก็ไม่อาจกล่าวได้ว่าสิ่งนั้นได้กระทำความดี การกระทำของสิ่งนั้นเป็นกลาง คือไม่ดีหรือไม่ชั่ว เหมือนการที่ฝนตกลงมาแล้วชาวนาได้ปลูกข้าวก็ไม่ได้แปลว่าน้ำฝนได้กระทำความดี

(๒) ความหมายของธรรมตามการอธิบายของปราชญ์สมัยใหม่

ความหมายของธรรมตามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นแม้จะช่วยให้เราเข้าใจสิ่งที่พุทธศาสนาเรียกว่าธรรมได้มากขึ้น แต่ปราชญ์ทางพุทธศาสนาสมัยปัจจุบันบางท่านก็ยังเห็นว่าเรามีวิธีที่จะเสนอคำอธิบายความหมายของธรรมชุดใหม่ที่อาจจะเป็นที่เข้าใจสำหรับคนสมัยนี้ได้มากกว่าที่ปราชญ์โบราณท่านได้ทำมาแล้ว เรากำลังกล่าวถึงท่านพุทธทาสปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญของไทยกับแนวคิดความหมายของธรรม ๔ ความหมายที่ท่านเสนอ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า สิ่งที่เราเรียกว่าธรรมในพุทธศาสนานั้นอาจหมายถึง

(ก) ธรรมหมายถึงสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติทั้งหมดในจักรวาลนี้

ธรรมในความหมายนี้น่าจะตรงกับสิ่งที่วงการปรัชญาและวิทยาศาสตร์เรียกว่า Natural Things สิ่งเหล่านี้ก็คือสิ่งที่เรามองเห็นรอบตัวตั้งแต่ที่อยู่ใกล้ตัวเราในโลกนี้และที่อยู่ห่างไกลออกไปในห้วงอวกาศที่เว้งกว้างใหญ่ ธรรมในความหมายนี้ท่านพุทธทาสอธิบายว่าหมายถึงเอาทุกสิ่งที่มีอยู่ตามค่านิยามนี้ ไม่มีอะไรในจักรวาลนี้ที่ไม่ใช่ธรรม มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า ที่ท่านพุทธทาสเรียกสิ่งที่มีอยู่ทั้งหมดในจักรวาลนี้ว่าสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาตินั้นท่านคงประสงค์ที่จะแสดงความหมายในทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้ในแง่ที่ว่า ในศาสนาที่นับถือพระเจ้านั้นเมื่อกล่าวถึงสิ่งที่มีอยู่จะเข้าใจกันว่าที่สิ่งเหล่านี้มีอยู่เช่นนั้นเพราะพระเจ้าทรงสร้างไว้ สิ่งต่างๆจึงมีสถานะเป็น “สิ่งสร้าง” (The Creations) ของพระเจ้า แต่สิ่งเหล่านี้พุทธศาสนามองว่าเกิดมีเองโดยไม่มีผู้สร้าง การมีเองโดยปราศจากผู้สร้างนี้เราใช้คำเรียกว่ามีเองตามธรรมชาติ ดังนั้นคำว่า “ตามธรรมชาติ” ในที่นี้จึงมีความหมายในแง่ที่ตรงกันข้ามกับการเป็นสิ่งสร้างโดยพระเจ้า นอกจากนั้นคำว่าตามธรรมชาติในที่นี้ยังกินความไปถึงสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเช่นตึก รถยนต์ หนังสือ ซึ่งมีตัวตนจับต้องได้ และสิ่งสมมติโดยมนุษย์เช่นตัวเลข ภาษา สิ่งที่เป็นนามธรรมเช่นประเทศชาติ สังคม เป็นต้น ทั้งหมดเหล่านี้รวมกันเข้าคือธรรมในความหมายแรก

(ข) ธรรมหมายถึงกฎธรรมชาติ

ธรรมในความหมายนี้น่าจะตรงกับสิ่งที่วงการปรัชญาและวิทยาศาสตร์เรียกว่า Natural Laws ท่านพุทธทาสอธิบายว่าสิ่งต่างๆที่มีอยู่ตามธรรมชาติตามที่ได้กล่าวมาข้างต้นนั้นจะมี “วิถีทาง

เป็นไป” อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ ยกตัวอย่างเช่นต้นไม้ไม่สามารถออกผลได้ แต่ก่อนหินทำไม่ได้ การที่สิ่งต่างๆเป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งก็เพราะสิ่งเหล่านั้นถูกควบคุมดูแลโดยธรรมบางชนิด ท่านพุทธทาสเรียกธรรมเหล่านี้ว่ากฎธรรมชาติ กฎธรรมชาติที่พุทธศาสนาสอนนั้นมีอยู่ห้าอย่าง (อุตุนิยาม พิชนิยาม จิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม) เราได้พิจารณากฎธรรมชาติห้าอย่างนี้มาแล้ว ตัวกฎธรรมชาตินั้นในแง่ที่เป็นสิ่งที่มีอยู่อย่างหนึ่งก็อาจจัดเข้าในธรรมในความหมายหนึ่ง แต่ที่ท่านพุทธทาสคัดแยกออกมากล่าวถึงในข้อนี้ก็เพื่อแสดงโลกทัศน์ของพุทธศาสนาว่า การที่สิ่งต่างๆในจักรวาลเป็นไปเช่นนั้นไม่ใช่เพราะพระเจ้าบันดาล แต่เพราะกฎธรรมชาติบังคับให้เป็นไป กฎธรรมชาติมีสถานะสองสถานะ อย่างแรกคือเป็นสิ่งที่มีอยู่เหมือนสิ่งที่มีอยู่อื่นๆ ตามสถานะนี้กฎธรรมชาตีก็นำเข้าในธรรมในความหมายแรก (หมายความว่า Natural Laws นั้นก็เป็น Natural Things ประเภทหนึ่ง) อย่างที่สองกฎธรรมชาตีส่เป็นสิ่งที่ถูกแยกออกมาเพื่อให้เห็นบทบาทว่าเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ควบคุมให้สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติอื่นๆ กล่าวเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายก็คือ มีกองทหารอยู่กองหนึ่ง ภายในกองทหารนั้นมีทหารอยู่ทั้งหมด ๑,๐๐๐ นาย จำนวนนี้เป็นจำนวนที่ยังไม่เคยแยกประเภท ในจำนวนทหารหนึ่งพันนายนี้มี ๑๐๐ นายที่ทำหน้าที่เป็นครูฝึก ธรรมในความหมายรวมก็เปรียบเหมือนทหารทั้งกอง ส่วนธรรมในความหมายของกฎธรรมชาตีก็นับเหมือนทหารที่ทำหน้าที่เป็นครูฝึกจำนวนร้อยนาย ครูฝึกนี้มีสองสถานะคือเป็นทหารเช่นเดียวกับทหารอื่นๆ และเป็นครูที่ทำหน้าที่กำกับดูแลทหารอีกเก้าร้อยนายที่เหลือ

ท่านพุทธทาสกล่าวว่าพุทธศาสนาสอนเรื่องสิ่งธรรมชาติและกฎธรรมชาติเพื่ออธิบายว่ามีอะไรอยู่บ้างในจักรวาลนี้ สิ่งเหล่านั้นมีสภาพเป็นอย่างไร และที่มีสภาพเช่นนั้นเพราะอะไรบังคับ โดยที่คำอธิบายทั้งหมดนี้พุทธศาสนากระทำในนามของ “ธรรม” อันหมายถึงกระบวนการที่ดำเนินไปตามธรรมชาติ คือเป็นไปเองอย่างนั้น ไม่มีผู้สร้าง มีเพียงสองสิ่งคือสิ่งที่มีอยู่เองและให้อีกสิ่งกำกับดูแลกับสิ่งที่มีอยู่เองเช่นกันแต่ทำหน้าที่กำกับดูแลสิ่งที่มีอยู่ประเภทแรก นี่คือภาพของจักรวาลแห่งธรรม หรือจักรวาลแห่งธรรมชาติตามทัศนะของพุทธศาสนา

(ค) ธรรมหมายถึงหน้าที่ที่เราจะพึงปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ

กฎธรรมชาติตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นมนุษย์เราไม่ได้จัดวางขึ้น มันเป็นของมันอย่างนั้น เมื่อมนุษย์ปรากฏตนขึ้นในจักรวาล เราก็พบว่าทุกอย่างถูกกำหนดเอาไว้ให้เป็นอย่างนั้นอย่างนั้นเรียบร้อยแล้ว แม้ตัวเราเองก็ถูกกำหนดไว้โดยกฎธรรมชาติ กล่าวคือ ภายของเราอยู่ภายใต้กฎอุตุนิยามและพิชนิยาม จิตของเราที่อยู่ภายใต้จิตนิยาม กรรมนิยาม และธรรมนิยาม การที่มนุษย์เกิดมาแล้วพบว่าชีวิตตนทุกแง่มุมล้วนตกอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลโดยกฎธรรมชาติประเภทต่างๆนี้ ท่านพุทธทาสคิดว่าไม่ได้แสดงว่ามนุษย์ไม่มีเสรีภาพที่จะเลือกเส้นทางของชีวิต ตรงกันข้าม การมีกฎธรรมชาตிகลับสื่อความหมายไปในทางที่สนับสนุนการมีเสรีภาพเสียด้วยซ้ำ เพราะเสรีภาพตาม

ทัศนคติของพุทธศาสนาหมายถึงการค่อยๆก้าวหน้าขึ้นในทางธรรมตามลำดับจนกระทั่งถึงจุดสมบูรณ์สูงสุด ชีวิต ณ จุดที่ว่านั้นจะหลุดพ้นจากการถูกรอบงำด้วยเหตุปัจจัยทั้งปวงที่รวมเข้าด้วยกันแล้วเรียกว่า “สังสารวัฏฏ์”

สังสารวัฏฏ์นอกจากจะหมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ภายในจักรวาลนี้ ยังหมายถึงการเวียนว่ายตายเกิดภายในใจของตนเองด้วย ความหมายอย่างหลังนี้ท่านพุทธทาสเห็นว่า เป็นสิ่งที่มนุษย์เราควรสนใจเป็นพิเศษ เพราะสิ่งนี้กำลังเกิดกับเราอยู่ตลอดเวลาและพุทธศาสนาก็เป็นประโยชน์แก่ชีวิตของเรามากในการให้คำปรึกษาว่าเราควรจัดการกับชีวิตในแต่ละวันอย่างไร ชีวิตเราจึงจะเป็นอิสระจากการเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ของชีวิตซึ่งจริงๆแล้วก็คือการเวียนว่ายอยู่ในห้วงแห่งความทุกข์ที่ใจของตนนั่นเองสร้างขึ้น ท่านพุทธทาสเสนอความเห็น ว่า หากเราจะสังเกตให้ดีจะพบว่า หลักจริยธรรมที่พุทธศาสนาสอนนั้นพระพุทธรูปทรงแสดงเอาไว้ในรูปของการใช้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติ เราอาจเข้าใจเรื่องนี้ได้ไม่ยากโดยพิจารณาการใช้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติในเรื่องที่ใกล้ตัวเช่นเรื่องสุขภาพ เป็นกฎธรรมชาติข้อหนึ่งว่าการออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอและในปริมาณที่เหมาะสมจะช่วยให้สุขภาพของเราดี เมื่อเราเข้าใจกฎธรรมชาติข้อนี้เราก็ควรที่จะออกกำลังกายอยู่เสมอ เมื่อเราออกกำลังกายอยู่เสมอ ร่างกายของเราก็แข็งแรง ขี่อนี้มันใดในเรื่องทางจิตใจก็ฉนั้นนั้น พระพุทธรูปตรัสว่าความทุกข์แก่คนอื่นจะสร้างความทุกข์ให้แก่จิตใจของเรา เราจะนั่งนอนไม่เป็นสุข ตรงกันข้าม การให้อภัย การพยายามเข้าใจผู้อื่น จะช่วยให้จิตใจของเราสงบเย็น เราจะนั่งนอนก็เป็นสุข เมื่อรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับจิตเช่นนี้แล้วเราก็ควรทำตามกฎที่จะช่วยให้เรามีชีวิตที่สงบสุข ปัญหาทั้งหลายในชีวิตมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางกาย (เช่นสุขภาพที่อ่อนแอ) ปัญหาสังคม (เช่นการมีความสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงานที่ไม่ดี) และปัญหาทางด้านจิตใจ (เช่นมีจิตใจที่ร้อนรุ่มอยู่ตลอดเวลา) ทั้งหมดเกิดจากการไม่ใช้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติทั้งสิ้น

เมื่อเป็นเช่นนี้ การเรียนรู้ที่จะเข้าใจกฎธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติในด้านที่เป็นคุณย่อมเป็นสิ่งจำเป็น ท่านพุทธทาสคิดว่าธรรมในความหมายที่สำคัญอย่างหนึ่งในพุทธศาสนาก็คือการตระหนักว่าตนเองมีภารกิจในชีวิตที่จะต้องเรียนรู้กฎธรรมชาติและปฏิบัติตามให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ จะเห็นว่าหลักจริยธรรมในพุทธศาสนาตามความเข้าใจของท่านพุทธทาสนี่ก็คือสิ่งที่วงการปรัชญาเรียกว่า “พันธะทางจริยธรรม” (Moral Obligations) นั่นเอง จะอย่างไรก็ตามพันธะทางศีลธรรมสามารถมีได้หลายแบบ เช่นเป็นสิ่งที่พระเจ้าสั่งให้มนุษย์กระทำ เหมือนพ่อที่สั่งลูกให้ทำสิ่งนี้สิ่งนั้น จริยธรรมแบบนี้วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่าพระเจ้าย่อมทรงรู้ว่าอะไรควรไม่ควร เหมือนพ่อที่รู้ดีกว่าลูกที่ไร้เดียงสาว่าอะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ดังนั้นเมื่อพระเจ้าบอกให้ทำสิ่งนี้สิ่งนั้นเราจึงควรทำ แต่พันธะทางศีลธรรมในทัศนะของพุทธศาสนาจากการเรียนรู้กฎธรรมชาติว่าเมื่อทำสิ่งนี้จะได้ผลอย่างนี้ สิ่งที่ยกมาให้เราทำความดีก็คือการมองเห็นความจริงว่า

ความคิดเมื่อทำแล้วจะเป็นคุณแก่ชีวิตอย่างนี้อย่างนั้น โดยไม่ต้องมีใครมาบอก ข้อเท็จจริงในธรรมชาติจะเป็นตัวบอกเองว่าเราควรหรือไม่ควรทำอะไร

(ง) *ธรรมหมายถึงผลที่เกิดจากการปฏิบัติตนอย่างสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ*

ข้อนี้เป็นความหมายของธรรมประการสุดท้าย ความหมายนี้เกี่ยวข้องกับข้อข้างต้นตรงที่ ข้อข้างต้นเป็นสาเหตุ ส่วนธรรมในข้อนี้เป็นผล พระนิพพานเป็นตัวอย่างของธรรมในความหมายนี้ นอกจากพระนิพพาน ผลของการกระทำความคิดในรูปต่างๆที่เรียกว่าผลบุญนั้นก็คือผลที่เกิดจากการทำตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติ จะอย่างไรก็ตาม ในบรรดาผลทั้งหลายนั้นท่านพุทธทาสคิดว่าพระนิพพานอันหมายถึงการที่ความทุกข์ในรูปแบบต่างๆละลายหายไปจากชีวิตของเรานั้นเป็นผลที่พุทธศาสนาคิดว่าสำคัญที่สุด เนื่องจากนิพพานที่พุทธศาสนาสอนในแง่หนึ่งก็คือความเป็นอิสระ ผลสูงสุดของการทำตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาติจึงได้แก่ความเป็นอิสระ สำหรับท่านพุทธทาสนิพพานมีหลายระดับ การปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับกฎธรรมชาตินี้จึงส่งผลเป็นอิสรภาพได้หลายระดับ พระอรหันตคฤหัสถ์ระดับต่างๆที่กล่าวถึงในคำสอนของพุทธศาสนานั้นเป็นตัวอย่างของผู้ที่เข้าถึงอิสรภาพในระดับที่แตกต่างกัน

การที่พุทธศาสนา mong ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามหลักจริยธรรมที่พุทธศาสนาสอนในลักษณะของอิสรภาพนั้นส่วนหนึ่งสืบเนื่องมาจากความเข้าใจเบื้องต้นของพุทธศาสนาเกี่ยวกับภาวะที่เรียกว่า “ปัญหา” หรือ “ทุกข์” ของชีวิต เรามีวิธีมองปัญหาของชีวิตได้หลายแบบ ขึ้นอยู่กับว่าเราใช้มุมมองแบบใดในการพิจารณา *พุทธศาสนาเลือกที่จะพิจารณาปัญหาของชีวิตว่าหมายถึงสภาวะที่ผิดไปจากธรรมชาติที่ควรจะเป็น* การเจ็บป่วยนั้นสำหรับพุทธศาสนาคือการมีร่างกายที่ไม่แข็งแรง ความเจ็บป่วยจึงหมายถึงการมีสภาพร่างกายที่ผิดไปจากธรรมชาติของมันอันได้แก่ความสดชื่นแข็งแรง เมื่อพิจารณาเช่นนี้ การรักษาความเจ็บป่วยที่ดีที่สุดจึงไม่มีอะไรที่ดีไปกว่าการทำให้กายแข็งแรงอยู่เสมอ สุขุมิตในพุทธศาสนาที่เรารู้จักกันดีว่า “ความไม่มีโรคเป็นลาภอันประเสริฐ” นั้นก็มาจากแนวความคิดที่ได้กล่าวมานี้ ในทำนองเดียวกัน ปัญหาของชีวิตเช่นความคับแค้นใจ ความไม่รู้จักพอ ความรู้สึกว่าคุณจะต้องเหนือกว่าผู้อื่นไม่ว่าจะในเรื่องใดๆ เหล่านี้เปรียบเสมือนไฟที่ลุมชีวิตให้ร้อนรุ่ม ไฟที่วุ่นนี้คืออะไร ก็คือการมีสภาพชีวิตที่ผิดไปจากธรรมชาติที่ควรจะเป็น ชีวิตนั้นควรจะเหมือนทะเลสาบใสเย็นสงบนิ่ง ถ้าเราเข้าใจกฎธรรมชาติว่าด้วยการใช้ชีวิตแล้วปฏิบัติให้ถูกต้องตามนั้น ชีวิตเราก็จะสงบเย็นและนิ่งเหมือนทะเลสาบที่ลึกและใส นั่น แต่เพราะเราไม่เข้าใจ เราจึงทะยานไปไขว่คว้าหากองไฟมาลุมใส่ชีวิต หลักจริยธรรมในพุทธศาสนาสอนให้เราหยุดการแสวงหาชนิดที่จะก่อให้เกิดความผิดธรรมชาติแก่เรา สรุปความว่า พุทธศาสนานั้นเชื่อว่า ในธรรมชาติมีทางเดินที่เหมาะสมสร้างไว้ให้เราแล้วโดยกฎธรรมชาติเอง หน้าที่ของเราอยู่ที่การเรียนรู้ที่จะเดินไปในหนทางที่ถูกต้อง เมื่อใดที่เดินถูกต้อง เมื่อนั้นชีวิตเราก็เป็นไปตามธรรมชาติ ชีวิตที่

เป็นไปตามธรรมชาติจะเป็นชีวิตที่เป็นอิสระและเป็นสุข ส่วนชีวิตที่หันเหออกไปนอกทางแห่งธรรมชาติจะไม่เป็นอิสระและเต็มไปด้วยปัญหานานาชนิด

ข. พระเจ้า

มีศาสนาไม่กี่ศาสนาในโลกที่สอนหลักจริยธรรมในแง่ที่เป็นกฎแห่งความจริงตามธรรมชาติอย่างทีกล่าวข้างต้น ศาสนาส่วนใหญ่สอนเรื่องพระเจ้า และหลักจริยธรรมที่มีฐานทางความคิดอยู่กับความเชื่อเรื่องพระเจ้าจะเป็นอีกแบบหนึ่ง ต่อไปนี้เราจะพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับแนวความคิดเรื่องพระเจ้าในฐานะที่สะท้อน โลกทัศน์และวิธีคิดอีกแบบหนึ่งที่สำคัญในทางศาสนา รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้ามักพอกพูนกับรายละเอียดเกี่ยวกับธรรมที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เราจะพิจารณาส่วนที่สำคัญๆเกี่ยวกับเรื่องพระเจ้าเป็นเรื่องราวไปดังนี้

ก. แนวความคิดเรื่องพระเจ้าเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

แนวความคิดเรื่องพระเจ้าในศาสนาหลักๆที่เราจะพิจารณาในบทนี้อันได้แก่ฮินดู คริสต์ และอิสลาม นั้นอาจกล่าวได้ว่ามีพัฒนาการมาตามยุคสมัย ในบางศาสนาพัฒนาการด้านความเชื่อเรื่องพระเจ้าอาจมีมากเช่นศาสนาฮินดูและคริสต์ แต่ในบางศาสนาอาจไม่มากนักเช่นในศาสนาอิสลาม แต่ที่แน่ๆคือพระเจ้าตามที่ผู้นับถือศาสนาเหล่านี้เชื่อถือกันมาในประวัติศาสตร์อันยาวนานนั้นได้เปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาเสมอ เนื่องจากศาสนาฮินดูและศาสนาคริสต์ค่อนข้างจะมีพัฒนาการทางด้านความเชื่อเรื่องพระเจ้าที่หลากหลาย เราจึงจะใช้สิ่งที่เกิดขึ้นกับสองศาสนานี้เป็นกรณีศึกษา เพื่อให้เห็นภาพว่า เมื่อเรากล่าวถึงคำว่า “พระเจ้า” คำนี้อาจมีความหมายได้หลายอย่าง โดยที่ความหมายแต่ละอย่างเหล่านี้จะมีคำอธิบายว่าทำไมพระเจ้าจึงได้หมายความเช่นนั้น

เราจะเริ่มพิจารณาในแง่ของประวัติศาสตร์ก่อน เชื่อกันว่าจุดเริ่มต้นของความเชื่อเรื่องพระเจ้านั้นมาจากการที่มนุษย์ในสังคมบรรพกาลไม่เข้าใจว่าจะอะไรคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติรอบตนเอง ความไม่รู้นั้นก็ทำให้เกิดความหวาดกลัว เช่น หวาดกลัวดวงไฟสองดวงที่เห็นอยู่บนท้องฟ้าในเวลากลางวัน (พระอาทิตย์) และกลางคืน (พระจันทร์) เป็นต้น นอกจากนั้นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางอย่างก็ดูจะแสดงการข่มขู่คุกคามมนุษย์เช่นฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ไฟไหม้ป่า เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้มนุษย์ในสมัยนั้น (ซึ่งมีชีวิตอยู่ท่ามกลางป่าเขาร่วมกับสัตว์ชนิดอื่น) เกิดความหวาดวิตก เป็นธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์ที่เมื่อกลัวแล้วจะต้องหาทางลดความกลัวนั้นลง วิธีหนึ่งที่มนุษย์และสัตว์มักจะใช้เพื่อลดความกลัวลงก็คือแสดงการเคารพนบถสิ่งทีตนเข้าใจว่ากำลังคุกคามตนอยู่นั้น ด้วยการแสดงความสยบขอมนั้น เราคิดว่าสิ่งนั้นจะเมตตาปราณีเรา หรืออย่างน้อยก็ถือว่าเราเป็นผู้อยู่ภายใต้อำนาจของเขา เขาก็จะไม่ทำร้ายเรา นี่คือการนบถถึงภูตผีประจำธรรมชาติของมนุษย์สมัยบรรพกาลที่นักมานุษยวิทยาในปัจจุบันสันนิษฐานขึ้น โดยมีลัทธิ

การนับถือภูตผีเช่นที่ว่ามีที่ยังหลงเหลืออยู่ในกลุ่มชนล้าหลังบางกลุ่มที่เราเข้าใจว่าวิถีชีวิตของเขายังใกล้เคียงกับวิถีชีวิตของมนุษย์สมัยบรรพกาลเป็นเครื่องสนับสนุน

ศาสนาฮินดูในระยะแรกๆ เริ่มต้นด้วยลักษณะที่เป็นแนวคิดแบบ “พหุเทวนิยม” (Polytheism) แนวคิดแบบนี้สันนิษฐานว่าสืบต่อมาจากแนวคิดเรื่องการบูชาภูตผีประจำธรรมชาติของมนุษย์สมัยบรรพกาลที่กล่าวข้างต้น แนวคิดแบบพหุเทวนิยมนั้นเชื่อว่ามีเทพเจ้ามากมายประจำอยู่ตามแหล่งธรรมชาติ เช่นพระอาทิตย์ (ประจำดวงตะวัน) พระจันทร์ (ประจำดวงเดือน) พระอินทร์ (ประจำสายฟ้าเวลาฟ้าร้องฟ้าผ่า) พระวรุณ (ประจำสายฝน) พระคงคา (ประจำแม่น้ำ) พระธรณี (ประจำแผ่นดิน) เป็นต้น เทพเจ้าเหล่านี้ไม่มีใครมีอำนาจเหนือผู้อื่น จะเหนือก็แต่มนุษย์เท่านั้น พิธีกรรมทางศาสนาในช่วงเวลานี้จะเน้นการทำพิธีเช่นไหว้เทพเจ้าประจำธรรมชาติเหล่านี้ให้ประทานสิ่งที่มนุษย์ต้องการเช่นน้ำฝน ต่อมาنانเข้าก็มีการยกเทพเจ้าบางองค์ขึ้นเหนือเทพองค์อื่นพร้อมกับอธิบายว่าเทพที่ถูกยกขึ้นเหนือเทพอื่นนั้นมีสถานะสูงกว่าเทพบริวาร ช่วงนี้ศาสนาฮินดูก็พัฒนามาอีกขั้นหนึ่ง ปราชญ์ทางศาสนาฮินดูเรียกระยะนี้ว่าขั้น “เอกเทวนิยม” (Monotheism) เทพเจ้าที่ถูกยกขึ้นมานี้อาจมีเพียงองค์เดียวก็ได้ หลายองค์ก็ได้ ในศาสนาฮินดูมีการยกเทพเจ้าสามองค์ขึ้นเหนือเทพองค์อื่นแล้วอธิบายว่าเทพทั้งสามนี้มีหน้าที่ที่สำคัญอย่างไรบ้างต่อจักรวาล เทพองค์แรกคือพระพรหม ศาสนาฮินดูอธิบายว่าทำหน้าที่สร้างจักรวาล เทพองค์ที่สองคือพระวิษณุ องค์นี้ศาสนาฮินดูอธิบายว่าทำหน้าที่รักษาคุ้มครองจักรวาลโดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางศีลธรรม トラบเท่าที่มนุษย์ยังประพฤติดนอยู่ในศีลธรรม โลกก็จะยังสงบสุขอยู่ พระวิษณุ นั้นจะลงมาเกิดในโลกมนุษย์ในฐานะผู้นำทางศาสนา บางครั้งผู้นำในศาสนาอื่นเช่นพระพุทธเจ้าก็ได้รับการอธิบายโดยปราชญ์ในศาสนาฮินดูว่าเป็นการลงมาเกิดของพระวิษณุเช่นกัน แม้ว่าพระวิษณุจะพยายามทำหน้าที่รักษาคุ้มครองโลกแต่ในท้ายที่สุดแล้วศาสนาฮินดูเชื่อว่าจะมีบางยุคสมัยที่ความเลวทรามทางศีลธรรมของมนุษย์เป็นไปอย่างรุนแรงจนกระทั่งว่าพระวิษณุเองก็ไม่สามารถที่จะทำอะไรให้ดีขึ้นได้ จักรวาลในสภาพเช่นนั้นมีทางเดียวที่จะฟื้นกลับมาสู่สภาพที่ดีอีกครั้งคือพินาศแล้วฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ ตอนนี้ศาสนาฮินดูอธิบายว่าเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งในสามองค์นั้นซึ่งได้แก่พระศิวะจะทำหน้าที่ล้างจักรวาลทิ้ง เมื่อจักรวาลถูกทำลายล้างจนเหลือแต่ซาก พระพรหมก็จะสร้างซากเหล่านั้นขึ้นเป็นจักรวาลใหม่ แล้วกระบวนการต่างๆ ก็จะดำเนินไปเช่นเดิม ดูเหมือนศาสนาฮินดูจะเชื่อในเรื่องการเกิดโลกและการสิ้นโลกอย่างเป็นวัฏจักรซ้ำๆ เช่นนี้เรื่อยไป โดยมีเทพเจ้าทั้งสามองค์นี้แสดงบทบาทของตนเองสลับสับเปลี่ยนกันไปตามวาระ

ในศาสนาคริสต์และอิสลามนั้นเทพเจ้าสูงสุดมีองค์เดียว ศาสนาคริสต์เรียกเทพเจ้าสูงสุดนี้ว่าพระเยซูฮาวี ส่วนศาสนาอิสลามเรียกว่าพระอัลเลาะห์ สองคำนี้นักวิชาการทางด้านศาสนาตระกูลยูดาเยอเชื่อว่ามียุคก่อนที่เดียวกัน และหมายถึงพระเจ้าองค์เดียวกัน (ศาสนาคริสต์และอิสลามนั้นพัฒนามาจากศาสนายูดาเยอ ศาสนายูดาเยอคือศาสนาของชนชาติยิว เป็นศาสนาที่เก่าแก่เท่ากับศาสนา

ฮินดู ต่างกันเพียงชาวฮินดูเริ่มเชื่อถือในเทพเจ้าเพียงองค์เดียวมาแต่แรก ไม่เหมือนศาสนาฮินดูที่เริ่มด้วยการเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์แล้วค่อยพัฒนามาเหลือเพียงไม่กี่องค์ จะอย่างไรก็ตาม อาจเป็นไปได้ที่ก่อนหน้าที่จะเชื่อในพระเจ้าเพียงองค์เดียวนั้นบรรพบุรุษของชนชาติฮินดูได้เชื่อในเทพเจ้าหลายองค์ที่อยู่ประจำธรรมชาติมาก่อน ถ้าเป็นอย่างนั้นศาสนายูดาห์และฮินดูก็ไม่ต่างกัน) พระเจ้าตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของศาสนาคริสต์และอิสลามนั้นชัดเจนกว่ามีลักษณะเป็นเทพเจ้า มีตัวตน มีความรู้สึกนึกคิด สามารถติดต่อสื่อสารกับมนุษย์ได้ ในศาสนาฮินดูก็เช่นกัน พระเจ้าในรูปของเทพเจ้านี้ต่อมาปรากฏว่าได้ถูกตั้งคำถามโดยศาสนาอื่นที่ไม่ได้สอนเรื่องพระเจ้าหรือไม่ก็โดยนักคิดที่ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้าในทำนองว่าศาสนาเหล่านี้มักสอนว่าพระเจ้าคือผู้สร้างสิ่งต่างๆในจักรวาลโดยอ้างเหตุผลว่าสิ่งใดๆก็ตามย่อมจะเกิดเองไม่ได้ เมื่อเกิดเองไม่ได้ก็ต้องมีผู้ทำให้เกิด การมีอยู่ของสิ่งต่างๆในจักรวาลย่อมชี้ไปหาพระเจ้าในตัวอยู่แล้ว ผู้วิจารณ์กล่าวว่าเหตุผลอันเดียวกันนี้ทำไมไม่ใช้กับพระเจ้า หมายความว่าทำไมเราไม่ถามกันบ้างว่าใครสร้างพระเจ้า หากตอบว่าพระเจ้าไม่ต้องมีใครสร้าง คำตอบนี้ก็น่าจะใช้ได้กับสิ่งต่างๆคือ สิ่งต่างๆไม่ต้องมีใครสร้าง มันเกิดเอง เฉพาะในอินเดียเท่านั้น พุทธศาสนากับศาสนาเซนเป็นผู้ตั้งคำถามเช่นนี้กับศาสนาฮินดู

การที่ศาสนาเทวนิยมถูกตั้งข้อสงสัยเช่นนี้ส่งผลให้ปราชญ์ในศาสนาเหล่านี้บางส่วนเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับคำอธิบายบรรยายลักษณะของพระเจ้าเสียใหม่ ช่วงนี้เองที่ได้ก่อให้เกิดพัฒนาการอีกช่วงหนึ่งของศาสนาฮินดู ช่วงนี้เรียกกันว่าช่วง “เอกนิยม” (Monism) ขอให้สังเกตคำภาษาอังกฤษสองคำคือคำว่า Monotheism และ Monism คำแรกนั้นหมายเอาแนวความคิดที่เชื่อว่า มีเทพเจ้าสูงสุดหนึ่งองค์หรือหนึ่งชุดทำหน้าที่ในการสร้าง ดูแล และทำลายสิ่งต่างๆในจักรวาล โดยที่เทพเจ้าที่ว่านี้จะมีลักษณะเป็นบุคคล คือมีตัวตน มีกาย มีจิตใจ มีอารมณ์ความรู้สึก ติดต่อสื่อสารกับมนุษย์และปรากฏตนให้มนุษย์เห็นได้ ส่วนคำที่สองนั้นหมายเอาความเชื่อที่ว่า มีภาวะที่เป็นนามธรรมบางอย่างซึ่งไม่ได้มีลักษณะเป็นบุคคล สิ่งนี้จะเป็นอะไรเราไม่ทราบ แต่สิ่งนี้แหละที่เป็นปฐมเหตุของสรรพสิ่งในจักรวาล และหากว่าวันหนึ่งสรรพสิ่งในจักรวาลจะต้องสูญสลายละลาบไป ทั้งหลายทั้งปวงก็ไม่ได้สูญสลายไปไหน แต่จะกลับไปสู่ปฐมกำเนิดนั้นอีกครั้ง สิ่งนี้ศาสนาฮินดูเรียกว่าพรหมัน ส่วนศาสนาคริสต์ยังเรียกว่าพระเจ้าเหมือนเดิม ปราชญ์ฮินดูที่สำคัญๆเช่นรพินทรนาถ ฐากูร มหาตมา คานธี เป็นต้นล้วนเข้าใจพระเจ้าในรูปของสภาพที่เป็นนามธรรมที่ว่านี้ ในศาสนาคริสต์ ปราชญ์อย่างทอมัส อะไควนัสก็คิดเช่นเดียวกันนี้ อาจกล่าวได้ว่าพระเจ้าที่เป็นนามธรรมไร้ตัวตน เช่นนี้เป็นพระเจ้าตามที่ศนะของนักคิด ไม่ใช่พระเจ้าตามที่ศนะของชาวบ้าน พระเจ้าของนักคิดนี้นักคิดทั้งหลายเชื่อว่า จะอยู่พ้นการถูกตั้งคำถามอย่างที่พระเจ้าที่เป็นบุคคลถูกถาม พระเจ้าตามที่ศนะของปราชญ์นี้ต่อมาปรากฏว่าได้มีบทบาทสำคัญในศาสนาเทวนิยม เพราะได้กลายมาเป็นรากฐานสำคัญของการอ้างเหตุผลทางจริยธรรมเพื่อตอบคำถามหรือแสดงทัศนะเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ไป

ข. พระเจ้าอย่างเป็นทางการเป็นบุคคลและอย่างไม่เป็นบุคคล

ปัจจุบัน เมื่อกล่าวกันถึงพระเจ้า ผู้ที่อยู่ในวงการปรัชญาและศาสนาจะเข้าใจกันว่าแนวคิดเรื่องพระเจ้าสามารถแยกออกเป็นสองแนว แนวหนึ่งคือพระเจ้านั้นจะมีลักษณะเป็นบุคคล (Personal God) อีกแนวหนึ่งพระเจ้านั้นมีลักษณะไม่ใช่บุคคล (Impersonal God) พระเจ้าในแง่ที่เป็นบุคคลนั้นเป็นพระเจ้าที่คัมภีร์ศาสนาโดยทั่วไปกล่าวถึง เป็นพระเจ้าที่อาจสืบสาวย้อนกลับไปในอดีตได้ว่าเกิดขึ้นในจินตนาการของมนุษย์ตั้งแต่สมัยบรรพกาลเพราะความไม่รู้ว่าจะอะไรคือข้อเท็จจริงที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและกลัวภัยจากปรากฏการณ์เหล่านั้น จากนั้นก็พัฒนาสถานะมาตามยุคสมัยจากการเป็นภูติผีธรรมชาติมาเป็นเทพประจำธรรมชาติแล้วก็มาเป็นเทพผู้มีอำนาจในการสร้างและทำลายโลกในท้ายที่สุด พระเจ้าที่เป็นบุคคลนี้มนุษย์มักระลึกเห็นภาพในแง่ที่ทรงเป็น “พระบิดา” ของมนุษย์ พระบิดานี้เองที่ทรงให้กำเนิดมนุษยชาติ ในคัมภีร์ศาสนายูดาห์ คริสต์ และอิสลาม มีข้อความกล่าวถึงการที่พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์คนแรกว่าทรงปั้นร่างของมนุษย์ขึ้นจากดิน จากนั้นก็ทรงเป่า “ลมหายใจ” เข้าไปที่รูจมูกของหุ่นดินนั้น หุ่นดินที่ปราศจากชีวิตก็กลับกลายเป็นสิ่งที่มีชีวิตขึ้นมา นี่คือมนุษย์คนแรกที่สู่นับถือศาสนาทั้งสามศาสนาที่รู้จักกันทั่วไปในนามอาดัม ต่อมาพระเจ้าทรงเห็นอาดัมอยู่ในสวนที่ทรงสร้างเอาไว้ให้เขาอยู่ (สวนเอเดน) เพียงลำพังอย่างโดดเดี่ยว ก็ทรงรู้สึกสงสาร วันหนึ่งเมื่อเขาหลับจึงทรงชักเอาซี่โครงของเขาออกมาแล้วเสกให้กลายเป็นมนุษย์ผู้หญิงนามว่าอีฟ มนุษย์คู่นี้ต่อมาได้อยู่กินกันฉันสามีภรรยาแล้วออกลูกออกหลานขยายเต็มโลกเป็นมนุษยชาติทั้งหมดอย่างที่ปรากฏเวลานี้ ในคัมภีร์ของศาสนาฮินดูก็ปรากฏเรื่องเล่าว่าพระเจ้าทรงสร้างมนุษย์เช่นเดียวกันนี้ แต่รายละเอียดไม่ปรากฏชัดมากเหมือนในศาสนาตระกูลยูดาห์ เฉพาะในศาสนาฮินดูนั้นเล่ากันว่าเมื่อพระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ ได้สร้างมนุษย์มาจากอวัยวะต่างๆของพระองค์คือจากปาก จากแขน จากต้นขา และจากเท้า (แสดงว่าตามความเชื่อของศาสนาฮินดูพระเจ้านี้มีรูปร่างอย่างเดียวกับมนุษย์ หรืออีกนัยหนึ่งพระเจ้านั้นเองที่เป็นต้นแบบของมนุษย์ ศาสนาตระกูลยูดาห์ก็กล่าวเอาไว้ทำนองเดียวกันนี้) เพราะมนุษย์มาจากอวัยวะที่แตกต่างกันมนุษย์จึงไม่เท่าเทียมกัน ศาสนาฮินดูกล่าวว่าพวกที่ออกมาจากปากของพรหมนั้นก็กลายมาเป็นวรรณะพราหมณ์อันเป็นวรรณะที่ถือกันว่าสูงสุดในบรรดาวรรณะทั้งสี่ วรรณะพราหมณ์นั้นเป็นวรรณะนักบวช มีหน้าที่และความชอบธรรมในการสั่งสอนหลักศาสนาแก่คนในวรรณะอื่น วรรณะอื่นจะมาทำหน้าที่นี้ไม่ได้ (นักบวชในศาสนาฮินดูไม่จำเป็นต้องต้องครองเพศพรหมจรรย์ นักบวชสามารถมีครอบครัวได้ แต่นักบวชบางคนก็ถือสันโดษ ไม่แต่งงาน ไม่มีครอบครัว) พวกที่เกิดจากแขนของพรหมก็กลายมาเป็นวรรณะกษัตริย์อันหมายถึงชนชั้นปกครองและนักรบ พวกที่เกิดต้นขาของพรหมก็กลายมาเป็นวรรณะไวยาณะหรือที่คนไทยเรียกว่าวรรณะแพศย์อันได้แก่วรรณะของประชาชนทั่วไปที่มีธุรกิจหรือการทำงานชนิดที่เป็นของตนเอง ไม่ได้รับจ้างเขาหรือเป็นทาสของเขา ส่วนพวกสุดท้ายที่เกิดจากเท้าของพรหมนั้นก็กลายมาเป็นวรรณะศูทรซึ่งตามกฎหมายของอินเดีย

โบราณอันเป็นกฎหมายที่ใช้คำสอนในศาสนาฮินดูเป็นต้นแบบเป็นบุคคลที่ไม่สามารถมีธุรกิจการงานชนิดที่เป็นของตนเองได้ ต้องยังชีพด้วยการเป็นทาสเขา กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือเฉพาะวรรณะทั้งสามข้างต้นเท่านั้นที่เป็นไท คือมีสถานะของพลเมืองแห่งรัฐ ส่วนวรรณะสุดท้ายไม่เป็นไท ไม่ถือว่าเป็นพลเมืองของรัฐ (เช่นเดียวกับที่เราไม่ถือว่าสัตว์เครื่องนุ่งห่มเป็นพลเมืองของรัฐ) ระบบวรรณะในอินเดียขึ้นเกิดจากความเชื่อเรื่องพระเจ้าที่เป็นบุคคลในศาสนาฮินดู เป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติที่มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียอย่างเหนียวแน่นสืบมากระทั่งถึงปัจจุบัน แม้ในทางกฎหมายระบบวรรณะจะไม่ใช่ที่รับรองในปัจจุบันก็ตาม นี่แสดงว่าศาสนานั้นบางครั้งก็มีอิทธิพลเหนือกฎหมาย คือแม้กฎหมายจะไม่รับรองจารีตทางศาสนานั้น แต่จารีตนั้นก็ยังคงดำรงอยู่ เพราะคนส่วนใหญ่ยังเชื่อถือศาสนาอยู่นั่นเอง

พระเจ้าอย่างที่เป็นบุคคลนี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านธรรมดาเข้าใจง่าย และในทางจิตวิทยาพระเจ้าแบบนี้ก็เหมาะกับอุปนิสัยของประชาชนโดยทั่วไปที่เมื่อต้องการสิ่งใดก็วิงวอนเรียกร้องเอาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาพระเจ้าแบบที่เป็นบุคคลนี้ก็ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มากจากศาสนาอื่นที่ไม่ได้สอนเรื่องพระเจ้า แม้ในกลุ่มผู้นับถือศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้าเอง บางคนก็เริ่มรู้สึกพระเจ้าอย่างที่เป็นบุคคลซึ่งปรากฏในคัมภีร์ศาสนาที่ตนเชื่อถืออยู่นั้นมีจุดอ่อนบางอย่างที่ทำให้กระทบต่อสถานะอันเป็นที่เคารพสักการะ ยกตัวอย่างเช่นบางครั้งพระเจ้างาก็ใช้อารมณ์ในการตัดสินมนุษย์ แทนที่จะใช้ปัญญา ดังตัวอย่างในคัมภีร์ของศาสนายูดาห์บางตอนที่ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าได้ออกกฎให้ชาวยิวทำงานหกวันต่อสัปดาห์ ในวันที่เจ็ดนั้นให้ทุกคนหยุดงาน วันหนึ่งมีคนพบชายคนหนึ่งออกไปเที่ยวเก็บฟืนในวันหยุด จึงถูกชาวบ้านด้วยกันล้อมจับแล้วเอามาแสดงแก่พระเจ้า พระเจ้าทรงพิพากษาให้ประหารชีวิตชายคนนี้โทษฐานที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติของพระเจ้า แล้วชายคนดังกล่าวก็ถูกประหารชีวิตด้วยการขว้างปาด้วยก้อนหินจนตาย คนบางคนก็นับถือศาสนายูดาห์อาจไม่เห็นด้วยกับการพิพากษาของพระเจ้าเช่นนี้ เขาอาจคิดว่าชายคนนั้นสมควรได้รับการสอบสวนโดยพระเจ้าเสียก่อนว่าเหตุใดจึงออกไปหาฟืนในวันหยุด อาจเป็นไปได้ว่าเขามีความจำเป็น และความจำเป็นนั้นก็น่าที่พระเจ้าจะทรงเข้าใจและออกบทบัญญัติเสียใหม่ให้ยกเว้นกรณีที่มีความจำเป็นอันสามารถอธิบายได้ แม้เขาไม่มีความจำเป็น การลงโทษถึงขั้นขว้างให้ตายด้วยก้อนหินนั้นก็ถามได้ว่าเป็นการลงโทษที่เกินกว่าเหตุหรือไม่ ดูเหมือนพระเยซูเองก็ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับบทบัญญัติของพระเจ้างี้ดที่กล่าวมาข้างต้น พระเยซูนั้นก่อกำเนิดศาสนาคริสต์จากศาสนายูดาห์ อาจกล่าวได้ว่าลักษณะสำคัญที่ทำให้ศาสนาคริสต์ต่างจากศาสนายูดาห์ประการหนึ่งก็คือความเข้าใจเรื่องพระเจ้าที่แตกต่างกัน พระเยซูคิดว่าพระเจ้าจะต้องเป็นอะไรบางอย่างที่สูงส่งกว่าเทพเจ้าที่คูรายน่าสะพรึงกลัวอย่างที่ชาวยิวทั่วไปมักจะเข้าใจ

การตั้งคำถามเกี่ยวกับความหมายของพระเจ้าโดยผู้ที่อยู่ในศาสนาซึ่งนับถือพระเจ้านั้นต่อมาได้นำไปสู่การอธิบายความหมายของพระเจ้าเสียใหม่ ในคัมภีร์ไบเบิลของศาสนาคริสต์นั้นมีการ

อธิบายว่าพระเจ้าหมายถึง “ความรัก” ความรักในที่นี้หมายถึงการไม่คิดว่ามีใครเป็นศัตรูของเรา ไม่มีใครที่เราจะต้องเจ็บแค้นใจแม้ว่าเขาจะกระทำสิ่งที่เลวร้ายต่อเรามากมายสักปานใดก็ตาม ตอนที่พระเยซูจะสิ้นใจบนไม้กางเขนนั้นท่านได้ตะโกนขึ้นดังๆว่า “ขอให้พระบิดาโปรดยกโทษให้คนเหล่านี้ด้วย พวกเขาไม่รู้ว่าได้ทำอะไรลงไป” พระเยซูหมายถึงคนที่ทำร้ายท่าน จากตัวอย่างนี้จะเห็นว่าสำหรับพระเยซู ผู้ที่เชื่อมั่นในพระเจ้าจะต้องเชื่อมั่นในความรักต่อเพื่อนมนุษย์ แม้ว่าเพื่อนมนุษย์บางคนของเรานั้นจะประพฤติชั่วช้าต่อเราหรือต่อสังคมมากมายปานใดก็ตาม พระเจ้าในรูปของความรักนี้ต่างจากพระเจ้าที่ทรงกราดเกรี้ยวลงโทษชาวยิวที่ฝ่าฝืนบทบัญญัติหรือศัตรูของชาวยิวเช่นชาวอียิปต์มาก พระเจ้าอย่างเป็นทางการนั้นดูเหมือนจะไม่มี ความหมายที่เป็นสากล เพราะพระเจ้าได้แบ่งข้างมนุษย์ว่าพวกนี้เป็น “คนของเรา” ส่วนพวกนั้นไม่ใช่ การแบ่งข้างเช่นนี้ยังขัดกับหลักความเชื่อทางศาสนาที่ว่าพระเจ้าทรงสร้างมนุษย์มาทุกคน (คือทุกคนสืบเชื้อสายมาจากมนุษย์คู่แรกเหมือนกัน) ดังนั้นการที่ทรงสร้างทุกคนมาเหมือนกันแต่เลือกที่จะเข้าข้างคนบางส่วนก็เป็นเรื่องที่อธิบายไม่ได้ แต่พระเจ้าในความหมายของความรักต่อเพื่อนมนุษย์อย่างปราศจากเงื่อนไขดังที่พระเยซูทรงสอนนั้นมีความหมายที่เป็นสากล

ความหมายของพระเจ้าที่เป็นสากลที่น่าเสนอโดยพระเยซูนี้ ต่อมาได้มีปราชญ์ในคริสต์ศาสนาบางท่านได้นำมาขยายความต่อให้ละเอียดลึกซึ้งลงไปอีก เราจะพิจารณาแนวคิดของปราชญ์คริสต์ท่านหนึ่งคือนักบุญทอมัส อะไควนัส ท่านผู้นี้เริ่มต้นด้วยการพิจารณาว่า ความเชื่อเรื่องพระเจ้านั้นไม่เป็นปัญหาเลยสำหรับผู้ที่ศรัทธาในศาสนาคริสต์อย่างจริงจัง แต่อาจเป็นปัญหาสำหรับผู้ที่ไม่ได้มีศรัทธาอย่างจริงจังเช่นนั้น หรือไม่ก็เป็นปัญหาสำหรับคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้า ท่านคิดว่าวิธีที่จะทำให้คนประเภทนี้ยอมรับว่าความเชื่อเรื่องพระเจ้านั้นมีเหตุผลก็คือต้องใช้วิธีการทางปรัชญาเพื่อพิสูจน์ว่าพระเจ้านั้นมีอยู่ ท่านได้เสนอวิธีพิสูจน์ว่าพระเจ้านั้นมีอยู่ ๕ ประการ เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า *The Five Proofs of the Existence of God* เราจะไม่พิจารณาเนื้อหาของข้อพิสูจน์เหล่านี้ทั้งหมด แต่จะเลือกพิจารณาบางข้อที่น่าจะมีน้ำหนักที่สุด การพิสูจน์สิ่งใดๆก็ตามแต่ที่เราคุ้นเคยเมื่อกล่าวถึงคำว่า “พิสูจน์” ก็คือนำเอาสิ่งนั้นมาแสดงแก่สายตาหรือประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งของมนุษย์ การพิสูจน์ในความหมายนี้ทางปรัชญาถือว่าเป็นเพียงความหมายหนึ่งหรือวิธีหนึ่งของคำว่า “พิสูจน์” เท่านั้น บางสิ่งในโลกเรานั้นไม่สามารถพิสูจน์ด้วยการนำมาให้ดูด้วยตาหรือด้วยประสาทสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่ง สิ่งเหล่านี้เราต้องใช้เครื่องมืออย่างอื่นเช่นเหตุผลสำหรับพิสูจน์ เรื่องพระเจ้านั้นก็อยู่ในข่ายเดียวกันนี้

โดยภาษาที่เราใช้กันอยู่ทั่วไป เรามักกล่าวว่าสิ่งต่างๆเช่นตัวเรา ภูเขา แม่น้ำ ท้องฟ้า โลก ดวงดาว และจักรวาลทั้งหมดเกิดจาก “ธรรมชาติ” คำว่าเกิดจากธรรมชาตินี้ในแง่หนึ่งก็เป็นคำกำกวมคือไม่รู้ชัดเจนว่าสิ่งที่เราเรียกว่า “ธรรมชาติ” นี้คืออะไร อยู่ที่ไหน และสิ่งนี้ได้ให้กำเนิดสรรพสิ่งอย่างไร นักคิดในศาสนาเทวนิยมบางคนเห็นว่าคนโดยทั่วไปมักเข้าใจว่าคำว่าพระเจ้าเป็นคำกำกวม

ในแง่ที่ไม่ทราบว่าจะไปหาสิ่งใด แต่คำว่าธรรมชาตินี้ยิ่งกำกวมกว่าเพราะคำว่าพระเจ้ายังมีความหมายที่ชัดเจนว่าหมายถึงเทพเจ้าสูงสุดที่สร้างจักรวาลบ้าง หมายถึงสภาวะที่เป็นนามธรรมบางอย่างอันเป็นที่มาของสิ่งต่างๆและควบคุมให้สิ่งต่างๆเป็นอย่างไรบ้าง ท่านอะไควนัสได้ตั้งข้อสังเกตว่า วิธีที่เราจะเข้าใจว่าพระเจ้าจะต้องมีอยู่แน่นอนนั้นสามารถเริ่มต้นด้วยการพิจารณาสิ่งต่างๆที่อยู่รอบๆตัวเรารวมทั้งตัวเราเองด้วย ปราชญ์ท่านนี้ได้ตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งทั้งหลายถูกออกแบบมาเพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอ ยกตัวอย่างเช่นเรามีสองมือ สองตา หนึ่งจมูก และหนึ่งปาก สองมือและสองตานั้นพอเหมาะที่เดียว การมีมือข้างเดียวทำให้การจับถือสิ่งต่างๆ เป็นไปอย่างยากลำบาก ดวงตานั้นมีสองข้างนับว่าปลอดภัย เพราะหากข้างหนึ่งเสียก็ยังมีอีกข้างไว้ใช้งาน ปากไม่ต้องมีมากกว่าหนึ่งก็ได้ จมูกแม้จะมีอันเดียวแต่ก็ควรมีช่องสองช่องเพื่อว่าเวลาที่ช่องหนึ่งใช้งาน ไม่ได้เช่นเป็นหวัดก็ยังมีอีกช่องสำรอง ก็อยู่เหนือดวงตานั้นถูกแล้วเพราะช่วยกันเหมือเป็นต้นที่จะไหลลงสู่ดวงตา ผมก็เช่นกันอยู่บนศีรษะนั้นเหมาะแล้ว ถ้ามาอยู่ที่ฝ่ามือหรือแผ่นหลังก็ไม่มีประโยชน์และดูไม่งามด้วย เราอาจใช้เหตุผลเช่นเดียวกันนี้ในการพิจารณาสิ่งอื่นๆที่อยู่รอบตัวเรา การที่โลกนี้มีน้ำ มีไฟ มีดิน เป็นต้นนับว่าเป็นความเหมาะสมอย่างยิ่ง ถ้าไม่มีน้ำ เวลาที่กายสกปรกเราก็ไม่มีอะไรอาบน้ำ เวลาที่กระหายก็ไม่มีอะไรดื่ม น้ำคือสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิตบนโลก ไฟทำให้เรามีแสงสว่างและความอบอุ่นทั้งยังช่วยให้เราสามารถปรุงอาหารที่อร่อยๆกินด้วย ดินก็เป็นสถานที่ให้เราปลูกบ้านเรือนและทำการเกษตร หากโลกปราศจากสิ่งเหล่านี้ โลกก็คงไม่เป็นโลก สรุปลงความว่าไม่ว่าเราจะพิจารณาอะไรก็ตามแต่ในโลก เราจะพบว่าสิ่งนั้นๆไม่ได้เป็นอย่างนั้นโดยปราศจากจุดหมาย ตรงกันข้าม การที่มันเป็นอย่างนั้นก็เพื่อจุดประสงค์อะไรบางอย่าง จุดประสงค์ในบางสิ่งอาจเข้าใจง่ายแต่ในบางสิ่งอาจเข้าใจยาก แต่ในท้ายที่สุดแล้วหากเราใช้ปัญญาค่อยๆ ไตร่ตรอง เราจะค่อยๆเข้าใจว่าสิ่งเหล่านี้ก็มีจุดประสงค์อะไรบางอย่างซ่อนอยู่ คำถามคือ การมีจุดประสงค์แปลว่าจะต้องมีคนกำหนดจุดประสงค์ให้หรือไม่ ท่านอะไควนัสคิดว่าการกำหนดวัตถุประสงค์นั้น ไม่อาจกระทำได้ด้วยสิ่งนั้น ตรงกันข้าม สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถูกออกแบบ *เมื่อมีสิ่งที่ถูกออกแบบก็ต้องมีผู้ออกแบบ* ผู้ออกแบบนี้จะเป็นอะไรก็ช่างเถิด แต่สิ่งนี้จะต้องมีอยู่ และสิ่งนี้แหละที่ชาวคริสต์เรียกว่าพระเจ้า

การที่สิ่งต่างๆเป็นอย่างที่เห็นนั้นมีแนวคิดทางวิทยาศาสตร์อยู่บางแนวคิดที่ได้ให้คำอธิบายเอาไว้เช่นกัน เช่นแนวคิดเรื่องการวิวัฒนาการของสิ่งต่างๆในธรรมชาติที่เสนอโดยชาร์ลส์ ดาร์วิน เป็นต้น นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้คิดว่าสิ่งต่างๆมีลักษณะไม่คงที่ แต่เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา สิ่งที่ทำให้สิ่งต่างๆเปลี่ยนแปลงก็คือสภาพแวดล้อม เช่นเดิมที่เดียวคนผิวดำอาจไม่ผิวดำ แต่ต้องทำงานอยู่กลางแดดจัดติดต่อกันเป็นเวลายาวนานหลายสิบปีผิวจึงดำขึ้นตามลำดับ เมื่อคนเหล่านี้มีลูกมีหลานก็ถ่ายทอดลักษณะนั้นให้แก่ลูกหลานด้วย ดาร์วินเขียนเอาไว้ในหนังสือเรื่อง *The Origin of Species* ว่ามีตัวอย่างที่นักวิทยาศาสตร์พบว่าบรรพบุรุษของคนผิวดำในแอฟริกาบางพวกเดิมนั้นเป็นคนขาว

ที่ต่อมาเผ่าพันธุ์นี้กลายเป็นคนผิวดำก็เพราะสภาพแวดล้อมเรื่องการทำงานดำรงชีพที่ต้องตากแดด อยู่ทุกวี่ทุกวันนานหลายชั่วโมง จึงค่อยๆเกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องสีผิวขึ้น แนวคิดเรื่องการปรับตัวเองของชีวิตเช่นนี้จะขัดแย้งกับความเห็นของท่านอะไควนัส จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที วิทยาศาสตร์สามารถหาหลักฐานมาสนับสนุนความเห็นเรื่องการวิวัฒนาการมักเป็นเรื่องเล็กๆ ย่อยๆ เช่นการเปลี่ยนสีผิว แต่ปรากฏการณ์ที่ท่านอะไควนัสยกมาพิจารณานั้นเป็นเรื่องใหญ่เช่นการ มีสองตา มีมบบนศีรษะ มีนิ้วห้านิ้ว มีเพศชายเพศหญิง มีความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนี้อธิบายในรูปการถูกออกแบบมาอย่างนี้ตั้งแต่แรกง่ายกว่าการอธิบายในรูปของ วิวัฒนาการ

นอกจากเหตุผลข้างต้น ท่านอะไควนัสยังได้แสดงเหตุผลข้อต่อไปอีกว่า ในจักรวาลนี้เต็มไปด้วยสิ่งทีเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนทีในลักษณะต่างๆ เช่น โลกหมุนรอบดวงอาทิตย์และหมุนรอบตัวเอง ดวงจันทร์หมุนรอบโลก ในสมัยของท่านอะไควนัสนั้นวิชาวิทยาศาสตร์ยังไม่ก้าวหน้า เท่ากับทีเป็นอยู่ในปัจจุบัน การสังเกตเห็นความเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆจึงพิจารณาจากสิ่งทีมองเห็นได้ด้วยตาเป็นหลัก ปัจจุบันวิทยาศาสตร์ช่วยให้เรามองเห็น (หรืออย่างน้อยก็คาดการณ์ เห็น) ว่า ความเคลื่อนไหว่นั้นเกิดในระดับเนื้อในของสิ่งต่างๆ เช่นการเคลื่อนทีของอนุภาคใน อะตอมของวัตถุ เราจะรวมการเคลื่อนไหวทีค้นพบใหม่ๆเหล่านี้เข้าในปรากฏการณ์ทีเรียกว่าการ เคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆในจักรวาลทีท่านอะไควนัสกล่าวถึง โดยทั่วไปเราทุกคนก็คงเคยสังเกตเห็น การทีสิ่งต่างๆรอบๆตัวเราเคลื่อนทีอย่างทีท่านอะไควนัสกล่าว แต่เราไม่ได้ตั้งคำถามอะไรเกี่ยวกับ เรื่องนี้ (เหมือนกับทีคน โดยทั่วไปไม่ตั้งคำถามเรื่องการทีสิ่งของตกลงสู่พื้นดินเหมือนเซอร์ไอแซค นิวตัน เราจึงไม่ได้ค้นพบทฤษฎีแรงโน้มถ่วงอย่างนักวิทยาศาสตร์ท่านนี้) สำหรับท่านอะไควนัส การเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนทีของสิ่งต่างๆทำให้เราอนุมานได้ว่า “สิ่งทีเคลื่อนทีซึ่งปราศจากชีวิตนั้น จะเคลื่อนทีเองไม่ได้ จะต้องมื่อะไรสักอย่างทำให้มันเคลื่อนที” ยกตัวอย่างเช่นโลกของเราเวลานี้ กำลังหมุนรอบดวงอาทิตย์และหมุนรอบตัวเอง โลกเป็นวัตถุทีปราศจากชีวิต ไม่มีเครื่องยนต์กลไก เปรียบเหมือนลูกบอลกลมๆลูกหนึ่ง เวลานี้ลูกบอลทีว่านี้กำลังหมุนอยู่ มันหมุนเองไม่ได้ ต้องมี ื่อะไรสักอย่างทำให้มันหมุน สิ่งทีทำให้โลกหมุนอาจเป็นสิ่งที่ปราศจากชีวิตเหมือนกันก็ได้ เช่นอาจ มีทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์บางทฤษฎีกล่าวว่อาจเป็นไปได้ทีโลกเรานั้นครั้งหนึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่ง ของดวงอาทิตย์ ดวงอาทิตย์นั้นเดิมทีหมุนอยู่แล้วและการหมุนนั่นเองทีทำให้โลกซึ่งเป็นส่วนหนึ่ง ของดวงอาทิตย์หลุดกระเด็นออกมาตามแรงเหวี่ยง เมื่อหลุดออกมาแล้ว โลกจึงยังหมุนอยู่ด้วยแรง เหวี่ยงจากดวงอาทิตย์นั้น สมมติว่แนวคิดนี้เป็นจริง เราก็ยังถามต่อไปได้ว่าดวงอาทิตย์เป็นวัตถุที ปราศจากเครื่องจักร มันหมุนด้วยตัวมันเองไม่ได้ จะต้องมื่อะไรสักอย่างหมุนมัน ท่านอะไควนัส เชื่อว่เมื่อเราถามคำถามนี้ไปเรื่อยๆจะไปถึงจุดหนึ่งทีเป็นจุดสุดท้ายของคำถาม จุดทีว่านี้คือจะต้อง มีื่อะไรสักอย่างทีทำหน้าที่หมุนสรรพสิ่งในจักรวาลให้เคลื่อนไหว สิ่งนี้จะต้องไม่ใช่สสาร เพราะ

สสารทำอย่างนั้น ไม่ได้ ตรงกันข้ามสิ่งนี้จะต้องเป็นอสสาร คือมีคุณสมบัติตรงกันข้ามกับสสารเช่น มีความรู้สึกนึกคิด มีความรู้ และคุณสมบัติอันเกี่ยวกับจิตใจอื่นเช่นปัญญา เป็นต้น

ขอให้สังเกตว่ามนุษย์เราก็ได้กระทำบางสิ่งบางอย่างชนิดเดียวกับที่พระเจ้าทำคือการจัดระเบียบให้แก่สิ่งต่างๆในโลก การจัดระเบียบทางการจราจรนั้นเป็นหนึ่งในบรรดางานจัดระเบียบให้แก่สิ่งต่างๆที่มนุษย์เรากระทำ การจัดระเบียบจราจรโดยมนุษย์นั้นอาจกล่าวได้ว่ามีความสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง แต่ถ้าเทียบกับการจัดระเบียบการจราจรของดวงดาวในจักรวาลโดยพระเจ้าแล้วจะเห็นว่าสิ่งที่มนุษย์เรากระทำนั้นสมบูรณ์น้อยกว่ามาก นานๆเราจึงจะพบอุบัติเหตุอันเกิดจากดวงดาว โคจรมาชนกัน เซอร์ไอแซค นิวตันเคยกล่าวว่าเส้นทางการโคจรของดวงดาวบนท้องฟ้าซึ่งซับซ้อนมากกว่าการจราจรของขบวนรถบนโลกมนุษย์อย่างไม่อาจเทียบกันได้เลยนั้นเป็นระเบียบงดงามอย่างน่าประหลาด ความเป็นระเบียบเช่นนี้จะต้องเกิดจากการจัดวางของใครสักคนซึ่งนิวตันเชื่อว่าจะเป็นใครอื่นไปไม่ได้นอกจากพระเจ้า จะเห็นว่าสิ่งที่ทำให้นิวตันคิดไปถึงพระเจ้านี้ก็คือความเป็นระเบียบและสลับซับซ้อนของจักรวาล นิวตันและนักวิทยาศาสตร์โดยทั่วไปนั้นคือบุคคลที่มีโอกาสได้รู้ได้เห็นจักรวาลที่กว้างใหญ่ไพศาลปานใด และภายในจักรวาลที่กว้างใหญ่นี้สรรพสิ่งถูกจัดวางเอาไว้อย่างเป็นระเบียบลงตัวงดงามเพียงใด เนื่องจากความคิดของมนุษย์โดยทั่วไปนั้นเห็นคล้ายๆกันว่าระเบียบจะต้องมาจากการจัด การจัดก็ต้องมาจากผู้จัด เมื่อเห็นจักรวาลที่เป็นระเบียบเลยทำให้คนเหล่านี้คิดว่าในทางตรรกวิทยานั้นเราคงต้องยอมรับว่าข้อสรุปที่มีเหตุผลที่สุดสำหรับอธิบายความเป็นระเบียบที่เห็นเหล่านี้ก็คือต้องมีพระเจ้า ซึ่งในที่นี้เราไม่รู้แน่ชัดว่าคืออะไร แต่เราก็ต้องยอมรับสิ่งนี้

ความเป็นระเบียบของจักรวาลที่นักวิทยาศาสตร์อย่างเช่นนิวตันมองเห็นนั้นเป็นความเป็นระเบียบของสิ่งที่กำลังเคลื่อนไหว อาจกล่าวได้ว่าไม่มีสิ่งใดในจักรวาลนี้ที่หยุดนิ่ง เสาไฟฟ้าบนถนนในกรุงเทพมหานครนั้นไม่ได้หยุดอยู่กับที่ หากเรากำลังคิดว่าเสาไฟฟ้าเหล่านี้เกาะอยู่กับผิวโลกและโลกของเรากำลังเคลื่อนที่ทั้งรอบดวงอาทิตย์และรอบตัวเอง การเคลื่อนที่ของบางสิ่งนั้นเกี่ยวข้องกับชีวิต เช่นการเคลื่อนที่ของมนุษย์และสัตว์หรือการเคลื่อนที่ไหวของพืช มีปัญหาที่เก่าแก่ทางปรัชญาอยู่ข้อหนึ่งที่มนุษย์เราพยายามหาคำตอบมานานแล้ว แต่ก็ยังไม่อาจตอบได้ชัดเจน ปัญหาที่ว่านี่คือ ความมีชีวิตที่ปรากฏในมนุษย์ สัตว์ และพืช นั่นคืออะไร เกิดได้อย่างไร วิชาชีววิทยาสสมัยใหม่บางส่วนนั้นเชื่อว่าชีวิตเป็นพัฒนาการของสสาร ตามความเชื่อนี้ เดิมโลกของเรามีแต่วัตถุที่ปราศจากชีวิต ต่อมาเมื่อโลกมีความเหมาะสมทางด้านสภาพแวดล้อมบางอย่างเช่นมีน้ำ ความชื้น และการสะสมตัวยาวนานของดินที่อยู่กับความเปียกชื้นตลอดเวลาเช่นดินใต้มหาสมุทร ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นแก่วัตถุเหล่านั้น ความเปลี่ยนแปลงที่ว่านี่คือสิ่งเหล่านี้เดิมไม่มีชีวิตก็กลายมาเป็นสิ่งที่มีชีวิตอย่างง่ายๆขึ้น และจากชีวิตที่ง่าย ๆ เหล่านี้เองที่ต่อมาก็เกิดการวิวัฒนาการของชีวิตกลายมาเป็นมนุษย์ สัตว์ และพืชที่หลากหลายดังที่ปรากฏในโลกเวลานี้ เพื่อให้การจินตนาการนี้มีน้ำหนัก

นักวิทยาศาสตร์ได้พยายามจำลองสภาพภูมิอากาศที่เชื่อว่าน่าจะตรงกับสภาพของโลกในขณะที่เริ่มเย็นตัวลงใหม่ๆ (หลังจากที่หลุดออกมาจากดวงอาทิตย์) ผลการทดลองก็ปรากฏว่ามีข้อมูลบางอย่างที่ยืนยันว่าด้วยสภาพแวดล้อมเช่นนั้นฝนก็ได้ตกลงมา แล้วน้ำฝนจำนวนมากที่ตกลงมาต่อเนืองยาวนานก็กลายเป็นมหาสมุทร เมื่อสามารถหาที่มาของมหาสมุทรได้ก็ทำให้ข้อสันนิษฐานเรื่องชีวิตได้ทะเลที่กล่าวข้างต้นเป็นไปได้ ด้วยว่าในทางปรัชญานั้นชาวกรีกเชื่อกันมายาวนานแล้วว่าน้ำคือต้นกำเนิดของชีวิต (นักวิทยาศาสตร์ที่สร้างทฤษฎีชีวิตกำเนิด ณ ได้ทะเลน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดของนักปรัชญากรีกที่กล่าวถึงเรื่องน้ำข้างต้นซึ่งได้แก่ทาเลสไม่มากนัก) เวลานี้เราพบว่ามีบางสิ่งที่จะจัดว่าเป็นสิ่งมีชีวิตเต็มที่ก็ไม่ได้ แต่สิ่งนี้ไม่ใช่สิ่งไร้ชีวิต สิ่งที่เรากำลังกล่าวถึงอยู่นี้คือจุลินทรีย์ประเภทหนึ่งที่เรียกกันว่าไวรัส ไวรัสนั้นเหมือนสิ่งไร้ชีวิตตรงที่มันไม่ต้องกินอาหาร แต่มันก็เหมือนสิ่งมีชีวิตตรงที่แพร่พันธุ์ได้ เลยมีคนใช้ไวรัสนี้เป็นตัวอย่างสำหรับบอกว่านี่คือสิ่งที่กำลังเปลี่ยนจากวัตถุที่ไร้ชีวิตมาเป็นสิ่งมีชีวิต โดยที่วิวัฒนาการนี้ยังไม่จบสิ้นลงอย่างสมบูรณ์ สรุปความว่านักวิทยาศาสตร์ส่วนหนึ่งนั้นเชื่อว่าเราสามารถอธิบายเรื่องชีวิตได้ว่ามาจากพัฒนาการของสสารนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ การเคลื่อนที่หรือเคลื่อนไหวของสิ่งต่างๆ ในโลกและจักรวาลก็ไม่ต้องอ้างอิงถึงพระเจ้า เราอ้างอิงการวิวัฒนาการอันเป็นกระบวนการตามธรรมชาติ คือเกิดเองเป็นเอง โดยปราศจากคนคลบนับดาวก็ได้ และอาจน่าเชื่อถือกว่าการอ้างพระเจ้าก็ได้

จะอย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องพระเจ้าก็ยังมีเสน่ห์อยู่ตรงที่ในท้ายที่สุดแล้วความพยายามที่จะอธิบายความเป็นไปของจักรวาลโดยไม่อ้างอิงถึงเจ้านั้นก็ยังสร้างความกังขาให้แก่มนุษย์อยู่ ยกตัวอย่างเช่นเวลานี้นักดาราศาสตร์ส่วนใหญ่อธิบายที่มาของจักรวาลว่ามาจากการระเบิดครั้งใหญ่ของจุดเล็กๆจุดหนึ่ง จุดที่ว่ามันเล็กก็จริง แต่อัดแน่นด้วยมวลสารอย่างเป็นเอกอนันต์ เมื่อจุดเล็กๆที่ว่ามันระเบิด มวลสารที่อัดแน่นอยู่อย่างมหาศาลนั้นก็สาดกระจายออกมากลายเป็นดาวดาวและสิ่งต่างๆในจักรวาลอย่างที่เราเห็นนี้ ทฤษฎีตามที่กล่าวมานี้ยังทิ้งข้อสงสัยเอาไว้ให้เราอย่างน้อยสองข้อหนึ่งจุดที่ว่านั่นมาจากไหน เกิดเองได้อย่างไร สองทำไมอยู่จุดที่ว่ามันจึงเกิดระเบิดขึ้นมาได้ด้วยตัวเอง คำถามสองข้อนี้หากเอาเรื่องพระเจ้าผนวกเข้าไปก็จะตอบได้ง่ายขึ้นมาก เพราะเหตุนี้แม้ว่านักวิทยาศาสตร์จะสามารถหาเหตุผลในทางวิทยาศาสตร์มาแย้งแนวคิดแบบของท่านอะไควนัสได้ แต่ในท้ายที่สุดแล้วก็ยังมีข้อสงสัยให้ถามต่อไปจากคำตอบเหล่านั้น คำถามนั้นดูเหมือนจะทำให้บรรดาเหตุผลต่างๆที่ท่านอะไควนัสกล่าวเอาไว้ข้างต้นยังเป็นสิ่งที่น่าคิดอยู่ ความเชื่อเรื่องพระเจ้าจึงยังคงอยู่ ไม่ว่าวิทยาศาสตร์จะก้าวหน้าไปมากมายปานใดก็ตาม ๑

บทที่สี่

ศาสนธรรมกับชีวิต

เราได้พิจารณาวิธีคิดตามหลักการของศาสนาในบทที่ผ่านมาแล้ว สารสำคัญของวิธีคิดตามหลักการของศาสนาอาจแบ่งได้เป็นสองส่วนหลักๆคือ แนวคิดแบบที่หนึ่งเป็นการคิดโดยโยงสิ่งต่างๆไปหากฎธรรมชาติ ศาสนาที่เน้นวิธีคิดแบบนี้มักเป็นศาสนาแบบอเทวนิยมเช่นศาสนาพุทธ ศาสนาเชน ศาสนาเต๋า และศาสนาขงจื้อ เป็นต้น แนวคิดแบบที่สองเป็นการคิดโดยโยงสิ่งต่างๆไปหาพระเจ้า ศาสนาที่คิดในแนวทางนี้ก็คือศาสนาแบบเทวนิยมโดยทั่วไป เช่นศาสนายูดาห์ ศาสนาฮินดู ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น สิ่งที่เราจะพิจารณากันในบทนี้ก็คือการนำเอาวิธีคิดในศาสนาต่าง ๆ นั้นมาประยุกต์ใช้กับชีวิต โดยมีเรื่องต่างๆที่เราจะพิจารณาตามลำดับต่อไปนี้

๔.๑ การประยุกต์คำสอนของศาสนาเข้ากับชีวิต

ศาสนานั้นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดมากๆเช่นพระสงฆ์หรือนักบวชที่ทำหน้าที่สอนศาสนามักเข้าใจว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตโดยตรงอยู่แล้ว ดังนั้นเมื่อมีการกล่าวว่าเราจะประยุกต์คำสอนของศาสนาเข้ากับชีวิตอย่างไร การกล่าวเช่นนี้มักไม่เป็นที่เข้าใจสำหรับท่านเหล่านั้นว่าหมายความว่าอย่างไร เราจะลองพิจารณาความหมายของการประยุกต์ศาสนาคุณลักษณะน้อย สมมติว่าเรามีอาหารอยู่จานหนึ่งวางอยู่ข้างหน้าเรา เป็นข้าวผัดปูที่เพิ่งปรุงเสร็จร้อนๆ ตอนนั้นเรากำลังหิว ถามว่าอะไรคือสิ่งที่เราควรกระทำต่อข้าวผัดจานนั้น ในเวลานั้น คำตอบคือกิน ขอให้สังเกตว่าความสัมพันธ์ระหว่างเรากับจานข้าวนั้นเป็นความสัมพันธ์แบบตรงไปตรงมาที่สุด การกินเป็นกิจวัตรที่อาจเรียกว่า “กิริยาขั้นต้น” (Primary Action) ซึ่งหมายถึงการกระทำที่เรากระทำต่อสิ่งนั้นๆอย่างตรงจุดที่สุดตามธรรมชาติ ลองพิจารณาตัวอย่างอีกสักตัวอย่าง สมมติว่าเรามีก้อนตอกตะปู้ยอันหนึ่ง เมื่อเราใช้ก้อนนั้นตอกตะปู้ การตอกตะปู้นั้นจัดเป็นกิริยาขั้นต้น ต่อมาวันหนึ่งเรามีความจำเป็นที่จะต้องขุดดิน แต่บังเอิญว่าเสียมที่เรามีอยู่ด้ามหัก เราจะต้องขุดดินทันที เราจึงเอาด้ามก้อนตอกตะปู้ที่กล่าวถึงข้างต้นมาใส่แทนด้ามเสียมชั่วคราว แล้วใช้เสียมนั้นขุดดิน ด้ามเสียมที่เรากำลังใช้ขุดดินนั้นก็คือก้อนตอกตะปู้ การใช้ก้อนตอกตะปู้เป็นด้ามเสียมชั่วคราวนี้อาจเรียกได้ว่าเป็น “กิริยาขั้นที่สอง” (Secondary Action) อันหมายถึงการปรับแต่งหรือยกย่องให้สิ่งของอย่างใดอย่างหนึ่งถูกใช้ประโยชน์ต่างไปจากจุดประสงค์เดิมของมัน การประยุกต์ในความหมายที่เราเข้าใจกันในภาษาไทย

เวลานี้มักหมายถึงการใช้ประโยชน์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งในแง่ที่สองตามที่ยกตัวอย่างให้เห็นในเรื่อง ค้อนตอกตะปูข้างต้นนั้น

การเกี่ยวข้องกับศาสนาก็อาจแบ่งออกได้เป็นสองประเภทตามการจำแนกข้างต้น ผู้ที่อยู่ใกล้ชีวิตศาสนามักมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับศาสนาแบบแรก พระพุทธเจ้าเคยตรัสสอนพระสงฆ์สาวกของพระองค์ว่าการเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างถูกต้องนั้นจะต้องเหมือนพ่อครัวที่ทำหน้าที่ปรุงอาหารให้คนอื่นได้กิน โดยที่ตัวเองจะต้องเป็นคนหนึ่งในบรรดาคคนที่ได้ลิ้มรสอาหารที่ตนปรุงนั้น การเรียนพระธรรมในแง่ที่เป็นตัวหนังสือจนเชี่ยวชาญสามารถสอนคนอื่นได้อย่างถูกต้อง (โดยที่คนอื่นที่ได้รับการสอนนั้นอาจทำตามที่ได้รับคำสั่งสอนแล้วบรรลุผลในทางธรรมเป็นลำดับขั้นต่างๆ) นั้นพระพุทธองค์ตรัสว่ายังไม่ใช่การเกี่ยวข้องกับคำสอนของพุทธศาสนาอย่างถูกต้องสมบูรณ์ครบถ้วน เมื่อใดก็ตามที่เราปฏิบัติตามที่ตนรู้จักจนถึงผลแห่งธรรมตามลำดับขั้นต่างๆที่มีความเป็นพระอรหันต์อยู่เป็นจุดสุดท้าย เมื่อนั้นเราจึงจะได้ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับคำสอนของพุทธศาสนาอย่างถูกต้องครบถ้วน จะเห็นว่าสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงเรียกร่องให้พระสาวกกระทำนั้นคือการมีกิริยาขั้นต้นต่อคำสอนของพุทธศาสนา เหมือนการกินอาหาร การเรียนคำสอนที่เป็นตัวหนังสือนั้นก็เหมือนการเรียนปรุงอาหารจากตำรา トラบเท่าที่เรายังไม่ได้ลงมือปรุงอาหารเอง ความสัมพันธ์ระหว่างเรากับอาหารก็เป็นเพียงความสัมพันธ์ขั้นที่สองอยู่อย่างนั้น ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงตรัสว่าพระสงฆ์ที่จะสอนธรรมแก่ชาวบ้านนั้นควรที่จะปฏิบัติธรรมด้วยจะได้เป็นทั้งพ่อครัวที่ปรุงอาหารให้คนอื่นกินและตนเองก็ได้กินสิ่งที่ตนปรุงด้วย

ท่าทีของศาสนาโดยทั่วไปเกี่ยวกับการที่เราจะมีความสัมพันธ์กับคำสอนในศาสนาก็คงเป็นแบบเดียวกับที่กล่าวในกรณีของพุทธศาสนาข้างต้น คือศาสนาจะเน้นการปฏิบัติหลักธรรมในศาสนาโดยตรงไปตรงมาเพื่อให้ได้รับผลในทางศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่งที่ศาสนานั้นมุ่งหมายเอาไว้ บางครั้งการปฏิบัติตามหลักธรรมในศาสนาอาจขัดแย้งกับการใช้ชีวิตอย่างชาวโลก แต่ศาสนาก็ถือว่าในกรณีเช่นนี้เราควรปฏิบัติตามคำแนะนำของศาสนา เช่นหญิงบางคนอาจตั้งครภักในขณะมีชีวิตไม่พร้อม การทำแท้งอาจดูเป็นทางออกที่ดีที่สุด แม้ว่าการทำแท้งจะเป็นทางออกที่ดีในแง่การมีชีวิตอย่างชาวโลก แต่พุทธศาสนาก็จะแนะนำว่าไม่ควรทำ เพราะพิจารณาจากความเชื่อทางศาสนา การทำแท้งเป็นการทำบาปอันมหาศาล บาปที่ว่าจะส่งผลร้ายต่อชีวิตเราในโลกหน้า ดังนั้นการที่เราเห็นว่าการทำแท้งอาจเป็นทางออกที่ดีที่สุดจึงเป็นการคิดอย่างไม่ตลอดสาย เพราะเราคิดแค่เพียงในกรอบของชาติปัจจุบันเท่านั้น ในศาสนาคริสต์พระเยซูสอนว่าบางครั้งเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีเลิศในชาติหน้าคือสวรรค์ เราจะต้องละทิ้งสิ่งชั่วร้ายใจในชาตินี้อันได้แก่ทรัพย์สมบัติ พระเยซูทราบบว่าคำสอนนี้ยากที่คนซึ่งมีทรัพย์จะปฏิบัติตามได้ จึงได้ตรัสไว้คราวหนึ่งว่าการดันให้อูฐเดินผ่านรูเข็มเย็บผ้า นั้นยังง่ายเสียกว่าการดันคนรวยให้ขึ้นสวรรค์ ในศาสนาฮินดูก็มีหลักปฏิบัติสำหรับคนในวัย

ชราว่าจะต้องละทิ้งทรัพย์สินสมบัติเข้าหาศาสนา คนที่ไม่ทำเช่นนั้นถือว่าจะพลาดสิ่งสำคัญในชีวิตไปอย่างน่าเสียดาย

ความเข้มข้นของการปฏิบัติตามหลักคำสอนในศาสนานั้นมักเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา และความเปลี่ยนแปลงเท่าที่ปรากฏในศาสนาต่าง ๆ นั้นก็มักออกมาคล้ายกันว่า ยิ่งเวลาผ่านไปมากเท่าใด ความเข้มข้นในการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาโดยตรงไปตรงมาก็จะยิ่งค่อยๆ ลดลง ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้อาจพิจารณาได้หลายแง่ นักศาสนานับถือผู้ที่อยู่ใกล้ชิดศาสนา มักมองว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงในทางที่ไม่พึงประสงค์ แต่นักวิชาการด้านศาสนานับถือถึงนักวิชาการที่ศึกษาศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยามักมองว่าเรื่องนี้เป็นไปตามธรรมชาติของสังคมมนุษย์ โดยที่ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็มีแง่ดีอยู่ บางลักษณะ พระภิกษุไทยที่สำคัญรูปหนึ่งคือท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ที่พยายามรื้อฟื้นคำสอนในพุทธศาสนาให้กลับมามีความหมายในโลกปัจจุบัน เช่นสิ่งที่เรียกວ່ານิพพานนั้นเป็นเป้าหมายสูงสุดในการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา แต่ปัจจุบันชาวพุทธไม่สู้จะสนใจนิพพานด้วยเห็นว่าเป็นอุดมคติที่สูงส่งเกินไป ท่านพุทธทาสไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้ ท่านคิดว่าหากพุทธศาสนาในยุคนี้ไม่สอนสิ่งเดียวกับที่พุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลสอน เราย่อมจะพูดไม่ได้ว่าสิ่งที่ศาสนาพุทธ ณ วันนี้สอนเป็นคำสอนของศาสนาพุทธจริงๆ ตลอดชีวิตของท่าน ท่านพุทธทาสได้พยายามหาวิธีที่จะทำให้ชาวพุทธสมัยปัจจุบันได้เข้าถึงสิ่งที่ท่านคิดว่าเป็นหัวใจดั้งเดิมของพุทธศาสนา แนวคิดของท่านพุทธทาสนั้นเป็นแบบแรก คือแบบที่เห็นว่าความเข้มข้นในการปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาไม่ควรลดลงตามกาลเวลา

ในสายตาของนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา ศาสนาเป็นสิ่งที่ยังมีชีวิตเป็นๆ อยู่ ไม่ใช่สิ่งที่ตายแล้ว ธรรมชาติว่าสิ่งที่ยังเป็นๆ อยู่ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงตนเองเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ไม่เช่นนั้นตนก็จะอยู่ไม่ได้ ศาสนาในแง่นี้ก็เหมือนต้นไม้ ศาสนาพุทธที่ก่อกำเนิดโดยพระพุทธเจ้านั้นเปรียบเสมือนต้นไม้ที่เป็นต้นแม่ ต่อมาต้นไม้นี้ก็ออกผล มีผู้เอาผลนั้นไปปลูกยังดินแดนต่างๆ ซึ่งเปรียบได้กับการที่พุทธศาสนาได้แผ่ขยายไปยังนานาประเทศ อันว่าดินแดนต่างๆ ที่เมล็ดพันธุ์แห่งพุทธศาสนาได้ไปเจริญเติบโตขึ้นนี้ย่อมมีสภาพที่แตกต่างไปจากดินแดนชมพูทวีปที่พุทธศาสนาเกิดกำเนิดขึ้น เมล็ดพันธุ์ในดินแดนใหม่นั้นเมื่อเผชิญหน้ากับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างไปจากที่เคยเป็นย่อมมีความจำเป็นบางประการที่จะต้องปรับตนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ และนี่ก็คือเหตุผลว่าทำไมพุทธศาสนาตามที่นับถือในประเทศต่างๆ เช่น ไทย พม่า ลังกา ลาว เขมร เวียดนาม จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นต้นจึงไม่เหมือนกัน พระสงฆ์ในประเทศมหานานบางประเทศ เช่น ญี่ปุ่น นั้นสามารถแต่งงานมีครอบครัวได้ ในขณะที่พระสงฆ์ในประเทศเถรวาทเช่น ไทย ไม่สามารถทำเช่นนั้น เมื่อเทียบกันระหว่างพุทธศาสนาในญี่ปุ่นและในไทย ดูเหมือนว่าพุทธศาสนาในไทยจะยังใกล้เคียงกับพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาลมากกว่า (แต่ก็มีส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอยู่

มากทีเดียว) กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ปรากฏการณ์นี้สะท้อนว่าเมล็ดพันธุ์แห่งพุทธศาสนาในดินแดนญี่ปุ่นนั้นต้องการการปรับตัวมากกว่าเมล็ดพันธุ์แห่งพุทธศาสนาในดินแดนไทย พุทธศาสนาในญี่ปุ่นนั้นสืบทอดไปจากจีน คนจีนสมัยโบราณนั้นถือว่าบุตรชายเป็นผู้ที่จะต้องอยู่เป็นหัวหน้าครอบครัวเมื่อพ่อแม่ตายจากไปแล้ว คติความเชื่อนี้เป็นอุปสรรคทำให้กุลบุตรชาวจีนในบางครอบครัวไม่สามารถบวชเป็นพระได้ทั้งที่อยากจะบวช เพราะเป็นบุตรชายคนเดียวของตระกูล ข้อจำกัดนี้สันนิษฐานกันว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดความคึกคักขึ้นในพุทธศาสนาในประเทศจีนว่าจำเป็นใหม่ว่าพระสงฆ์ที่บวชแล้วนั้นจะต้องตัดขาดจากชีวิตครอบครัวอย่างสิ้นเชิงดังที่เคยปฏิบัติกันมาในอินเดีย ซึ่งแนวคิดเช่นนี้ต่อมาก็ส่งผลให้เกิดการปรับวินัยของพระให้ยืดหยุ่นในเรื่องการเกี่ยวข้องกับครอบครัว ซึ่งต่อไปก็เผยแพร่ไปยังญี่ปุ่นและเกาหลีด้วย

การที่ศาสนาในดินแดนต่างๆต้องปรับตัวเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนี้นักวิชาการทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามักมองด้วยสายตาที่เป็นกลางๆว่าเป็นเรื่องที่ต้องเป็นเช่นนั้น ซึ่งการมองเช่นนี้ต่างจากการมองจากแง่มุมของนักศาสนาที่ได้กล่าวข้างต้น เพราะนักศาสนามักมองว่าความเปลี่ยนแปลงไปจากของเดิมหากเปลี่ยนแปลงมาก ๆ คือเปลี่ยนในเรื่องที่ศาสนาถือว่าสำคัญ ก็ต้องมองว่าเป็นเรื่องเสียหายแก่ศาสนา ปัจจุบันดูเหมือนว่าทัศนะแบบนี้ของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาตามที่กล่าวข้างต้นจะมีอิทธิพล (คือมีผู้เห็นตามเช่นนั้น) อยู่มากในวงการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในมหาวิทยาลัย คนสมัยใหม่ที่เรียนหนังสือมาจากมหาวิทยาลัยมักไม่รู้ลึกเป็นทุกข์เมื่อเห็นศาสนาในสังคมของตนมีหลายแบบ เพราะคนเหล่านี้มองว่าเรื่องนี้เป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีใครฝืนให้ศาสนาเป็นอย่างสมัยดั้งเดิมได้ เพราะนั่นเป็นเรื่องของการฝืนธรรมชาติ

พร้อมกันนี้ ท่าทีในการมองความเข้มข้นของการปฏิบัติตามหลักคำสอนในศาสนาของคนสมัยใหม่ก็เปลี่ยนไปด้วย คือเห็นว่าการเอาตัวเองเข้าไปสัมพันธ์กับศาสนานั้นไม่จำเป็นต้องกระทำอย่างเข้มข้นดังศาสนิกชนในอดีตก็ได้ ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้มองในแง่ดีได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในแนวใหม่กับศาสนาคือการปรับประยุกต์คำสอนในทางศาสนาเข้ากับชีวิตในรูปแบบต่างๆ ซึ่งในที่นี้เราจะจำแนกออกเป็นสองด้านหลักๆคือ หนึ่งเข้ากับชีวิตของปัจเจกบุคคล สองเข้ากับสังคม การประยุกต์ศาสนาเข้ากับชีวิตของปัจเจกบุคคลเราอาจเห็นตัวอย่างได้มากมายตัวอย่างเช่นคนสมัยใหม่ที่อยู่ในเมืองใหญ่เช่นกรุงเทพและต้องทำงานประจำมักหาโอกาสที่จะไปวัดลำบาก คนเหล่านี้หากสนใจศาสนาก็อาจใช้วิธีการที่สะดวกสำหรับตนเช่นซื้อหนังสือธรรมะมาอ่าน หนังสือธรรมะสำหรับคนเช่นนี้มักเป็นหนังสือแนะนำการดำเนินชีวิตอย่างง่ายๆ ซึ่งคำแนะนำเหล่านั้นก็มาจากคำสอนในพุทธศาสนานั้นเอง ชีวิตของคนสมัยใหม่นั้นหนังสือที่อ่านมักเป็นหนังสืออย่างที่เรียกกันว่า “หนังสือแนว How To” หนังสือแนวนี้มักเขียนโดยผู้รู้ในทางวิชาการในด้านนั้นๆเช่นกฎหมาย การเงิน เศรษฐศาสตร์ เป็นต้น จุดประสงค์ในการเขียนก็คือเอาเรื่องทางวิชาการในสาขาที่ตนถนัดนั้นมาเล่าหรืออธิบายให้ชาวบ้านทั่วไปฟังอย่างง่ายๆและสามารถเอาไป

ใช้ในชีวิตประจำวันได้ หนังสือธรรมะสมัยใหม่มักเป็นธรรมในแนว How To ที่ว่านี่ พิจารณา โดยทั่วไปข้อแตกต่างระหว่างหนังสือธรรมะในแนวนี้กับคัมภีร์ต่างๆทางศาสนาก็คือ หนังสือธรรมะในแนวนี้ไม่ต้องการสอนเรื่องการพ้นไปจากโลกตามอุดมคติสูงสุดของพุทธศาสนา แต่สอนว่าจะมีชีวิตอย่างชาวโลกที่เป็นสุขได้อย่างไร ซึ่งสุขในที่นี้ก็หมายถึงสุขอย่างที่ชาวบ้านทั่วไปเข้าใจ คือการมีเงินทอง มิตรสหาย ญาติมิตร ครอบครัว เป็นต้น หลักธรรมที่นำมากล่าวถึงจะคัดแปลงให้ เข้ากันกับวัตถุประสงค์เหล่านี้ ซึ่งการที่หลักธรรมในพุทธศาสนาสามารถคัดแปลงให้เข้ากับ วัตถุประสงค์เหล่านี้ได้ก็แสดงว่าเรื่องเหล่านี้ศาสนาพุทธก็สอนเอาไว้ เพียงแต่ว่าหากพิจารณาจาก กรอบความคิดของพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม เรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องปลีกย่อยที่ปรากฏในคัมภีร์ พุทธศาสนา ไม่ใช่เรื่องหลัก เท่านั้นเอง

จากที่กล่าวมาข้างต้นนี้เราจะเห็นว่า เมื่อศาสนาผ่านกาลเวลามายาวนาน เนื้อหาหลักของ ศาสนาก็ค่อยๆมีคนใช้ประโยชน์น้อยลง ในขณะที่เนื้อหาปลีกย่อยจะค่อยๆมีผู้ใช้ประโยชน์มากขึ้น จะอย่างไรก็ตาม เนื้อหาหลักของศาสนาก็จะยังได้รับการสอนและปฏิบัติโดยคนจำนวนหนึ่งอยู่ ซึ่ง แม้จะเป็นคนส่วนน้อย แต่การที่เนื้อหาหลักในศาสนายังมีผู้เห็นความสำคัญและปฏิบัติตามอยู่นี้ก็ เป็นสิ่งแสดงว่าศาสนาในความหมายดั้งเดิมนั้นยังคงอยู่ กล่าวอย่างกว้างๆ ศาสนาที่สำคัญในโลก เวลานี้อันได้แก่ศาสนาฮินดู คริสต์ อิสลาม ฮินดู พุทธ เชน ก็ยังมีผู้เชื่อถือและปฏิบัติตามคำสอน ดั้งเดิมอยู่ ศาสนาเหล่านี้เราจึงถือว่ายังคงลักษณะดั้งเดิมของศาสนาเอาไว้ครบถ้วน จะต่างจากเดิมไป บ้างก็ตรงที่เนื้อหาปลีกย่อยในศาสนาเหล่านี้ได้รับการใช้ประโยชน์มากขึ้นจากมหาชน ซึ่งทั้งหมดนี้ ควรพิจารณาว่าเป็นสิ่งดี เพราะการที่ประชาชนยังเห็นคุณค่าของศาสนาและพยายามใช้ประโยชน์ จากศาสนาย่อมจะเป็นผลดีแก่ตัวศาสนาเองและแก่ประชาชนด้วย กล่าวคือประชาชนก็ได้ประโยชน์ จากศาสนา ฝ่ายศาสนาเองเนื่องจากมีผู้ใช้ก็จะดำรงอยู่ได้ต่อไป ไม่สูญสลายไปตามกาลเวลา มี ศาสนาบางศาสนาในโลกสูญสลายไปหมดสิ้นแล้ว เงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้ศาสนาเหล่านี้สูญสลายไปก็ คือการที่ประชาชนไม่ได้ใช้ประโยชน์จากศาสนาเหล่านั้นนั่นเอง

การใช้ประโยชน์จากศาสนาที่กล่าวมาข้างต้นเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล คือเป็นเรื่องที่คน แต่ละคนได้นำเอาหลักคิดในศาสนามาใช้กับชีวิตตน เช่นเอาหลักการบริหารจัดการทรัพย์ที่พุทธศาสนา สอนมาใช้กับชีวิตทางเศรษฐกิจของตน นอกจากการใช้ประโยชน์ในส่วนของปัจเจกบุคคลตามที่ กล่าวมานี้ ยังมีการใช้ประโยชน์จากศาสนาอีกแบบหนึ่งที่เพิ่งเกิดในสังคมสมัยใหม่นี้ การใช้ ประโยชน์ที่ว่านี้คือการเอาหลักคิดในศาสนาใช้กับการจัดระเบียบสังคม ในบางศาสนา การ ใช้ คำสอนทางศาสนาเพื่อจัดระเบียบสังคมมาพร้อมๆกับศาสนาตั้งแต่แรกแล้ว ตัวอย่างของศาสนา ประเภทนี้ก็เช่นศาสนาฮินดูกับศาสนาฮินดู ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะจุดประสงค์หลักอันหนึ่งในการ ก่อตั้งศาสนาในแนวนี้ก็คือความต้องการที่จะมีหลักคำสอนในทางศาสนาที่จะมาช่วยจัดระเบียบสังคม การใช้ประโยชน์ทางศาสนาเพื่อจัดระเบียบสังคมที่มีมาพร้อมกับศาสนานี้ต่างจากการใช้ประโยชน์

จากคำสอนทางศาสนาเพื่อการจัดระเบียบสังคมที่เรากำลังกล่าวถึงกันอยู่นี้ในบางลักษณะ กล่าวคือ การใช้ศาสนาเพื่อจัดระเบียบสังคมในอดีตนั้นมักเกี่ยวข้องกับความเคารพศรัทธาในศาสนา ยกตัวอย่างเช่น ในศาสนาฮินดูนั้นถือกันว่าคนในสังคมจะเท่าเทียมกันไม่ได้ จะทำหน้าที่แทนกันไม่ได้ เพราะตอนที่พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์นั้นได้ทรงออกแบบผู้คนให้เกิดมาต่างกันและทำหน้าที่ต่างกัน นี่คือคำสอนเรื่องวรรณะที่ถือกันในศาสนาฮินดู ตามคำสอนนี้ คนที่จะเป็นผู้ปกครองประเทศได้ต้องเป็นคนในวรรณะกษัตริย์เท่านั้น คนในวรรณะอื่นไม่อาจทำหน้าที่นี้ได้เพราะจะขัดกับระบบที่พระเจ้าได้ทรงวางไว้ ปัจจุบันแนวคิดนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วในประเทศอินเดีย ผู้นำประเทศสมัยใหม่ไม่จำเป็นต้องเป็นคนในวรรณะกษัตริย์ ระบบวรรณะก็ไม่เป็นที่รับรองโดยรัฐธรรมนูญของอินเดีย (รัฐธรรมนูญของอินเดียสมัยใหม่ก็เหมือนที่ใช้กันทั่วโลกคือยอมรับในความเท่าเทียมกันตั้งแต่เกิดของมนุษย์ การปฏิบัติต่อคนต่างกัน โดยอ้างว่าเขาเกิดมาต่างกันนั้นทำไม่ได้) ในศาสนาพุทธก็มีการเอาบทบัญญัติทางศาสนามาใช้กับการจัดระเบียบสังคม ซึ่งเราจะเห็นการสืบทอดจารีตนิยมยังศาสนาคริสต์ในอดีตและศาสนาอิสลามในปัจจุบัน ซึ่งทั้งหมดเป็นการใช้ศาสนาเพื่อการจัดระเบียบสังคมที่ยืนอยู่บนพื้นฐานของความเคารพศรัทธาในคำสอนของศาสนาเป็นหลัก สังคมปัจจุบันซับซ้อนมากขึ้น ความซับซ้อนนั้นเรียกร่องการจัดการสังคมด้วยกฎหมายในลักษณะต่างๆที่เชื่อกันว่าจะช่วยให้การอยู่ร่วมกันของคนในสังคมสมัยใหม่เป็นไปอย่างปกติสุข ในการจัดการสังคมผ่านทางกฎหมายนั้น หลายครั้งที่เราจะพบว่าคำแนะนำจากศาสนานั้นมีอิทธิพลอยู่ไม่น้อย คำแนะนำหรือทัศนคติจากศาสนาที่เอามาใช้กับสังคมในลักษณะนี้ต่างจากการเอาคำสอนของศาสนามาใช้เพื่อสังคมอย่างที่กล่าวข้างต้นตรงที่การเอาคำสอนของศาสนามาใช้เพื่อสังคมสมัยนี้มักเป็นไปบนพื้นฐานของการคิดและการใช้เหตุผลมากกว่าความเคารพศรัทธา ดังจะได้อธิบายให้ละเอียดมากขึ้นดังนี้

เมื่อเรารู้ว่า ผู้เขียนหนังสือนี้ได้ร่วมงานกับคณะวิจัยชุดหนึ่งศึกษาว่าประเทศเราจะเอาอย่างไรกับโทษประหารชีวิต ที่มาของงานวิจัยนี้มีอยู่ว่าประเทศไทยเรานั้นได้รับหนังสือร้องเรียนโดยองค์กรด้านสิทธิมนุษยชนจากต่างประเทศขอให้ทบทวนที่จะยกเลิกโทษประหารชีวิตที่มีอยู่ในสังคมเราเสีย เพราะตามทัศนคติของผู้ที่เรียกร้องเหล่านี้โทษประหารชีวิตขัดแย้งกับความเป็นชาติอารยะ อีกทั้งน่าจะขัดแย้งกับการที่สังคมไทยเป็นสังคมพุทธ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติที่รับหนังสือร้องเรียนไว้ได้ขอความอนุเคราะห์ให้หน่วยงานที่ดูแลเรื่องการวิจัยของชาติคือสภาวิจัยแห่งชาติช่วยศึกษาว่าสังคมเราเห็นอย่างไรเกี่ยวกับโทษประหารชีวิต คำว่าสังคมเรานั้นหากหมายถึงประชาชนโดยทั่วไปก็ดูเหมือนว่าผลการสำรวจความเห็นของประชาชนไทยที่กระทำมาหลายครั้งในช่วงเวลาไม่นานนักนี้ชี้ไปในทางที่จะสรุปได้ว่าประชาชนไทยส่วนมากนั้นเห็นว่าโทษประหารชีวิตยังสมควรมีอยู่ในสังคมไทยต่อไป ดังนั้นสังคมไทยในที่นี้จึงควรหมายถึงนักวิชาการที่มีอาชีพเกี่ยวข้องกับการวิจัยและการสอนสิ่งที่น่าจะเกี่ยวข้องเกี่ยวกับโทษประหารชีวิตเช่นนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์

ศาสนา ปรัชญา และอาชญวิทยาเป็นต้น ผู้เขียนเป็นหนึ่งในคณะนักวิจัยที่รับงานนี้มาทำโดยการมอบหมายของสภาวิจัยแห่งชาติ และหน้าที่ของผู้เขียนก็คือนำเสนอว่าพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักของสังคมไทยในแง่ที่มีผู้นับถือมากที่สุดจะมองเรื่องโทษประหารชีวิตนี้อย่างไร

อันที่จริงนั้น ไม่เฉพาะแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่อาจให้ความเห็นต่อเรื่องนี้ ศาสนาอื่นๆที่อยู่ในสังคมไทยเช่นคริสต์ อิสลาม ฮินดู ก็สามารถที่จะให้ความเห็นได้ ขอให้สังเกตว่าเวลาที่นักวิจัยทางด้านศาสนาพยายามที่จะค้นหาว่าหลักจริยธรรมในศาสนาจะพิจารณาประเด็นเรื่องโทษประหารชีวิตอย่างไร การวิจัยนั้นคงไม่กระทำเพียงแค่ว่าไปดูว่าศาสนามีบทบัญญัติเกี่ยวกับเรื่องนี้หรือไม่ นักวิจัยจะต้องกระทำมากกว่านั้น สิ่งที่ศาสนาสอนนั้นจะต้องถือว่าเป็นข้อมูลดิบที่ต้องผ่านการพิเคราะห์ว่าทำไมศาสนาจึงสอนเช่นนี้ อะไรคือเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังคำสอนนั้น และเหตุผลที่ว่านั้นมีน้ำหนักมากน้อยเพียงใด การศึกษาคำสอนของศาสนาเพื่อนำมาใช้เป็นพื้นฐานของการจัดระเบียบสังคมในรูปของกฎหมายเป็นต้นนี้เป็นเรื่องที่จะต้องใช้เหตุผลเป็นหลักเพราะสังคมสมัยใหม่เป็นสังคมที่ถูกคิดต่างๆในสังคมนั้นวางอยู่บนพื้นฐานของเหตุผล ในบางเรื่องเราไม่สามารถใช้ความเชื่อในทางศาสนาแล้วๆเข้าไปนำเสนอได้เลย (เช่นในการพิจารณาคดีในศาล เราไม่สามารถอ้างญาณวิเศษทางด้านศาสนาได้เลย เช่นอ้างว่าเรื่องนี้เป็นอย่างนี้เพราะพระสงฆ์ท่านนี้ซึ่งมีญาณวิเศษรับรองว่าท่านมองเห็นด้วยญาณของท่านเป็นต้น) สังคมสมัยใหม่นั้นใช้เหตุผลในการกำหนดกฎระเบียบในการอยู่ร่วมกัน แม้บางเรื่องเราจะเรียกร้องความเห็นจากทางด้านศาสนา แต่ข้อเรียกร้องนั้นก็หมายความว่าข้อเสนอจากทางศาสนาจะต้องกระทำผ่านเหตุผลเช่นเดียวกับข้อเสนอจากด้านอื่นๆด้วยเช่นกัน

ตกลงว่าสิ่งที่ผู้เขียนได้เสนอในงานวิจัยข้างต้นก็คือเสนอว่าเรื่องโทษประหารชีวิตนี้ควรพิจารณาผ่านคำสอนเรื่องใดของพุทธศาสนาบ้าง และผลจากการพิจารณามีแนวโน้มที่จะชี้ว่าพุทธศาสนาเห็นว่าโทษประหารชีวิตควรมีในสังคมได้หรือไม่ เพราะอะไร ซึ่งในท้ายที่สุดในตอนอภิปรายสรุปผู้เขียนก็ได้กล่าวว่าแนวทางที่พุทธศาสนาเสนอแม้จะเสนอในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมที่ประชาชนส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าแนวคิดของพุทธศาสนาจะต้องถูกต้องหรือดีกว่าแนวคิดอื่น เพราะตามหลักการของเหตุผลนั้นสิ่งที่คนส่วนใหญ่เชื่อถือก็ไม่จำเป็นต้องจริงเสมอไป การนำเสนอทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็เพื่อให้เกิดการพิจารณาเปรียบเทียบกันระหว่างหลายๆแนวคิด ซึ่งในท้ายที่สุดหากคนส่วนใหญ่เห็นว่าแนวคิดของพุทธศาสนาน่าเชื่อถือที่สุดและเห็นว่าควรนำมาใช้กับการออกกฎหมายเกี่ยวกับเรื่องโทษประหารชีวิตนั้นก็เพราะว่าเนื้อของของแนวคิดที่พุทธศาสนาเสนอประกอบด้วยเหตุผล ไม่ใช่เพราะเราเคารพศรัทธาในพุทธศาสนาจึงเห็นว่าอะไรก็ตามแต่ที่เสนอในนามของพุทธศาสนาจะต้องเป็นสิ่งที่เราไม่อาจปฏิเสธได้

จะอย่างไรก็ตาม การให้ความเห็นทางศาสนาเกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคมโดยองค์กรทางศาสนาในโลกปัจจุบันก็ยังมักดำเนินไปในแนวทางดั้งเดิมของศาสนา คืออาศัยความเคารพศรัทธาในศาสนาเป็นหลัก ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกนั้นมักให้ความเห็นเกี่ยวกับปัญหาที่สำคัญๆ ในทางจริยธรรมของโลกสมัยใหม่ เช่นการโคลนมนุษย์และการใช้เซลล์ต้นแบบจากทารกเพื่อประโยชน์ในทางการแพทย์ แนวทางเช่นนี้มักถูกมองโดยผู้ที่ไม่ได้ใช้หลักความเชื่อในทางศาสนา สำหรับตัดสินปัญหาจริยธรรมว่าเป็นการไม่ใช้เหตุผล มีนักปรัชญาสมัยใหม่บางคนเสนอความคิดว่าศาสนานั้นมีข้อดีตรงที่เป็นภูมิปัญญาที่น่าจะเก่าแก่ที่สุดของมนุษย์ อะไรก็ตามแต่ที่มีอายุมากๆ ย่อมจะมีประสบการณ์มาก ดังนั้นการที่ศาสนาจะให้ความเห็นต่อปัญหาทางจริยธรรมในโลกสมัยใหม่นั้นชอบแล้ว แต่ว่าการให้ความเห็นนั้นควรกระทำผ่านเหตุผล คือเอาความเชื่อทางศาสนา มาเป็นฐานของการคิดแล้วก็เชื่อว่าเราควรคิดอย่างนี้ๆกับเรื่องนั้นๆ เพราะเหตุผลว่าดังนี้ๆ มนุษย์เรานั้นในท้ายที่สุดแล้วย่อมเชื่ออะไรบางอย่างอยู่ในใจ สิ่งนั้นอาจเป็นศาสนาก็ได้ วิทยาศาสตร์ก็ได้ หรือแม้แต่สิ่งที่คนทั่วไปเรียกว่าไสยศาสตร์ก็ได้ ความเชื่อที่อยู่ลึกๆในใจเราเหล่านี้มักมีผลต่อการแสดงพฤติกรรมหรือการตัดสินใจ ใครจะเชื่ออย่างไรไม่สำคัญตรงเท่าที่ความเชื่อนั้นเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมหรือการตัดสินใจในเรื่องที่เป็นกิจการส่วนตัวของคนผู้นั้นเท่านั้น ต่อเมื่อใดก็ตามที่เราจะต้องตัดสินใจร่วมกันว่าสังคมเราจะจัดการกับเรื่องที่ว่านี้อย่างไร ผ่านทางกฎหมายเป็นต้น ความเชื่อที่มีอยู่นั้นจะต้องได้รับการนำเสนอผ่านเหตุผลและการโน้มน้าวใจว่าทำไมเราจึงควรกระทำตามความเชื่อที่ว่านี้ การใช้ความเชื่อทางด้านศาสนาสำหรับเป็นฐานของการตัดสินใจทางสังคมจึงเป็นสิ่งที่อาจกระทำได้ และควรกระทำด้วยเพราะศาสนาเป็นภูมิปัญญาที่เก่าแก่ซึ่งได้สั่งสมประสบการณ์เกี่ยวกับการคิดเรื่องโลก ชีวิต และจักรวาลมายาวนานนั่นเอง

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้สรุปความว่า การประยุกต์คำสอนของศาสนาเข้ากับชีวิตสามารถกระทำได้สองส่วนคือ ส่วนของชีวิตปัจเจกบุคคลกับส่วนของสังคม ทั้งสองส่วนนี้เราจะถือว่าควรกระทำผ่านปัญญาหรือเหตุผล แม้ว่าศาสนาโดยทั่วไปจะเรียกร่องสิ่งที่เรียกว่าความเคารพศรัทธามากกว่าเหตุผลก็ตาม ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะการประยุกต์คำสอนของศาสนาเข้ากับชีวิตผ่านทางปัญญาหรือเหตุผลจะก่อให้เกิดความรอบคอบ มนุษย์เรานั้นหมั่นหม่อมที่จะมกมายกับเรื่องใดๆก็ได้ แม้แต่วิทยาศาสตร์เองก็ตาม สาเหตุของความมกมายคือการไม่รู้จักสงสัยหรือตั้งคำถามกับเรื่องที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอยู่นั้น ดังนั้นคนที่เชื่อในวิทยาศาสตร์อย่างสุดจิตใจและไม่เคยสงสัยหรือตั้งคำถามกับสิ่งที่นักวิทยาศาสตร์พูดเลยก็สามารถที่จะเป็นคนมกมายได้ ในหนังสือนี้เราจะพิจารณาการเข้าใจศาสนาและนำเอาความเชื่อทางศาสนามาใช้อย่างผู้มีปัญญา

๔.๒ การประยุกต์ศาสนาเข้ากับกาย ใจ และสังคม

ที่ผ่านมาเราได้พิจารณาไปแล้วว่าคุณภาพของชีวิตมนุษย์นั้นน่าจะสะท้อนผ่านเรื่องสามเรื่องต่อไปนี้เป็นอย่างน้อยคือ กาย ใจ และสังคม สองเรื่องแรกนั้นเป็นเรื่องของบุคคล ส่วนเรื่องที่สามเป็นเรื่องของสังคมที่บุคคลอาศัยอยู่ คำสอนทางศาสนาที่เราจะเอามาพิจารณาเพื่อประยุกต์เข้ากับสามเรื่องข้างต้นนี้คือคำสอนในศาสนาฮินดู พุทธ คริสต์ และอิสลาม (ซึ่งก็คือศาสนาหลักของสังคมไทยเรานั้นเอง) เนื่องจากศาสนาแต่ละศาสนามีคำสอนละเอียดมากมาย และบางส่วนอาจแตกต่างกัน เราจะใช้วิธีพิจารณาคำสอนของศาสนาเหล่านี้โดยรวมๆ ตรงไหนที่เห็นว่าเหมาะที่จะใช้แนวคิดของศาสนาไหนมาพิจารณาก็จะเลือกเอามา การกระทำเช่นนี้ผู้เขียนมีสมมติฐานว่าศาสนาแต่ละศาสนาต่างก็เป็นสิ่งประเสริฐเหมือนอัญมณี แต่เป็นอัญมณีที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนไม่เหมือนกัน เมื่อเราต้องการความงดงามในภาพรวมเราต้องใช้อัญมณีที่หลากหลาย ชีวิตมนุษย์เราต้องการสิ่งดีๆ ไม่จำกัด การที่สังคมเรามีหลายศาสนาจึงเป็นสิ่งดีที่จะช่วยให้คนในอีกศาสนาหนึ่งเรียนรู้ว่าบางเรื่องที่ศาสนาตนอาจตอบได้ไม่ดีนักศาสนาของเพื่อนเราอาจจะตอบได้ดีกว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นเราก็ไม่ควรรังเกียจที่จะประยุกต์เอาแง่คิดที่ดีๆ ในศาสนาของเพื่อนเหล่านั้นมาใช้กับชีวิตเราในเรื่องระดับสังคมก็เช่นกัน ควรที่เราจะคิดหาแง่คิดและเหตุผลที่ดีๆ ในหลายๆ ศาสนาเพื่อสรุปในท้ายที่สุดว่าเราควรจัดการเรื่องนี้อย่างไรสังคมเราจึงจะมีความสุขมากที่สุด การคิดหาแง่คิดดีๆ ในคำสอนของศาสนาต่างๆ นั้นอาจเป็นไปได้ที่เราจะพบว่าแนวคิดในบางศาสนาที่โดดเด่น เหมาะจะใช้จัดการกับเรื่องนี้ เมื่อพบเช่นนี้เราแม้จะไม่ได้นับถือศาสนานั้นก็ควรยินดีที่จะใช้กรอบความคิดในศาสนานั้นๆ เพื่อเป็นฐานทางความคิดสำหรับสังคมเราในการจัดการกับเรื่องนั้นๆ เนื่องจากปัญหาสังคมมีมากมายหลายลักษณะ ความเหมาะสมเกี่ยวกับเรื่องเฉพาะนั้นๆ อาจเวียนไปในศาสนาต่างๆ ทุกศาสนา ซึ่งจากจุดนี้จะทำให้เรามองเห็นว่าในท้ายที่สุดแล้วการที่เรามีหลายศาสนาเป็นผลดีแก่สังคมมากกว่าการมีเพียงศาสนาเดียว เหมือนการมีเครื่องมือเครื่องใช้หลากหลายชนิดที่จะช่วยให้เรามีชีวิตอยู่ได้สะดวกราบรื่นกว่า เมื่อต้องการฝ่าฟันก็ใช้มีด จะขุดดินก็ใช้จอบ จะกินข้าวก็ใช้ช้อน ถ้ามีเพียงจอบอย่างเดียวชีวิตเราจะไม่มีความสุขสะดวกสบายอย่างที่เห็นเลย

ก. กาย

เราจะเริ่มที่เรื่องกาย คนมักเข้าใจว่าศาสนาไม่สู้จะสนใจกาย เท่ากับที่สนใจจิตใจ ความเข้าใจนี้มีส่วนถูกต้องไม่น้อย แต่จากการศึกษาเนื้อหาของศาสนาอย่างลึกซึ้ง เราจะพบว่าศาสนา มักพิจารณาชีวิตของมนุษย์อย่างละเอียดลึกซึ้ง โดยจำแนกส่วนประกอบของชีวิตออกเป็นสองส่วนคือกายกับใจ จากการวิเคราะห์ชีวิตเช่นนี้ทำให้ศาสนาทั้งหลายพบว่าจิตใจนั้นเป็นศูนย์กลางของชีวิต กายเป็นสิ่งที่ติดตามจิตใจ ในขณะที่จิตใจนั้นเป็นผู้นำ เมื่อจิตใจเป็นผู้นำ ศาสนาก็ให้ความสำคัญแก่จิตใจที่ว่าหากเราต้องการจัดการให้ชีวิตดีขึ้น เราต้องสนใจจิต เมื่อจิตได้รับการจัดการให้มีคุณภาพ กายก็

จะพลอยมีคุณภาพไปด้วย แนวคิดที่กล่าวมานี้ว่าไปแล้วก็สมเหตุสมผล เหมือนการที่เราทราบว่เด็กเกรงกลัวคนพวกนั้นมีคนหนึ่งเป็นหัวหน้า หัวหน้าบอกอย่างไรลูกน้องก็เอาอย่างนั้น หากเราสามารถตัดแปลงจิตใจของหัวหน้าได้ ลูกน้องก็จะพลอยได้รับการตัดแปลงทางอ้อมไปด้วย จะอย่างไรก็ตาม มีศาสนาอยู่สองศาสนาที่ได้วิเคราะห์เรื่องกายเอาไว้อ่อนข้างละเอียด พร้อมกับเสนอแนวคิดที่เราควรมีทำที่ที่เหมาะสมแก่กายนี้ได้อย่างไร เราจะพิจารณาแนวคิดของสองศาสนาที่ว่านี้ ศาสนาแรกคือศาสนาฮินดู ศาสนาที่สองคือศาสนาพุทธ สองศาสนานี้มีความเห็นบางเรื่องเกี่ยวกับกายคล้ายกัน แต่บางเรื่องก็ต่างกัน ส่วนที่เห็นต่างกันนี้เองที่ทำให้สองศาสนานี้สอนหลักจริยธรรมบางอย่างผิดแผกกัน ดังเราจะได้เห็นต่อไป

(๑) แนวคิดของศาสนาฮินดู

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่สอนจริยธรรมแบบพิจารณาพัฒนาการของวัยมนุษย์ มีหลักธรรมของศาสนาฮินดูที่สำคัญอยู่สองหมวดที่สอนเรื่องความดีในชีวิตมนุษย์โดยจำแนกว่าความดีสำหรับคนในวัยต่าง ๆ นั้นไม่เหมือนกัน หลักธรรมชุดแรกชื่อ “หลักปุรุษารณะสี่” หลักธรรมชุดที่สองชื่อ “หลักอาศรมธรรมสี่” หลักแรกนั้นมีเนื้อหาย่อยว่า สิ่งที่มีค่าที่มนุษย์เราพึงแสวงหาให้แก่ชีวิตตนนั้นมีอยู่ ๔ อย่างคือ อรรถะ กามะ ธรรมะ และ โมกษะ อรรถะนั้นหมายถึงวิชาความรู้สำหรับประกอบอาชีพ กามะหมายถึงชีวิตคู่และครอบครัว ธรรมะหมายถึงหลักคิดที่ลึกซึ้งไปกว่าการทำมาหากินธรรมดาๆ ส่วนโมกษะนั้นหมายถึงการมีจิตใจที่หลุดพ้นจากความเกี่ยวข้องกับโลกไม่ว่าจะในลักษณะใดก็ตาม หลักอาศรมธรรมสี่นั้นประกอบด้วยการแบ่งช่วงวัยชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๔ ช่วงคือ พรหมจรรย์ คฤหัสถ์ วานปรสถ์ และ สันยาสิ วัยพรหมจรรย์หมายถึงวัยเด็กมาจนถึงวัยหนุ่มสาว วัยนี้ศาสนาฮินดูถือว่ามากลุ่มปุรุษารณะข้อที่หนึ่งคืออรรถะ หมายความว่าสิ่งที่ดีและมีค่าสำหรับเราซึ่งอยู่ในวัยเด็กและหนุ่มสาวก็คือการศึกษาหาความรู้ที่จะเป็นพื้นฐานของการประกอบอาชีพ วัยคฤหัสถ์หมายถึงวัยผู้ใหญ่ที่เรียนหนังสือจบแล้ว เป็นวัยของการมีชีวิตคู่ มีครอบครัว และมีการงานที่ควรเจริญก้าวหน้าขึ้นตามลำดับ สิ่งที่มีค่าที่มากลุ่มกับคนในวัยนี้คือกามะ คำว่า “กามะ” หรือ “กาม” ตามคำสอนของศาสนาฮินดูนั้นหมายถึงสิ่งใดก็ตามที่สนับสนุนให้ชีวิตเราเป็นสุขและเพลิดเพลิน โดยที่ความสุขและความเพลิดเพลินที่ว่านี้เป็นเรื่องของประสาทสัมผัสเป็นหลัก สิ่งนี้น่าจะตรงกับสิ่งที่เรียกกันในภาษาอังกฤษว่า Sensual Pleasure คนในวัยนี้ศาสนาฮินดูถือว่าควรทำงานหาเงิน แล้วใช้เงินนั้นซื้อหาความสุขทางประสาทสัมผัส กามารมณ์นั้นก็เป็นส่วนสำคัญของชีวิตในวัยนี้ วัยวานปรสถ์ได้แก่วัยเริ่มชรา เป็นวัยที่ศาสนาฮินดูเห็นว่าคนเราควรวางมือจากธุรกิจการงานและครอบครัวเพื่อหาเวลาว่างปลีกไปอยู่ตามป่าเขาเพื่อแสวงหาความสงบทางด้านจิตใจ สิ่งที่มีค่ากับช่วงวัยที่ว่านี้คือธรรมะอันหมายถึงศาสนธรรมของศาสนาที่ตนนับถืออยู่ การปลีกตนออกมาจากการงานและครอบครัวโดยมอบหมายการงานของครอบครัวที่ตนรับผิดชอบมายาวนานนั้นให้แก่ลูกหลานก็เพื่อให้เราค่อยๆ ทำใจหลุดออกมาจากความยึดติดในครอบครัว

สังคม และทรัพย์สิน ศาสนาฮินดูก็เหมือนกับศาสนาอื่นๆที่เห็นว่าการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นเพียงปรากฏการณ์ชั่วคราว โดยเฉลี่ยอายุขัยของมนุษย์นั้นประมาณ ๗๐ ปี ช่วงเวลาดังกล่าวนี้ไม่ถือนานเลย เรามีเวลาสั้นๆสำหรับการใช้ชีวิตอยู่บนโลก อะไรก็ตามแต่ที่เราแสวงหาและสะสมไว้ก็จะมียายุ (คือเป็นสมบัติของเรา) เท่ากับอายุขัยของเรา เมื่อเราตายไป สิ่งเหล่านี้ก็จะตกเป็นสมบัติของคนอื่นที่จะมารับช่วงเป็นเจ้าของชั่วคราวคนต่อไป เมื่ออะไรก็ตามแต่ในโลกนี้เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง การหลงยึดมั่นอยู่ในสิ่งเหล่านี้ย่อมไม่ใช่ความฉลาด วิทยานปรัสถ์นั้นอาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่าเป็นวัยเตรียมชีวิตเพื่อโลกหน้า วยต่อมาซึ่งเป็นวัยสุดท้ายนั้น ได้แก่วัยถือบวช วิทยานปรัสถ์นั้นแม้จะปลีกตนจากครอบครัวแล้วแต่ก็ยังไม่ได้ทิ้งครอบครัวโดยสิ้นเชิง ยังอยู่บ้าน ยังอยู่กับครอบครัว ลูกหลาน เพียงแต่เอาเวลาส่วนใหญ่มาปฏิบัติธรรมในป่าเท่านั้น ส่วนวัยสันยาสิเป็นวัยของการถือบวชเต็มที ช่วงเวลาดังกล่าวนี้เป็นช่วงถัดมาจากการปลีกตนจากบ้านมาปฏิบัติธรรมในป่า โดยการละบ้านมาเป็นนักบวชอย่างเต็มรูปแบบ สิ่งที่ดีที่สุดสำหรับวัยนี้คือ โมกษะอันหมายถึงการขัดเกลากจิตใจได้สูงสุดจนขึ้นไปจากความหลงในโลก การรู้แจ้งเช่นนี้ศาสนาฮินดูถือว่าเป็นการเข้าถึงพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ (ที่ศาสนาฮินดูเรียกว่าพรหมัน) ทั้งในขณะที่มีชีวิตอยู่และหลังจากที่ตายไปแล้ว การเข้าถึงพระเจ้าหลังสิ้นชีวิตนั้นศาสนาฮินดูถือเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตทางศาสนา ผู้ที่บรรลุสภาวะ โมกษะเช่นนี้จะไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในห้วงสังสารวัฏอีกต่อไป เพื่อให้จำง่าย เราอาจเขียนตารางแสดงความสัมพันธ์ระหว่างหลักธรรมสองชุดที่กล่าวข้างต้นดังนี้

อาศรมธรรม ๔	ปรัยาระยะ ๔
วัยพรหมจรรย์ (วัยเด็กและวัยรุ่นหนุ่มสาว)	อรรถะ (ศึกษาเล่าเรียนหาวิชาความรู้เพื่อเป็นหลักในการดำรงชีพในอนาคต)
วัยฤคหัตถ์ (วัยผู้ใหญ่ แต่งงานมีครอบครัว)	กามะ (ทำงานสร้างฐานะและใช้ทรัพย์แสวงหาความสุขอย่างโลกๆ)
วิทยานปรัสถ์ (วัยเริ่มชรา เริ่มเข้าหาศาสนา)	ธรรมะ (ปลีกตัวจากครอบครัวมาปฏิบัติธรรมในป่า)
วัยสันยาสิ (วัยชรา เข้าหาศาสนาอย่างเต็มตัว)	โมกษะ (ปฏิบัติธรรม สอนธรรม พยายามจำใจให้หลุดพ้นจากโลก)

สาระสำคัญของระบบการแบ่งวัยของคนออกเป็นช่วงต่างๆแล้วสอนว่าสิ่งที่เหมาะสมกับแต่ละวัยจะแตกต่างกันออกไป ขอให้สังเกตว่าศาสนานั้นจะเกี่ยวข้องกับคนในวัยเริ่มชราเป็นต้นไป แล้วเท่านั้น สิ่งที่ศาสนาโดยทั่วไปอาจเห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่ดีเช่นกามารมณ์และการแสวงหาความสุขจากชีวิตคู่นั้นศาสนาฮินดูกลับพิจารณาว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งดีสำหรับวัยของมนุษย์ในช่วงหนึ่ง ความคิด

เช่นนี้มาจากการที่ศาสนาฮินดูยอมรับว่ากายและใจของมนุษย์นั้นถูกสร้างมาเพื่อให้เราดูแลแตกต่างกันในบ้างด้านและเหมือนกันในบ้างด้าน ด้านที่เหมือนกันคือทั้งสองสิ่งนี้ต้องการการเอาใจใส่ดูแลจากเราเหมือนกัน แต่ที่ต่างกันคือกายมีสิ่งหล่อเลี้ยงที่แตกต่างออกไปจากใจ โดยทั่วไปนั้นศาสนาฮินดูเห็นว่าในช่วงสองวัยข้างต้นของมนุษย์นั้นกายควรได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษ เพราะวัยนี้เป็นวัยที่กายของมนุษย์กำลังอยู่ในช่วงเจริญขึ้นไปเรื่อยและสมบูรณ์เต็มที่ กามารมณ์นั้นเป็นเสมือนของขวัญที่พระเจ้าหรือธรรมชาติมอบให้แก่มนุษย์เหมือนกับที่ได้มอบดวงตาเพื่อให้ใช้ชื่นชมสิ่งที่สวยงาม หูเพื่อไว้ชื่นชมเสียงที่ไพเราะ จมูกเพื่อชื่นชมกลิ่นอันเฝ้าชวนใจ ลิ้นเพื่อลิ้มรสอาหารและเครื่องดื่มอันเลิศ และกายประสาทเพื่อสัมผัสสิ่งที่ให้สัมผัสที่ชวนให้เคลิบเคลิ้ม จริงว่า โลกนี้นอกจากสิ่งที่สวยงามยังมีสิ่งที่น่ารังเกียจที่จะเข้ามาสู่การรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสของเรา แต่การรู้จักหลีกเลี่ยงสิ่งไม่ดีแล้วเข้าหาสิ่งดีก็เป็นหนึ่งในกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์ ด้วยปัญญานั้น เราจะสามารถใช้ประสาทสัมผัสเข้าถึงความสุขต่าง ๆ นานาได้ ความสุขอันเกิดจากการใช้ประสาทสัมผัสเข้าถึงสิ่งต่างๆ เหล่านี้ศาสนาฮินดูรวมเรียกว่า “กาม” สิ่งเหล่านี้ศาสนาฮินดูทราบดีว่าเป็นสิ่งที่ไม่ยั่งยืน เหมือนดอกไม้ที่บานอยู่บนก้าน ไม่นานก็จะเหี่ยวเฉาแล้วร่วงโรยไป แต่ระหว่างที่ดอกไม้บานอยู่ ดอกไม้นั้นก็คือความงามที่เราสามารถชื่นชมได้ การที่ศาสนาฮินดูสอนว่ากามเป็นสิ่งที่บุคคลที่อยู่ในวัยคฤหัสถ์พึงเข้าถึงนั้น ไม่ได้หมายความว่าศาสนาฮินดูสอนให้มกมายในสิ่งเหล่านี้ ความมกมายหมายถึงการไม่เข้าใจว่าสิ่งที่ตนกำลังเกี่ยวข้องอยู่นั้นไม่จริงยั่งยืน แต่ถ้าเราเกี่ยวข้องกับกามอย่างรู้ทันว่าสิ่งเหล่านี้ไม่นานก็จะเปลี่ยนแปลงไป การเกี่ยวข้องกับกามก็ไม่ถือว่าเป็นความมกมายแต่อย่างใด เมื่อกามเปลี่ยนแปลง ชีวิตเราก็จะเปลี่ยนด้วย ประสาทสัมผัสที่เคยใช้สัมผัสกามเช่นดวงตาก็จะเริ่มฝ้าฟาง เมื่อนั้นชีวิตก็จะเข้าสู่อีกวัยหนึ่งคือวัยวานปรัสถ อันเป็นวัยที่ศาสนาฮินดูสอนว่าเราควรละทิ้งกามเพื่อเข้าหาสิ่งที่เหมาะกับช่วงชีวิตใหม่อันได้แก่ธรรม จะเห็นว่าการเกี่ยวข้องกับกามเป็นไปตามช่วงวัยหนึ่งเท่านั้น

เนื่องจากการเกี่ยวข้องกับกามเป็นเรื่องของประสาทสัมผัส และประสาทสัมผัสก็เกี่ยวข้องกับกายเป็นหลัก การที่เราจะเข้าถึงกามได้อย่างมีคุณภาพย่อมเกี่ยวข้องกับการมีคุณภาพทางกายที่ดี ความรู้ที่เรียกว่า “อรรถะ” ที่เล่าเรียนสมัยที่เป็นเด็กและวัยรุ่นหนุ่มสาวนั้นจะมีเนื้อหาส่วนหนึ่งที่สอนให้เรารู้จักรักษาสุขภาพกายด้วย การปฏิบัติโยคะในศาสนาฮินดูนั้นในความหมายหนึ่งก็คือการบริหารกายนั่นเอง สรุปความว่าศาสนาฮินดูเห็นว่ากายของมนุษย์ก็เป็นสิ่งสำคัญไม่แพ้ใจ เพราะมีช่วงวัยอยู่สองช่วงของมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้กาย กายที่แข็งแรงย่อมช่วยให้การใช้ชีวิตในสองช่วงวัยต้นเป็นไปอย่างมีคุณภาพ

ปัจจุบันความรู้ทางด้านการแพทย์และสรีรวิทยาทำให้มนุษย์เรารู้จักกายและการรักษากายให้มีสุขภาพดีมากมาย เมื่อประยุกต์ความรู้สมัยใหม่นี้เข้ากับแนวคิดของศาสนาฮินดูก็จะยิ่งช่วยให้เรา รักษาและดูแลกายเพื่อให้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุดในสองช่วงวัยต้นได้มาก เด็กๆ นั้นควรได้รับการดูแลให้มี

กายที่แข็งแรง อาหารที่เหมาะสมและการเล่นกีฬาเป็นต้นเป็นสิ่งที่ศาสนาฮินดูสอนมานานแล้วว่าจำเป็นสำหรับเด็กๆและวัยรุ่นหนุ่มสาว แม้ในวัยผู้ใหญ่ที่เป็นวัยทำงานและจับจ่ายทรัพย์ที่ได้จากการงานอันสุจริตเพื่อซื้อหาความสุขนั้น การรู้จักรักษาและบำรุงกายก็ยังจำเป็นอยู่เสมอ การใช้ชีวิตเสเพล เกี่ยวข้องกับอบายมุขเช่นสุราและแหล่งเรียมอย่างไม่ว่าหนึ่งถึงสุขภาพกายนั้นไม่ถือว่าเป็นความฉลาด การเกี่ยวข้องกับกามารมณ์อย่างสำส่อนก็ไม่จัดว่าเป็นความฉลาด สรุปความว่าความฉลาดหรือปัญญาในการเกี่ยวข้องกับกามนั้นหมายถึงการรู้จักแสวงหาสิ่งที่ดีเลิศในแง่คุณภาพในกาม การรู้จักจังหวะและความพอดี การไม่หักโหม การบริโภคนแต่พอดีประมาณ การมีสติ รู้จักยังคิด การไม่หมกมุ่น การรู้เท่าทันว่าสิ่งเหล่านี้แม้จะให้ความสุขความสำราญ แต่ก็ยังเป็นของชั่วคราวมาแล้วก็จะจากเราไป ที่สำคัญคือนอกจากสุขในกาม ยังมีสุขอื่นที่ประณีตสูงส่งไปกว่านี้รออยู่ การเกี่ยวข้องกับกามจึงเปรียบได้กับการชื่นชมดอกไม้ที่กำลังเบ่งบานอยู่บนต้นอย่างเข้าใจว่าไม่นานดอกไม้งามนั้นก็จะเหี่ยวเฉาไป เมื่อดอกไม้งามนั้นเหี่ยวเฉา เราไม่ควรเศร้าเสียใจ แต่ควรรู้ว่านั่นถึงเวลาแล้วที่เราจะขยับขยายเคลื่อนย้ายชีวิตเข้าสู่ช่วงวัยใหม่ที่มีสิ่งอันงดงามอีกแบบหนึ่งรอเราอยู่

แง่คิดอีกอย่างหนึ่งที่เราจะพบในแนวคิดของศาสนาฮินดูข้างต้นก็คือ ความเกี่ยวข้องกับศาสนาหรือศีลธรรมของมนุษย์นั้นเป็นเรื่องที่เราจะต้องคิดอย่างสัมพันธ์กับช่วงวัยของคนด้วย ในปัจจุบันเรามักได้ยินคนบ่นเป็นทำนองว่าเยาวชนสมัยนี้ห่างเหินศาสนา ไม่เข้าวัด ไม่สนใจศึกษาพระธรรมสำหรับศาสนาฮินดู สิ่งที่ยาวชนควรจะเกี่ยวข้องมากที่สุดคือการแสวงหาความรู้ ส่วนศาสนานั้นอาจจะสนใจอย่างกว้างๆก็ได้ แม้ในวัยผู้ใหญ่ที่ต้องทำงานสร้างฐานะ ความสนใจศาสนาก็ไม่จำเป็นต้องดำเนินไปอย่างเข้มข้น ทั้งนี้เพราะศาสนาฮินดูถือว่าความพร้อมที่จะเข้าใจศาสนาอย่างลึกซึ้งนั้นเป็นเรื่องที่แยกไม่ออกจากพัฒนาการของชีวิตตามช่วงวัย วัยชราที่ผ่านโลกมามาก เป็นวัยที่ส่งสัญญาณว่าชีวิตกำลังเดินเข้าใกล้จุดจบแล้ว เสมือนใบไม้ที่เริ่มแห้งเฝ้ารอเวลาที่ผล็วร่วงลงจากกิ่งก้านเมื่อลมกระพือพัด สภาพชีวิตเช่นนั้นย่อมพร้อมที่จะปล่อยวางโลกและเข้าใจสัจธรรมของชีวิตอย่างง่ายดาย ศาสนาจะเข้ามาสู่ชีวิตของเราอย่างสมบูรณ์ก็ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ นี่เป็นพัฒนาการตามธรรมชาติที่เราไม่อาจเร่งรัดได้ ความเข้าใจในศาสนธรรมเป็นเรื่องที่ต้องรอเวลา รอการสุกงอม กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือเมื่อช่วงเวลาของการที่กายจะได้ผลิตเปลญกับช่วงวัยอันสมบูรณ์ของตนผ่านไปแล้ว จิตใจของเราก็จะแจ่มจ้าขึ้น ชัดเจนขึ้นต่อแสงสว่างแห่งธรรม นี่เป็นสิ่งที่จะต้องเกิดตามธรรมชาติ คนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวจึงไม่จำเป็นที่เราจะต้องเร่งรัดให้สนใจศาสนธรรมเกินกว่าที่ควรจะเป็น เพราะรอสักพัก เมื่อวัยอันเหมาะสมมาถึง ชีวิตของคนหนุ่มสาวทุกคนที่เวลานั้นได้กลายเป็นคนที่เริ่มชราแล้วจะเข้าหาศาสนาเองอย่างที่เราไม่ต้องกระตุ้นเตือนแต่อย่างใด

(๒) แนวคิดของศาสนาพุทธ

กล่าวอย่างกว้างๆ พุทธศาสนาเห็นด้วยกับศาสนาฮินดูที่ว่าสถานภาพของคนที่แตกต่างกันเรียกหรือการปฏิบัติศาสนธรรมที่เข้มข้นต่างกัน ยกตัวอย่างเช่นพระสงฆ์กับชาวบ้านนั้นต่าง

สถานภาพกัน จริยธรรมของสงฆ์เรียกร้องการปฏิบัติที่เข้มข้นกว่าจริยธรรมของชาวบ้าน ข้อแตกต่างที่สำคัญอย่างหนึ่งระหว่างจริยธรรมสองแบบนี้คือ ในจริยธรรมของชาวบ้านความสุขทางกายยังได้รับการพิจารณาว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญอยู่ ส่วนในจริยธรรมสำหรับสงฆ์ ความสุขทางกายเป็นเรื่องที่จะต้องข้ามเลยไป ในพระไตรปิฎก มีคำสอนเกี่ยวกับเรื่องความสุขอยู่หมวดหนึ่ง กล่าวเอาไว้ว่า ความสุขในชีวิตมนุษย์นั้นสามารถจำแนกได้สามอย่างคือ (๑) กามสุข (๒) ฌานสุข (๓) นิพพานสุข ความสุขอย่างแรกนั้นพุทธศาสนาหมายถึงความสุขอันเกิดจากการใช้ประสาทสัมผัสรับรู้หรือสัมผัสสิ่งต่างๆ ความสุขชนิดนี้พุทธศาสนาถือว่าเป็นสุขที่อยู่ในวิสัยของชาวบ้านที่จะพึงแสวงหา จะเห็นว่าทัศนคติของพุทธศาสนาในเรื่องนี้ไม่ค่อยจะแตกต่างจากศาสนาฮินดูตามที่เรากำลังพิจารณาแล้วข้างต้น จะอย่างไรก็ตาม ศาสนาพุทธก็ต่างจากศาสนาฮินดูตรงที่เห็นว่าการเข้าถึงศาสนธรรมอย่างเข้มข้นในรูปของการละทิ้งครอบครัวมาเป็นนักพรตปฏิบัติธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องรอให้ถึงเวลาตามลำดับ ที่พุทธศาสนาเห็นเช่นนี้เพราะพุทธศาสนาองชีวิตแตกต่างจากศาสนาฮินดู พุทธศาสนานั้นมีแนวคิดพื้นฐานอย่างหนึ่งว่า “ชีวิตนี้เป็นทุกข์” ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้ไม่มีในศาสนาฮินดู เมื่อเห็นว่าชีวิตเป็นทุกข์ การพยายามดับทุกข์ให้เร็วที่สุดเท่าที่จะทำได้จึงเป็นกิจที่ควรทำ ชีวิตที่เป็นทุกข์นั้นพุทธศาสนาหมายเอาชีวิตในทุกช่วงวัย ไม่เฉพาะวัยชราเท่านั้นที่เป็นทุกข์ การปฏิบัติธรรมนั้นพุทธศาสนายอมรับว่าไม่จำเป็นต้องเรียกร้องการถือบวชเสมอไป ชาวบ้านก็สามารถปฏิบัติธรรมได้ ความสุขอันเกิดจากการทำจิตภาวนานี้พุทธศาสนาเรียกว่าฌานสุข เป็นสุขที่ชาวบ้านก็ได้พระสงฆ์ก็ได้ที่ท่าสมาธิสามารถเข้าถึงได้ จะอย่างไรก็ตาม รูปแบบชีวิตชาวบ้านนั้นต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำให้จิตใจขุ่นมัวอยู่เสมอ การทำจิตภาวนาในสภาพที่เป็นทุกข์นั้นจึงประสบผลสำเร็จได้ยากกว่าการทำจิตภาวนาในสภาพชีวิตที่เป็นนักบวช การทำจิตภาวนาในระยะแรกนั้นจะให้ผลเป็นความผ่อนคลายเบาสบายของจิต แต่จิตเช่นนี้ก็ยังมีกิเลสอันจะก่อทุกข์นอนนิ่งอยู่ลึกๆ การปฏิบัติจิตภาวนาในระดับสูงที่เรียกว่าวิปัสสนานั้นจะช่วยให้จิตหลุดพ้นจากกิเลสเหล่านี้ จิตที่หลุดพ้นแล้วนี้จะได้สัมผัสความสุขระดับสูงสุดที่เรียกว่านิพพานสุข ดูเหมือนว่ารูปแบบชีวิตที่เอื้อต่อการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความสุขในระดับสูงสุดตามทัศนะของพุทธศาสนานี้จะได้แก่รูปแบบชีวิตนักบวชเท่านั้น (แต่ก็มีข้อยกเว้นสำหรับคฤหัสถ์บางคนที่มีแม่จะอยู่ในเพศคฤหัสถ์แต่การใช้ชีวิตและสภาพจิตใจโน้มไปในทางนักบวชมาก)

ในคัมภีร์พุทธศาสนากล่าวถึงพระอรหันต์บางรูปว่ามีอายุน้อยมากเพียงเจ็ดขวบเท่านั้นเอง แสดงว่าพุทธศาสนาคิดว่าความพยายามที่จะดับทุกข์เป็นสิ่งที่ควรเกิดและเกิดได้กับคนทุกวัย ทัศนคตินี้สะท้อนว่าพุทธศาสนาแม้จะมองว่าความสุขทางกามเป็นสิ่งที่คน โดยทั่วไปสามารถเข้าถึงได้โดยยังคงเป็นคนคืออยู่ (คือการทำดีกับการแสวงหากามสุขไม่ได้ขัดแย้งกัน) แต่ลึกๆแล้วกามสุขก็เป็นสิ่งที่คนแม้ในวัยหนุ่มสาวควรพยายามที่จะละ ทัศนคติดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการวิเคราะห์สิ่งที่เรียกว่ากายของพุทธศาสนา (ที่แตกต่างจากศาสนาฮินดู) ศาสนาฮินดูนั้นดูจะไม่ได้คิดว่ากายนั้น

เป็นสิ่งแปลกปลอมจาก “ตัวเรา” แต่พุทธศาสนาคิดว่ากายนั้นมีส่วนที่ต้องเรียกได้ว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมจากตัวเรา การพิจารณารายละเอียดเรื่องกายนี้เองที่ทำให้พุทธศาสนามีคำแนะนำเรื่องกายที่น่าสนใจดังที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ตามทัศนะของพุทธศาสนา การเกิดเป็นมนุษย์นั้นอาศัยปัจจัยสองส่วน ส่วนแรกคือปัจจัยทางกายภาพ ซึ่งพระไตรปิฎกกล่าวว่าได้แก่เชื้อของบิดาและไข่ของมารดา วิชาชีววิทยาสสมัยใหม่ที่เรารเรียนกันอยู่นี้ดูจะเชื่อว่าปัจจัยเพียงเท่านี้ก็พอแล้วที่จะทำให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ขึ้น แต่พุทธศาสนาเห็นว่ายังไม่พอ จะต้องมียปัจจัยอีกส่วนหนึ่งซึ่งไม่ใช่ปัจจัยทางกายภาพ ปัจจัยอย่างที่สองนี้เป็นปัจจัยทางด้านนามธรรม คือไม่สามารถตรวจสอบโดยตรงด้วยประสาทสัมผัส ที่พุทธศาสนาเชื่อว่าจะต้องมีปัจจัยส่วนที่สองนี้ก็เพราะว่าพุทธศาสนาเชื่อว่าก่อนที่เราจะเกิดมาเป็นคนคราวนี้ เราเคยเกิดเป็นอะไรสักอย่างมาก่อน ซึ่งอาจจะเป็นคนก็ได้ เมื่อเราตายจากภพชาตินั้นแล้วเราก็เกิดใหม่ ในร่างใหม่ ขอให้สังเกตว่า ร่างใหม่ของเรานั้นได้มาจากเลือดเนื้อของพ่อแม่หรือที่วิชาชีววิทยาสสมัยใหม่เรียกว่าพันธุกรรมของพ่อแม่ เชื้อของบิดาและไข่ของมารดานั้นเป็นสสาร พุทธศาสนาเรียกสิ่งนี้ว่ารูป สสารนั้นมีกลไกการทำงานของตนเอง เมื่อสองสิ่งนี้หลอมรวมกันก็กลายมาเป็นกายของเรา ซึ่งกายที่ว่านี้จะได้รับรหัสพันธุกรรมมาจากพ่อแม่ของเรา แต่กายนี้พุทธศาสนาไม่ถือว่าเป็นตัวเรา เนื่องจากกายนี้เพิ่งก่อตัวขึ้นในชาตินี้เท่านั้น ตัวเราที่แท้จริงนั้นเป็นอะไรบางอย่างที่ไม่ใช่สสาร สิ่งนี้เคยมีตัวตนมาในอดีตชาติที่ยาวนาน ผ่านการกระทำความดีความชั่วมามาก ซึ่งผลจากการกระทำความดีความชั่วนั้นจะสะสมเอาไว้เป็นวิบากในตัวเราที่เป็นนามธรรมที่ว่านั้น สิ่งนี้ได้เข้ามาร่วมอยู่กับกายที่เป็นสสาร เมื่อเราเติบโตขึ้น เราก็อยู่กับกายที่เติบโตและมีพัฒนาการขึ้นตามกาลเวลานี้ “เรา” ในที่นี้หมายถึงนามธรรมที่ว่านั้นซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่า “จิต” บ้าง และเรียกในชื่ออื่นอีกหลายชื่อบ้าง ตามความคิดนี้ กายไม่ใช่ตัวตนที่แท้ของเรา ตัวเราแท้ๆคือสิ่งที่อยู่ในกายนั้นและใช้กายนั้นทำสิ่งต่างๆ เมื่อเราตาย กายก็จะถูกทิ้งเอาไว้ในโลกนี้ รอเวลาเปื่อยสลายหลอมละลายเข้ากับธาตุดิน แต่ตัวเราที่เป็นนามธรรมนั้นจะยังไปต่อ คือไปเกิดใหม่ตามอำนาจของกรรมที่เราได้กระทำเอาไว้ก่อนที่จะตาย トラบเท่าที่เรายังมีกิเลสอยู่

วิชาชีววิทยาสสมัยใหม่และการแพทย์นั้นให้รายละเอียดเกี่ยวกับการทำงานของสมองมนุษย์เอาไว้มาก โดยเชื่อกันว่าสมองนั้นเป็นแหล่งเก็บรหัสลับทางพันธุกรรมของชีวิตที่แสดงออกในรูปแบบของความรู้สึกนึกคิดเอาไว้ ภารกิจอย่างหนึ่งของพันธุกรรมในสิ่งมีชีวิตคือการทำสำเนาตนเองเอาไว้ก่อนที่ตนจะตาย ในมนุษย์สิ่งนี้คือที่มาของสัญชาตญาณในการสืบต่อเผ่าพันธุ์ที่เรียกว่าการารมณ์และสภาวะทางความรู้สึกที่เนื่องอยู่กับสัญชาตญาณนี้เช่นความรัก เมื่อกายของเราเติบโตพอที่จะเริ่มทำสำเนาตนเองในรูปแบบของการมีลูกมีหลานได้แล้ว รหัสลับที่เก็บไว้ในกายโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่สมองก็จะออกคำสั่งให้เราเกิดความรู้สึกเพศตรงกันข้าม เกิดความรักและความปรารถนาที่จะครองคู่กับผู้ที่ตนรัก หากทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี เราก็จะได้แต่งงาน แล้วเราจะมีลูก ลูกในที่นี้ก็

คือ “สำเนาทางกายภาพ” ของเรา เมื่อเราแก่ชรามากเข้ากายทรุดโทรมมากเข้าจนถึงระดับที่ไม่อาจทำงานได้ต่อไป เราก็จะตาย แต่เนื่องจากก่อนที่เราจะตายเราได้สร้างสำเนาตนเองเอาไว้ ในแง่ชีววิทยาคือเราจึงเสมือนยังไม่ตาย นี่คือวิธีการอันชาญฉลาดที่พันธุกรรมได้สร้างขึ้นแล้วใช้กายของเราเป็นเครื่องมือเพื่อดำรงตัวตนของมันเอาไว้ให้ยืนยาวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ สัญชาตญาณทางเพศนั้นเราทราบกันดีว่ามีพลังรุนแรงมาก แสดงว่าผู้ที่ใส่สิ่งนี้เข้ามาไว้ในกายของเรา (ซึ่งนักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าคือพันธุกรรมหรือยีน) จะต้องฉลาดมาก มีความปรารถนาที่แรงกล้ามาก ซึ่งเรื่องนี้วิชาชีววิทยาสสมัยนี้ได้อธิบายว่าไม่ใช่เรื่องประหลาดเพราะยีนที่อยู่ในตัวเรามีประวัติศาสตร์สาวย้อนกลับไปในอดีตได้ เป็นไม่รู้กี่ล้านปี

เมื่อนำเอาความรู้เรื่องกายจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มาเสริมแนวคิดของพุทธศาสนาที่เห็นว่ากายเป็นอีกสิ่งหนึ่งต่างหากจากเรา เราก็จะเห็นว่า กายในแง่ที่เป็นหน่วยทางชีวภาพ (Biological Unit) หรืออินทรีย์ภาพ (Organism) อันเป็นอิสระนั้นมีระบบการทำงานของมันเอง เช่นเมื่อเราโตพอที่จะมีลูก กายจะจัดการให้เราเกิดความสนใจเพศตรงกันข้ามเอง โดยที่ใจของเราไม่ต้องสั่ง หัวใจนั้นก็เต้น โดยที่เราไม่ต้องสั่ง การย่อยอาหาร การไหลเวียนของเลือด การจาม เป็นต้นเป็นไปตามระบบกลไกของกาย เราเมื่อมาอยู่ในกายนี้ เนื่องจากเรากับกายแนบสนิทใกล้ชิดกันมาก เราจึงเข้าใจว่ากายนี้คือตัวเรา หรือ ไม่ก็เป็นส่วนหนึ่งของเรานี้คือความเข้าใจผิด และความเข้าใจผิดอันนี้เองที่พุทธศาสนาสอนว่าเราต้องระมัดระวังให้มาก เพราะเราอาจเป็นทุกข์ได้จากความเข้าใจผิดที่ว่านั่นตามหลักอนัตตาที่พุทธศาสนาสอนนั้น กายไม่ใช่ตัวตนของเรา (กายนี้พุทธศาสนาเรียกว่ารูป) ความรู้สึกก็ไม่ใช่ตัวตนของเรา (ความรู้สึกนี้พุทธศาสนาเรียกว่าเวทนา) ความจำได้หมายรู้ก็ไม่ใช่ตัวตนของเรา (ความจำได้หมายรู้นี้พุทธศาสนาเรียกว่าสัญญา) การคิดปรุงแต่งก็ไม่ใช่ตัวเรา (การคิดปรุงแต่งนี้พุทธศาสนาเรียกว่าสังขาร) และสุดท้ายพุทธศาสนาก็กล่าวว่าการรับรู้ก็ไม่ใช่ตัวเรา (การรับรู้นี้พุทธศาสนาเรียกว่าวิญญาณ) มีข้อที่น่าสังเกตว่า ความรู้สึก ความจำ การคิดปรุงแต่ง และการรับรู้เป็นสิ่งที่คาบเกี่ยวอยู่ระหว่างกายซึ่งเป็นสสารกับตัวเราซึ่งเป็นนามธรรม การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องอนัตตาของชีวิตก็เพื่อให้เราแยกให้ออกว่าอะไรเกี่ยวข้องกับหรือไม่เกี่ยวข้องกับเรา ถ้าแยกออก เราจะไม่เป็นทุกข์ ตรงกันข้าม ถ้าแยกไม่ออก เราก็จะเป็นทุกข์

ลองพิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้ เด็กสาวคีนนอนตอนเช้าพบว่ามียีสองสามเม็ดเกิดที่ใบหน้า เธอไม่สบายใจ หลังเลิกเรียนเธอไปเที่ยวเดินช้อปปิ้งแล้วมาป้าย หลายวันต่อมาสิ่วพวกนั้นก็หายแถมยังเพิ่มมากขึ้น เธอเป็นทุกข์ใจมาก บางวันแทบไม่ยอมไปโรงเรียนเพราะอายเพื่อน จะเห็นว่าความทุกข์นี้มาจากความเข้าใจว่าใบหน้านั้นเป็น “ของฉัน” พุทธศาสนาสอนว่ากายของเรานั้นเป็นระบบของมันเอง การเกิดสิ่วก็เหมือนการเต้นของหัวใจ การไหลเวียนของเลือด เป็นต้นที่จะเป็นอย่างไรก็เป็นไปตามเงื่อนไขและองค์ประกอบต่างๆที่อยู่ภายในระบบของกาย ขอให้สังเกตว่าความทุกข์ใจของเด็กสาวข้างต้นนี้ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับการคิดปรุงแต่งว่า “ตัวฉันจะต้องสวยหรือดูดีใน

สายตาของคนอื่น” ความคิดปรุงแต่งนี้พุทธศาสนาเรียกว่ากิเลส (กิเลสนี้เป็นสังขารประเภทหนึ่ง) โดยทั่วไปเรามักเข้าใจว่ากิเลสเป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งความเข้าใจนี้ก็มีส่วนถูกเพราะกิเลสจะแสดงตัวออกผ่านทางความคิดซึ่งเป็นเรื่องจิตใจ แต่ถ้าจะสังเกตให้ลึกกลงไปเราจะพบว่ากิเลสนั้นก็เกี่ยวข้องกับกายอย่างแยกไม่ออก ความรักสวยรักงามที่ปรากฏเมื่อคนเราอย่างเข้าสู่วัยรุ่นหนุ่มสาวนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสัญชาตญาณในการสืบทอดเผ่าพันธุ์ พิจารณาจากแง่นี้การคิดปรุงแต่งก็เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากการที่กายมีระบบปฏิบัติการ (ซึ่งควบคุมโดยยีน) ในการทำสำเนาตนเองเอาไว้ก่อนที่จะตาย เพื่อให้เผ่าพันธุ์ของตน (ซึ่งก็คือยีนนั่นเอง) ดำรงอยู่ต่อไปนานเท่านาน ความคิดปรุงแต่งอื่นๆ เช่น ความโลภ ความเห็นแก่ตัวเองและพวกพ้องเป็นต้นก็อธิบายได้ในรูปของสัญชาตญาณในการทำให้กายนั่นอยู่รอดไปให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้เพื่อให้ยีนมีอายุยืนนานเท่าที่จะเป็นไปได้ องค์ประกอบที่เหลืออื่นๆ คือความทรงจำและการรับรู้ นั่นอธิบายไม่ยากว่าเกี่ยวข้องกับกาย เมื่อสมองเสื่อม ความทรงจำของเราก็เลอะเลือน การรับรู้เช่นเห็นภาพก็เกี่ยวข้องกับกายอย่างแยกไม่ออก หากปราศจากร่างกาย เราก็รับรู้อะไรไม่ได้

จากที่กล่าวมาข้างต้นสรุปความว่า พุทธศาสนาสอนให้เราพิจารณาตัวเองให้ละเอียด เราอาจลองส่องกระจกดูแล้วตั้งคำถามว่าภาพที่เราเข้าใจว่าเป็น “ตัวฉัน” ที่ปรากฏในกระจกนั้นส่วนไหนที่อาจเรียกได้ว่าตัวเราจริงๆ พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรชื่อ “อนัตตลักขณสูตร” ว่า สิ่งที่จะเรียกได้ว่าเป็นตัวเราได้นั้นจะต้องมีคุณสมบัติคือเป็นสิ่งที่เราสามารถบังคับให้เป็นไปอย่างที่เราต้องการได้อย่างสิ้นเชิง ร่างกายนั้นไม่ใช่ตัวเราแน่เพราะโดยภาพรวมเราไม่อาจบังคับให้กายเป็นอย่างที่เราต้องการเลย เราอาจบังคับได้ในเรื่องเล็กๆ น้อยๆ เช่นบอกให้นิ้วมีกระดูกได้ บอกให้เท้าหยุดเดินเมื่อรู้สึกเมื่อยได้ แต่การที่กายเป็นสิ่งที่เราบังคับได้เช่นนี้เป็นไปในอาณาเขตที่กายและตัวเราอันเป็นนามธรรมได้ตกลงประนีประนอมกันว่าจะมีบางส่วนของกายที่อาจใช้ร่วมกันได้เพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย พ้นจากนี้ไป กายจะบริหารจัดการตัวมันเอง และเมื่อใดก็ตามที่มันจัดการตัวมันเองไม่ได้และเกิดความผิดปกติขึ้น เราจะเข้าใจว่ากายนั้นไม่ใช่ตัวเราจริงๆ เช่นเวลาที่สายตายาวขึ้นตามอายุ คาอ่านหนังสือไม่ได้ เราสั่งให้สายตามองเห็นตัวหนังสือไม่ได้เลย

เมื่อกายไม่ใช่ตัวเรา ความรู้สึกอันเนื่องอยู่กับกายนั่นก็ไม่ใช่ตัวเรา เพราะเราบังคับไม่ได้ เมื่อทำมีดบาดมือ เราสั่งให้ความเจ็บปวดที่กำลังเกิดขึ้นอยู่นั้นหายไปไม่ได้ ความทรงจำ ความคิด ปรุงแต่ง และการรับรู้ที่ต้องอาศัยร่างกายเป็นฐานก็ไม่ใช่ตัวเราโดยคำอธิบายเดียวกันกับที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อพุทธศาสนาพิจารณากายเช่นนี้ ท่าทีของพุทธศาสนาต่อกายก็จะแตกต่างจากทัศนคติที่ว่ากายนั่นคือตัวเรา (ตัวอย่างของทัศนคติเช่นนี้อาจพิจารณาได้จากทัศนคติแบบสสารนิยมที่อยู่เบื้องหลังการทำงานของนักวิทยาศาสตร์และแพทย์ วิชาแพทย์สมัยใหม่นั้นพยายามที่จะยึดการทำงานของกายให้ยืนยาวออกไปให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความพยายามเช่นนี้ย่อมมาจากความเข้าใจว่าสิ่งที่เรากำลังพยายามยืดอายุอยู่นั้นคือตัวเรานั่นเอง)

กล่าวในภาพรวม พุทธศาสนาไม่คิดว่ากายเป็นสิ่งที่เราจะต้องทุ่มเทอะไรใน ชีวิตให้ เพราะกายไม่ใช่ตัวตนที่แท้ของเรา จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากพุทธศาสนาองว่ามีพื้นที่หรืออาณาเขต บางส่วนของกายที่เป็นพื้นที่ “สาธารณะ” สำหรับให้ตัวเราและกายใช้ประโยชน์ร่วมกัน การดูแลรักษาภายในอาณาเขตส่วนนี้เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นด้วยว่าเราควรกระทำ เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ง่ายขึ้น เราจะลองพิจารณาตัวอย่างต่อไปนี้

ก. นายเขียวเกิดมาสายตาสั้น เขาต้องสวมแว่นสายตา

ข. นางสาวแดงเกิดมาจมูกไม่โด่ง เธอเห็นเพื่อนๆบางคนไปผ่าตัดเสริมจมูก แม้จะเห็นว่าเสริมมาแล้วก็ดูดีขึ้น แต่เธอคิดว่าไม่จำเป็น จึงไม่ไปทำ เธอเห็นว่าคนเราจะประสบความสำเร็จในชีวิต เพราะความขยันและบุคลิกภาพที่มั่นใจในตนเอง ไม่เกี่ยวกับจมูกที่โด่งหรือไม่โด่ง

ค. นายดำป่วยเป็นโรคความจำเสื่อม หมอวินิจฉัยว่าเกิดจากเนื้อสมองบางส่วนตาย โรคนี้จะได้แก้ไขก็ต้องผ่าตัดสมองแล้วนำเอาเซลล์ดี้นต่อจากบางส่วนของร่างกายมาปลูกถ่ายให้สมอง

ง. นายขาวเป็นนักกีฬา เขาต้องฝึกซ้อมร่างกายให้แข็งแรงอยู่เสมอ ไม่เช่นนั้นจะไม่อาจประกอบอาชีพนักกีฬาได้

จากตัวอย่างข้างต้นเราจะเห็นว่าคนเราที่เกิดมานั้นมีกิจที่เกี่ยวข้องกับร่างกายต่าง ๆ นานา สายตานั้นพุทธศาสนาถือว่าเป็นอาณาบริเวณส่วนกลางที่กายก็ใช้ประโยชน์ของมันเองได้ (เช่น ใช้ดูของสวยงามๆตามกิเลสของมัน) และตัวเราเองที่เป็นนามธรรมก็ใช้ได้ (เช่น ใช้อ่านหนังสือเพื่อเตรียมสอบ) เมื่อสายตามีปัญหา การแก้ปัญหาเพื่อให้สายตาทำงานได้ก็ไม่นับว่าถูกต้องแล้ว ดังนั้นการที่เราเกิดมาสายตาสั้นแล้วพยายามแก้ปัญหาด้วยการสวมแว่นบ้าง ผ่าตัดตาบ้าง พุทธศาสนาย่อมจะเห็นว่าสมควรแล้ว เหตุผลคือเพราะการกระทำเช่นนั้นจะทำให้ตัวเราแท้ๆได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะของกาย ถ้าไม่แก้ปัญหานี้ ตัวเราแท้ๆก็จะไม่อาจใช้ประโยชน์จากกายได้ ซึ่งไม่เป็นผลดีเลย สำหรับจมูกนั้นก็พื้นที่สาธารณะเช่นเดียวกับตา แต่ส่วนที่เป็นพื้นที่สาธารณะของจมูกนั้นอยู่ที่การเป็นช่องทางสำหรับหายใจ จมูกที่ไม่โด่งก็ใช้หายใจได้ การเสริมจมูกเพื่อความสวยงามจึงเป็นสิ่งไม่จำเป็นในทัศนะของพุทธศาสนา แต่ถ้าคนบางคนมีอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการมีจมูกที่สวยงาม พื้นที่สาธารณะของจมูกสำหรับคนทั่วนั้นก็พยายามถึงการใช้ประกอบอาชีพด้วย สำหรับคนประเภทนี้ การผ่าตัดเสริมจมูกเพื่อให้ประกอบอาชีพได้ดีขึ้นก็นับว่าถูกต้องแล้ว

สมองนั้นเป็นอวัยวะสำคัญที่กายและตัวเราใช้ร่วมกัน ถ้าสมองชำรุด ตัวเราก็สูญเสียประโยชน์ด้วย โดยหลักการ การซ่อมแซมสมองเพื่อให้กลับมาใช้งานได้ใหม่จึงเป็นสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นว่าสมควรกระทำ จะอย่างไรก็ตาม การพิจารณาว่าเราควรซ่อมแซมอวัยวะใดๆหรือไม่ควรพิจารณาร่วมกับเงื่อนไขอื่นๆด้วยเช่นเราแก่ชราามากเพียงใด และการซ่อมแซมอวัยวะนั้นๆจะช่วยให้เราสามารถใช้งานต่อไปได้อีกนานเพียงใด หากพบว่าการซ่อมแซมอาจพอช่วยให้อวัยวะนั้นกลับมาทำงานได้บ้างและคงต่ออายุได้ไม่นานนัก เมื่อเทียบกับค่าใช้จ่ายและผลกระทบอื่นๆที่จะเกิดขึ้นเช่น

ผลกระทบต่อสถานะการเงินของครอบครัว การพิจารณาว่าควรทำหรือไม่ควรทำก็เป็นสิ่งที่เราจะต้องไตร่ตรองให้ดี พุทธศาสนานี้สอนเรื่องมรณสติอันหมายถึงการมีสติเตือนตนอยู่ตลอดเวลาว่าวันหนึ่งเราต้องตายแน่ๆ การเตือนตนเช่นนี้พุทธศาสนาเชื่อว่าจะเป็นผลดีแก่ชีวิตของเราอย่างน้อยสองส่วนคือ หนึ่งขณะอยู่ในวัยหนุ่มสาว เราจะไม่หลงระเหิมมัวเมาและประมาทในการใช้ชีวิต เพราะความตายอาจมาเยือนเราได้เสมอแม้ยังไม่แก่เฒ่าก็ตาม ดังนั้นหากมีอะไรที่พึงกระทำในชีวิตก็ให้รีบขวนขวายกระทำเสีย ไม่เช่นนั้นอาจไม่มีโอกาสได้ทำก็เป็นได้ สองเมื่ออย่างเข้าสู่วัยชรา มรณสติจะช่วยให้เรายอมรับความตายที่จะมาถึงได้อย่างสงบ การยอมรับความตายอย่างสงบในความหมายหนึ่งนั้นได้แก่การไม่ดิ้นรนที่จะยึดชีวิตเอาไว้ถ้าเห็นว่าการกระทำเช่นนั้นจะช่วยยึดอายุไปได้เพียงเล็กน้อย และต้องลงทุนลงแรงมาก พุทธศาสนาสอนเรื่องการมีคุณภาพชีวิตว่าไม่เกี่ยวข้องกับความยืนยาวของอายุ การเจริญสติในเรื่องความตายจะช่วยให้เราไม่ประมาทในชีวิตมาอย่างสม่ำเสมอ เมื่อสติญาณแห่งความตายมาถึง เราก็ไม่จำเป็นต้องยึดติดกายเอาไว้ ความเจ็บป่วยบางอย่างที่ต้องลงทุนลงแรงมากในการเขี้ยวรักษาและผลที่ได้มาก็เป็นเพียงช่วงเวลาที่ไม่ได้มากมายอะไรนั่นก็เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาเห็นว่าไม่มีเหตุผลที่เราจะเขี้ยวหา การปล่อยให้ความตายมาถึงจึงเป็นความฉลาดกว่าและเป็นธรรมชาติมากกว่า

สำหรับผู้ที่มีอาชีพที่ต้องรักษากายให้แข็งแรงอยู่เสมอพุทธศาสนาเห็นว่าถูกต้องแล้วที่จะต้องบำรุงรักษากาย เพราะชีวิตต้องทำงาน งานจะช่วยให้เรามีเงิน เงินจะช่วยให้เรามีชีวิตอยู่ได้ และช่วยให้เราทำความดีเช่นเอื้อเฟื้อแก่ผู้อื่นได้ง่าย หากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ยังไม่เป็นที่เข้าใจได้ง่าย ก็มีหลักการสั้นๆ อยู่หนึ่งทีมนักคิดทางพุทธศาสนาพร้อมสมัยคือท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้เสนอเอาไว้คือ วิธีตรวจดูว่าอะไรก็ตามที่เราแสวงหาเป็นสิ่งที่พุทธศาสนาสนับสนุนหรือไม่คือ ให้พิจารณาว่าสิ่งนั้นเป็นความต้องการแท้หรือความต้องการเทียม ความต้องการแท้หมายถึงสิ่งที่จำเป็นสำหรับให้ตัวเราแท้ๆ ได้กระทำกิจการต่างๆ อันจะช่วยส่งเสริมตัวเราให้ดีขึ้นสูงขึ้นในทางจริยธรรม ส่วนความต้องการเทียมนั้นหมายถึงความต้องการที่ไม่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาตนเองตามที่กล่าวข้างต้น พิจารณาอีกแง่หนึ่ง ความต้องการเทียมก็คือความต้องการที่มาจากสัญชาตญาณในการปกป้องรักษาตนและเผ่าพันธุ์ของตนอันเป็นเรื่องทางกายนั่นเอง

แม้ว่าพุทธศาสนาจะได้วิเคราะห์ชีวิตอย่างละเอียดโดยแยกว่าอะไรควรเข้าใจว่าเป็นตัวเรา อะไรไม่ใช่ แต่ในทางปฏิบัติพุทธศาสนาได้สอนจริยธรรมที่มีระดับหลากหลาย การแยกแยะรายละเอียดของชีวิตตามที่กล่าวมานั้นเพื่อรองรับระบบจริยธรรมขั้นสูงที่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้น จริยธรรมขั้นสูงนั้นพุทธศาสนาเรียกว่าจริยธรรมขั้น “พ้นโลก” (โลกุตตระ) โลกในที่นี้หมายถึงการมีตัวตนอยู่ในจักรวาลในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง พ้นโลกก็หมายถึงการไม่มีตัวตนอยู่ในจักรวาล ที่พุทธศาสนาสอนจริยธรรมขั้นสูงนี้ก็เพราะเห็นว่าจักรวาลนี้แม้จะมีสุขอยู่ในบางสถานที่เช่นสวรรค์ แต่สถานที่อันเป็นสุขเช่นนั้นก็มีทุกข์บางสภาพแฝงอยู่เช่นชีวิตในเทวโลกนั้นก็ยังมีช่วงเวลาจำกัด

เมื่อถึงเวลา เทวดาก็ตายได้ เมื่อตายแล้วก็ต้องระเห่ร่อนไปเกิดเป็นสิ่งอื่นเช่นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นเทวดาเช่นเดิม การเวียนว่ายตายเกิดนี้พุทธศาสนาเรียกว่าสังสารวัฏและสังสารวัฏนี้ พุทธศาสนาเห็นว่าเป็นภาวะที่เป็นทุกข์ ทุกข์ในความหมายว่าจะต้องเป็นอย่างนั้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าไม่มีวันสิ้นสุด หากใครก็ตามเห็นว่าภาวะอันจำเจซ้ำซากนี้เป็นเรื่องที่ควรหลีกเลี่ยง พุทธศาสนาก็มีระบบจริยธรรมแบบเหนือโลกหรือพ้นโลกให้ปฏิบัติ ผลสูงสุดของการปฏิบัติในระบบนี้ก็คือการสลัดตนเองออกไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏนี้ พุทธศาสนาเรียกสภาพชีวิตที่พ้นไปจากสังสารวัฏนั้นว่านิพพาน นอกเหนือจากจริยธรรมแบบพ้นโลกนี้ พุทธศาสนายังมีระบบจริยธรรมอีกแบบหนึ่งคือแบบ “อยู่กับโลก” (โลกิยะ) จริยธรรมแบบนี้ไม่ได้สอนเพื่อทำตนให้หลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายในสังสารวัฏ แต่เพื่ออยู่ในสังสารวัฏอย่างที่จะมีความทุกข์น้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ระบบจริยธรรมอย่างหลังนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นแบบประนีประนอมกับข้อเท็จจริงของชีวิตที่ว่า ส่วนหนึ่งขององค์ประกอบชีวิตคือกายนั้นต้องการความเพลิดเพลินสนุกสนาน ความสุขที่พุทธศาสนาสอนว่าเป็นหนึ่งในความสุขสามอย่างหลักๆของมนุษย์นั้นเป็นสิ่งกายของมนุษย์ต้องการ หากพิจารณาตามหลักการที่เข้มงวดของพุทธศาสนา กามนั้นคือทุกข์ แต่เมื่อพิจารณาอย่างคำนึงถึงข้อเท็จจริงว่าชีวิตเรานั้นต้องอยู่ร่วมกับกายที่เป็นระบบอิสระอีกต่างหากและระบบที่ว่านี้ก็มีข้อเรียกร้องของมันเองคือการเข้าถึงความเพลิดเพลินทางกาม ระบบจริยธรรมแบบยึดหยุ่นของพุทธศาสนา จึงได้เสนอทางออกว่า เราจะแสวงหาความสนุกสนานในทางประสาธสัมผัสก็ได้ แต่ทั้งนี้การแสวงหาจะต้องไม่เบียดเบียนหรือเอาเปรียบผู้อื่น ความทุกข์ทางประสาธสัมผัสนี้มีสิ่งที่เราจะต้องเข้าใจว่าในท้ายที่สุดแล้วก็ไม่อาจอยู่กับเราได้ตลอดไป ถ้ายามที่กามสุขจากไปแล้วเราไม่ได้เตรียมตัวให้รู้เท่านั้น ความทุกข์อันเกิดจากการพลัดพรากก็สามารถเกิดกับเราได้ สุขชนิดนี้จึงแฝงทุกข์เอาไว้ด้วย บางครั้งปริมาณของทุกข์ที่แฝงอยู่นั้นอาจเท่าเทียมกับปริมาณของค้ำที่เป็นความสุข เมื่อเกี่ยวข้องกับกามสุข เราจึงต้องมีสติเตือนตนอยู่เสมอถึงความไม่แน่นอนของมัน

เมื่อประมวลแนวคิดของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน เราจะได้ข้อความเห็นที่เกี่ยวกับกายว่า (๑) กายนั้นในท้ายที่สุดแล้วก็ไม่ใช่ตัวตนของเรา (๒) เมื่อไม่ใช่ตัวตน กายก็จะมีสถานะเป็นเครื่องมือสำหรับนำตัวเราที่แท้จริงไปหาเป้าหมายที่ประเสริฐบางอย่าง การทำความดีเพื่อยกตัวเราให้สูงขึ้นนั้นต้องการความช่วยเหลือจากกาย เพราะเราต้องใช้กายทำงาน พิจารณาจากแง่นี้แม้ว่ากายจะไม่ใช่ตัวตนของเรา แต่กายก็เป็นสิ่งสำคัญ การเอาใจใส่กายให้สามารถตอบสนองจิตเพื่อกระทำความดีจึงเป็นสิ่งที่ทั้งสองศาสนาเห็นความสำคัญ ไม่เพียงเท่านั้น ศาสนาฮินดูและพุทธศาสนานั้นเชื่อว่าระหว่างกายและจิตนั้นจิตมีพลังมากกว่า แต่พลังที่ว่านี้จะต้องได้รับการฟื้นฟูขึ้นโดยจิตเอง เมื่อจิตเจริญมากขึ้น จิตนั้นจะสั่งสอนกายให้เรียนรู้ที่จะระงับความอยากและความก้าวร้าวมีติดบอดอันเป็นไปตามสัญชาตญาณให้ค่อยๆลดลง พระอรหันต์ตามความเชื่อของพุทธศาสนานั้นคือบุคคลที่กำราบกายให้หมดสิ้นสัญชาตญาณอันมีมาแต่กำเนิด จะอย่างไรก็ตาม กายก็ยังเป็น

ระบบอิสระของมันแม้เจ้าของมันจะเป็นพระอรหันต์แล้วก็ตาม หัวใจของพระอรหันต์ยังเดินโดยระบบของมันเอง เส้นผมของท่านก็งอกโดยไม่เกี่ยวกับการบงการของใคร สิ่งที่ทำหายไปนั่นคือ สัญชาตญาณอย่างสัตว์ที่เรามีร่วมกับสัตว์ชนิดอื่นๆ ภายที่ปราศจากสัญชาตญาณนั้นแม้จะเป็นระบบอิสระ แต่ก็ไม่มีพิษภัย พร้อมที่จะเป็นเครื่องมือของจิตที่จะใช้ประกอบคุณความดีแก่โลกอย่างไม่มีวันเหน็ดเหนื่อย

ท่านพุทธทาสปราชญ์ทางพุทธศาสนาของไทยเคยวิเคราะห์เรื่องสัญชาตญาณแห่งความเป็นสัตว์ที่ถูกบรรจุใส่ชีวิตเรา (ในรูปของรหัสพันธุกรรม) เอาไว้ในงานเขียนบางเรื่องของท่าน (เช่นเรื่อง “ปมเชื่อง”) ว่าเป็นสิ่งที่เราจะต้องให้ความสนใจ การปฏิบัติธรรมที่พุทธศาสนาสอนตามทัศนะของท่านพุทธทาสคือการพยายามเอาชนะสัญชาตญาณแห่งความเป็นสัตว์ เยาวชนควรได้รับการศึกษาเพื่อให้รู้เท่าทันว่าอารมณ์ความรู้สึกที่วู่วาม รุนแรง แข็งกร้าวของวัยคนนั้นได้รับการชักจูงด้วยอะไร พวกเขาควรได้รับการชี้แนะว่าสิ่งที่บงการชีวิตเขาอยู่ในรูปสัญชาตญาณนั้นที่แท้ไม่ใช่ตัวของเขาเลย ถ้ามองเห็นเช่นนี้ คนที่ทำตามอารมณ์อันวู่วามแห่งวัยรุ่นนั้นย่อมไม่ถือว่าเป็นผู้ที่เข้มแข็ง ตรงกันข้าม เขาคือบุคคลที่สมควรเรียกว่าอ่อนแอ เพราะตกเป็นทาสรับใช้สัญชาตญาณแห่งความเป็นสัตว์ที่ฝังลึกอยู่ในเนื้อหนังของเขาในรูปของยีน คนเข้มแข็งตามทัศนะของพุทธศาสนาคือคนที่เอาชนะตนได้ เอาชนะตนได้หมายความว่าเอาชนะสัญชาตญาณที่ฝังลึกอยู่ในเนื้อในตัวได้ สิ่งนี้นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่ในโลกไม่เชื่อด้วยซ้ำไปว่าจะมีมนุษย์คนใดเอาชนะได้ เพราะมนุษย์แต่ละคนที่เกิดมาแล้วก็ตายไปในโลกนี้ตามทัศนะของนักชีววิทยาสสมัยใหม่เป็นเพียง “ตัวเบีย้” ที่ถูกใช้เพื่อสืบทอดความเป็นอมตะของยีนเท่านั้นเอง ยีนที่บงการชีวิตเราในรูปของพลังอำนาจที่แทรกซึมและฝังแน่นอยู่ในกายและสามารถเคลื่อนย้ายถ่ายโอนตัวเองไปยังร่างใหม่ๆ ที่ถูกสร้างขึ้น (เหมือนซอฟต์แวร์คอมพิวเตอร์ที่สามารถเคลื่อนย้ายไปยังฮาร์ดแวร์ตัวใหม่เมื่อฮาร์ดแวร์ตัวเดิมชำรุดใช้การไม่ได้) นั้นฉลาดมาก มีอำนาจมาก แต่พุทธศาสนานั้นเชื่อว่าตัวเบีย้แต่ละตัวที่ถูกใช้ขึ้นนั้นสามารถที่จะเป็นขบถต่อผู้บงการที่ยิ่งใหญ่นั้นได้ เพราะในกายนั้นมีจิตที่เป็นสิ่งที่มีอยู่จริงอีกอย่างหนึ่งต่างหากจากสสาร จิตที่ฝึกฝนแล้วจะช่วยปลดปล่อยกายที่มันอาศัยอยู่ให้เป็นอิสระจากผู้บงการที่ดูเหมือนจะเป็นอมตะนั้นได้

แต่การให้ใจอยู่นอกกายนั้นคนในช่วงวัยต่างๆ คงไม่จำเป็นต้องกระทำเหมือนกัน เด็กและวัยรุ่นหนุ่มสาวนั้นอาจเป็นช่วงวัยที่สัญชาตญาณแห่งกายได้รับการอนุญาตให้แสดงออกได้มากที่สุดตามธรรมชาติของช่วงวัย การเล่นกีฬาหรือการแข่งขันในลักษณะอื่นๆ เป็นสิ่งที่สามารถกระทำได้ แต่เด็กๆ เหล่านี้ก็ต้องได้รับการเรียนรู้เพียงพอที่จะให้พวกเขาเข้าใจธรรมชาติของตน เพื่อให้บางคนที่ได้ชัยชนะในการแข่งขันจะมีน้ำใจเป็นสุภาพชนที่จะไม่หลงระเริงและเหยียดหยามผู้ที่แพ้ตน เมื่อพวกเขาเปลี่ยนมาเป็นผู้ใหญ่ จิตใจควรได้รับการขัดเกลาให้สูงขึ้นประณีตขึ้น จิตใจที่มีพลังขึ้นตามวัยนี้จะค่อยๆ ลดความรุนแรงของสัญชาตญาณลง ที่สุดเมื่อเข้าสู่ปัจฉิมวัยอันเป็นวัยที่กายเริ่ม

ส่งสัญญาณบอกตัวมันเองว่ามันจะไม่อาจดำรงอยู่ได้ต่อไปอีกแล้ว เวลานั้นจิตใจของมนุษย์จะเข้มแข็งขึ้น การเอาชนะสัญชาตญาณที่ฝังลึกอยู่ในกายข้อมจะเป็นไปได้โดยไม่ยากเย็น แต่ทั้งหมดนี้ ศาสนาพุทธและศาสนาฮินดูเห็นพ้องต้องกันว่าจะไม่อาจเกิดได้กับบุคคลที่ไม่เคยฝึกจิตใจให้ประณีตนุ่มนวลเลย การเอาใจใส่จิตใจจึงเป็นกุญแจสำคัญของการพัฒนาชีวิตทั้งหมดให้มีคุณภาพ เราจะพิจารณาทัศนะของศาสนาเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาคุณภาพจิตใจในหัวข้อข้างหน้า

ข. จิตใจ

ดูเหมือนการกล่าวถึงทัศนะของศาสนาต่อการพัฒนาจิตใจนั้นจะกระทำได้ง่ายกว่าการกล่าวถึงการพัฒนากาย เพราะว่าศาสนานั้นเกิดมาเพื่อแก้ไขปัญหาทางด้านจิตใจของมนุษย์โดยตรงอยู่แล้ว การแก้ปัญหาจิตใจของมนุษย์ที่ศาสนาต่างๆกระทำนั้นในแง่หนึ่งก็คือการเพิ่มพลังให้จิตใจของเรามีคุณภาพ มีความเข้มแข็ง และฉลาดในการใช้ชีวิต เนื่องจากเนื้อหาของศาสนาส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพของจิตใจนี้มีมาก เราจึงจะเลือกพิจารณาเฉพาะบางด้านที่น่าสนใจและอาจจะเป็นประโยชน์มากที่สุดสำหรับนิสิตนักศึกษาที่ใช้หนังสือนี้ในการเรียนวิชาศาสนาในสถาบันการศึกษา ดังต่อไปนี้

(๑) การพัฒนาคุณภาพจิตใจผ่านความรักเพื่อนมนุษย์

หลักการข้อนี้ศาสนาคริสต์น่าจะสอนมากที่สุด แต่เราก็จะพบแนวคิดดังกล่าวนี้ได้ในศาสนาอื่นๆ เช่น พุทธศาสนาและศาสนาฮินดู คำถามสำคัญเกี่ยวกับชีวิตคำถามหนึ่งที่ศาสนาทั้งหลายพยายามตั้งให้เราถามตนเองก็คืออะไรคือคุณค่าของการมีชีวิต คำถามนี้หมายความว่าอย่างไร คนเราเกิดมาใช้ชีวิตไม่เหมือนกัน บางคนสนใจหาเงินสร้างความร่ำรวย แต่บางคนก็สนใจที่จะทำงานเพื่อเพื่อนมนุษย์ บางคนอาจไม่สนใจทั้งเงินและเพื่อนมนุษย์ แต่สนใจทำสิ่งที่ตนชอบเช่นงานศิลปะ ในบรรดาการใช้ชีวิตแบบต่างๆนี้ เราพูดได้ใหม่ว่าการใช้ชีวิตบางแบบทำให้ชีวิตของเราไร้ค่า แต่การใช้ชีวิตบางแบบทำให้ชีวิตของเรามีค่า ศาสนาคริสต์ตอบว่าสิ่งที่ทำให้การใช้ชีวิตของเรามีค่านั้นคือการมีจิตใจที่เอื้อเพื่อรักใคร่เพื่อนมนุษย์ด้วยกันแล้วแสดงออกต่อเพื่อนมนุษย์บนพื้นฐานของการมีจิตใจที่เอื้อเพื่อรักใคร่กัน เพื่อให้เข้าใจเรื่องนี้ดีขึ้น เราอาจศึกษาประวัติของพระเยซูที่ศาสนาคริสต์ถือว่าเป็นตัวอย่างของบุคคลที่มีจิตใจรักใคร่เพื่อนมนุษย์อย่างถึงที่สุดและได้บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อเพื่อนมนุษย์บนพื้นฐานของจิตใจที่ว่านั้นอย่างถึงที่สุดเช่นกัน พระเยซูเกิดมาในครอบครัวชาวยิวที่ตกเป็นทาสของชนชาติอื่น เดิมทีนั้นชนชาติยิวเป็นทาสของชาวอียิปต์ เมื่ออียิปต์เสื่อมอำนาจลงก็ถูกเปลี่ยนมือมาเป็นทาสของชาติโรมัน การมีชีวิตที่เร้นแค้นทรมาณเพราะเป็นทาสของคนอื่นนั้นทำให้ชาวยิวสร้างตำนานว่าวันหนึ่งข้างหน้าจะมีผู้นำที่เข้มแข็งมาช่วยปลดปล่อยพวกตนให้เป็นอิสระจากการเป็นทาสของผู้อื่น เมื่อพระเยซูเที่ยวสั่งสอนผู้คนจนสามารถรวบรวมคนยิวให้เป็นกลุ่มก้อนได้จำนวนมาก ก็มีคนเข้าใจว่าพระองค์จะเป็นผู้นำในตำนานที่กล่าวขานกันมา

หลายชั่วอายุคนนั้น แต่เมื่อทรงสอนว่าชาวียควรให้อภัยต่อผู้ที่กดขี่ คนที่ได้ตั้งความหวังไว้แต่แรกว่าพระองค์จะมาช่วยปลดปล่อยพวกเขาให้เป็นอิสระก็เริ่มผิดหวัง ประกอบกับสิ่งที่ทรงสอนส่วนหนึ่งนั้นกระทบต่อสถานะของนักบวชในศาสนาีย พระองค์จึงเป็นที่เกลียดชังของคนสองกลุ่มในเวลาเดียวกันคือนักบวชียที่ถูกวิจารณ์กับชาวียที่โกรธแค้นพระองค์ว่าแทนที่จะสอนให้ชาวียต่อต้านศัตรูกลับทรงสอนให้รักศัตรูอย่างเดียวกับที่รักญาติมิตร ความเกลียดชังดังกล่าวนี้ เมื่อสะสมมากขึ้นก็นำไปสู่การกล่าวหาพระองค์ว่าทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อสังคม เป็นผู้สอนให้ผู้คนคิดทำลายล้างวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันดีงามของสังคม ที่สุดก็ทรงถูกพิพากษาให้ประหารชีวิตด้วยการตรึงกางเขน ตอนที่พระเยซูจะสิ้นใจบนไม้กางเขนนั้นได้ทรงตะโกนขึ้นดังๆว่า “ขอพระบิดาจงให้อภัยคนเหล่านี้ พวกเขาทำเช่นนี้เพราะไม่รู้ว่าจะอะไรผิดอะไรถูก” แล้วก็สิ้นใจ

เรื่องราวของพระเยซูตามที่เล่ามานี้สะท้อนทัศนะของศาสนาคริสต์ในเรื่องการไม่คิดแค้นเคืองเพื่อนมนุษย์แม้ว่าเขาจะทำร้ายเราก็คงตาม ที่ศาสนาคริสต์สอนเช่นนี้ก็ด้วยเหตุผลว่า ความดีสูงสุดในชีวิตมนุษย์ไม่มีอะไรที่เกินไปกว่าความสามารถเอาชนะจิตใจของตนเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจิตใจที่เกลียดแค้นอาฆาต การตอบโต้ผู้ที่คิดร้ายต่อเรานั้นเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์และสัตว์ และในบางกรณีสามัญสำนึกก็บอกเราว่าเป็นเรื่องที่ถูกต้องแล้วที่คนที่ทำร้ายเราควรจะได้รับ การตอบโต้ เพราะนั่นคือความยุติธรรม พระเยซูไม่ได้โต้แย้งในเรื่องความยุติธรรมที่ว่านี้ แต่สิ่งที่พระเยซูเห็นว่าเราควรพิจารณาให้ลึกซึ้งที่สุดก็คือพิจารณาว่า ในท้ายที่สุดการปฏิบัติต่อคนที่ทำร้ายเรานั้นแบบใดจึงจะส่งผลเป็นความสุขแก่เราที่สุด การได้ตอบโต้ผู้ที่ทำร้ายเราอาจให้ผลเป็นความสงบทางใจในแง่ที่ได้ปลดเปลื้องความแค้นเคืองอาฆาตลงไป แต่ความรู้สึกสงบนี้จะไม่อาจดำรงอยู่นาน เพราะเราอาจคาดการณ์ต่อไปว่าคนที่ถูกเราทำร้ายตอบนั้นอาจแค้นเคืองเราเช่นกัน และจากความแค้นเคืองนั้นเขาอาจหาทางทำร้ายเราตอบ ซึ่งก็หมายความว่าหากเราตอบโต้กลับไปอีก วัฏจักรแห่งการทำร้ายกันและกันกลับไปกลับมาเช่นนี้จะดำเนินไปอีกนานเท่านั้น แล้วอย่างนี้เราจะมีความสุขได้อย่างไร แต่การให้อภัยคนที่ทำร้ายเรานั้นจะยุติทุกอย่างลง ศาสนาคริสต์ยังเชื่อต่อไปอีกว่าหากเราตอบโต้คนที่กระทำความชั่วด้วยความดี สิ่งนี้จะให้บทเรียนที่สร้างสรรค์และมีค่าแก่บุคคลที่ทำร้ายเรานั้นได้ดีกว่าการทำร้ายตอบ จริงอยู่ที่คนชั่วบางคนอาจไม่รู้สึกว่าตนเองควรสำนึกผิดเมื่อได้รับการปฏิบัติที่ดีจากคนดีที่ตนได้ทำร้ายเขา แต่ในระยะยาวคนเราต่อให้มีจิตใจที่หยาบช้าอย่างไรก็จะต้องไม่อาจทนต่อแรงกระตุ้นเตือนจากศีลธรรมที่อยู่ลึกๆภายในจิตใจ ศาสนาคริสต์นั้นเชื่อว่าคนเราในท้ายที่สุดจะสามารถเข้าใจความจริงได้ว่าอะไรคือความดีอะไรคือความชั่ว คนที่มีนิสัยชอบกระทำความชั่วแก่ผู้อื่นนั้นในท้ายที่สุดจะสามารถเข้าใจความจริงได้ โดยมีเราซึ่งเป็นคนดีช่วยเปิดดวงตาแห่งธรรมให้แก่เขาผ่านการให้อภัย

แนวคิดของศาสนาคริสต์ข้างต้นนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเมตตาธรรมในพุทธศาสนา คำว่า “เมตตา” ที่พุทธศาสนาสอนนั้นโดยรากคำมาจากคำว่า “มิตฺต” ในภาษาบาลีที่แปลว่าเพื่อน เมตตา

หมายถึงการมองคนอื่นๆ ในโลกนี้ว่าเป็นเพื่อนของเราทั้งสิ้น ไม่ว่าคนเหล่านั้นจะเป็นใคร ทำดีหรือว่าทำชั่ว หัวดีหรือว่าหัวร้ายกับเรา ที่พุทธศาสนาสอนว่าเราควรพิจารณาว่าคนทั้งหลายล้วนแล้วแต่เป็นเพื่อนของเรานั้น พุทธศาสนาสอนอธิบายต่อมาว่า ที่ว่าเป็นเพื่อนหมายความว่าเราและเพื่อนมนุษย์ (รวมทั้งสัตว์เดรัจฉานด้วย) ล้วนแล้วแต่ต้องแก่เจ็บและตาย เราเป็นเพื่อนร่วมเกิดแก่เจ็บและตายเหมือนกัน ความจริงที่เราทุกคนมีอยู่ร่วมกันนี้ พุทธศาสนาเชื่อว่าหากเราพิจารณาอยู่เสมอจะทำให้เราเกิดความรู้สึกเป็นเพื่อนระหว่างกันและกัน เมื่อเป็นเพื่อนก็ย่อมจะหวังดีและทำดีต่อกัน ท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธิ์ ปยุตโต) พระนักปราชญ์คนสำคัญของบ้านเรากล่าวเปรียบเทียบว่า เราทุกคนเหมือนไก่ที่เขาจับใส่ขัง (ภาชนะสานด้วยไม้ไผ่ มีปากปิดด้วยเชือกสานเป็นตาข่าย สำหรับบรรจุไก่อราว ๒๐ ตัวที่จะนำไปเชือด) ไก่ที่อยู่ในขังนั้นมีชะตากรรมอย่างเดียวกันคือรอเวลาที่เขาจะหิวจากขังออกไปเชือด ในนั้นมีไก่หลายประเภท บางตัวอาจทำตัวเป็นนักเลงเที่ยวจิกตีตัวอื่น บางตัวชอบสงบไม่สู้ใคร บางตัวก็ไม่ยอมให้ใครมารุกราน พวกที่ไม่ยอมกันนี้ก็จะจิกตีกันไกลาหล ส่วนพวกที่ไม่สู้ใครก็คอยหลบหนี แต่ไม่ว่าจะเป็นพวกไหนแต่ละตัวก็มองอีกฝ่ายหนึ่งด้วยความเกลียดชัง ไก่เหล่านี้อยู่ในขังนั้น โดยไม่ตระหนักคิดว่าทุกตัวอีกไม่กี่ชั่วโมงข้างหน้าก็จะถูกจับไปเชือด ทุกตัวกำลังร่วมชะตากรรมเดียวกัน เป็นชะตากรรมที่น่าสลดใจและเพียงพอที่จะทำให้ทุกตัวมองตัวอื่นว่าเป็นเพื่อนและใช้ชีวิตเท่าที่เหลืออยู่นั้นเพื่อสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้น ตัวอย่างเปรียบเทียบนี้เมื่อนำมาใช้กับสังคมมนุษย์ก็จะได้ใจความว่า พวกเราที่รวมกันอยู่ในโลกนี้มาจากพื้นเพชีวิตที่ต่างกัน อุปนิสัยต่างกัน การศึกษาและรายละเอียดของชีวิตอื่นๆ ก็ต่างกัน แต่ไม่ว่าเราจะต่างกันเพียงใด เราก็ก่อนกันคือมีอายุที่จำกัดใกล้เคียงกันราว ๗๐ ปี ระหว่างนี้เราก็จะค่อยๆ แก่ขึ้นและเจ็บป่วยตามกาลเวลา เมื่อร่างกายไม่อาจฝืนธรรมชาติแห่งอนิจจังได้ วันหนึ่งเราก็ต้องตาย ในการใช้ชีวิตนั้น คนบางคนอาจชอบเอาเปรียบคนอื่น ทำตนให้เป็นที่เกลียดชังของคนอื่น ส่วนคนบางคนนั้นเป็นคนดี ไม่ทำร้ายใคร แต่คนดีแบบนี้ก็ยังมีทุกข์อันเกิดจากความชิงชังคนชั่วที่เอาเปรียบตนและคนที่อยู่ในสถานะคล้ายๆ กัน (คือไม่สู้รบกับใคร) พุทธศาสนาแนะนำว่า สำหรับคนที่ชอบเอาเปรียบผู้อื่นนั้นควรจะตั้งคำถามว่าทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น การเอาเปรียบผู้อื่นนั้นหากคิดในกรอบของการที่เรากำลังตกอยู่ในห้วงของทุกข์อันไม่มีทางเลี่ยงซึ่งได้แก่ความแก่ความเจ็บและความตายก็เป็นสิ่งที่กล่าวได้เต็มที่ว่าไม่มีเหตุผลเลย สำหรับคนที่คิดแค่นึกถึงคนที่เอาเปรียบตน พุทธศาสนาก็มีคำแนะนำว่าความแค่นึกนั้นก็ไม่มีประโยชน์เลยในแง่ช่วยให้เรามีชีวิตที่สงบภายในช่วงเวลาที่มียุอันจำกัดนี้ สรุปความคือทุกฝ่ายได้รับคำแนะนำจากพุทธศาสนาว่าเมื่อเห็นว่าเราทุกคนต่างก็เป็นสหายร่วมเกิดแก่เจ็บและตายด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น เราก็ควรที่จะเห็นอกเห็นใจกัน สร้างสังคมที่เราอยู่ร่วมกันนี้ให้มีสันติสุขเท่าที่จะทำได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ ศัตรูที่แท้จริงของพวกเรานั้นคือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และ ความตาย พวกเราไม่ใช่ศัตรูของกันและ เมื่อไม่ใช่ศัตรูของกัน ก็ไม่มีเหตุผลที่เราจะทำร้ายกันหรือเคียดแค้นชิงชังกัน นอกจากนี้ พุทธศาสนากับศาสนาคริสต์ก็เห็น

คล้ายกันว่า จิตใจที่มองผู้อื่นอย่างเป็นมิตรนั้นจะเป็นจิตใจที่สงบเยือกเย็น การมองผู้อื่นว่าเป็นเพื่อน แม้แต่คนที่ทำร้ายเราหรือทำร้ายสังคมในท้ายที่สุดแล้วก็จะช่วยให้จิตใจของเราเยือกเย็นและสงบ จะอย่างไรก็ตาม การมองผู้อื่นว่าเป็นมิตรนี้ไม่ได้หมายความว่าคนที่กระทำความผิดในสังคมไม่ควรได้รับโทษ สังคมนั้นต้องมีกฎหมาย กฎหมายคือหลักประกันว่าสังคมเราจะมีสงบหรือไม่ ดังนั้นคนที่ ทำร้ายเราหรือทำร้ายสังคมจึงต้องได้รับโทษตามกฎหมาย การได้รับโทษเช่นนั้นเราจะทำความเข้าใจว่าเป็นไปตามกระบวนการทางสังคม แต่เราจะไม่โกรธแค้นคนที่กระทำความผิด สมมติว่าเราถูกขโมยรถ เราไปแจ้งความ ตำรวจจับคนขโมยรถเราได้ ทำที่ที่ศาสนาสอนเราในกรณีนี้ คือคนผู้นั้นก็ต้องได้รับโทษตามกฎหมายไป เราที่เป็นผู้เสียหายจะไม่โกรธแค้นเขา เราอาจไตร่ตรอง ว่าที่เขามาเป็นขโมยนั้นคงเพราะเงื่อนไขชีวิตเขาไม่เหมือนเรา แต่เนื่องจากศาสนาเห็นว่าคนเราใน ท้ายที่สุดแล้วก็สามารถเอาชนะเงื่อนไขชีวิตได้เสมอถ้าเข้มแข็งพอ คนที่ขโมยรถเรานั้นจึงสมควร ได้รับโทษตามกฎหมายเพราะเขาสามารถเอาชนะเงื่อนไขชีวิตตนได้ แต่เขาก็ไม่ทำ การพิจารณา รายละเอียดชีวิตของคนที่ทำร้ายเราเช่นนี้ผนวกกับการมองว่าไม่ว่าเขาหรือเรา วันหนึ่งก็ต้องตายจาก โลกนี้ไป สมบัติที่เราคิดว่าเป็นของเราและของเราที่ว่านั้นถูกล้วงละเมิดโดยคนผู้นั้นจึงไม่มี ความหมายที่แท้จริงอะไร เพราะสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นของชั่วคราวสำหรับเราและทุกคนที่เข้ามา เกี่ยวข้องจะโดยชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรมก็ตามทั้งสิ้น

(๒) การพัฒนาคุณภาพจิตผ่านการมอง โลกและชีวิตอย่างเข้าใจสาระ

หลักการพัฒนาจิตข้อนี้จะเป็นสิ่งที่สอนกันในทุกศาสนา ศาสนานั้นมองว่าเมื่อเราเกิดมาเป็น คนเราไม่เพียงแต่เกิดมา “มีชีวิต” เท่านั้น หากแต่เราเกิดมาเพื่อที่จะ “มีชีวิตอันเป็นสาระ” ด้วย การมี ชีวิตธรรมดาๆ นั้นหมายถึงการพยายามประคับประคองชีวิตนี้ให้ยืนยาวต่อไป โดยไม่ได้ตั้งคำถามว่า การมีชีวิตในลักษณะเช่นนั้นเป็นสิ่งประเสริฐหรือไม่ ศาสนามองว่าการใช้ชีวิตในระดับนี้เป็นสิ่งที่ มนุษย์และสัตว์เร่ร่อนมีอยู่ร่วมกัน ท่านพุทธทาสเรียกการใช้ชีวิตแบบนี้ว่าการใช้ชีวิตตาม สัจจะตามธรรมชาติ เนื่องจากศาสนาพิจารณาว่ามนุษย์นั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ การใช้ชีวิตของมนุษย์ที่จะ กล่าวได้ว่าเหมาะสมนั้นจึงควรสอดคล้องกับความเป็นสัตว์ประเสริฐนั้น นั่นคือเราต้องใช้ชีวิตอย่าง สัตว์ประเสริฐจึงจะได้ชื่อว่าเป็นมนุษย์ที่แท้จริง

การใช้ชีวิตที่ประเสริฐหมายความว่าอย่างไร ความหมายกว้างๆ ที่ศาสนามักจะกล่าวเอาไว้ คล้ายๆ กันคือ ชีวิตที่ประเสริฐนั้นยืนอยู่ตรงกันข้ามกับชีวิตตามสัญชาตญาณ ยกตัวอย่างเช่น ความ อยากได้นั้นเป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของสัตว์ทั้งหลาย สิ่งนี้เป็นไปตามสัญชาตญาณในการ แสวงหาเพื่อให้ตนดำรงชีวิตอยู่ได้และเพื่อให้ตนเหนือผู้อื่น เด็กทารกอายุเพียงขวบเศษๆ ก็เรียนรู้ ที่จะอยากได้ เช่นอยากได้ของเล่น เมื่อชีวิตของเขาเติบโตขึ้นตามวัย ความอยากได้ก็จะพัฒนา ชับซ้อนมากขึ้นตามกาลเวลา ผู้ใหญ่บางคนนั้นเป็นมหาเศรษฐีที่ครอบครองทรัพย์จำนวนที่กล่าว

ได้อย่างไม่ผิดว่ากินใช้ไปอีกสักสิบชาติก็ไม่หมด ปริมาณของทรัพย์เท่าที่กล่าวมานี้ น่าจะเพียงพอที่จะทำให้เขาหยุดหาเงินแล้วเอาเวลาที่เหลืออยู่ไปแสวงหาอย่างอื่นที่จะช่วยให้ชีวิตสงบหรือสว่างไสว เช่นความรู้ ศาสนา ศิลปะ แต่เขาก็ไม่หยุด นี่คือตัวอย่างที่แสดงว่าความอยากของมนุษย์นั้นสามารถดำเนินต่อไปได้เสมอ การใช้ชีวิตตามอำนาจของความอยากนี้ ศาสนามองว่าเป็นตัวอย่างหนึ่งของการใช้ชีวิตที่ไม่ประเสริฐ เพราะอะไรศาสนาจึงมองว่าชีวิตแบบนี้ไม่ใช่ชีวิตที่ประเสริฐ คำตอบคือเพราะชีวิตแบบนี้ขาดคุณสมบัติที่สำคัญอย่างน้อยสองข้อคือความสว่างไสวและความสงบ

พุทธศาสนานับสอนว่าเป้าหมายสูงสุดในการเป็นชาวพุทธคือการรู้แจ้ง คำว่ารู้แจ้งนี้ ศาสนาพุทธใช้คำเรียกว่า “พุทธิ” คำว่า “พุทธ” อันเป็นคำเรียกผู้ที่นับถือศาสนา และเป็นการเรียกศาสนานี้ด้วยนั้น มีความหมายหลักๆ อยู่สามความหมายคือ ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน คำว่าพุทธอันเป็นเป้าหมายของการนับถือพุทธศาสนาจึงหมายถึงการรู้ การตื่น และความเบิกบาน รู้ นั้นหมายถึงรู้ว่าอะไรคือความจริง อะไรเป็นมายาภาพ ตื่น นั้นหมายถึงตื่นจากความหลับไหลอยู่ในห้วงแห่งความไม่รู้ว่าจะอะไรจริงอะไร ลวง ส่วนเบิกบาน นั้นหมายถึงสภาวะทางจิตที่เมื่อสว่างจากมืดตื่นจากหลับแล้วก็จะเบิกบาน สรุปความว่าอุดมคติของพุทธศาสนาก็คือสอนให้เราเป็นผู้ที่แยกแยะได้ว่าอะไรคือแก่นแท้ของชีวิต ส่วนอะไรเป็นเพียงมายาภาพ ชีวิตที่มีคุณภาพตามทัศนะของพุทธศาสนาจึงได้แก่ชีวิตที่ประจักษ์แจ้งสว่างไสว แยกได้ว่าอะไรคือเปลือกอะไรคือแก่นสารของการมีชีวิต

ถามว่าเราจะแยกได้อย่างไรว่าอะไรคือแก่นสารส่วนอะไรไม่ใช่แก่นสารของชีวิต ศาสนามักจะตอบคำถามนี้ใกล้เคียงกันว่า สิ่งที่เป็นแก่นสารของชีวิตนั้นมีความหมายหลักๆ อยู่สองอย่างคือหนึ่งเป็นตัวตนแท้ๆของเรา ไม่ใช่เพียงเครื่องประดับชีวิต สองสิ่งที่เดินทางไปกับเรายังโลกหน้าเมื่อเราต้องละจากโลกนี้ไปแล้ว สิ่งต่างๆ ที่เป็นวัตถุรอบตัวเราหรือสิ่งที่สมมติกันว่าเป็นของเราเช่นประเทศชาติ ครอบครัว ทรัพย์สิน เพื่อนพ้องทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ ศาสนาสอนว่าไม่ใช่ตัวตนของเรา สิ่งเหล่านี้หลายอย่างอาจมีความหมายกับเราเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ (เช่นครอบครัวญาติมิตรหรือประเทศชาติ) แต่ในที่สุดเมื่อความตายมาเยือน เราทุกคนก็ต้องละทิ้งสิ่งเหล่านี้ไป เหลือเพียงตัวเรากับสิ่งที่เป็นตัวตนแท้ๆของเราอันหมายถึงความคิดความเข้าใจที่เราได้กระทำเอาไว้ในชาตินี้ซึ่งได้แปรสภาพเป็นนามธรรมอะไรสักอย่างที่ติดตามเราไปและสิ่งนี้จะเป็นตัวกำหนดว่าชีวิตในโลกหน้าของเราจะเป็นอย่างไร

นอกจากจะเข้าใจแก่นสารของชีวิตในแง่ที่โยงไปหาชาติหน้าตามที่กล่าวมาข้างต้น ศาสนายังกล่าวต่อไปว่าแก่นสารของชีวิตนั้นแม้ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นี้เราก็สามารถเข้าใจได้ และความเข้าใจเรื่องแก่นสารของชีวิตในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่นี้จะเป็นรากฐานของการมีชีวิตที่เป็นแก่นสารในโลกอนาคต วิธีเข้าใจสิ่งที่เรียกว่าแก่นสารของชีวิตต่างๆก็อาจดูได้จากชีวิตของพระศาสดาในศาสนาหรือบุคคลสำคัญของโลกที่คนทั้งหลายให้ความเคารพบูชา พระพุทธเจ้าท่านนั้นเดิมทรงเป็นเจ้าชายเสวยสุขอยู่ในพระราชวังอันโอ้อ่าและเพียบพร้อมด้วยกามสุขนันทาชนิด แต่ที่สุดก็ทรงเห็นว่าสิ่ง

เหล่านี้ไม่ใช่แก่นสารของชีวิตเลย ทรงละจากสุขอันชวนให้หลงใหลนั้นมาเป็นนักบวชเร่ร่อนเพื่อแสวงหาแก่นสารของชีวิต และที่สุดก็ทรงพบ สิ่งนี้คืออมตธรรมที่ทำให้พุทธศาสนาถือกำเนิดขึ้นจนกลายมาเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สำคัญแหล่งหนึ่งของมนุษยชาติ ดังที่เห็น ณ เวลานี้ พระเยซูและพระมุฮัมมัดก็เช่นกัน ท่านเหล่านี้เป็นบุคคลที่ไม่สนใจจะสร้างชีวิตให้ร่ำรวยมั่งคั่งคั่งที่คนทั้งหลายปรารถนา กัน สิ่งที่ยิ่งสองท่านพยายามแสวงหา คืออาณาจักรแห่งสวรรค์อันหมายถึงอาณาจักรแห่งความดีงาม เฉพาะพระเยซูนั้นเคยเทศนาด้วยถ้อยคำที่ตรงไปตรงมาเพื่อกระตุ้นคนที่ยึดติดในสมบัติให้ลุกคิดแรงๆว่า “ฉันอุลู่ให้เดินผ่านรุเข็มเย็บผ้ายังง่ายเสียกว่าฉันคนรวยให้ไปสวรรค์” หรือ ณ ที่แห่งหนึ่งได้ตรัสว่า “คนเราจะเป็นบ่าวสองนายพร้อมกันไม่ได้ นายที่หนึ่งคือทรัพย์สมบัติ นายที่สองคือพระเจ้า เราจะต้องเลือกว่าจะเป็นบ่าวของนายคนใด” แน่่อนว่าคนที่เลือกเป็นบ่าวของนายคนแรกอันได้แก่ทรัพย์สินเงินทองในโลกนี้ย่อมเป็นคนที่ยายดาไม่ยาวไกล เพราะนายคือเงินทองนั้นเราพึ่งพาได้เฉพาะในโลกนี้เท่านั้น อนึ่งสิ่งที่เงินซื้อได้ก็จำกัด เงินซื้อของที่สำคัญๆเช่นมิตรภาพ ความสุข ความสงบ ความอึดเอิบใจ เป็นต้นไม่ได้ การเลือกเป็นบ่าวของนายคนที่สองคือพระเจ้านั้นจะช่วยให้เราเข้าถึงความสุขและความสงบอย่างแท้จริง มีข้อที่น่าสังเกตว่าการกระทำที่จะพาไปหาความสุขสงบตามคติของศาสนานั้นจะมีลักษณะสอดคล้องกับจุดหมายปลายทาง การปฏิบัติตนอย่างสงบจะนำไปสู่ความสงบ ซึ่งตรงกันข้ามกับการปฏิบัติตนอย่างรุ่มร้อนที่จะนำไปสู่ความรุ่มร้อน เงินทองเกียรติยศอย่างโลกๆนั้นเป็นของร้อน พระพุทธองค์ได้ตรัสเตือนเรื่องนี้เอาไว้ในพระสูตรสำคัญของพุทธศาสนาสูตรหนึ่งที่ชื่อ “อาทิตตปริยายสูตร”

การเข้าใจว่าอะไรคือแก่นสารของโลกและชีวิตนั้นในท้ายที่สุดแล้วจะแสดงออกเป็นพฤติกรรมที่พอเหมาะพองาม อนึ่ง ความเข้าใจในแก่นสารของโลกและชีวิตนี้อาจเป็นสิ่งที่พัฒนาไปตามช่วงวัยของคน เราไม่อาจคาดหวังว่าคนที่อยู่ในวัยหนุ่มสาวจะต้องตัดใจจากสิ่งที่ชวนให้หลงใหลในโลกได้อย่างฉับพลันทันที ความรัก การงาน มิตรภาพ เป็นต้นแม้จะไม่ใช่ตัวตนแท้จริงของเรา แต่การเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ย่อมมีสติก็จะช่วยให้เราไม่ต้องประสบกับความทุกข์มากมายเมื่อต้องประสบกับสภาพที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังในสิ่งเหล่านี้ การเรียนรู้ที่จะเตรียมตัวเตรียมใจรับสิ่งที่ไม่เป็นไปตามความคาดหวังของเราจึงควรถือว่าเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องของการทำความเข้าใจแก่นสารของโลกและชีวิต เมื่อผ่านพ้นประสบการณ์ในชีวิตมากขึ้น เมื่อจิตใจนิ่งและหนักแน่นมากขึ้น เราจะค่อยๆเรียนรู้เองว่าอะไรคือเปลือกนอกของชีวิตที่ควรปล่อยวางเสียบ้าง พระพุทธองค์ทรงอุปมาการเรียนรู้ชีวิตว่าเหมือนการลอกคราบของงู งูนั้นลอกคราบเพื่อสลัดสิ่งที่ไม่ดีเก่าๆทิ้ง ชีวิตของเราก็ควรพัฒนาในลักษณะเดียวกันนี้ อะไรก็ตามแต่ที่เป็นเปลือกของชีวิต เป็นสิ่งที่เราสะสมพอกพูนให้แก่ชีวิตด้วยความเข้าใจว่านี่คือสิ่งอันมีค่า สิ่งเหล่านั้นนานเข้าก็กลายเป็นภาระที่ต้องแบกหามให้เหนื่อย คนมีเงินมากก็เป็นทุกข์จากความหวาดวิตกว่าเงินทองที่มีอยู่นั้นจะร่อยหรอลงไป ส่วนคนที่มิเกียติก็หวาดวิตกว่าวันหนึ่งเกียติที่ตนมีอยู่นั้นจะหายไป สิ่งเหล่านี้

เปรียบเสมือนคราบที่พอกพูนขึ้นจนเทอะ เราควรลอกมันทิ้งเสียบ้างตามกาลเวลา ชีวิตที่เบาสบายตามทัศนะของพุทธศาสนานั้นเป็นพัฒนาการมาจากการรู้จักสลัดสิ่งหมักหมมเก่าๆ ในชีวิตทิ้งเสมือนดักแด้ที่ห่อหุ้มด้วยรัง เมื่อพ้นมาจากรังอันคับแคบนั้นแล้วก็กลายเป็นผีเสื้อโบยบินไปในพื้นที่กว้างได้อย่างอิสระเสรี ชีวิตที่เข้าใจแก่นสารของสิ่งต่างๆ จึงเป็นชีวิตที่อิสระ เพราะไม่ยึดติดอยู่ในกับดักของโลกอันเปรียบได้กับรังของดักแด้ ฉันทใดก็ฉันทนั้น

ค. สังคม

ศาสนานั้นเป็นภูมิปัญญาเชิงสังคม (Social Wisdom) คำว่าภูมิปัญญาเชิงสังคมในที่นี้หมายความว่า ภูมิปัญญาที่ผู้กร้อยคนในสังคมเข้าเป็นกลุ่มก้อนแล้วทุกคนที่เป็นสมาชิกของกลุ่มก้อนที่ว่านั้นจะมีความรักปรารถนาดีต่อกันและได้ร่วมกันสร้างสรรค์ความดีงามต่างๆ ขึ้นเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นเท่าที่ตนเองจะมีความสามารถ ใครสามารถมากก็ทำมาก ใครสามารถน้อยก็ทำน้อย ความที่ศาสนาเป็นภูมิปัญญาเชิงสังคมนั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ไม่ยาก ในอดีตและปัจจุบันสิ่งที่สามารถรวมผู้คนให้เป็นปึกแผ่นได้มากที่สุดก็คือศาสนานั้นเอง

นักปรัชญาในโลกบางคนเช่นเพลโตและขงจื้อเห็นว่าคนแต่ละคนหากแยกกันอยู่จะมิพัฒนาการทางด้านต่างๆ อย่างจำกัด แต่เมื่อเรารวมกันอยู่เป็นสังคม สังคมจะช่วยให้คนแต่ละคนมีพัฒนาการขึ้นอย่างรวดเร็วและเป็นระบบ ศาสนาโดยทั่วไปเห็นด้วยกับแนวคิดที่กล่าวมานี้ ศาสนาบางศาสนามีน้ำหนักของการเห็นแก่สังคมอย่างเข้มข้น บางศาสนาเห็นอย่างปานกลาง แต่บางศาสนาอาจเห็นน้อยกว่านั้น แต่แม้ศาสนาที่เห็นแก่ประเด็นด้านสังคมไม่มากเมื่อเทียบกับศาสนาอื่นๆ ก็ยังมีน้ำหนักของการให้ความสำคัญแก่การที่สังคมอันได้แก่ชุมชนศาสนาจะช่วยกันสร้างสรรค์ให้เกิดความดีงามอยู่มากเมื่อเทียบกับความคิดอย่างโลกๆ ที่ผ่านมาระดับถึงการประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการพัฒนาคุณภาพกายและใจ การกล่าวข้างต้นนั้นได้ละข้อความเรื่องการที่ศาสนาเป็นภูมิปัญญาทางสังคมเอาไว้ในฐานที่เข้าใจกัน หากจะกล่าวซ้ำอีกครั้งก็คงกล่าวได้ว่า การที่เราจะสามารถประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการพัฒนาคุณภาพกายและใจตามที่กล่าวข้างต้นได้นั้นก่อนอื่นเราต้องอยู่ในชุมชนศาสนาเสียก่อน อาจพอเป็นไปได้บ้างที่การประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับชีวิตสามารถกระทำได้โดยการปลีกตนอยู่คนเดียวแล้วศึกษาศาสนาจากการอ่านหนังสือ จากนั้นก็เอาสิ่งที่อ่านพบนั้นมาประยุกต์เข้ากับชีวิต แต่ถ้าเทียบกับการมีชีวิตอยู่ในชุมชนศาสนาแล้วนำเอาศาสนาที่ตนเองได้สัมผัสจริงในชุมชนศาสนานั้นมาประยุกต์ใช้กับชีวิตแล้ว ผลจากการมีชีวิตอยู่ในชุมชนศาสนาต้องกล่าวได้ว่ามีมากกว่าอย่างไม่ต้องสงสัย

ที่ผ่านมานั้นเราได้กล่าวถึงการประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการพัฒนาชีวิตสองด้านคือด้านกายภาพและด้านจิตภาพ ทั้งสองด้านนั้นเป็นการพิจารณาคุณภาพชีวิตที่อยู่ในคนคนหนึ่ง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือเป็นการพิจารณาคุณภาพชีวิตของคนเป็นหลายๆ ไป สิ่งที่เราจะพิจารณาต่อไปนี้คือ

คุณภาพชีวิตที่พิจารณาจากสังคม คุณภาพชีวิตของปัจเจกบุคคลนั้นเข้าใจง่าย เพราะมองเห็นชัด แต่คุณภาพชีวิตของสังคมนั้นเห็นยากกว่า เพราะเป็นเรื่องนามธรรม จะอย่างไรก็ตาม คุณภาพชีวิตในแง่ของสังคมนี้ก็เป็นสิ่งที่เราเข้าใจได้ไม่ยากนัก สังคมนั้นแม้จะเป็นนามธรรม แต่ก็มีการประกอบรับอยู่ และปรากฏการณ์ทางสังคมส่วนที่เป็นรูปธรรมนี้เองที่จะช่วยให้เราเข้าใจสังคมที่เป็นนามธรรม ยกตัวอย่างเช่นเวลาที่เราศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับสังคมสองสังคมเปรียบเทียบกัน เราพบว่าสังคมหนึ่งมีอัตราการฆ่าตัวตายของประชาชนสูงมาก ส่วนอีกสังคมหนึ่งไม่ผู้จะมีการฆ่าตัวตายเพียงเท่านั้นเราก็พอเดาได้ว่าสังคมแรกน่าจะมีสภาพที่เรียกว่าคุณภาพชีวิตในเชิงสังคมต่ำกว่าสังคมหลัง

คุณภาพชีวิตในเชิงสังคมนั้นพิจารณาได้สองแง่ แ่งที่หนึ่งพิจารณาจากสภาพสังคมนั้นโดยรวมว่ามีโครงสร้างที่เอื้อต่อการที่ปัจเจกบุคคลในสังคมนั้นๆจะพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าขึ้นเพียงใด แ่งที่สองพิจารณาจากการที่ปัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคมมีจิตสำนึกที่จะกระทำเพื่อส่วนรวมมากน้อยเพียงใด เราจะใช้สองกรอบนี้ในการพิจารณาว่าเราจะประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในเชิงสังคมได้อย่างไรบ้างดังต่อไปนี้

ก. การประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการจัดโครงสร้างสังคม

ศาสนาบางศาสนาเกี่ยวข้องกับการจัดรูปแบบสังคมมาตั้งแต่แรกแล้วเช่นศาสนาฮินดู ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม แต่บางศาสนาไม่ได้มีบทบาทเช่นนั้นมาตั้งแต่แรกเช่นพุทธศาสนาและศาสนาเซน ที่ศาสนาแตกต่างกันในเรื่องการจัดรูปแบบสังคมเป็นเพราะศาสนาที่มีบทบาทเช่นนั้นมาตั้งแต่แรกเป็นศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการที่จะต้องรวบรวมผู้คนให้เป็นปึกแผ่นมาตั้งแต่แรก ส่วนศาสนาประเภทหลังไม่ได้มีประวัติศาสตร์มาเช่นนั้น มีข้อที่น่าสังเกตว่าศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการจัดรูปแบบสังคมมาตั้งแต่ต้นนั้นว่าโดยการเป็นต้นตอที่แท้จริงมีอยู่สองศาสนาคือศาสนาฮินดูกับศาสนายูดาห์ ศาสนายูดาห์นั้นเป็นศาสนาของชนชาติยิวที่ตกเป็นทาสของชนชาติอื่นเมื่อผู้นำชาวยิวคนแรกคือ โมเสส ได้พาชาวยิวพ้นออกมาจากการเป็นทาสของชาวอียิปต์ โมเสสได้ใช้คำสอนในทางศาสนาเป็นหลักในการจัดรูปแบบสังคมและกฎหมาย ต่อมาลักษณะดังกล่าวนี้ก็ตกทอดมายังศาสนาคริสต์และศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาที่พัฒนามาจากศาสนายูดาห์เหมือนกัน ส่วนศาสนาฮินดูนั้นเป็นศาสนาที่เชื่อกันว่าสร้างขึ้นโดยชาวอารยันที่เข้ามาปกครองคนพื้นเมืองในอินเดีย ผู้ที่เข้ามาใหม่มีความจำเป็นที่จะต้องปกครองชาวพื้นเมืองให้อยู่ในอำนาจของตน ศาสนาที่ชาวอารยันสร้างขึ้นจึงมีเนื้อหาส่วนหนึ่งเป็นการจัดระเบียบสังคมโดยอ้างพระผู้เป็นเจ้าของ ศาสนาฮินดูนั้นเป็นต้นกำเนิดของระบบวรรณะ เชื่อกันว่าวรรณะสูงสามวรรณะข้างต้นคือพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์นั้นเป็นวรรณะสำหรับชาวอารยันที่เป็นผู้ปกครองจากต่างแดน ส่วนวรรณะที่สี่อันได้แก่วรรณะศูทรนั้นเป็นวรรณะสำหรับชนพื้นเมือง เมื่อแยกวรรณะ โดยอ้างว่าเป็นพระบัญชา

ของพระเจ้าเป็นเจ้าแล้ว เพื่อให้ระบบวรรณะนั้นดำเนินไปอย่างเข้มข้น (คือประชาชนยอมรับ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนระดับล่างอันได้แก่วรรณะศูทร) มาตรการอื่นๆเช่น กฎหมายจึงถูกสร้างขึ้น ศาสนาฮินดูนั้นเป็นต้นกำเนิดของกฎหมายธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นกฎหมายที่มีอิทธิพลต่อสังคมอินเดียโบราณและสังคมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นประเทศไทย กฎหมายโบราณของไทยที่เรียกว่ากฎหมายตราสามดวงนั้นได้รับอิทธิพลจากกฎหมายธรรมศาสตร์ของอินเดีย (ผสมผสานกับพุทธศาสนา) การจัดรูปแบบสังคมไทยสมัยโบราณที่แบ่งผู้คนออกเป็นเจ้านายและไพร่ หรือนายและทาส นั้นก็ได้รับอิทธิพลมาจากคำสอนในศาสนาฮินดูเช่นกัน

พุทธศาสนาและศาสนาเซนเป็นศาสนาที่เกิดขึ้นในอินเดียเมื่อศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลักของสังคมอินเดียอยู่แล้ว เมื่อมีศาสนาที่ทำหน้าที่จัดระเบียบสังคมอยู่ก่อนแล้ว ศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่ก็ไม่มี ความจำเป็นที่จะต้องเสนอหลักการจัดระเบียบสังคมอย่างใหม่ขึ้นแทน จะอย่างไรก็ตาม ศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่นี้บางครั้งก็อาจวิจารณ์รายละเอียดเกี่ยวกับการจัดรูปแบบสังคมบางอย่างเช่นพุทธศาสนาได้ วิจารณ์ระบบวรรณะของศาสนาฮินดูว่าไม่มีเหตุผลหากว่าวรรณะที่ว่านั้นพิจารณาจากชาติกำเนิด ไม่ได้พิจารณาจากการกระทำ ศาสนาคริสต์โดยพระเยซูเองก็ได้วิพากษ์วิจารณ์กฎหมายของศาสนา ยูดาเยาไว้มาก จะอย่างไรก็ตาม เมื่อผ่านมาสู่ยุคใหม่ อิทธิพลของศาสนาในการจัดรูปแบบสังคมได้อ่อนลงมาก จะเหลือเพียงบางศาสนาเท่านั้นที่ยังมีอิทธิพลต่อการจัดรูปแบบสังคมอยู่เช่นศาสนาอิสลาม แต่อิทธิพลเช่นนี้นับวันก็จะอ่อนลง ดังประเทศมุสลิมที่ยังถือเคร่งในเรื่องการที่ศาสนาจะต้องกำหนดรูปแบบสังคมนั้นก็เริ่มน้อยลงตามลำดับ เมื่อเป็นเช่นนี้ศาสนาทุกศาสนาก็จะมีบทบาทในแง่ของการให้แง่คิดแก่การจัดรูปแบบสังคมสมัยใหม่เท่าเทียมกัน แนวคิดในศาสนาใดจะเป็นที่ยอมรับมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับเหตุผลที่ศาสนานั้นๆให้แก่สังคมว่าเหตุใดเรื่องนี้เราจึงควรคิดไปในทิศทางนั้น

สังคมไทยปัจจุบันก็เหมือนสังคมสมัยใหม่ในโลกทั้งหลายที่รูปแบบของสังคมได้มาจากปรัชญาสังคมและการเมืองบางแบบอันได้แก่ปรัชญาเสรีนิยมประชาธิปไตย ปรัชญาการเมืองแบบนี้มีแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญบางประการว่าสังคมเป็นที่รวมของคนจำนวนมากที่แตกต่างกันโดยความคิดความเชื่อและรสนิยม ดังนั้นเราจึงไม่ควรใช้มาตรฐานทางความคิดหรือความเชื่อในศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นหลักเพื่อบอกว่าสังคมจะต้องคิดเช่นนี้ เพราะการกระทำเช่นนั้นเท่ากับล่งละเมิดเสรีภาพของผู้ที่ไม่ได้รับถือศาสนานั้นหรือไม่ได้นับถือศาสนาใดเลย ประเทศเสรีนิยมประชาธิปไตยบางประเทศเช่นอเมริกาถึงกับบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญเลยว่ารัฐไม่อาจให้การสนับสนุนศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้นเป็นพิเศษในทำนองศาสนาอันเป็นทางการของรัฐ การสอนศาสนาอย่างเพื่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในโรงเรียนของรัฐก็ไม่อาจกระทำได้ แต่ประเทศเราไม่ถึงขั้นที่จะกำหนดว่าศาสนาไม่อาจเข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการของรัฐอย่างเข้มข้นเช่นนั้น การสอนศาสนาในโรงเรียนสำหรับประเทศเราก็คือเป็นสิ่งดี แม้รัฐจะไม่ได้เชิดชูศาสนาใดศาสนาหนึ่งขึ้น

เป็นศาสนาของรัฐในแง่ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายใดๆ แต่ในทางปฏิบัติก็เป็นที่รับรู้กันทั่วไปแก่ชาวโลกว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แต่แม้เราจะถือว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ นั่นก็ไม่ได้หมายความว่าศาสนาอื่นๆจะถูกกีดกัน ตรงกันข้าม ศาสนาทุกศาสนาได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมโดยรัฐ ที่ถือกันว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติเป็นการถือโดยคำนึงถึงประวัติศาสตร์ชาติไทยที่พุทธศาสนามีผู้นับถือมากที่สุดและเป็นศาสนาที่ใกล้ชิดราชสำนักมากที่สุด รัฐธรรมนูญไทยฉบับปัจจุบันและก่อนหน้านี้ได้บัญญัติว่าพระมหากษัตริย์ไทยจะต้องเป็นพุทธมามกะ นี่คือลักษณะเฉพาะบางอย่างเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับรัฐในประเทศไทยที่ต่างไปจากประเทศเสรีนิยมประชาธิปไตยอื่นๆในโลกแม้ว่าเราจะใช้ปรัชญาสังคมนิยมและการเมืองอย่างเดียวกันในการจัดรูปแบบสังคมก็ตาม

การจัดรูปแบบสังคมที่เราสามารถประยุกต์ศาสนธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องได้นั้นอาจแบ่งได้เป็นสองระดับ ระดับที่หนึ่งขอเรียกว่าระดับชาติ ระดับที่สองขอเรียกว่าระดับชุมชน ดูเหมือนว่าการประยุกต์ในระดับชาตินั้นจะยุ่งยากมากกว่า เพราะในการปกครองสมัยใหม่ (ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น) เสรีภาพอันหนึ่งของประชาชนที่รัฐต้องยอมรับก็คือเสรีภาพที่จะไม่เป็นคนคิดตามหลักการของศาสนาก็ได้หากว่าสิ่งนั้นไม่ทำให้ใครเดือดร้อนเสียหาย นักปรัชญาเสรีนิยมที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งชื่อจอร์จ คานตันกล่าวเอาไว้ว่า หากสังคมไม่เห็นด้วยกับการใช้เสรีภาพส่วนบุคคลที่ทำให้เป็นคนไม่มีศีลธรรมตามหลักศาสนา (เช่นนายเจิวชอบดื่มเหล้าและเที่ยวกลางคืน เขาคิดว่านี่เป็นเสรีภาพของเขา ถ้าจะมีอะไรเสียหายจากพฤติกรรมนี้ก็มีแต่เขาเท่านั้นที่ได้รับผลกระทบ เขาเป็นคน โสด อยู่คนเดียว ไม่มีครอบครัวที่จะต้องมาพลอยเดือดร้อนกับการนี้ด้วยเลย) สิ่งที่สังคมจะสามารถทำได้ก็คือโน้มน้าวใจให้เขาเปลี่ยนความคิด แต่สิ่งที่สังคมไม่อาจทำได้เลยคือออกกฎหมายห้ามมิให้เขากระทำตัวเช่นนั้น เพราะการกระทำของรัฐเช่นนี้จะไม่สามารถอธิบายได้เลย จากหลักการที่กล่าวมานี้ส่งผลให้ประเทศต่างๆในโลก (ยกเว้นประเทศมุสลิมที่ถือเคร่งบางประเทศ) ไม่มีกฎหมายห้ามสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นอบายมุข (ตามคำของพุทธศาสนา) เฉพาะในประเทศเรานั้นสุรา สถานเริงรมย์ และการพนันบางรูปแบบเป็นสิ่งที่กฎหมายอนุญาต การจะใช้คำสอนของศาสนามาจัดการกับสิ่งเหล่านี้ในระดับกฎหมายของประเทศอาจจะดูเป็นเรื่องยาก จะอย่างไรก็ตาม ปรัชญาเสรีนิยม (ตามหลักการดั้งเดิม) เห็นด้วยกับศาสนาว่าหากสมาชิกของสังคมส่วนใหญ่เป็นคนดีมีศีลธรรม สังคมก็จะเต็มไปด้วยความสุข ปรัชญาเสรีนิยมมิได้เห็นตรงกันข้ามกับศาสนาเลยแม้แต่น้อย แต่ที่ปรัชญาเสรีนิยมไม่เห็นด้วยกับการเอาหลักการของศาสนา มาบังคับเป็นกฎหมายทั้งที่เป็นเรื่องดีก็เพราะปรัชญาเสรีนิยมเห็นว่าการบังคับคนอื่นแม้จะบังคับให้เขาทำดีนั้นไม่ถูกต้อง การทำดีควรเป็นเรื่องของความสมัครใจ ในสังคมเสรีนิยมที่ถูกต้อง ศาสนาจะได้รับการสนับสนุนให้เผยแพร่ความคิด เพื่อโน้มน้าวใจให้ผู้คนในสังคมละเว้นจากการใช้เสรีภาพ

ในเรื่องที่ทำให้ชีวิตคนให้ตกต่ำ ตรงนี้จะเป็นช่องให้ศาสนธรรมเข้าไปมีส่วนในการจัดการกับสังคม แม้จะไม่ถึงกับจัดการในระดับกฎหมายก็ตาม

พลังทางสังคมของศาสนานั้นจะเข้มแข็งในระดับชุมชน ขอให้สังเกตว่าในชนบทนั้นพลังทางสังคมของศาสนายังมีอยู่ค่อนข้างมากเมื่อเทียบกับสังคมเมือง ที่เป็นเช่นนั้นเพราะชนบทนั้นมีรากเหง้าที่เกี่ยวข้องกับศาสนามาก่อน ส่วนสังคมเมืองนั้นปรัชญาการอยู่ร่วมกันแบบเสรีนิยมมีอิทธิพลมากกว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ป็นธรรมดาที่พลังของศาสนาจะอ่อนกว่าชนบทที่ไม่ได้อยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของปรัชญาการอยู่ร่วมกันแบบเสรีนิยม ในชนบท วัดคือศูนย์กลางของชุมชน เมื่อชาวบ้านไปวัด ชาวบ้านไม่ได้ไปเพื่อฟังธรรมเท่านั้น แต่ไปเพื่อมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ศาสนานั้นเมื่อปัจเจกบุคคลเข้าถึง ความเป็นปัจเจกบุคคลจะถูกละลายให้หายไป ความหมายของชีวิตตามที่ศาสนาสอนหมายถึงการที่เราแต่ละคน ได้ละลายความเป็นบุคคลแล้วกลายเป็นส่วนหนึ่งของส่วนรวม พระพุทธเจ้าเคยตรัสว่าสังคมพุทธซึ่งประกอบด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา นั้นเปรียบเสมือนมหาสมุทรที่มีน้ำทั้งหมดเป็นเนื้อเดียวกัน น้ำที่อยู่ในมหาสมุทรนั้นไหลมาจากที่ต่างๆ แต่สายน้ำที่หลากหลายและแตกต่างกันนั้นเมื่อมาบรรจบกันเข้าก็หลอมรวมเป็นเนื้อเดียวกัน คือแยกไม่ได้ว่าตรงนี้เป็นน้ำที่ไหลมาจากแม่น้ำ ก. ตรงนี้เป็นสายน้ำจากแม่น้ำ ข. ส่วนตรงนี้มาจากแม่น้ำ ค. เป็นต้น ข้อนี้ฉันใด เมื่อบุคคลจากภูมิหลังต่างๆ เข้ามาอยู่ในชุมชนพุทธแล้ว ภูมิหลังที่แตกต่างกันเหล่านั้นจะละลายหายไป เหลือเพียงการเป็นสมาชิกของชุมชนพุทธที่เท่าเทียมกัน หลักการของพุทธศาสนาตามที่กล่าวมานี้ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศอันหนึ่งขึ้นที่เรียกว่าบรรยากาศแห่งความเป็นพี่เป็นน้องกัน ความเป็นพี่เป็นน้องนั้นวัดจากอะไร พระพุทธองค์ตรัสว่าวัดจากการมีธรรมร่วมกัน เช่นมีศีลเหมือนกัน มีความเห็นเหมือนกัน เวลาจะพูด ทำ หรือติดต่อสมาชิกคนอื่นๆ ในชุมชนก็พูด ทำ หรือคิดด้วยความเมตตา คือด้วยความปรารถนาที่จะเข้าใจว่าอีกฝ่ายนั้นมีปัญหาอะไรบ้างที่เราจะยื่นมือเข้าไปช่วยเหลือได้

วัดสมัยใหม่บางแห่งได้จัดตั้งชุมชนบางอย่างขึ้นเพื่อให้การอยู่ร่วมกันระหว่างผู้คนในชุมชนดำเนินไปอย่างเพื่อน ยกตัวอย่างเช่นวัดในชนบทบางแห่งได้จัดตั้งสิ่งที่เรียกว่า “สหกรณ์แบบพุทธ” ขึ้น สหกรณ์นี้จะประกอบด้วยสมาชิกที่ประกาศตนว่าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุขเช่นสุราและการพนัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือในการจัดตั้งสหกรณ์ขึ้นนั้นทางวัดเรียกร้องว่าคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นสมาชิกได้คือผู้ที่สามารถทำให้ทางวัดเชื่อได้ว่าได้เลิกอบายมุขแล้ว (ถ้าคนผู้นั้นมีประวัติว่าเคยเกี่ยวข้องกับสิ่งนี้) หรือจะไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งนี้ (สำหรับคนที่ไม่มีประวัติว่าเกี่ยวข้องกับ) การเป็นสมาชิคนั้นจะทำให้ได้ประโยชน์คือสามารถยืมของส่วนกลางไปใช้งานได้โดยไม่ต้องเช่าหรือเช่าในราคาที่ถูกลงกว่าปกติ เช่นยืมควายจากสหกรณ์เพื่อไปไถนา เป็นต้น สหกรณ์เช่นนี้ทำให้วัดสามารถจัดตั้งชุมชนปลอดอบายมุขและเข้มแข็งในการทำมาหากินอย่างสุจริต รายได้ที่สมาชิกบริจาคให้แก่ทางวัดนั้นในท้ายที่สุดแล้วก็ตกแก่สมาชิคนั้นเองเพราะรายได้เหล่านั้นทางวัดจะนำมาเพิ่มเป็นทุนซื้อหา

สิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีพของสมาชิก วัดบางวัดอาจจัดตั้งกองทุนเพื่อการรักษาพยาบาลคนไข้ที่ปกติ
สังคมจะรังเกียจเช่นคนไข้ที่ป่วยด้วยโรคเอดส์ วัดในศาสนาคริสต์บางวัดนั้นมีชื่อเสียงเรื่องการ
จัดตั้งนิคมสงเคราะห์ผู้ป่วยโรคเรื้อน ชุมชนมุสลิมในชนบทภาคใต้นั้นเป็นที่ทราบว่าได้ช่วยอนุรักษ์
สภาพความเป็นอยู่แบบพื้นบ้านอย่างมุสลิมเอาไว้อย่างเข้มแข็ง เป็นแรงต้านทานการไหลบ่าของ
อารยธรรมสมัยใหม่ของตะวันตกที่เข้ามายังสังคมไทยเราอย่างรุนแรงได้ไม่น้อย นี่คือนิคมของ
ศาสนาที่มีต่อชุมชนที่กำลังเป็นไปอยู่ในสังคมไทย

การจัดตั้งชุมชนศาสนานั่นอันที่จริงสามารถเกิดได้ในเมืองใหญ่ หากว่าเรามีระบบการจัดการ
และมีคนที่ปรารถนาจะให้เกิดขึ้น หน่วยงานทางราชการบางแห่งเช่น โรงพยาบาล หรือ
กระทรวงทบวงกรมบางแห่งได้จัดตั้งสิ่งที่เรียกว่าชมรมศึกษาและปฏิบัติธรรมขึ้น สมาชิกที่อยู่ใน
ชมรมประเภทนี้มักเป็นคนที่มีจิตใจ โอบเอื้ออารีและเป็นผู้ที่หวังดีต่อกันเสมือนญาติมิตร การมี
ชมรมแบบนี้ในทางจิตวิทยานั้นถือว่าเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยลดภาวะที่เรียกว่าความโดดเดี่ยวของ
คนเมือง โดยเฉพาะคนเมืองบางคนที่ต้องอยู่ตัวคนเดียวได้มาก คนบางคนนั้นเช่าคอนโดมิเนียมอยู่
เพียงผู้เดียว ไม่มีเพื่อน ไม่มีใครจะคุยกับใคร แต่เมื่อไปที่วัดหรือไปยังชมรมทางศาสนา เขาจะกลายเป็น
คนมีเพื่อน เมื่อมีเพื่อนก็รู้สึกว่ามีคุณค่า หน่วยงานเอกชนบางแห่งที่ผู้บริหารระดับสูงเป็นผู้
ศึกษาและปฏิบัติธรรมได้ริเริ่มจัดตั้งชมรมทางศาสนาขึ้นในหน่วยงานของตน บางแห่งทราบว่
ส่งเสริมให้พนักงานในองค์กรปฏิบัติธรรมด้วยการอนุญาตให้ลาพักร้อนได้ครั้งละนานๆเพื่อไป
บวชหรือปฏิบัติธรรมโดยยังคงได้รับเงินเดือนเต็มเหมือนเดิม หรืออาจจะมากกว่าพนักงานที่ไม่
สนใจจะปฏิบัติธรรมเสียด้วยซ้ำ กิจกรรมเช่นนี้คือการประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับการจัดองค์กรใน
ลักษณะหนึ่ง

มหาวิทยาลัยหรือสถานศึกษาเป็นอีกแห่งหนึ่งที่การประยุกต์ศาสนธรรมในเรื่องทางสังคม
เป็นไปได้ไม่ยาก เพราะการศึกษาวิชาเกี่ยวกับศาสนาเป็นเรื่องที่กระทำกันอยู่แล้วในสถานที่เหล่านี้
เฉพาะในมหาวิทยาลัยนั้น ชมรมทางศาสนาเช่นชมรมนักศึกษามุสลิม คริสต์ และพุทธเป็นองค์กรที่
มีการจัดตั้งมานานแล้ว เฉพาะองค์กรทางพุทธศาสนาที่เรียกว่าชมรมพุทธนั้นจะเป็นองค์กรที่
เชื่อมโยงคนสมัยใหม่ที่ไม่สู้จะมีโอกาสได้เรียนรู้พุทธศาสนาในแง่การปฏิบัติและพิธีกรรมเข้ากับ
สิ่งเหล่านี้ กิจกรรมเช่นการร่วมกันใส่บาตรพระสงฆ์ของนิสิตนักศึกษานั้นอาจพิจารณาได้ว่าเป็น
จุดเริ่มต้นของการที่เด็ก ๆ ที่มีชีวิตอยู่ในเมืองใหญ่และวิถีชีวิตเท่าที่เป็นมาก็ไม่เคยข้องแวะกับศาสนา
เลยจะได้เริ่มต้นสัมผัสกับศาสนา วันหนึ่งบางคนในจำนวนนี้อาจประสบปัญหาชีวิตและบังเอิญนึก
ถึงศาสนาว่าอาจช่วยผ่อนคลายปัญหาในชีวิตนั้นลงได้บ้าง ประสบการณ์เล็กๆน้อยๆในชีวิตเช่นการ
ได้ใส่บาตร ได้ฟังพระเทศน์ ได้สนทนากับเพื่อนๆในชมรม ก็อาจเป็นหนทางที่สว่างเล็กๆที่นำไปสู่
การเข้าหาศาสนาเพื่อแก้ปัญหาชีวิตได้เป็นอย่างดีในท้ายที่สุด มีข้อที่น่าสังเกตว่า พระสงฆ์ที่มี
ชื่อเสียงในประเทศไทยจำนวนหนึ่งนั้นอดีตเคยเป็นนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัย ท่านเหล่านี้เคย

เป็นสมาชิกของชมรมศาสนา และด้วยความคุ้นเคยกับศาสนาในสมัยเรียนหนังสือ นั้น บางท่าน เมื่อเห็นว่าวิถีชีวิตในทางโลกไม่ใช่สิ่งที่ตนเองแสวงหาก็ก็นำไปถือเพศบรรพชิต ชุมชนทางศาสนา ในมหาวิทยาลัยจึงเป็นแหล่งเพาะบ่มที่สำคัญแหล่งหนึ่งที่ได้ชักนำบุคคลผู้มีอุปนิสัยในทางธรรม เข้าหาศาสนาและกลายเป็นผู้ที่เปี่ยมกำลังสำคัญของศาสนาในเวลาต่อมา

ข. การประยุกต์ศาสนธรรมเข้ากับชีวิตผ่านการสร้างจิตสำนึก ในทางสังคม

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าศาสนานั้นสอนให้เราเข้าใจว่าชีวิตเราจะมีค่าเมื่อเราเป็นส่วนหนึ่งของ ส่วนใหญ่ คำว่า “ส่วนใหญ่” ในที่นี้หมายถึงคนอื่น ๆ หรือที่เราเรียกกันว่าสังคมหรือชุมชน ศาสนา เมื่อพิจารณาจากลักษณะที่กล่าวข้างต้นจึงเป็นหลักความคิดที่เน้นการเชื่อมโยงตนเองเข้ากับผู้อื่น เพื่อให้เราและผู้อื่นบรรลุความสมบูรณ์ทางด้านกายภาพและด้านจิตใจ ในการใช้ชีวิตประจำวันนั้น บางครั้งเราจะรู้สึกว่าคุณบางคนนั้นช่างทำตัวเป็นบุคคลที่เราพยายามจะรักอย่างไรก็รักไม่ลงเลย เพราะคนพวกนี้จะพยายามเอาเปรียบคนอื่นอยู่ตลอดเวลา ความรู้สึกดังกล่าวนี้ศาสนายอมรับว่าเป็น สิ่งที่มีเหตุผล ศาสนาบางศาสนาเช่นศาสนาขงจื้อกล่าวว่าจงตอบแทนความดีด้วยความดี และตอบแทนความชั่วด้วยความยุติธรรม ที่ขงจื้อกล่าวเช่นนี้ก็เพราะคิดว่าหากเราตอบแทนทั้งคนดีและคน ชั่วด้วยความดีเท่าเทียมกัน ก็จะไม่ยุติธรรมกับคนที่ทำความดี แต่ศาสนาบางศาสนาเช่นศาสนา คริสต์และพุทธศาสนาเห็นว่าแม้คนที่ทำความชั่วนั้นในท้ายที่สุดแล้วเราก็ต้องตอบแทนด้วยความดี ทั้งนี้เพื่อให้เขาได้กลับตัวเป็นคนดี ความคิดของพุทธศาสนาและศาสนาคริสต์นี้ในท้ายที่สุดแล้วก็ ไม่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดของขงจื้อเพราะการปฏิบัติต่อคนชั่วด้วยความยุติธรรมนั้นขงจื้อหมายถึงการ ปฏิบัติที่ให้โอกาสแก่คนชั่วที่จะได้กลับตัวเป็นคนดี ศาสนาทุกศาสนาเห็นสอดคล้องกันว่าคนชั่วใน สังคมเป็นผู้ที่เราจะต้องช่วยกันให้เขาได้กลับตัวเป็นคนดี ทำไมเราจึงต้องช่วยกัน เหตุผลคือทราบเท่า ที่เรายังมีสมาชิกของสังคมบางคนเป็นคนชั่วอยู่ สังคมเราก็ยังไม่สมบูรณ์ การทำสังคมของเราให้ สมบูรณ์นั้นหมายรวมเอาการพยายามยกระดับชีวิตของคนทีกระทำความชั่วให้เป็นคนดีให้ได้

แต่ที่กล่าวมานี้ไม่ได้หมายความว่าศาสนาไม่เห็นด้วยกับการลงโทษ ศาสนานั้นมีคำสอน เกี่ยวกับการลงโทษอยู่แล้ว นรกสวรรค์ที่ศาสนาต่างๆสอนนั้นว่าไปแล้วก็คือระบบการให้คุณและ โทษแก่ผู้ที่กระทำความผิดต่างกัน แต่การลงโทษที่ศาสนาสอนนั้นเป็นไปเพื่อปรามหรือสอนให้ผู้ที่ กระทำความผิดเกรงกลัวที่จะกระทำความชั่ว ไม่มีศาสนาใดที่ต้องการให้คนทำผิดเพื่อว่าคนผู้นั้นจะ ถูกลงโทษโดยพระเจ้าหรือโดยกฎแห่งกรรม โดยภาพรวมศาสนาล้วนต้องการให้ทุกคนเป็นคนดี เพื่อว่าเราจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเมื่อจากโลกนี้ไปแล้วเราทุกคนก็จะ ได้เข้าถึงสิ่งที่ดีที่สุด ตามที่ศาสนาสอน

หากเรามองเพื่อนร่วมโลกด้วยสายตาแห่งมิตรและด้วยความเข้าใจตามที่กล่าวมานี้ เราก็จะ เข้าใจได้ว่าเหตุใดเมื่อเราเห็นคนทำความดีศาสนาจึงสอนให้เราอนุโมทนาด้วย และเมื่อเห็นคนทำชั่ว

ศาสนาก็สอนให้เราเข้าใจว่าเขายังทำชั่วอยู่ก็เพราะดวงตาแห่งธรรมที่อยู่ข้างในตัวเขายังไม่ถูกเปิดออก ศาสนาสอนให้เราอดทนที่จะให้ออกาสแก่คนที่ไม่ดี คำว่าอดทนในที่นี้หมายถึงเราจะไม่มองอย่างโกรธแค้นเวลาที่เขาทำร้ายเราหรือเอาเปรียบเรา จะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่ศาสนาสอนให้เราตระหนักก็คือบางครั้งการยอมให้คนไม่ดีเอาเปรียบเราโดยที่เราไม่แสดงปฏิกิริยาอะไรก็อาจเป็นการส่งเสริมให้คนไม่ดีคิดว่าถูกแล้วที่เขาเอาเปรียบคนอื่นเพราะทุกคนที่เขาเอาเปรียบ ไม่มีใครคิดที่จะต่อต้านเลย เราซึ่งเป็นคนดีจะต้องช่วยกันหามาตรการทางสังคมบางอย่างที่จะทำให้คนที่มิมีนิสัยมักง่ายดำรงชีพด้วยการเอาเปรียบคนอื่นประสบความสำเร็จยากลำบากที่จะทำเช่นนั้น จิตสำนึกทางสังคมตามหลักศาสนธรรมจึงเป็นสิ่งที่บางครั้งต้องแสดงผ่านการเรียกร้องกฏกติกาทางสังคมที่ยุติธรรม เราจะสังเกตเห็นว่าคนไทยบางคนที่เป็นผู้ซึ่งปฏิบัติธรรมนั้นได้แสดงตนว่าเมื่อสังคมต้องการพลังทางศีลธรรมสำหรับต่อสู้กับสิ่งที่อาจกัดเซาะรากเหง้าทางศีลธรรมของสังคมเรา เราอันหมายถึงผู้ที่เชื่อมั่นในพลังของศาสนาก็จำเป็นต้องแสดงออกว่าไม่เห็นด้วยกับสิ่งเหล่านั้น เมื่อมีข้อเสนอว่าสังคมเราควรให้การพนันถูกกฎหมายหรือไม่ ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับอบายมุขสมควรให้เข้าไปซื้อขายกันในตลาดหลักทรัพย์หรือไม่ เป็นต้น คนเหล่านี้ก็ได้แสดงพลังคัดค้าน นี่เป็นตัวอย่างของจิตสำนึกเชิงสังคมที่มีรากฐานมาจากศาสนา ในประเทศตะวันตกนั้นสำนักวาติกันถือได้ว่าเป็นผู้ที่แสดงพลังทางศาสนาคัดค้านการกระทำที่ถือว่ายึดแย้งกับศีลธรรมเช่นการทดลองทางวิทยาศาสตร์บางอย่างเกี่ยวกับมนุษย์ ดูเหมือนว่าพลังทางศาสนาในโลกปัจจุบันจะเป็นพลังที่มีอำนาจที่สุดที่พยายามจุดประกายการถลำลึกเกินไปของมนุษย์ในนามของการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์หรือการเห็นแก่ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก จะอย่างไรก็ตาม พลังทางศาสนาต้องเป็นไปอย่างสุภาพ นุ่มนวล และไม่มองว่ามีใครเป็นศัตรู สิ่งที่เรากำลังต่อสู้กันนั้นควรพิจารณาว่าได้แก่ปรากฏการณ์ที่ปราศจากกรรม ไม่ใช่คนในท้ายที่สุดแล้วคนที่เราคัดค้านเขานั้นก็สมควรได้รับการพิจารณาจากเราว่าเป็นเพื่อนร่วมโลกด้วยกัน เราต่อสู้กันด้วยเหตุผล และด้วยเหตุผลนี้ในท้ายที่สุดแล้วเรามั่นใจว่าทุกอย่างจะคลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น แม้อาจต้องใช้เวลานานสักปานใดก็ตาม ๑

ศาสนากับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่

ศาสนาโดยทั่วไปนั้นเกิดขึ้นในสังคมโบราณ ศาสนาที่เก่าแก่ที่สุดของโลกที่ยังมีคนนับถืออยู่ในปัจจุบันอันได้แก่ศาสนาฮินดูและศาสนาอิสลามนั้นคาดว่ามิอาจมีอายุไม่ต่ำกว่า ๓,๐๐๐ ปี ส่วนศาสนาที่ใหม่ที่สุดอันได้แก่ศาสนาอิสลามนั้นอายุก็นับได้เป็น ๑,๐๐๐ ปีขึ้นไป เราทราบกันดีว่าโลกนั้นเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ยิ่งโลกในยุคที่วิทยาศาสตร์ก้าวหน้ามากในปัจจุบันยิ่งเปลี่ยนแปลงเร็วมาก ผลจากความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ผสมผสานกับความซับซ้อนของสังคมเมือง (ซึ่งสองเรื่องนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก) ได้ส่งผลให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมแบบใหม่ขึ้นในสังคมมนุษย์ที่แตกต่างไปจากปัญหาจริยธรรมแบบดั้งเดิมในสังคมเกษตรกรรมโบราณอันเป็นปัญหาจริยธรรมแบบที่ศาสนาโดยทั่วไปคุ้นเคย หากเราเข้าใจว่าจริยธรรมที่ศาสนาต่างๆ สอนนั้นไม่ได้เกิดจากความว่างเปล่า แต่เกิดจากเจตนาของพระศาสดาที่จะออกแบบหลักคำสอนที่สามารถแก้ปัญหาจริยธรรมที่ปรากฏอยู่ในสังคมเวลานั้น หลักธรรมที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ของศาสนาต่างๆ เวลานี้ก็อาจกล่าวได้ว่ามีเนื้อหาที่ถูกออกแบบสำหรับแก้ปัญหาจริยธรรมในสมัยอดีต หากเราเชื่อต่อไปว่าสังคมเกษตรกรรมโบราณนั้นเป็นสังคมที่วิถีชีวิตของผู้คนยังไม่ยุ่งยากซับซ้อนเท่ากับที่ปรากฏในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ปัญหาจริยธรรมที่ปรากฏในสังคมโบราณก็จะมีลักษณะเป็นปัญหาที่ง่าย ๆ คือสามารถวินิจฉัยได้ว่าผิดหรือไม่ผิดค่อนข้างชัดเจน ปัญหาคือหลักธรรมในศาสนาต่างๆ ที่ออกแบบเพื่อตอบปัญหาทางจริยธรรมที่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมาในอดีตนั้นจะยังสามารถที่จะเป็นหลักให้แก่การหาทางออกแก้ปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ที่ซับซ้อนมากๆ หรือไม่ นี่คือประเด็นหลักที่เราจะพิจารณากันในบทนี้

๕.๑ ปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่

เพื่อให้การอภิปรายปัญหาต่างๆ ช่างหน้าชัดเจนมากขึ้น เราจะลองพิจารณากันดูว่าอะไรบ้างคือปัญหาจริยธรรมที่สำคัญที่ปรากฏอยู่ในโลกสมัยใหม่ ผู้เขียนคิดว่าปัญหาเหล่านี้แม้จะมีมาก แต่ก็อาจจัดประเภทได้เป็น ๓ กลุ่มหลักๆ ดังนี้

ก. ปัญหาจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเพศ

ปัญหาจริยธรรมหมวดนี้เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางเพศระหว่างมนุษย์ที่อาจจะเคยเป็นปัญหาเหมือนกันในโลกอดีต แต่การตั้งคำถามเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ อาจไม่รอบด้านเหมือนสมัย

ปัจจุบัน การมีผู้ตั้งคำถามเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ส่วนหนึ่งเป็นผลทำให้มีผู้สงสัยว่าศาสนาจะพิจารณาปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร ตัวอย่างที่สำคัญของปัญหาจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องทางเพศก็เช่น

-การมีภรรยาหรือสามีเพียงคนเดียวในเวลาใดเวลาหนึ่งถูกต้องทางศีลธรรมกว่าการมีภรรยาหรือสามีมากกว่าหนึ่งคนในเวลาเดียวกันหรือไม่ เพราะอะไร

-การที่คนเพศเดียวกันรักใคร่ชอบพอกันและสุดท้ายก็จบลงด้วยการมีเพศสัมพันธ์กันถือว่าเป็นเรื่องที่ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การให้บริการทางเพศเพื่อแลกกับเงินผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การที่ชายหญิงซึ่งเป็น โสคมิเพศสัมพันธ์กัน โดยที่ทั้งคู่ยังไม่แต่งงานอย่างถูกต้องถือว่าเป็นผิดจริยธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การฆาตกรรมที่ไม่เป็น ไปเพื่อให้กำเนิดทายาท แต่เพื่อความสนุกสนาน ควรถือว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายในตัวมันเองหรือไม่

ประเด็นที่กล่าวข้างต้นนี้เป็นเพียงตัวอย่างที่สำคัญๆ ยังมีประเด็นปลีกย่อยอื่นๆอีกมากเกี่ยวกับเรื่องทางเพศที่สามารถตั้งเป็นคำถามในทางจริยธรรมได้ มีข้อที่น่าสังเกตเบื้องต้นว่าศาสนาโดยทั่วไปนั้นมักมีคำสอนส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับปัญหาจริยธรรมทางเพศ เช่นศีลห้าข้อ กามะสุมิจณาจารของพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความผิดอันเกิดจากการล่วงละเมิดคู่ครองของบุคคลอื่นหรือบุคคลที่อยู่ในความคุ้มครองของบุคคลหรือสถาบันบางอย่าง ในบัญญัติสิขิประการของศาสนาฮินดูและศาสนาคริสต์ก็มีข้อห้ามในเรื่องการผิดคู่ครองผู้อื่นเช่นกัน ยิ่งในศาสนาอิสลามยิ่งชัดเจนมาก กฎหมายอิสลามถือว่าการผิดคู่ครองผู้อื่นนั้นเป็นความผิดที่ร้ายแรงมาก จะอย่างไรก็ตามความผิดความถูกในปัญหาจริยธรรมทางเพศที่ปรากฏในคำสอนของศาสนานี้มักวินิจฉัยได้ไม่ยากในศีลข้อสามของพุทธศาสนานั้นท่านกล่าวว่าใครล่วงละเมิดภรรยา สามี หรือลูกหลานที่พ่อแม่เขาหวงห้ามถือว่าได้กระทำการที่ไม่ดี เรื่องนี้ชัดเจนว่าทำไมจึงไม่ดี เหตุผลคือเพราะคนที่เราไปยุ่งเกี่ยวกับเขานั้นเป็นคนที่มิใช่ของเรา การล่วงละเมิดสิ่งมิใช่ของย่อมเป็นความผิดที่ชัดเจนชนิดที่แทบไม่ต้องอธิบายกันแล้ว (เหมือนคนมาขโมยเงินเราเขาทำผิดเพราะเงินนั้นมีคนครอบครองเป็นเจ้าของ เขาไม่มีสิทธิ์ในเงินนั้นเพราะเงินนั้นเป็นของเรา การขโมยผิดเพราะเป็นการล่วงละเมิดสิทธิในทรัพย์สินของเรา) แต่ปัญหาจริยธรรมทางเพศในโลกสมัยใหม่นั้นไม่ได้มีคำตอบที่ชัดเจน ในทางปรัชญามีนักปรัชญาแบ่งเป็นสองพวกเป็นอย่างน้อยเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้โดยที่บางพวกเห็นว่าเรื่องนี้ผิดจริยธรรมแต่บางพวกกลับยืนยันว่าไม่ผิด การมีความเห็นต่างกันเช่นนี้สะท้อนว่าประเด็นเหล่านี้สามารถพิจารณาได้จากหลายแง่มุมนั่นเอง

ข. ปัญหาจริยธรรมอันเนื่องมาจากความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์

ปัญหาจริยธรรมส่วนหนึ่งในโลกสมัยใหม่อาจกล่าวได้ว่ามาจากการที่มนุษย์เราสามารถทำอะไรได้มากกว่าในอดีตโดยการช่วยเหลือของวิทยาศาสตร์ วิทยาศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิด

ปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่นั้นมักได้แก่วิทยาศาสตร์ชีวภาพและแพทยศาสตร์ ต่อไปนี้คือประเด็นสำคัญที่เป็นปัญหาจริยธรรมในหมวดนี้

-การยุติชีวิตของคนไข้ที่ไม่มีทางรักษาและทุกข์ทรมานจากโรคร้ายเป็นสิ่งที่ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การทำแท้งทารกในครรภ์ผิดจริยธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การคัดแปลงพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิต โดยเฉพาะอย่างมนุษย์ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การโคลนมนุษย์ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การใช้เซลล์ต้นตอจากตัวอ่อนมนุษย์เพื่อการรักษาความเจ็บป่วยของมนุษย์ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะเหตุใด

-การซื้อขายอวัยวะมนุษย์ผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การอุ้มครรภ์แทนผู้อื่นผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การอุ้มครรภ์โดยเพศชายผิดจริยธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การใช้สัตว์เป็นเครื่องมือทดลองยาผิดจริยธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-การคุมกำเนิดผิดจริยธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-แพทย์สามารถโกหกคนไข้เพื่อให้คนไข้สบายใจได้โดยไม่ถือว่าผิดศีลธรรมหรือไม่ เพราะอะไร

-ชีวิตของมนุษย์มีค่าในตัวเองหรือไม่ การที่แพทย์พยายามยืดชีวิตมนุษย์เอาไว้ให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ด้วยการทรมานเครื่องมือช่วยทุกชนิดเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเสมอไปหรือไม่ เป็นไปได้ไหมที่บางกรณีการปล่อยให้คนไข้ตายอย่างสงบเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องมากกว่าในทางจริยธรรม

-มนุษย์เรารู้ว่าตายเมื่อใด

ดูเหมือนว่าปัญหาในหมวดนี้จะเป็ปัญหาที่ศาสนาจะไม่คุ้นเคยมากที่สุด เพราะเป็นปัญหาที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า ซึ่งก็คือเมื่อไม่นานมานี้เอง และยิ่งวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปเท่าใด จำนวนปัญหาในหมวดนี้ก็จะเพิ่มมากขึ้น เราอาจจัดกลุ่มของปัญหาในหมวดนี้ได้เป็นสามกลุ่มหลักๆคือ (ก) กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการให้กำเนิดชีวิตมนุษย์ (๒) กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความตาย (๓) กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ในระกวางเกิดและตาย ปัญหาในกลุ่มแรกนั้นเกิดขึ้นจากการที่นักวิทยาศาสตร์ได้พยายามที่เอาชนะข้อจำกัดตามธรรมชาติของมนุษย์ในเรื่องการให้กำเนิดบุตร ยกตัวอย่างเช่นคนสมัยก่อนบางคนนั้นไม่สามารถให้กำเนิดบุตรได้ แม้จะพยายามอย่างไรก็ไม่มี ในสมัยที่วิทยาศาสตร์ยังไม่ก้าวหน้าเท่าปัจจุบัน เมื่อคนเราประสบปัญหาแบบนี้ก็มักยอมรับ ไม่ได้รันทที่จะเอาชนะ โดยศาสนาอาจสอนว่านี่เป็นไปตามอำนาจของกรรมในอดีตที่คนผู้นั้นได้กระทำมา หรือนี่เป็นพระประสงค์ของพระเจ้า ต่อมานักวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาปรากฏการณ์เหล่านี้ได้พบว่ามิเืองไขอยู่จำนวนหนึ่งที่เป็นอุปสรรคขัดขวางไม่ให้คนเหล่านี้ให้กำเนิดบุตรได้ อุปสรรค

เหล่านี้ นักวิทยาศาสตร์เชื่อว่าเราจะค่อยๆเอาชนะได้ อุปสรรคบางอย่างเราเอาชนะได้แล้ว แต่บางอย่างกำลังรอวันเวลาที่เอาชนะอยู่ ยกตัวอย่างเช่นบางครั้งคู่สมรสมีบุตรไม่ได้เพราะเป็นหมันเวลานี้วงการแพทย์พบว่าคนที่เป็หมันก็ยังสามารถที่จะมีบุตรได้ เรากำลังวิจัยเพื่อหาทางอยู่ ส่วนบางคนมีบุตรไม่ได้ไม่ใช่เพราะคู่สมรสทั้งคู่หรือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นหมัน แต่เป็นเพราะฝ่ายหญิงมีกรดในช่องคลอดมาก ทำให้เชื้ออสุจิของฝ่ายชายถูกทำลายหมดก่อนที่จะเข้าไปผสมกับไข่ได้ อุปสรรคนี้แพทย์ได้เอาชนะเรียบร้อยแล้วโดยวิธีการเอาไข่และอสุจิมาผสมกันข้างนอก เมื่อเกิดการปฏิสนธิเป็นทารกแล้วค่อยใส่กลับไปในครรภ์ของสตรี (กรณีนี้ไม่ทำอันตรายแก่ทารก ทำอันตรายเฉพาะแก่เชื้ออสุจิเท่านั้น) แรกที่มีการทดลองวิธีนี้ ศาสนาบางศาสนาเช่นศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกได้คัดค้าน โดยให้เหตุผลว่านี่เป็นวิธีที่ไม่เป็นไปตามธรรมชาติ ทารกที่เกิดจากการผสมไข่และอสุจินอกครรภ์ของมารดาอาจไม่มีวิญญาณมนุษย์ก็ได้

อุปสรรคบางอย่างที่ปรากฏแก่คู่สมรสคือการที่ภรรยาไม่แข็งแรง มดลูกไม่สามารถรับทารกได้ทำให้แท้ง แพทย์ได้แก้อุปสรรคนี้ด้วยการเอาเชื้อและไข่ของคู่สมรสนั้นมาผสมกันข้างนอก เมื่อได้ทารกแล้วก็นำกลับไปใส่ในครรภ์ของหญิงอื่นที่มีมดลูกแข็งแรง ในต่างประเทศนั้นมีการว่าจ้างสตรีมาทำหน้าที่นี้ ปรากฏว่าหญิงบางคนเมื่อคลอดทารกแล้วเกิดความรักเด็กไม่ส่งมอบให้แก่พ่อแม่ที่มาจากข้าง ทำให้เป็นคดีกันในศาล ศาลก็ต้องวินิจฉัยว่าระหว่างสตรีที่เป็นเจ้าของไข่กับสตรีที่อุ้มครรภ์ใครกันแน่ที่สมควรถือว่าเป็นแม่ที่แท้จริง แท้ที่ผ่านมาศาลก็วินิจฉัยคดีแบบนี้ไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะเป็นเรื่องยุ่งยากที่จะบอกว่าใครกันแน่ที่สมควรถือเป็นแม่นั้นเอง การเกิดคดีความข้างต้นทำให้หมอพยายามหาทางที่จะให้การอุ้มครรภ์เกิดในบุคคลที่เป็นคู่ภรรยาสามีนั่นเอง แนวคิดนี้นำไปสู่การคิดค้นให้ฝ่ายชายทำหน้าที่อุ้มครรภ์แทน ปัจจุบันแพทย์ได้ค้นพบวิธีการดังกล่าวนี้และได้ทดลองกับชายคนหนึ่งแล้ว ปรากฏว่าได้ผล เมื่อมีการกระจายข่าวเรื่องนี้ออกไปก็ปรากฏว่ามีคู่สมรสที่เป็นเกย์จำนวนหนึ่งแสดงความจำนงที่จะตั้งครรภ์ด้วยวิธีนี้ เทคโนโลยีการตั้งครรภ์สมัยใหม่จึงกลายเป็นประเด็นทางจริยธรรมขึ้นมาอย่างมากมาย

การโคลนมนุษย์นั้นเป็นการให้กำเนิดชีวิตที่ถือได้ว่าแตกต่างไปจากวิธีการตามธรรมชาติที่เราคุ้นเคยมากที่สุด การตั้งครรภ์ซึ่งได้รับการช่วยเหลือโดยวิทยาศาสตร์การแพทย์ก่อนหน้านี้แม้จะดูว่าอยู่ห่างจากวิธีการตามธรรมชาติอย่างไร แต่โดยเนื้อหาวิธีการเหล่านั้นก็ยังอิงอยู่กับหลักการพื้นฐานตามธรรมชาติของการให้กำเนิดบุตรที่ว่าจะต้องประกอบด้วยพ่อและแม่ แต่การโคลนนั้นเป็นการให้กำเนิดชีวิตใหม่โดยไม่อาศัยเพศ ทำนองเดียวกับการตัดกิ่งไม้ไปชำหรือการตอนกิ่งต้นไม้ วิธีการโคลนที่กล่าวอย่างหยาบๆเพื่อให้เข้าใจง่ายคือแพทย์จะเอาไข่ของสตรีมาใบหนึ่ง ไข่เข็มดูดเอาส่วนที่เป็นไข่แดงออก (ไข่แดงนี้คือสารพันธุกรรมของมารดา ในการให้กำเนิดบุตรตามปกติเชื้ออสุจิของพ่อจะเข้าผสมกับส่วนที่เป็นไข่แดง จากนั้นไข่แดงและเชื้อที่ผสมกันแล้วนี้จะหลอมละลายกลายเป็นชีวิต เมื่อทารกคลอดออกมา ทารกนั้นจึงมีพันธุกรรมของแม่และพ่อคนละครึ่ง)

จากนั้นแพทย์จะยิงเนื้อเยื่อที่ตัดจากบุคคลที่ต้องการ โคลนตนเองซึ่งจะเป็นชายหรือหญิงก็ได้เข้าไปแทนที่ไขกระดูก แล้วกระตุ้นด้วยไฟฟ้า หากกระบวนการทั้งหมดดำเนินไปอย่างเหมาะสมถูกส่วนเนื้อเยื่อที่ยังเข้าไปนั้นก็จะกลายเป็นชีวิตใหม่ เนื่องจากไม่มีไขกระดูกที่จะเป็นสารฝ่ายเนื้อหนังของมารดา ชีวิตใหม่นั้นก็จะมีพันธุกรรมตามบุคคลที่โคลนทั้งหมด การให้กำเนิดชีวิตแบบนี้เดิมทีเดิยเกิดจากจินตนาการของนักวิทยาศาสตร์ที่ว่า การคัดเลือกเผ่าพันธุ์ของสิ่งมีชีวิตนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เราไม่สามารถทำนายได้ บางครั้งการคัดเลือกนั้นจะก่อให้เกิดชีวิตที่มีคุณสมบัติพิเศษแตกต่างจากผู้อื่น เฉพาะในมนุษย์นั้นนานๆจะเกิดอัจฉริยะบุคคลขึ้นสักคน นักวิทยาศาสตร์ถือว่าการเกิดขึ้นของบุคคลพิเศษเหล่านี้เช่น โอนัสไดน์ มหาตมา คานธี เป็นต้นเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่ยากนักจะเกิดขึ้น แต่เมื่อคนเหล่านี้ให้กำเนิดบุตร บุตรของพวกเขาไม่ได้เป็นอัจฉริยะเหมือนพ่อ เพราะลูกนั้นได้พันธุกรรมจากพ่อไปเพียงครึ่งเดียว อีกครึ่งเป็นของมารดา นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้จินตนาการว่าหากเราสามารถถ่ายทอดพันธุกรรมจากโอนัสไดน์ไปยังลูกของโอนัสไดน์ได้ทั้งหมด ลูกของโอนัสไดน์ก็จะเก่งเหมือนพ่อ และนี่ก็คือที่มาของการโคลนอันหมายถึงการถ่ายทอดพันธุกรรมจากคนหนึ่งไปยังชีวิตใหม่ทั้งหมด ซึ่งเวลานี้เราสามารถทำได้แล้วกับสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม การโคลนมนุษย์ยังไม่ปรากฏการยืนยันว่าได้กระทำแล้ว แต่ในทางวิธีการเราเชื่อกันว่าหากจะโคลนมนุษย์ในสมัยนี้ก็เป็นเรื่องที่ไม่ยาก

สรุปความว่าปัจจุบันวิทยาศาสตร์ได้ช่วยให้มนุษย์กำเนิดบุตรด้วยวิธีการใหม่ๆ ที่แตกต่างจากวิธีการตามธรรมชาติมากบ้างน้อยบ้าง ความเป็นห่วงของผู้คนที่อยู่นอกวงการวิทยาศาสตร์นั้นพุ่งไปที่การให้กำเนิดชีวิตชนิดที่กล่าวได้ว่าเป็นการพลิกประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติอย่างใหญ่โตมโหฬารเช่นการโคลน ความหวังนี้มีทั้งที่เป็นประเด็นทางจริยธรรมและที่เป็นเรื่องของความปลอดภัยแก่นาคตของมนุษยชาติที่ไม่ใช่ประเด็นทางจริยธรรมตรงๆ ความหวังนี้ดูเหมือนฝ่ายศาสนาจะแสดงออกมามากที่สุดและชัดเจนที่สุด ดังเราจะพิจารณากันข้างหน้า

สำหรับเรื่องความตายก็เช่นกัน เดิมสมัยที่วิทยาศาสตร์ยังไม่ก้าวหน้านั้น ความเจ็บป่วยบางระดับสุดวิสัยที่หมอในสมัยนั้นๆจะเขี้ยวยา คนไข้ก็จะตาย ต่อเมื่อวิทยาศาสตร์การแพทย์เจริญมากขึ้น มนุษย์ก็สามารถต่อรองกับความตายได้มากขึ้น การที่มนุษย์สามารถยืดอายุของตนออกไปได้จากความตายนี้ในบางแง่ น่าจะเป็นของดี แต่ในขณะเดียวกันสิ่งนี้ก็ส่งผลกระทบต่อมนุษย์เอง และส่งผลกระทบต่อมาสู่ประเด็นด้านจริยธรรม คนไข้บางคนหากป่วยในสมัยก่อนคงตายไปแล้วอย่างสงบ แต่ด้วยเครื่องมือทางการแพทย์สมัยใหม่ เขากลับไม่ตาย แต่ในขณะเดียวกันเขาก็ไม่กลับฟื้นคืนมาเป็นคนปกติดังเดิม อุปกรณ์การแพทย์สมัยใหม่ได้ทำให้คนไข้จำนวนหนึ่งที่เข้ารับการรักษาในโรงพยาบาลตกอยู่ในสภาพของบุคคลที่จะตายก็ไม่ตาย จะฟื้นก็ไม่ฟื้น ภาวะเช่นนี้ส่งผลเสียหลายอย่างแก่บุคคลนั้นและครอบครัว เฉพาะครอบครัวนั้นผลเสียที่ปรากฏชัดอาจจำแนกได้เป็นสองส่วนคือต้องรับภาระค่ารักษาพยาบาลที่แพงและดูไม่มีเหตุผลเพราะไม่ได้ช่วยให้คนไข้ฟื้น

กลับมาเป็นปกติได้อีก อีกส่วนหนึ่งเป็นภาวะที่ต้องเผชิญกับความกดดันทางจิตใจอันเนื่องมาจากการเห็นบุคคลที่ตนรักต้องตกอยู่ในภาวะที่กึ่งเป็นกึ่งตายนั้น ส่วนบุคคลที่เจ็บป่วยนั่นเองผลเสียที่ปรากฏแก่เขาก็คือการไร้คุณภาพชีวิตซึ่งในที่นี้หมายถึงการได้ตายไปอย่างสงบเมื่อถึงเวลาอันควร สิทธิที่จะตายอย่างสงบและตายท่ามกลางคนที่เรารักใคร่ผูกพันในขณะที่ยังมีสติสัมปชัญญะรับรู้สิ่งต่างๆ รอบตัวในวาระสุดท้ายนั้นน่าจะสำคัญเท่ากับสิทธิอื่นๆ ในชีวิตเช่นสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ แต่คนไข้ที่หลุดเข้าสู่กระบวนการรักษาพยาบาลสมัยใหม่จำนวนไม่น้อยที่กลายเป็นบุคคลที่เสียสิทธินี้ไป แม้จะโดยไม่มีใครตั้งใจให้เป็นอย่างนั้น แต่การที่วิทยาศาสตร์การแพทย์ก้าวหน้ามากแล้วส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ขึ้นนับวันก็จะได้รับการตั้งคำถามในทางจริยธรรมมากขึ้น

นอกจากนั้น ปัญหาเรื่องเกณฑ์วินิจฉัยว่าเมื่อใดคนเราจึงจะถือว่าได้ตายลงแล้วอย่างสนิทก็เป็นปัญหาใหม่ที่เกิดจากความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์การแพทย์อีกอย่างหนึ่ง สมัยโบราณนั้นเราไม่เคยถามกันว่าคนเราตายเมื่อใด เพราะไม่มีความจำเป็นที่จะต้องถาม เมื่อญาติมิตรของเราเสียชีวิต เราก็รอนจนมั่นใจเช่นศพเริ่มแข็งกระด้างและมีกลิ่น จากนั้นเราก็จะจัดการกับศพนั้นตามพิธีทางศาสนาไปตามสมควรแก่กรณี แต่วิทยาศาสตร์การแพทย์ปัจจุบันได้พบว่าคนเราเมื่อตายลงใหม่ๆ อวัยวะบางอย่างในตัวเขาเช่นดวงตาสามารถนำไปใส่ให้คนอื่นที่เจ็บป่วยด้วยโรคชนิดที่ต้องการอวัยวะใหม่นั้นๆ มาทดแทน การค้นพบนี้ทำให้แพทย์ต้องหาทางนำเอาอวัยวะออกจากร่างของคนตายให้เร็วที่สุดและต้องมั่นใจด้วยว่าคนผู้นั้นได้ตายลงแล้วอย่างสนิท ไม่เช่นนั้นการนำอวัยวะออกไปอาจเท่ากับแพทย์ได้ทำฆาตกรรมคนไข้รายนั้น โดยไม่รู้ตัว เวลานี้ทางการแพทย์ได้ใช้เกณฑ์ว่าคนตายดูจากสมองตาย สมองตายวัดจากการไม่มีคลื่นส่งออกมาจากเครื่องมือวัดคลื่นสมอง แม้ว่าแพทย์จะมั่นใจว่าเวลานี้เรายังไม่มีวิธีอื่นที่ดีกว่านี้สำหรับวัดว่าคนเราตายเมื่อใด แต่ในแง่ความเป็นไปได้ แพทย์เองก็ยอมรับว่าคนที่สมองไม่ส่งคลื่นออกมาแล้วอาจยังไม่ตายก็ได้ ดังนั้นการผ่าเอาอวัยวะของเขาออกมาใช้ก็อาจกลายเป็นการฆ่าคนก็ได้ นี่ก็เป็นปัญหาทางจริยธรรมอีกเช่นกัน

โรคบางอย่างที่แต่เดิมวงการแพทย์หมดหวังว่าจะรักษาเช่นโรคความจำเสื่อมอย่างรุนแรง โรคมะเร็งในเม็ดเลือด เป็นต้นนั้นแพทย์สมัยใหม่พบว่าอาจรักษาได้ด้วยการใช้เซลล์ต้นแบบ (ที่เรียกกันในภาษาแพทย์ว่า Stem Cell) เซลล์ต้นแบบนี้ได้จากคนที่โตเป็นผู้ใหญ่แล้วก็ได้ หรือจากส่วนของทารกที่เพิ่งคลอดใหม่ๆ เช่นรก หรือไม่กี่จากตัวอ่อนมนุษย์ ในบรรดาเซลล์ต้นแบบทั้งหลายเหล่านี้ที่ได้จากตัวอ่อนมนุษย์นั้นมีประสิทธิภาพที่สุด ตัวอ่อนที่แพทย์มีอยู่นั้นส่วนใหญ่ได้มาจากการทำสิ่งที่ชาวบ้านเรียกว่า “เด็กหลอดแก้ว” (วงการแพทย์เรียกเทคโนโลยีการให้กำเนิดทารกนี้ว่าการปฏิสนธินอกร่างกายหรือ In Vitro Fertilization) ซึ่งเราได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อคู่สมรสตัดสินใจให้หมอบอกชื่อของสามีและไข่ของภรรยาผสมกัน แพทย์มักทำ “เด็กหลอดแก้ว” เพื่อไว้มากกว่าหนึ่งคน เพื่อว่าเวลาใส่กลับเข้าไปในครรภ์แล้วล้มเหลวก็จะได้ไม่ต้องผสมใหม่ เมื่อทำการเสร็จสิ้นแล้ว มักมีตัวอ่อนมนุษย์เหลืออยู่จำนวนหนึ่ง คนไข้มักบริจาคให้โรงพยาบาล แพทย์

บางส่วนเสนอว่าเด็กเหล่านี้เราน่าจะสกัดเอาเซลล์ต้นแบบของเขามารักษาคนที่ป่วยด้วยโรคที่กล่าวข้างต้นดีไหม แน่นอนว่าข้อเสนอนี้ในแง่หนึ่งเกิดจากความหวังดีที่ต้องการหาวิธีใหม่ๆ สำหรับมาเยียวยาความเจ็บป่วยที่แสนจะทรมานที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็มีผู้มองว่าทารกที่เราเอาเขามาใช้ประโยชน์นั้นเป็นคนแล้ว คนไม่มีความชอบธรรมที่จะเอาชีวิตคนอื่นมาต่ออายุให้แก่ชีวิตของตน ไม่ว่าจะอ้างเหตุผลใดก็ตาม การใช้เซลล์ต้นแบบจึงเป็นปัญหาทางจริยธรรมอยู่ในปัจจุบัน บางประเทศในโลกเช่นอังกฤษกฎหมายอนุญาตให้ใช้เซลล์ต้นตอจากตัวอ่อนมนุษย์ที่มีอายุไม่เกินสองสัปดาห์ได้ แพทย์และนักวิทยาศาสตร์ในประเทศอังกฤษที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจผ่านกฎหมายเรื่องนี้ของรัฐสภาอธิบายว่าคนเรานั้นเมื่อปฏิสนธิได้สองสัปดาห์เป็นต้นไปแล้วจึงจะเกิดเซลล์ประสาทสำหรับรับรู้ ก่อนหน้านั้นไม่ว่าเราจะทำอะไรกับ “สิ่งนั้น” มันก็จะไม่มีความรู้สึกใดๆ นักวิทยาศาสตร์เหล่านี้อ้างว่าคุณสมบัติที่จะทำให้สิ่งใดก็ตามเป็นคนขึ้นมาก็คือการที่สิ่งนั้นมีเซลล์ประสาทสามารถรับรู้อะไรได้ ดังนั้นตัวอ่อนมนุษย์ที่มีอายุไม่เกินสองสัปดาห์จึงไม่ถือว่าเป็นคน สิ่งนี้เป็นเพียงกลุ่มเซลล์ที่จะพัฒนาไปเป็นคนเท่านั้นเอง ดังนั้นเมื่อเราเอาเซลล์ต้นแบบของตัวอ่อนเหล่านี้มาใช้ก็ไม่ถือว่าเป็นการฆ่ามนุษย์แต่อย่างใด

ปัจจุบันนอกจากประเทศอังกฤษยังไม่มียประเทศใดในโลกที่กฎหมายอนุญาตให้ใช้เซลล์ต้นแบบจากตัวอ่อนมนุษย์ แต่คาดกันว่าในอนาคตเมื่อประเทศอังกฤษประสบความสำเร็จจากการใช้เซลล์ต้นแบบจากทารกมากขึ้น ชัดขึ้น ประเทศอื่นๆ อาจจะต้องทบทวนกฎหมายในประเทศตน เพราะการไม่ยอมใช้เซลล์ต้นแบบจากทารกจะกลายเป็นความล้าหลังซึ่งแพทย์และนักวิทยาศาสตร์จำนวนหนึ่งในประเทศนั้นจะไม่ยอมให้เกิดขึ้น (ดูเหมือนอเมริกากำลังจะเป็นเช่นนั้นในเวลานี้) แต่เหตุผลที่แพทย์อังกฤษกล่าวมานั้นคนจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดในทางศาสนาเห็นว่าอ่อนเหตุผลมาก คนเป็นอัมพาตหรือคนที่สลบซึ่งไม่สามารถรับรู้อะไรได้ก็ยังคงเป็นคนที่อยู่ ดังนั้นตัวอ่อนที่ยังไม่สามารถรับรู้อะไรได้เพราะยังไม่ปรากฏระบบประสาทนั้นจะถือว่าเป็นใครคนไม่ได้ การใช้เซลล์ต้นแบบจากทารกสำหรับคนเหล่านี้จึงเป็นการฆ่าคนจริงๆ นี้เอง

การใช้สัตว์เป็นเครื่องทดลองยาก็เป็นกิจกรรมทางการแพทย์และวิทยาศาสตร์สมัยใหม่อีกอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความตาย ต่างจากเรื่องอื่นเพียงว่าความตายนี้เป็นของสัตว์ ไม่ใช่มนุษย์เท่านั้น จะอย่างไรก็ตาม ถ้าเราคิดว่าสัตว์ก็มีความรักตัวกลัวตายเช่นเดียวกับเรา การที่เราใช้สัตว์ในการทดลองทางการแพทย์ก็ถามได้ว่าผิดศีลธรรมหรือไม่ ดูเหมือนว่าสำหรับศาสนาบางศาสนาในโลกที่เชื่อว่าสัตว์ไม่มีวิญญาณ (ศาสนาตระกูลยูดาทั้งหมด) การใช้สัตว์เป็นเครื่องมือทดลองยาข้างต้นอาจไม่เป็นปัญหาทางจริยธรรมที่เคร่งเครียดนัก แต่ศาสนาบางศาสนาโดยเฉพาะศาสนาจากประเทศอินเดีย (พุทธ เชน และฮินดู) ที่เชื่อว่ามนุษย์กับสัตว์ต่างก็เป็น “สัตว์โลก” เหมือนกัน การใช้สัตว์ทดลองยาสำหรับศาสนาเหล่านี้ย่อมเป็นปัญหาทางจริยธรรมที่เคร่งเครียด คนในโลกนั้นไม่ค่อยทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้นในห้องทดลอง เราพอเข้าใจว่าสัตว์คงทุกข์ทรมานและล้มตายจากการถูก

คิดสารเคมีใส่ตัวมันเพื่อดูปฏิกิริยา ประกอบกับเรามองภาพออกว่าสิ่งนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการได้มาซึ่งยารักษาโรคร้ายของมนุษย์ เราเข้าใจว่ายาก่อนจะตกมาถึงมนุษย์ควรได้รับการทดสอบว่าปลอดภัยเพียงพอแล้ว เราไม่สามารถทดลองกับมนุษย์ได้ เราจึงต้องทดลองกับสัตว์ นี่คือนั่นที่เราหลีกเลี่ยงไม่ได้ จะอย่างไรก็ตาม เหตุผลอันมาจากการใช้ความคิดล้วนๆเหล่านี้เมื่อปะทะกับข้อเท็จจริงที่ปรากฏต่อตาก็อาจทำให้เราหันเหไปไม่น้อย มีการแอบลอบถ่ายภาพนิ่งและภาพเคลื่อนไหวว่าสัตว์ในห้องทดลองถูกกระทำทารุณกรรมจากนักวิทยาศาสตร์อย่างไรบ้าง เมื่อภาพเหล่านี้เผยแพร่ออกมาสู่สาธารณชน ก็เกิดคำถามในทางจริยธรรมว่ามนุษย์เราทำไมต้องทำกับสัตว์ถึงเพียงนี้ ถ้าเราถูกกระทำอย่างเดียวกันนี้โดยผู้อื่นเช่นมนุษย์ต่างดาวที่มาครอบครองโลกแล้ว ใช้เราในการวิจัยทางการแพทย์สำหรับพวกมันเหมือนกับที่เราทำต่อสัตว์เวลานี้ เราจะยอมรับได้ไหม การใช้สัตว์ทดลองจึงจะยังเป็นปัญหาทางจริยธรรมต่อไปอีกนาน

นอกเหนือจากเรื่องเกิดและตาย ยังมีปัญหาอีกส่วนหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในระหว่างช่วงเวลาของการเกิดและตาย ปัญหานี้มาจากความคิดของนักวิทยาศาสตร์ที่ว่า มนุษย์เรานั้นเมื่อมีความรู้มากขึ้น เราจะสามารถช่วยเร่งพัฒนาการตามธรรมชาติบางอย่างที่ปกติต้องรอเวลานานๆจึงจะเกิดปรากฏการณ์เช่นนั้น ยกตัวอย่างเช่นผลไม้อย่างมะม่วงปีหนึ่งจะออกผลครั้งหนึ่ง นักวิทยาศาสตร์พบว่าเราสามารถเร่งเวลาการออกผลของมะม่วงได้ด้วยวิธีทางวิทยาศาสตร์ ความจำเป็นที่ต้องเร่งเวลาหรือปรับปรุงธรรมชาติให้ดีขึ้นอย่างรวดเร็วกว่าที่ธรรมชาติดำเนินการให้เรานั้นส่วนหนึ่งก็พอเข้าใจได้ อาหารสำหรับเลี้ยงชาวโลกนั้นหากไม่ได้วิทยาศาสตร์ช่วยจะขาดแคลนกว่าที่เป็นอยู่นี้มาก นี่คือนี่คือข้อดีของวิทยาศาสตร์ จากความสำเร็จที่พบมาเรื่อยๆว่าตนสามารถจัดการดัดแปลงธรรมชาติได้ท้ายที่สุดนักวิทยาศาสตร์ก็หันมามองมนุษย์แล้วตั้งคำถามว่า “ทำไมเราจึงไม่คิดจะดัดแปลงตัวเราเองให้ดีขึ้น อย่างเดียวกับที่เราทำกับพืชและสัตว์บ้าง” คำถามนี้ได้นำไปสู่การก่อตั้งโครงการวิจัยที่จะพัฒนาสายพันธุ์มนุษย์อย่างถึงรากถึงโคนที่เรียกกันว่า “การดัดแปลงพันธุกรรมมนุษย์อย่างครบวงจร” ซึ่งได้ดำเนินการไปแล้วโดยประเทศที่เป็นผู้นำด้านวิทยาศาสตร์ชีวภาพในโลกตะวันตกจำนวนหนึ่ง

แต่การดัดแปลงมนุษย์แม้จะเกิดจากความปรารถนาดีก็ก่อให้เกิดคำถามทางจริยธรรมที่เคร่งเครียดในเวลาต่อมา นักคิดทางศาสนาที่เชื่อในการที่พระเจ้าได้สร้างมนุษย์และจักรวาลได้ วิจารณ์โครงการดัดแปลงมนุษย์อย่างถึงรากถึงโคนนี้ว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัว เพราะการกระทำเช่นนี้แปลความหมายได้ว่ามนุษย์กำลังเล่นบทบาทของพระเจ้าเสียเอง มีการติติงว่ามนุษย์เกิดที่หลังจักรวาลนานมาก เราเพิ่งเกิดในโลกเมื่อไม่กี่ล้านปีมานี้ และเพิ่งมีพัฒนาการในระดับที่สามารถสร้างสรรค์อารยธรรมได้เมื่อราวสองหมื่นปีมานี้เอง ช่วงเวลาอันแสนสั้นเมื่อเทียบกับเวลาอันยาวนานของจักรวาลและธรรมชาติน่าจะช่วยให้เราเห็นว่าเราควรจะยอมจำนนต่อธรรมชาติที่เราได้คาดหมายว่าเราสามารถดัดแปลงธรรมชาติได้ทุกอย่าง เพราะธรรมชาติยิ่งใหญ่กว่าเรามาก การหันมาคิดที่จะดัดแปลงตนเองครั้งนี้

ของมนุษย์อาจเป็นจุดเริ่มต้นของความผิดพลาดครั้งใหญ่อันจะนำไปสู่โศกนาฏกรรมอันน่าเศร้าและสลดของครั้งใหญ่ที่สุดของประวัติศาสตร์มนุษยชาติก็ได้

ค. ปัญหาจริยธรรมเกี่ยวกับประเด็นทางสังคม

ปัญหาจริยธรรมหมวดนี้ดูเหมือนจะสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่ซับซ้อนขึ้นของสังคมและรัฐศาสนานั้นเกิดในสมัยที่คำว่า “รัฐ” อันหมายถึงประเทศที่เป็นเอกภาพประเทศหนึ่งยังไม่เกิด สมัยก่อนนั้นการปกครองแบ่งเป็นดินแดนย่อยๆ มีผู้ปกครองที่อาจเรียกว่าราชาบ้าง หรือเรียกเป็นอย่างอื่นบ้าง ดินแดนเหล่านี้มักต่อสู้รบรากันเพื่อครองความเป็นใหญ่ ช่วงเวลาใดดินแดนใดมีกำลังเหนือกว่าที่อื่นก็จะกลายเป็นศูนย์กลางของอำนาจ โดยมีดินแดนอื่นตกเป็นบริวาร การเมืองการปกครองในลักษณะเช่นนี้ไม่ก่อให้เกิดการคิดหาหลักการบางอย่างที่พบเห็นในการปกครองสมัยใหม่เช่นความยุติธรรม สิทธิ เสรีภาพ เป็นต้น ต่อเมื่อสังคมมนุษย์พัฒนามาจนถึงช่วงเวลาที่ดินแดนย่อยๆทั้งหลายได้หลอมรวมกันเข้ากลายเป็นประเทศหนึ่งๆที่มีอาณาเขตและอำนาจการปกครองที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาดครอบคลุมไปทั้งประเทศ แนวคิดต่างๆในทางปรัชญาการเมืองและสังคมจึงก่อตัวขึ้น และผลจากพัฒนาการที่ซับซ้อนขึ้นเรื่อยๆของสังคมนั้นเองที่ก่อให้เกิดปัญหาจริยธรรมหมวดที่เรากำลังพิจารณากันอยู่นี้ ต่อไปนี้คือตัวอย่างของปัญหาจริยธรรมทางสังคมที่สำคัญ

-ความยุติธรรมทางสังคมตามทัศนะของศาสนาเป็นอย่างไร

-ศาสนาคิดอย่างไรกับโทษประหารชีวิต

-ศาสนาคิดอย่างไรเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรม

-ศาสนาคิดอย่างไรเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชาติ สิ่งนี้วัดจากอะไร วัดจากความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก หรือว่าตัวเลขทางเศรษฐกิจไม่เกี่ยวเลย สิ่งที่เราควรใช้เป็นหลักวัดว่าสังคมเราพัฒนาเพียงใดคือความสุข ความรู้จักพอ ความมีเมตตาต่อกันของคนในชาติ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่องทางใจ ไม่ใช่เรื่องทางวัตถุ

-ศาสนาคิดอย่างไรกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

-ศาสนาคิดอย่างไรกับการปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย

ปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นนี้หากพิจารณาโดยกว้างๆก็จะเห็นว่าไม่น่าจะเป็นปัญหาที่ศาสนาจะตอบได้ทันที เพราะศาสนานั้นเกิดขึ้นมาในโลกนี้เพื่อจุดประสงค์หนึ่งที่เราอาจเรียกรวมๆว่า “จุดประสงค์ที่จะยกระดับการมีชีวิตของมนุษย์ให้สูงขึ้นกว่าการมีชีวิตอยู่ตามธรรมชาติ” พระพุทธเจ้าไม่ได้สละราชสมบัติออกบวชเพื่อแสวงหาคำตอบว่าระบบเศรษฐกิจที่ดีที่สุดหรือระบบการปกครองที่ดีที่สุดควรจะเป็นอย่างไร แต่ทรงออกบวชเพื่อหาทางเอาชนะความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่ครอบงำมนุษย์มาตลอดกาล พระเยซูก็คงไม่เที่ยวสั่งสอนผู้คนเพื่อให้พวกเขาเข้าใจว่าระบบการปกครองหรือเศรษฐกิจที่ดีควรจะเป็นนั้นเป็นอย่างไร สรุปความว่าปัญหา

ทางจริยธรรมในทางสังคมที่เรากำลังกล่าวถึงกันอยู่นี้เป็นปัญหาในระดับ “โลกๆ” แต่ศาสนาเกิดขึ้นเพื่อชี้ทางสู่ “ภาวะเหนือโลก” ศาสนาจึงไม่น่าจะตอบคำถามข้างต้นนั้นได้ทันที โดยไม่ต้องตีความคำสอนที่ศาสนาสอน

ปัญหาข้างต้นนี้ว่าไปแล้วก็เป็นปัญหาที่ภูมิปัญญาอย่างโลกๆที่เราเรียกกันว่าวิชาการตามทีสอนกันในมหาวิทยาลัยทั่วไปสามารถตอบได้ และอาจจะตอบได้ตรงกว่าที่ศาสนาตอบ จะอย่างไรก็ตาม ที่มีการเรียกร้องที่จะฟังทัศนะจากศาสนาเกี่ยวกับปัญหาข้างต้นนี้ก็เพราะนักวิชาการในสาขาต่างๆที่เกี่ยวข้องกับปัญหาข้างต้นเช่นอาชญาวิทยา สังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เป็นต้นบางคนเห็นว่าคำถามข้างต้นนั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับมิติทางจริยธรรม ศาสนานั้นมีประสบการณ์ในการคิดเรื่องทางจริยธรรม ดังนั้นคำถามเหล่านี้จึงสมควรที่เราจะลองนำไปถามศาสนาดู เราอาจจะได้คำตอบที่ให้แก่คิดที่ดีอันจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมที่จะได้สิ่งที่ดีที่สุดเหมาะสมที่สุดและมีเหตุผลที่สุดสำหรับใช้กับสังคมเราเช่นระบอบการปกครองและระบบเศรษฐกิจ เป็นต้น

ในทางปรัชญาการเมืองและสังคมนั้น คำถามว่าอะไรคือความยุติธรรมเป็นคำถามที่เราถามกันมานาน นักปรัชญาบางคนเสนอความเห็นว่ายุติธรรมหมายถึงใครเก่งแก่ไหนก็แสวงหาได้แค่นั้น คำตอบนี้เป็นที่รู้กันว่าเป็นความยุติธรรมตามทัศนะเสรีนิยม แต่นักปรัชญาบางคนก็ไม่เห็นด้วยกับทัศนะข้างต้นด้วยเหตุผลว่าคนเราเลือกเกิดไม่ได้ คนบางคนเกิดมาเก่ง แต่บางคนไม่เก่ง บางคนแข็งแรง บางคนอ่อนแอ ถ้าความยุติธรรมคือใครเกิดมามีอวัยวะได้สาวเอา คนที่เกิดมามีอวัยวะเสียเปรียบ ความยุติธรรมไม่น่าจะหมายถึงการเปิดโอกาสให้คนบางคนได้เปรียบคนอื่นเพียงเพราะเกิดมาโชคดี แต่ความยุติธรรมน่าจะหมายถึงทุกคนได้รับการแบ่งปันทรัพยากรของโลกอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าเขาจะเกิดมาต่างกันอย่างไรก็ตาม ความยุติธรรมนี้เป็นที่รู้จักกันดีในนามความยุติธรรมตามทัศนะปรัชญาสังคมนิยม ปัญหาว่าศาสนาจะพิจารณาความยุติธรรมในความหมายตามที่กล่าวข้างต้นอย่างไร หัวใจของประเด็นนี้ขึ้นอยู่กับว่าศาสนายอมรับความแตกต่างของมนุษย์ได้หรือไม่ ศาสนายอมรับไหมว่าคนที่ต่างกันก็ย่อมสมควรได้รับผลตอบแทนสำหรับการยังชีพต่างกัน ดูเหมือนว่าคำตอบสำหรับเรื่องนี้จะแตกต่างกันไปตามพื้นฐานความเชื่อของแต่ละศาสนา ศาสนาที่เชื่อในเรื่องกรรมเช่นพุทธศาสนาและศาสนาฮินดูอาจเข้าใจว่าที่คนเราเกิดมาต่างกันนั้นเพราะกรรมคนเก่งทำกรรมมาดีในอดีตชาติ เมื่อเกิดมาในชาตินี้เขาจึงหาเงินได้มาก ส่วนคนที่เกิดมาไม่เก่งก็ได้ทำกรรมมาไม่ดี จึงต้องยากจนในชาตินี้ ศาสนาที่เชื่อเรื่องกรรมในทำนองนี้อาจไม่คิดว่าความแตกต่างทางด้านฐานะของคนเป็นสิ่งที่แสดงว่าไม่มีความยุติธรรมในสังคม นี่เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ศาสนาจะไม่สอนว่ารัฐควรหาทางบีบเอาเงินจากคนรวยมาเพื่อแจกจ่ายแก่คนจนผ่านทางกฎหมาย หากรัฐอยากให้คนรวยช่วยเหลือคนจนก็ต้องผ่านทางกลไกโน้มน้าวใจ อาจจะด้วยคำสอนของศาสนาก็ได้ ซึ่งประเด็นหลังนี้ศาสนาที่สอนเรื่องกรรมเช่นพุทธศาสนาก็สอนอยู่แล้วว่าคนที่เกิดมาแล้วดีเพราะกรรมในอดีตหนุนส่งควรเห็นใจคนที่เกิดมาแล้วขาดแคลน การช่วยเหลือผู้ที่ด้อย

กว่าคนนั้นเป็นผลดีทั้งแก่ผู้ที่ทำและผู้ที่ได้รับผลจากการกระทำ ผู้กระทำนั้นได้ชื่อว่าทำกรรมดี กรรมดีที่ทำเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในชีวิตมีแต่จะสนับสนุนให้ชีวิตเขาดีขึ้นทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ส่วนผู้ที่ได้รับการสงเคราะห์นั้นจะมีโอกาสได้สร้างชีวิตให้ดีขึ้น เมื่อชีวิตในทางเศรษฐกิจดีขึ้นก็อาจทำความดีอื่นจะส่งผลเป็นกรรมดีทั้งในปัจจุบันและอนาคตแก่ตน จะเห็นว่าพุทธศาสนานั้นสนับสนุนให้ทุกคนในสังคมเจริญขึ้นดีขึ้นเหมือนกัน แต่ไม่ใช่ด้วยการบังคับด้วยกฎหมายให้คนที่มีความฐานะสูงกว่าเพราะเกิดมามีความสามารถกว่าต้องจ่ายเงินของตนเพื่อช่วยเหลือคนจนอย่างที่ปรัชญาสังคมนิยมเสนอ แต่ในขณะเดียวกัน ลัทธิมือใครยาวสาวได้สาวเอาอย่างไรศีลธรรม คือคนที่เก่งกว่าผู้อื่นไม่สนใจคนที่ต่ำกว่าตนเลย ดังที่ปรากฏในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมสมัยใหม่นั้นก็เป็นสิ่งที่พุทธศาสนาไม่เห็นด้วย ความยุติธรรมตามทัศนะของพุทธศาสนานี้ น่าจะเป็นทัศนะกลางๆ ที่ศาสนาอื่นๆ คงไม่คัดค้าน หากเป็นเช่นนั้นความยุติธรรมตามทัศนะศาสนาคือ (๑) คนเราแตกต่างกันได้ตามกรรมหรือเพราะพระเป็นเจ้าประสงค์ให้เป็นเช่นนั้น (๒) แต่ในความต่างกันนั้นมนุษย์ที่มีโอกาสดีกว่าผู้อื่นควรคิดและทำอะไรบางอย่างเป็นการชดเชยให้แก่ผู้ที่ด้อยกว่า เพราะนั่นคือการทำความดี (๓) สังคมที่คนที่แตกต่างกันเกื้อกูลกันจะเป็นสังคมที่มีความสุข ยุติธรรมจึงหมายถึงทุกคนเกิดมาต่างกันแต่ก็มีความสุขร่วมกันตามสมควรแก่ฐานะของตน

การลงโทษประหารชีวิตนั้นมีมาแต่บรรพกาล ต่อมาเมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ แนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนก็ถูกกล่าวขานมากขึ้น มีคนบางคนตั้งข้อสังเกตว่า การลงโทษคนที่กระทำความผิดถึงขั้นประหารชีวิตนั้นจะขัดแย้งกับการยอมรับว่าบุคคลแม้จะกระทำความผิดร้ายแรงอย่างไรก็ยังมีสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปหรือไม่ สิทธิมนุษยชนอาจหมายถึงสิทธิที่จะไม่ถูกประหารชีวิตหรือไม่ มีความเห็นแตกต่างกันเกี่ยวกับคำถามนี้ มีบางคนสนใจว่าศาสนาจะพิจารณาปัญหานี้อย่างไร สำหรับผู้ที่อยู่นอกวงการศาสนานั้น ศาสนาน่าจะไม่เห็นด้วยกับการประหารคนผิดถึงขั้นฆ่าให้ตาย แม้ว่าคนผู้นั้นจะกระทำความผิดมหันต์อย่างไร ที่เป็นเช่นนั้นเพราะศาสนาโดยทั่วไปเป็นหลักความคิดที่เน้นการให้อภัย เน้นความเมตตา การประหารชีวิตน่าจะขัดกับหลักการพื้นฐานของศาสนาตามที่กล่าวมานี้ เฉพาะประเทศไทยนั้นเราเคยได้รับหนังสือเรียนจากองค์กรนานาชาติที่รณรงค์ให้ประเทศต่างๆ ในโลกยกเลิกโทษประหารชีวิตมาเสมอว่า สังคมไทยเป็นสังคมพุทธ พุทธศาสนานั้นสอนเรื่องเมตตาและการให้อภัย การที่สังคมไทยยังมีโทษประหารชีวิตอยู่น่าจะขัดแย้งกับความเป็นสังคมพุทธ จะอย่างไรก็ตามสำหรับคนในวงการศาสนา การพิจารณาว่าศาสนาจะมองเรื่องโทษประหารชีวิตอย่างไรเป็นเรื่องที่ต้องกระทำอย่างรอบคอบ จริงที่ว่าศาสนาสอนเรื่องเมตตาและการให้อภัย แต่ศาสนาก็สอนเรื่องอื่นด้วย มีศาสนาบางศาสนาที่ค่อนข้างกล่าวไว้ชัดเจนว่าการลงโทษผู้กระทำความผิดที่สมควรถึงขั้นต้องตายให้ตายนั้นไม่ได้ขัดแย้งกับหลักการพื้นฐานของศาสนาเลย โทษประหารชีวิตที่ใช้อยู่ในประเทศไทยนั้นเชื่อกันว่าสืบต่อมาจากกฎหมายธรรมศาสตร์ของอินเดีย ซึ่งเป็นกฎหมายที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดู ส่วนประเทศมุสลิมนั้นก็มิโทษประหารชีวิตที่มา

จากหลักการของศาสนา คริสต์ศาสนาสัมัยหนึ่งก็มีโทษประหารชีวิตซึ่งประกาศชัดว่ามาจากหลักการของศาสนา จะอย่างไรก็ตาม การตีความคำสอนศาสนาโดยนักวิชาการทางด้านศาสนา สัมัยใหม่บางคนทำให้เราพิจารณาได้ว่า เราอาจต้องแยกจารีตทางศาสนาออกจากเหตุผลทางจริยธรรมในศาสนานั้นๆ จริงที่ว่าที่ผ่านมาศาสนาบางศาสนาอาจเป็นต้นกำเนิดของแนวคิดเรื่องการลงโทษประหารชีวิต แต่ถ้าเราศึกษาแก่นแท้ของศาสนาอย่างใจเป็นกลางและอย่างที่เราเข้าใจว่าศาสนาที่แท้จริงนั้นอยู่ที่คำสอน ไม่ใช่จารีตประเพณี เราอาจจะพบก็ได้ว่าศาสนานั้นไม่มีทางที่จะเห็นด้วยกับโทษประหารชีวิตเลย สรุปความว่าคำถามว่าศาสนาคืออย่างไรต่อโทษประหารชีวิตยังเป็นคำถามที่เราสามารถถามต่อไปได้อีกนาน

ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายกับศีลธรรมนั้นเป็นปัญหาหลักปัญหาหนึ่งในวงการนิติปรัชญา มีนักคิดทางด้านกฎหมายบางคนในโลกตะวันตกเสนอความคิดว่ากฎหมายนั้นควรแยกให้เป็นคนละเรื่องกับศีลธรรม หากเราไม่แยก เราจะประสบความยุ่งยากในการเขียนกฎหมาย เพราะแนวคิดทางศีลธรรมจะเข้ามายุ่งจนเหตุผลทางด้านกฎหมายเท่านั้นถูกบดบังไป ยกตัวอย่างเช่นสมมติว่าสังคมเรามีปัญหาว่าควรจะอนุญาตให้มีการทำแท้งอย่างถูกกฎหมายได้ในกรณีใดบ้าง ถ้าเราคิดปัญหานี้จากเหตุผลทางด้านกฎหมายอย่างเดียว เราจะไม่ยุ่งยาก เราอาจพิจารณาไล่ไปเป็นกรณีๆว่าการทำแท้งในสภาพเช่นใดสมควรที่เราจะเห็นใจ ปัจจุบันกฎหมายไทยอนุญาตให้สตรีทำแท้งได้โดยไม่คิดกฎหมายอยู่สองกรณีคือ หากทารกในครรภ์จะเป็นอันตรายแก่ชีวิตของมารดาก็ให้ทำได้ และหากสตรีนั้นตั้งครรภ์เพราะถูกข่มขืนหรือเพราะตกเป็นเหยื่อของอาชญากรรมบางแบบที่กฎหมายระบุ (เช่นเป็นเยาวชนแล้วสมัครใจมีความสัมพันธ์ทางเพศกับผู้อื่นจนตั้งครรภ์ ผู้ปกครองสามารถพาไปทำแท้งได้) กรณีเหล่านี้ถือว่าสมควรแก่ความเห็นใจ สังคมเราจึงอนุญาตให้ทำแท้งได้ ขอให้สังเกตว่าเหตุผลที่เราอนุญาตนั้นเป็นเหตุผลทางด้านนิติศาสตร์ กฎหมายนั้นไม่ควรสร้างความกดดันให้แก่ผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของความชั่วที่ผู้อื่นก่อขึ้นหรือจากเคราะห์กรรมตามธรรมชาติ ด้วยเหตุผลเดียวกันนี้หากเราสามารถพิจารณาได้ว่ายังมีกรณีอื่นๆที่สมควรแก่ความเห็นใจในระดับที่ไม่ต่างจากสองกรณีที่กำลังกล่าวมานี้ กฎหมายก็สมควรอนุญาตให้มีการทำแท้งได้ แต่ถ้าเมื่อใดก็ตามที่เราเอาเหตุผลทางด้านศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่อง เราจะประสบความยุ่งยากในการตัดสินใจทันที เช่นหากเราคิดว่าเด็กที่เกิดขึ้นเพราะการข่มขืนอย่างไรเสียก็เป็นมนุษย์ การอนุญาตให้ทำแท้งเด็กประเภทนี้ได้ก็เท่ากับอนุญาตให้มีการทำฆาตกรรมอย่างถูกกฎหมาย ศีลธรรมไม่อาจยอมให้ใครทำฆาตกรรมคนอื่นได้ ดังนั้นแม้สตรีที่ตั้งครรภ์เพราะถูกข่มขืนก็ไม่ควรได้รับอนุญาตโดยกฎหมายให้ทำแท้งได้ เพราะการทำแท้งไม่ว่าจะในกรณีใดเป็นการทำฆาตกรรมทารกผู้บริสุทธิ์ทั้งสิ้น จะเห็นว่าเมื่อเอาแนวคิดทางด้านศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่อง ออกกฎหมายจะยุ่งยากขึ้นทันที เราคงทำอะไรไม่ได้ในนามของกฎหมายหลายเรื่องหากเราคำนิ่งถึง

ศีลธรรม นี้คือเหตุผลว่าทำไมนักคิดทางด้านนิติปรัชญาบางคนจึงเสนอให้แยกศีลธรรมกับกฎหมายออกจากกัน

ศาสนาในอดีตบางศาสนาเคยมีบทบาทในการใช้คำสอนหรือทศนะทางด้านศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดว่าเรื่องนี้เรื่องนั้นกฎหมายควรจัดการอย่างไร แต่บางศาสนาก็ไม่ได้มีประวัติเช่นนั้น ปัจจุบันมีการตั้งคำถามจากวงการนิติปรัชญาว่าศาสนาควรให้ความเห็นอย่างไรเกี่ยวกับประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายและศีลธรรมจึงจะทำให้เห็นว่าสิ่งที่ศาสนากล่าวออกมานั้นมีเหตุผลที่สุด การใช้คำสอนทางศาสนามาครอบงำกฎหมายนั้นมิใช่ผู้วิจารณ์ว่าเป็นการใช้อำนาจอย่างหนึ่งเมื่อเป็นการใช้อำนาจก็เป็นการทิ้งเหตุผลตามหลักตรรกวิทยาซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่ดี แต่การที่ศาสนาจะตอบคำถามข้างต้นได้นั้นก็ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะศาสนาโดยทั่วไปมีมาตรฐานทางด้านความคิดสูงกว่ามาตรฐานความคิดอย่างโลกๆ กฎหมายในสังคมโลกๆนั้นบางครั้งจะเรียกเรื่องมาตรฐานทางด้านศีลธรรมสูงอย่างที่ศาสนาสอนไม่ได้ เพราะเหตุนี้ความขัดแย้งระหว่างความคิดอย่างโลกๆกับศาสนาจะมีอยู่ต่อไป เมื่อไม่นานมานี้บ้านเรามีการถกเถียงกันว่ากฎหมายควรอนุญาตให้เปิดบ่อนการพนันได้อย่างเสรีหรือไม่ มีความเห็นแย้งกันในหมู่นักคิดไทยแบ่งเป็นสองพวก บางพวกคิดว่ากฎหมายควรอนุญาตเพราะรัฐจะได้ประโยชน์ที่สุด การห้ามเล่นการพนันไม่เคยช่วยลดจำนวนคนเล่นการพนันในบ้านเราเลย เมื่อห้ามไม่ได้ก็ควรอนุญาตเสียเลย เพื่อรัฐจะได้เข้าไปดูแลให้เกิดความเรียบร้อยและเก็บภาษีมาบำรุงประเทศชาติ แต่บางฝ่ายก็ไม่เห็นด้วยกับความคิดนี้โดยให้เหตุผลว่าสิ่งที่กฎหมายจะอนุญาตนั้นจะต้องมีคุณสมบัติเบื้องต้นที่สำคัญอย่างหนึ่ง (ในหลายๆอย่าง) คือจะต้องไม่ผิดศีลธรรม การพนันนั้นอย่างไรเสียก็เป็นอบายมุข เป็นเรื่องที่ขัดต่อศีลธรรม ศาสนาทั้งหมดในโลกล้วนแต่ไม่เห็นด้วยกับการพนันทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนี้เราก็ไม่ควรอนุญาตให้สิ่งนี้ถูกกฎหมายขึ้นมาได้ การอ้างประโยชน์จากการเก็บภาษีนั่นอ้างไม่ได้เลย เพราะสิ่งชั่วร้ายแม้จะก่อให้เกิดรายได้ก็ไม่ทำให้มันกลายเป็นสิ่งที่ถูกต้องขึ้นมา

ปัญหาข้างต้นนั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาชุดสุดท้ายที่เราจะพิจารณากันในตอนนี้อันได้แก่ปัญหาว่า การพัฒนาชาติหมายความว่าอย่างไร ถ้าเราคิดว่าการพัฒนาหมายถึงการมีรายได้มากขึ้น สิ่งที่เป็นอบายมุขหากสามารถสร้างรายได้แก่ประชาชนและรัฐ โดยภาพรวมก็สมควรที่เราจะอนุญาตให้ถูกกฎหมายได้ แนวคิดดังกล่าวนี้มีผู้โยงว่าสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและการปกครองแบบประชาธิปไตย ในประเทศตะวันตกที่ใช้สองสิ่งนี้เป็นกรอบกติกาในการจัดรูปแบบสังคม การพนันจะได้รับการอนุญาตให้ถูกกฎหมาย ที่เป็นเช่นนั้นเพราะสังคมทุนนิยมประชาธิปไตยเชื่อว่าสิ่งที่สังคมจะต้องคำนึงถึงเป็นอันดับแรกคือความคิดเห็นส่วนใหญ่ของประชาชน ถ้าประชาชนส่วนใหญ่ยังคิดแบบโลกๆ กฎหมายก็ควรอนุญาตให้เป็นไปตามนั้น คนจำนวนน้อยเช่นนักปราชญ์ทางด้านศาสนาจะบอกว่าสิ่งเหล่านี้ไม่ควรถูกกฎหมายไม่ได้ เพราะการฟังเสียงส่วนน้อยไม่เป็นไปตามหลักการของประชาธิปไตย นอกจากนี้ สังคมทุนนิยมนั้นเห็น

ความสำคัญของการมีรายได้ทางเศรษฐกิจเป็นหลัก สิ่งที่ผิดศีลธรรมในระดับที่ไม่ร้ายแรงจนเกินไป เช่นการพนันหากว่าช่วยให้เศรษฐกิจดีขึ้นเช่นมีงานให้คนทำ มีการกระจายรายได้จากคนส่วนหนึ่ง ไปยังคนอีกส่วนหนึ่ง สิ่งเหล่านี้ก็สมควรที่รัฐจะสนับสนุน มีข้อที่น่าสังเกตว่าประเทศที่ศาสนายังมีอิทธิพลต่อสังคมมากๆเช่นประเทศมุสลิมที่เคร่งครัด สิ่งที่ขัดกับหลักการของศาสนาเช่นการพนัน ไม่มีทางที่จะถูกกฎหมายได้เลย ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะประเทศเหล่านี้ไม่ได้ใช้แนวคิดแบบประชาธิปไตยทุนนิยมอย่างประเทศตะวันตกนั่นเอง

สำหรับสังคมไทยที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา ปัญหาว่าสิ่งที่ผิดศีลธรรมควรได้รับการอนุญาตโดยกฎหมายของรัฐกว้างแคบเพียงใดเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่ง จะอย่างไรก็ตามพิจารณาอย่างกว้างๆชาวพุทธก็เหมือนกับชาวคริสต์ ฮินดู และมุสลิมที่ไม่คิดว่าความเจริญของสังคมนั้นควรดูจากรายได้ทางเศรษฐกิจ จริงว่าศาสนาทุกศาสนาย่อมเห็นพ้องกันว่าเงินนั้นจำเป็นต่อชีวิตในระดับหนึ่ง แต่ที่สำคัญเหนือกว่าเงินก็คือการมีจิตใจที่ดีงาม สังคมจะไม่สามารถสร้างประชาชนที่มีจิตใจอันดีงามได้เลยหากว่ารัฐทำตัวเป็นผู้ช่วยให้อำนาจของประชาชนอ่อนแอเสียเอง อนุญาตให้มีการอนุญาตโดยกฎหมายด้วยเหตุผลว่าเป็นสิ่งสร้างรายได้แก่รัฐนั้นเป็นสิ่งที่ศาสนาได้คัดค้านสติของรัฐบาลตลอดว่าเป็นสิ่งที่ช่วยจิตใจของประชาชนให้หลงใหลกับสิ่งที่ไม่ดีอย่างสำคัญ ดังนั้นการที่องค์กรทางด้านศาสนาต่างๆในสังคมไทยได้รวมตัวกันคัดค้านการนำธุรกิจน้ำเมาเข้าตลาดหลักทรัพย์เมื่อไม่นานมานี้จึงเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นความคิดที่แตกต่างกันระหว่างฝ่ายศาสนาที่เห็นประโยชน์ทางธรรมเป็นหลักและฝ่ายโลกที่เห็นประโยชน์อย่างโลกๆเป็นหลักได้เป็นอย่างดีทีเดียว

๕.๒ เหตุผลของศาสนาต่อประเด็นปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่

เราได้พิจารณาความเห็นของศาสนาอย่างกว้างๆเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ มาบ้างแล้วข้างต้น ต่อไปนี้เราจะพิจารณาในรายละเอียดว่าเมื่อศาสนาต้องให้ความเห็นแก่ปัญหาเหล่านี้อย่างจริงจัง อะไรคือแนวเหตุผลที่ศาสนาใช้ เนื่องจากศาสนาในโลกแบ่งออกเป็นสองประเภทคือศาสนาแบบที่สอนเรื่องพระเจ้ากับแบบที่ไม่สอน เราจึงจะแยกพิจารณาเหตุผลของศาสนาออกเป็นสองส่วนตามประเภทดังนี้

ก. ศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้า

ศาสนาในกลุ่มนี้ที่นับถือกันอยู่ในบ้านเราคือศาสนาฮินดู คริสต์ และอิสลาม เนื่องจากศาสนาคริสต์ค่อนข้างจะให้ความเห็นเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่มากกว่าศาสนาอื่นๆในกลุ่มนี้ เราจึงจะใช้ทัศนะของศาสนาคริสต์เป็นตัวแทน ศาสนาฮินดูและอิสลามอาจเห็นต่างจากศาสนา

คริสต์ในบางเรื่อง แต่เรื่องที่จะพิจารณาต่อไปนี้น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นความคิดที่ศาสนาทั้งสามนี้เห็นร่วมกันดังนี้

เหตุผลข้อแรกที่ศาสนาแนวเทวนิยมจะใช้เป็นหลักอ้างอิงในการให้ความเห็นต่อปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่คือ พระเจ้าทรงสร้างสรรพสิ่งมาอย่างสมมูลแล้ว การพยายามตัดแปลงสิ่งที่พระเจ้าทรงสร้างบางอย่างอาจนำไปสู่หายนภัยต่อมนุษยชาติเองอย่างใหญ่หลวง ศาสนาคริสต์นั้นสอนว่าโลกนี้พระเจ้าได้ออกแบบมาอย่างไคร่ตรงงที่สุดแล้ว แต่มนุษย์ที่พัฒนาสติปัญญาของตนขึ้นมากในช่วงประมาณไม่กี่ร้อยปีนี้ได้ตั้งคำถามบางอย่างกับสภาพที่เป็นอยู่ของโลกแล้วเข้าใจว่าผลจากคำถามนั้นแสดงว่าโลกบางส่วนนั้นอยู่ในสภาพที่ควรปรับปรุง และการที่โลกมีบางส่วนที่ควรปรับปรุงให้ดีขึ้นนี้แสดงว่าโลกไม่ได้ถูกสร้างมาอย่างสมมูล เรื่องนี้ศาสนาคริสต์คิดว่าเป็นเรื่องที่มนุษย์จะต้องระมัดระวังให้มาก เพราะความเข้าใจว่าตรงนี้ของโลกควรปรับปรุงอาจนำไปสู่การตัดแปลงโลกอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ และการตัดแปลงนั้นอาจส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นๆของโลก กลายเป็นปัญหาลูกกลมใหญ่โต ยกตัวอย่างเช่น มนุษย์บางคนนั้นเกิดมามีร่างกายที่บกพร่องมากบ้างน้อยบ้าง เราจะพิจารณาตัวอย่างสามตัวอย่าง คนแรกเกิดมาสายตาสั้น คนที่สองเกิดมาเป็นหมันไม่สามารถมีบุตร คนที่สามเกิดมาแขนด้วนไปข้างหนึ่ง เคยมีคนตั้งคำถามกับศาสนาคริสต์ว่าหากพระเจ้าทรงสร้างโลกจากความรอบรู้และจากความเมตตากรุณาจริง ทำไมผลผลิตที่ทรงสร้างขึ้นบางส่วนจึงออกมาพิกลพิการอย่างนั้น ศาสนาจะอธิบายอย่างไร คำถามนี้เป็นคำถามที่สำคัญมาก คำถามหนึ่งในทางปรัชญาศาสนา เราเรียกคำถามนี้ว่าคำถามเรื่องความชั่วร้ายในโลก สาธารณะสำคัญของคำถามนี้มีว่าหากพระเจ้าทรงสร้างทุกสิ่งก็แปลว่าสิ่งร้ายๆเช่นเชื้อโรค ภัยพิบัติ ความพิการ เป็นต้น ก็เป็นสิ่งที่พระเจ้าทรงจงใจสร้างมาด้วย อย่างนี้จะอธิบายได้อย่างไรว่าพระเจ้าทรงรักมนุษย์ ศาสนาคริสต์ตอบคำถามข้างต้นนี้ว่าการที่โลกนี้มีบางส่วนที่ดูเหมือนเป็นด้านมืดหรือไม่ดีนั้นหากพิจารณาด้วยปัญญาอันลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าสิ่งเหล่านี้มีบทบาทที่สำคัญบางอย่างที่ทำให้โลกนี้สมมูล เชื้อโรคนั้นมีเพื่อให้มนุษย์เรียนรู้ที่จะรักษาสุขภาพตนเอง หากพระเจ้าไม่สร้างเชื้อโรคไว้เลยมนุษย์ก็จะมีอุปนิสัยมักง่าย สกปรก การมีเชื้อโรคจึงเป็นมาตรการคอยควบคุมอุปนิสัยของมนุษย์ให้รักสะอาดและเป็นระบบระเบียบ ภัยพิบัติก็เช่นกัน เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถหลีกเลี่ยงได้หากไม่ประมาท ภัยพิบัติจึงทำหน้าที่คล้ายๆโรคภัยไข้เจ็บตามที่กล่าวมาข้างต้น ส่วนความพิการนั้นศาสนาคริสต์อธิบายว่าพระเจ้าทรงสร้างไว้สำหรับคนพิเศษบางคนโดยมีอะไรบางอย่างชัดเจนให้ในปริมาณที่เมื่อพิจารณารวมๆเทียบกับคนปกติแล้ว เราอาจต้องกล่าวว่าไม่มีอะไรเลยที่คนพิการจะได้น้อยกว่าคนปกติจากพระเจ้า เรื่องความพิการนี้อาจจะเป็นเรื่องที่ศาสนาคริสต์อธิบายได้ยากกว่าเรื่องอื่น แต่ปราชญ์ในศาสนาอื่นเชื่อว่าหากเราค่อยๆพิจารณาอย่างค่อยเป็นค่อยไปและอย่างเชื่อมโยงกันคนที่พิการนั้นจะเข้าใจได้ว่าที่พระเจ้าสร้างเขามาให้เป็นอย่างนี้ไม่ใช่เรื่องเสียหายเลย

ย้อนกลับไปทีตัวอย่างคนสามคนข้างต้น สายตาสั้นนั้นเราอาจแก้ไขด้วยการสวมแว่น การสวมแว่นนี้เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่างเช่นการอ่านหนังสือ คนสมัยโบราณที่สายตาสั้นไม่มีความจำเป็นต้องสวมแว่นเพราะไม่ต้องอ่านหนังสือ ดังนั้นการเกิดขึ้นของแว่นสายตาจึงแยกไม่ออกจากความจำเป็นที่จะต้องอ่านหนังสือ การตัดแปลงชีวิตเพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็นเช่นนี้ศาสนาคริสต์ไม่ถือว่าเป็นการไม่เคารพพระเจ้า ตรงกันข้าม ศาสนาคริสต์กลับเห็นว่าเมื่อพระเจ้าทรงออกแบบสิ่งต่างๆเช่นออกแบบว่าคนบางคนจะต้องมีสายตาที่มองเห็นสิ่งต่างๆไม่ชัดเจน ทรงมีจุดประสงค์กว้างๆว่าการมีสายตาที่มองเห็นสิ่งต่างๆไม่ชัดจะเป็นประโยชน์บางอย่างกับคนบางประเภท (เช่นคนที่แก่ชราขึ้น ไม่จำเป็นต้องใช้ความแม่นยำของสายตาเพื่อทำอะไร การมองเห็นที่คลุมเครือจะช่วยเตือนสติให้รู้ว่าช่วงวัยชีวิตได้เดินมาเกือบจะถึงจุดสิ้นสุดแล้ว ดังนั้นไม่ควรประมาท) แต่หากในรายละเอียดคนประเภทนี้บางคนจำเป็นต้องใช้สายตาเพื่องานบางอย่างที่ต้องการสายตาที่ชัดเจนเช่นอ่านหนังสือ การใช้แว่นสายตาช่วยก็นับถือสมควรแล้ว อนึ่งเทคโนโลยีการทำแว่นนั้นก็ควรเข้าใจด้วยว่าพระเจ้านั้นเองได้ทรงเตรียมการไว้แต่ต้นเมื่อสร้างโลกแล้ว ในทำนองเดียวกัน การเกิดมาเป็นหมันไม่สามารถมีบุตรได้นั้นก็เพื่อให้คนผู้ที่ได้รับการคัดเลือกผู้นั้นได้ใช้ชีวิตที่ปราศจากพันธะเพื่อทำความดีอย่างเต็มที่ ความเป็นหมันหากเข้าใจด้วยปัญญาและยอมรับด้วยจิตใจอันเข้มแข็งเป็นปกติก็กลับจะเป็นช่องทางที่บุคคลผู้นั้นจะสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากมายมหาศาล ส่วนการเกิดมาไม่มีแขนเพียงข้างเดียวก็ยังอธิบายได้ว่าแขนที่หายไปนั้นย่อมได้รับการชดเชยด้วยอะไรบางอย่างที่เจ้าตัวเองต้องพิจารณาด้วยปัญญาเพื่อหาให้พบ คนโดยทั่วไปหากถูกถามว่าถ้าเลือกได้ระหว่างการเกิดมามีสองแขนครบถ้วนกับมีแขนเดียวเขาจะเลือกอะไร แน่่อนว่าคนทั้งหมดน่าจะตอบว่าขอเลือกการมีแขนครบทั้งสองข้าง แสดงว่าความพิการเป็นสิ่งที่ไม่มีมนุษย์คนใดปรารถนา ศาสนาคริสต์ไม่ปฏิเสธการที่คนโดยทั่วไปเข้าใจเช่นนั้น แต่ศาสนาคริสต์ก็สอนว่าสำหรับคนที่เกิดมาพิการแล้วนั้น ความพิการเป็นสิ่งที่ถูกหยิบยื่นมาให้แก่เราถึงมือแล้ว ทุกอย่างจบแล้ว สมบูรณ์แล้ว ในความหมายว่าเราไม่อาจย้อนกลับไปแก้ไขอะไรได้ เมื่อย้อนกลับไปไม่ได้ สิ่งที่เราควรพิจารณาก็คือปัจจุบันและอนาคต การอยู่กับสิ่งที่เราไม่สามารถแก้ไขได้นั้นมิได้สองแบบคือหนึ่งอยู่อย่างทุกข์ระทมกับอยู่อย่างสดใสเข้มแข็ง สองทางเลือกนี้ศาสนาคริสต์เชื่อว่ามนุษย์สามารถเลือกได้ เมื่อเลือกได้ก็แปลว่าในภาวะที่พิการนั้นเรายังเลือกที่จะมีชีวิตอันปกติสุขได้ เมื่อปัญญาของเราลึกซึ้งมากขึ้น นิ่งมากขึ้น เราจะค่อยๆมองเห็นส่วนชดเชยที่ไม่ปรากฏให้เห็นชัดโดยพระเจ้าเพื่อแลกกับการที่เราเกิดมาพิการนั้นมากขึ้นตามลำดับ

จากที่กล่าวข้างต้นเราจะเห็นว่า โดยภาพรวมนั้นศาสนาที่สอนเรื่องพระเจ้าจะมองว่าโลกและชีวิตตามที่เป็นนี้ได้รับการจัดสรรออกแบบมาโดยพระเจ้าอย่างสมดุลแล้ว แต่ก็มีรายละเอียดบางอย่างที่มนุษย์เราสามารถเติมให้ครบเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่างที่พระเจ้าไม่ได้ออกแบบเอาไว้แต่แรก (เพราะไม่เช่นนั้น โลกนี้คงเต็มไปด้วยสิ่งต่างๆที่มีรายละเอียดไม่รู้จบสิ้น)

เป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่จะตั้งคำถามว่าสิ่งนี้สมควรคัดแปลงเพื่อให้เป็นไปอย่างอื่นหรือคงไว้ไว้อย่างนั้น ศาสนาคริสต์ไม่ได้ให้หลักการที่เด็ดขาดตายตัวว่าเรื่องนี้เรื่องนั้นควรจัดการอย่างไร แต่เท่าที่เรอาจสังเกตได้จากทัศนะที่สำคัญๆเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่เช่นการโคลนมนุษย์ การคัดแปลงพันธุกรรมมนุษย์ การใช้เซลล์ต้นแบบเพื่อประโยชน์ในทางการแพทย์ เราพอมองออกว่าเกณฑ์สำคัญที่ศาสนาคริสต์ใช้เพื่อบอกว่าสิ่งนี้ควรหรือไม่ควรที่จะดำเนินการต่อไปคือความจำเป็นงานวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์นั้น ไม่ได้ตอบสนองความจำเป็น แต่ตอบสนองความอยากของมนุษย์ การโคลนและคัดแปลงพันธุกรรมมนุษย์นั้นศาสนาคริสต์คิดว่าไม่จำเป็นเลย นอกจากไม่จำเป็น ศาสนาคริสต์ยังมองต่อไปว่าสภาพของชีวิตมนุษย์ตามธรรมชาติที่พระเจ้าทรงมอบมาให้แก่เรานี้ สมบูรณ์กว่า นี่คือการมองกลับหัวกลับหางกันเลยทีเดียวกับทัศนะทางวิทยาศาสตร์ อนึ่ง แม้ในส่วนของกิจกรรมที่เราเข้าใจว่าดำเนินไปบนพื้นฐานของการตอบสนองความจำเป็น เราก็ยังตั้งคำถามต่อไปว่าเหมาะสมหรือไม่ การใช้เซลล์ต้นแบบจากทารกเพื่อรักษาความเจ็บป่วยของมนุษย์ที่โตเป็นผู้ใหญ่ (คือไม่ใช่ทารกในครรภ์แล้ว) นั้นอาจกล่าวได้ว่าจำเป็น แต่ความจำเป็นดังกล่าวนี้ต้องการชีวิตของผู้อื่นเป็นเหยื่อ ศาสนาคริสต์นั้นพิจารณาว่าทุกชีวิตเท่าเทียมกัน ในแง่ที่ต่างก็เป็นบุตรของพระเจ้าเหมือนกัน เราจึงไม่มีความชอบธรรมใดๆที่จะใช้ชีวิตของผู้อื่นเพื่อชีวิตของเรา สรุปความว่า โดยภาพรวมนั้นศาสนาคริสต์เห็นว่าสิ่งที่เราจะคัดแปลงขึ้นให้ต่างไปจากที่เป็นไปตามธรรมชาตินั้นมักได้แก่สิ่งเล็กน้อยที่พระเจ้าละเว้นรายละเอียดเอาไว้ (เช่นเรื่องการทำแว่นสายตาเพื่อแก้ปัญหาการอ่านหนังสือไม่ได้) แต่ถ้าเป็นเรื่องใหญ่ๆดังที่นักวิทยาศาสตร์กำลังดำเนินการกันอยู่นี้ กล่าวได้เลยว่าเป็นความเข้าใจของมนุษย์ที่ไม่รอบคอบที่จะดำเนินการเพื่อให้เกิดสิ่งเหล่านี้

เหตุผลของศาสนาเทวนิยมที่อ้างว่าพระเจ้าทรงสร้างสิ่งต่างๆมาพอดีแล้วเราจึงไม่ควรคัดแปลงธรรมชาตินั้นเป็นเรื่องที่สามารถโต้แย้งได้ และเท่าที่ผ่านมานักวิทยาศาสตร์ก็มักไม่เห็นด้วยกับทัศนะที่ว่านี้ การคัดแปลงธรรมชาตินั้นถือว่าเป็นภารกิจหลักของวิทยาศาสตร์ และเมื่อก้าวถึงสิ่งที่เรียกว่าธรรมชาติ นักวิทยาศาสตร์ก็ถือว่ามนุษย์ก็รวมอยู่ในนั้นด้วย สำหรับนักวิทยาศาสตร์ที่ไม่ได้เชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลกนั้น โลกเกิดตามธรรมชาติ และดำเนินไปตามธรรมชาติ ด้วยปัญญาของมนุษย์นั้นเราทราบดีว่ามีความบกพร่องมากมายในธรรมชาติ เราเกิดมามีเพียงกายเปล่าๆ ธรรมชาติไม่ได้สร้างเสื้อผ้าให้แก่เรา เราต้องสร้างสิ่งเหล่านี้ขึ้นเอง บ้านเรือนและยานพาหนะนั้นธรรมชาติก็ไม่ได้สร้างไว้ให้เรา เราต้องสร้างขึ้นเอง สรุปความว่าสิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีพคืออาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และเครื่องนุ่งห่มนั้นที่ธรรมชาติเตรียมไว้ให้เรานั้นยังบกพร่องอยู่มากและบางอย่างก็ไม่ได้เตรียมไว้ให้เลย เราต้องสร้างเองคือ อาหารนั้นมีอยู่ในธรรมชาติในรูปของวัตถุดิบ แต่การเอาสิ่งนี้เหล่านี้มาแปลงเป็นอาหารเราต้องจัดการเองเช่นหุงต้ม ย่าง ยำ เป็นต้น อาหารของสัตว์อื่นนั้นเป็นอาหารตามธรรมชาติแท้ๆ และเมื่อเทียบกับอาหารของมนุษย์อาหารของสัตว์เหล่านั้นต้องถือว่าคุณภาพต่ำกว่าเรามาก ที่อยู่อาศัยที่ธรรมชาติเตรียมไว้ให้ก็คือถ้ำหรือต้นไม้ เราต้องสร้างบ้านเรือนเอง

เช่นเดียวกับอาหาร ที่อยู่ตามธรรมชาติของสัตว์นั้นก็มีความดีด้อยกว่าเรามาก ยารักษาโรคนั้นก็พอมีตามธรรมชาติ แต่ยาของเราที่วิเศษมากมายเวลานี้มาจากการคิดค้นของเรา ขวดยานพาหนะและเสื้อผ้าก็เช่นกัน อาจพอมีตามธรรมชาติเช่นเราอาจเกาะขอนไม้ลอยน้ำเป็นพาหนะหรือนุ่งใบไม้ แต่เมื่อเทียบกับสิ่งที่เราผลิตขึ้นเอง ของตามธรรมชาติเหล่านี้ก็ไม่อาจเทียบได้เลย สรุปความว่าที่ชีวิตและโลกเจริญก้าวหน้าเช่นที่เป็นอยู่นี้มาจากการตัดแปลงโลกธรรมชาติที่บกพร่องให้สมบูรณ์ทั้งสิ้น ดังนั้นที่ศาสนาคริสต์เห็นว่าโลกนี้คืออยู่แล้วจึงไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่

ความเห็นต่างจากศาสนาของนักวิทยาศาสตร์ตามที่กล่าวมาข้างนี้นับว่าน่ารับฟังทีเดียว จริงอยู่ที่อาจมีนักวิทยาศาสตร์บางคนที่ศึกษาวิจัยสิ่งต่างๆอย่างไม่คำนึงถึงเรื่องจริยธรรม แต่นักวิทยาศาสตร์ส่วนใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงนั้นเป็นผู้ที่เห็นว่าจริยธรรมกับวิทยาศาสตร์จะต้องมาคู่กัน แต่จริยธรรมตามทัศนะของนักวิทยาศาสตร์เหล่านี้เป็นคนละอย่างกับจริยธรรมที่นักศาสนาซึ่งเชื่อในพระเจ้าเข้าใจ สำหรับนักวิทยาศาสตร์ จริยธรรมหมายถึงการมีความรอบคอบในการศึกษาธรรมชาติและรู้จัดหยุดเมื่อพบว่าสิ่งที่ศึกษานั้นจะนำผลเสียมาให้แก่มนุษย์มากกว่าผลดี จะอย่างไรก็ตาม นักวิทยาศาสตร์เห็นว่าก่อนที่จะรู้ว่าอะไรจะเป็นผลร้ายแก่มนุษย์เราต้องศึกษาก่อน ดังนั้นหากจริยธรรมหมายถึงการไม่ลงมือศึกษาเรื่องนี้เรื่องนี้เพราะเชื่อว่าสิ่งที่เป็นอยู่ดีแล้วเพราะพระเจ้าทรงสร้างมาให้เป็นอย่างนั้น วิทยาศาสตร์ก็ขอไม่เคารพจริยธรรมดังกล่าว ความขัดแย้งระหว่างศาสนากับวิทยาศาสตร์ในโลกตะวันตกนั้นมีมาก เพราะทั้งสองฝ่ายใช้คำว่าจริยธรรมต่างกัน จริยธรรมในทัศนะของศาสนาแบบเทวนิยมนั้นเป็นจริยธรรมแบบที่เรียกกันในวงการปรัชญาว่า “จริยธรรมแบบพ่อรู้ดีกว่าลูก” (Paternalist Ethics) แต่จริยธรรมในความคิดของนักวิทยาศาสตร์นั้นเป็น “จริยธรรมแบบเน้นการใช้ปัญญาของมนุษย์” (Humanist Ethics) จริยธรรมแบบแรกนั้นตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสติปัญญาของมนุษย์ว่าไม่น่าจะสามารถเข้าใจสิ่งต่างๆในจักรวาลได้หมดเพราะมนุษย์มาทีหลังจักรวาลนานมาก จักรวาลนั้นเกิดก่อนที่จะมีมนุษย์มาเป็นเวลานาน จักรวาลมีกฎเกณฑ์ที่ซับซ้อน กฎเกณฑ์อันซับซ้อนเหล่านี้ต้องมาจากสติปัญญาของใครสักคนที่ยิ่งใหญ่กว่าเรามาก นักวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ในอดีตบางคนเช่นเซอร์ไอแซค นิวตันก็ยังยอมรับว่าวิทยาศาสตร์นั้นเป็นเพียงความพยายามอันเล็กน้อยของมนุษย์ที่จะเข้าใจผลงานที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้า ดังนั้นสิ่งที่ศาสนาเตือนเรื่องสติปัญญาของมนุษย์นั้นจึงนับว่าน่ารับฟัง เพราะเราเพิ่งปรากฏตัวตนขึ้นในจักรวาลนี้ไม่นาน ในขณะที่จักรวาลมีมาก่อนหน้าเราเป็นเวลาที่ยาวนานมาก การพยายามคัดแปลงแก้ไขสิ่งที่มีพัฒนาการมาช้านานก่อนตนจึงเป็นเรื่องที่น่าห่วง พระเจ้าตามทัศนะของศาสนาเทวนิยมนั้นเป็นเสมือนบิดา ส่วนเราก็เหมือนลูก การกระทำบางอย่างก็ต้องห้ามไม่ให้เราทำเพราะเรายังไม่เติบโตพอที่จะเข้าใจว่าทำไมจึงไม่ควรทำสิ่งนั้น ศาสนานั้นทำหน้าที่เป็นตัวแทนของพ่อที่พยายามบอกพวกเราที่เปรียบเสมือนลูกๆว่าอย่าค่วนคิดที่จะเปลี่ยนแปลงสิ่งที่พ่อได้จัดวางเอาไว้ ฝ่ายนักวิทยาศาสตร์ที่เชื่อในจริยธรรมอย่างหลังเห็นว่า การอ้างพระเจ้านั้นมนุษย์ก็

เป็นผู้อ้าง ในฐานะมนุษย์ด้วยกันเราไม่อาจกล่าวได้ว่าใครจะรู้อะไรมากกว่าคนอื่น ดังนั้นที่นักคิดในฝ่ายศาสนาจะอ้างว่าเป็นตัวแทนของพ่อแห่งมนุษยชาติที่รอบรู้ทุกอย่างเพราะเป็นผู้สร้างมากับมือจึงเป็นเรื่องที่น่าสงสัย เพื่อให้ทุกอย่างดำเนินไปอย่างมีเหตุผลที่สุด ฝ่ายนี้เลยเสนอว่าทำไมเราไม่ให้ปัญญาของมนุษย์เป็นตัวตัดสิน ปัญญาคืออะไร ก็คือการลงมือแสวงหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติ เมื่อพบว่าสิ่งนี้เป็นประโยชน์ก็เอามาใช้ แต่ถ้าพบว่าสิ่งนี้เป็นโทษเราก็จะไม่ได้ไม่ยุ่งเกี่ยวกับมัน นี่ต่างหากคือจริยธรรม เป็นจริยธรรมแห่งความรอบคอบที่มนุษย์ทุกคนเข้าใจได้โดยไม่ต้องอ้างว่าใครรู้มากกว่าใครเพราะเป็นพ่อ เราทุกคนมีสถานะเท่าเทียมกัน ถ้าจะติติงอีกฝ่ายก็ควรติติงด้วยเหตุผล ไม่ใช่ด้วยความเชื่อทางศาสนาที่ตรวจสอบไม่ได้

ข. ศาสนาแบบที่ไม่ได้สอนเรื่องพระเจ้า

ศาสนาบางศาสนาเช่นพุทธศาสนาไม่ได้สอนเรื่องพระเจ้า แต่สอนเรื่องธรรมชาติและกฎธรรมชาติ พิจารณาอย่างรวบๆ ทักษะของศาสนาในแนวนั้นจึงค่อนข้างใกล้เคียงกับทักษะของนักวิทยาศาสตร์ แต่ในรายละเอียดก็ต่างกันตรงที่พุทธศาสนามีแนวคิดบางอย่างที่ลึกซึ้งกว่ารองรับอยู่ แรกเริ่มนั้นพุทธศาสนาไม่คิดว่าโลกนี้เป็นสิ่งที่ถูกสร้างมาอย่างสมบูรณ์แล้ว ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า ปกติความเชื่อเรื่องพระเจ้าจะพ่วงมาด้วยความเชื่อที่ว่าพระเจ้าเมื่อจะทรงสร้างอะไรลงไปในโลกก็จะทรงสร้างแต่สิ่งที่ดีสำหรับมนุษย์เพราะพระองค์ทรงรักพวกเราเสมือนบิดาที่รักบุตร เมื่อใครเชื่อเรื่องพระเจ้านั้นก็ต้องเชื่อต่อไปว่าโลกนี้ถูกสร้างมาอย่างพอเหมาะพอดีแล้ว ในทางตรงกันข้าม พุทธศาสนาไม่ได้เชื่อเรื่องพระเจ้าสร้างโลก เมื่อไม่เชื่อพุทธศาสนาก็เลยไม่มีพันธะทางความคิดที่จะต้องเชื่อตามมาว่าโลกนี้ถูกสร้างมาอย่างสมบูรณ์แล้ว โลกอันหมายถึงสรรพสิ่งในจักรวาลที่เป็นวัตถุนั้นพุทธศาสนาเชื่อว่าเป็นกลาง คือไม่ดีหรือชั่ว ไม่บกพร่องหรือสมบูรณ์ในตัวมันเอง แต่จิตใจของมนุษย์ต่างหากที่กำหนดว่าโลกเป็นปัญหาหรือไม่เป็นปัญหาสำหรับตน จุดนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นจุดที่ทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากวิทยาศาสตร์ แรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ให้นักวิทยาศาสตร์พยายามคิดค้นหาสิ่งต่างๆมาช่วยแก้ปัญหาให้แก่มนุษย์นั้นก็คือความเชื่อที่ว่าเวลานี้เรากำลังอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ไม่สมบูรณ์ของโลกและชีวิตมากมาย แต่พุทธศาสนานั้นมองว่าสิ่งที่เรานับถือไม่ว่าจะเป็นโลกทางกายภาพหรือตัวเราเป็นข้อเท็จจริงที่สามารถมองว่าสมบูรณ์หรือไม่สมบูรณ์ก็ได้ ยกตัวอย่างเช่นชายสองคนเกิดมาจุมกแบน คนหนึ่งต่อมาได้มาบวชเป็นพระภิกษุในพุทธศาสนา แต่อีกคนใช้ชีวิตอยู่ในโลกแห่งโลกียวิสัย คนที่อยู่ในโลกนั้นรู้สึกว่าจะจุมกของตนนั้นเป็นปัญหา ต่อมาเขาได้ไปปรึกษาศัลยแพทย์เพื่อผ่าตัด แพทย์พิจารณาแล้วเห็นว่าทำได้ก็ผ่าตัดเสริมจุมกให้เขา เวลานี้เขามีจุมกที่โด่งงามสมใจ ส่วนผู้ที่เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุนั้นได้รับการอบรมในทางธรรมเพียงพอที่จะไม่รู้สึกว่าจุมกของตนนั้นเป็นปัญหา ตามหลักธรรมที่ท่านเรียนประโยชน์ของจุมกคือการใช้หายใจ ตราบเท่าที่จุมกยังทำหน้าที่นี้ได้ดีก็ไม่ต้องมีความจำเป็นอะไรที่

จะต้องแก้ไขคัดแปลงจมนั้น เวลานี้ท่านก็ยังมิมูกที่เบนอยู่ และไม่รู้สักใดกับจมนั้น ตามเรื่อง
ที่เล่าสมมติมานี้จะเห็นว่าสิ่งเดียวกันแต่คนสองคนอาจมองต่างกัน สรุปว่าตามความคิดของพุทธศาสนา
จิตใจของมนุษย์คือผู้ตีความข้อเท็จจริงของโลก การตีความเป็นไปได้หลายแบบ แต่พุทธศาสนา
เสนอว่าเราควรตีความบางแบบ เมื่อตีความอย่างนั้น ชีวิตเราจะสงบเยือกเย็น การตีความโลกอย่าง
ไม่เหมาะสมอาจสร้างความทุกข์ชนิดไม่รู้จบสิ้นแก่ชีวิตได้ โดยรวมๆศาสนาพุทธมองว่าคนส่วนใหญ่
ในโลกตีความโลกอย่างไม่เหมาะสม เพราะเหตุนี้คนส่วนใหญ่จึงเป็นทุกข์ คนส่วนใหญ่ในที่นี้
พุทธศาสนากล่าวว่ารวมถึงนักวิทยาศาสตร์ด้วย

อะไรคือการตีความโลกอย่างเหมาะสม เรื่องนี้พุทธศาสนาอธิบายว่า การตีความโลกอย่าง
เหมาะสมก็คือการทำความเข้าใจโลกตามที่เป็นจริงด้วยปัญญา การมองโลกตามความเป็นจริงด้วย
ปัญญานั้นมีหลายแง่มุม ต่อไปนี้คือแง่มุมที่สำคัญบางประการที่พุทธศาสนาได้ให้ตัวอย่างไว้
ประการแรก พุทธศาสนาแนะนำให้เราพิจารณาว่าสิ่งต่างๆมีวิถีทางของมัน วิถีทางของสิ่งต่างๆคือ
สรรพสิ่งไม่เที่ยง สรรพสิ่งเป็นทุกข์ และสรรพสิ่งเป็นอนัตตา ไม่เที่ยงหมายถึงต้องเปลี่ยนแปลง
ไม่อาจคงที่อยู่ใตสภาวะนั้นตลอดไป เป็นทุกข์หมายความว่าเต็มไปด้วยภาวะบีบคั้นกดดันอยู่ข้างใน
แรงบีบคั้นนั้นจะก่อให้เกิดผลคือการที่สิ่งนั้นไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์คือสาเหตุหรือปัจจัยส่วนความ
ไม่เที่ยงคือปรากฏการณ์ที่แสดงออกจากปัจจัยนั้น ที่ว่าสรรพสิ่งเป็นอนัตตาคือหมายความว่าสิ่งต่างๆ
ไม่ใช่ตัวตนของเรา เมื่อไม่ใช่ตัวตนของเรา เราก็ไม่มีอำนาจที่จะบงการให้มันเป็นอย่างที่เราต้องการได้
ลองพิจารณาคู่ตัวเราซึ่งคนโดยทั่วไปมักเข้าใจว่าเป็น “ตัวฉัน” คู่ก็ได้ ระบบกายของเราส่วนใหญ่นั้น
ทำงานด้วยตัวมันเอง หัวใจเต้นโดยที่เราไม่ต้องบอก เลือดของเราไหลเวียนไปตามส่วนต่างๆของ
ร่างกายด้วยตัวมันเอง เซลล์เก่าตายไปเซลล์ใหม่เกิดมาแทนที่ด้วยตัวมันเอง นี่คือการที่กายไม่อาจ
กล่าวได้ว่าเป็นของเรา มันของมัน และมันก็มีวิถีทางของมันเอง แม้บางส่วนของกายเราจะสั่งได้
เช่นสั่งให้มือหยิบปากกามาเขียนหนังสือ แต่การที่มือเป็นสิ่งที่เราบงการได้ก็เป็นไปชั่วคราวตาม
เงื่อนไข (คือการที่กายกับเราขอมทำงานร่วมกันเพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย) แต่เมื่อถึงวันหนึ่ง
หากเกิดอะไรขึ้นกับกายจนถึงขั้นไม่อาจทำงานได้ เราก็จะสั่งกายไม่ได้ คนที่เป็นอัมพาตบริเวณมือ
และแขนนั้นไม่อาจสั่งมือให้หยิบอะไรได้เลย นี่คือการที่ไม่ใช่ตัวเราอย่างแท้จริง

การค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ที่ก่อให้เกิดปัญหาทางจริยธรรมใน โลกสมัยใหม่นั้นจำนวนมาก
มาจากความพยายามที่จะเข้าไปจัดการกับสิ่งที่พุทธศาสนาได้เตือนไว้แต่ต้นแล้วว่าไม่ใช่ตัวเราเลย
เมื่อไม่ใช่ตัวเรา การที่เราจะควบคุมให้มันอยู่ในอำนาจของเราอย่างเด็ดขาดจึงเป็นไปได้
นักวิทยาศาสตร์ที่ศึกษาระบบกายของมนุษย์จำนวนมากเชื่อว่าหากเราเข้าใจกลไกของกายทั้งหมด
ในระดับลึก (เช่นในระดับยีนดั่งที่ศึกษากันอยู่เวลานี้) เราจะสามารถควบคุมกายให้เป็นอย่างที่เรา
ต้องการ ประเด็นนี้พุทธศาสนาได้วิจารณ์ว่าการควบคุมสิ่งต่างๆของมนุษย์นั้นเป็นไปได้ในช่วงเวลา
หนึ่งเท่านั้น ลองพิจารณารถยนต์ที่เราใช้ รถนั้นทำงานไม่ซับซ้อนเท่ากายของมนุษย์ เมื่อรถยนต์

ทำงานขัดข้องเราก็ซ่อม การซ่อมทำได้หลายอย่าง การซ่อมที่มากที่สุดก็คือการเปลี่ยนชิ้นส่วน ขอให้สังเกตว่าแม้เราจะซ่อมรถให้ได้อย่างไร (เช่นใช้วิธีเปลี่ยนชิ้นส่วนใหม่เสมอเวลาชิ้นส่วนนั้นชำรุดสึกหรอ) แต่ที่สุรถคันนั้นก็ถึงกาลอวสาน ไม่มีรถคันใดในโลกที่จะไม่ถึงจุดจบ ภายของเรา ก็เช่นกัน ต่อให้เราคิดหาวิธีซ่อมแซมคัดแปลงอย่างไร ท้ายที่สุดเราก็จะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ต่อกาย เมื่อภavnันพ่ายแพ้ต่อความเป็นทุกซ์อันเป็นสภาวะที่ฝังลึกอยู่กับมันมาตั้งแต่มันเกิด ความเป็นทุกซ์นี้จะค่อยๆกัดกร่อนกายให้ค่อยๆแตกสลายลง วันหนึ่งเมื่อปริมาณความสุกร่อนด้วยอำนาจของความเป็นทุกซ์มากพอ กายจะปฏิเสธการซ่อมแซมและจะไปตามทางของมัน วันนั้นเราก็จะตาย ความตายเป็นความจริงของชีวิตที่พุทธศาสนาสอนว่าสิ่งนี้จะเป็นเครื่องยืนยันว่าชีวิตนี้ไม่ใช่ของเราอย่างแท้จริง การพิจารณาเห็นความจริงของชีวิตเช่นนี้จะช่วยให้เรามีท่าทีที่เหมาะสมต่อการที่จะดำเนินการอย่างไรเวลาที่กายประสบปัญหา โดยหลักการกว้างๆนั้นพุทธศาสนาแนะนำว่า กายที่ชำรุดควรได้รับการดูแลตามสมควร แต่ต้องเข้าใจว่าเราไม่ได้กำลังดูแลตัวเรา แต่เรากำลังดูแลเครื่องมือให้เราได้มีโอกาสทำสิ่งที่ประเสริฐในชีวิต หากการจัดการกายไม่ได้เป็นไปเพื่อให้เราได้ทำสิ่งที่ประเสริฐ เราก็อาจสงสัยไว้ก่อนได้ว่าการจัดการภavnันอาจเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องก็ได้ โดยหลักการนี้ คนที่คิดจะโคลนตนเองเพื่อให้มีลูกอย่างที่คุณจะแน่ใจว่าเขาถอดแบบออกไปจากเราร้อยเปอร์เซ็นต์อาจต้องถามตนว่าการกระทำนี้เป็นไปเพื่อให้เราได้ทำสิ่งที่ประเสริฐในชีวิตใหม่ หากคำตอบคือไม่ การโคลนก็ต้องถือว่าไม่จำเป็นหรือไม่มีคุณค่าอะไร แต่การผ่าตัดลำไส้ที่เสียหายเพราะโรคมะเร็งเพื่อให้มีชีวิตอยู่ต่อ โดยที่ชีวิตนั้นอาจใช้ทำสิ่งที่ดีงามเช่นดูแลครอบครัว หรือทำงานบางอย่างที่เป็นประโยชน์แก่สังคมที่ยังค้างคาอยู่ สิ่งนี้ถือว่าถูกต้องแล้ว สรุปความว่า การรู้จักพิจารณาชีวิตว่าไม่เที่ยง เป็นทุกซ์ และไม่ใช่ตัวเราจะช่วยให้เราปฏิบัติอย่างพอเหมาะแก่กาย ความผิดปกติ ความเจ็บป่วย ที่เกิดขึ้นกับกายบางอย่างเราจะรักษา แต่บางอย่างเราจะปล่อยให้มันเป็นไป การยอมรับความแก่ ความเจ็บ และความตายอย่างมีสติและมีปัญญาเป็นหลักการพื้นฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งของระบบจริยศาสตร์ในพุทธศาสนา

๕.๓ รายละเอียดที่ต้องช่วยกันคิด

ในการใช้ศาสนาเพื่อพิจารณาปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่

สิ่งที่เราพิจารณามาทั้งหมดในบทนี้เป็นเพียงการชี้ให้เห็นว่าในโลกปัจจุบันปัญหาจริยธรรมของมนุษย์ได้พัฒนาไปซับซ้อนอย่างไรบ้าง และศาสนามีท่าทีในการช่วยคิดเพื่อที่จะแก้ปัญหเหล่านี้ได้อย่างไรบ้างอย่างกว้างๆ เราอาจสรุปได้ว่าท่าทีของศาสนาต่อปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่แบ่งเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งใช้ท่าทีแบบเทวนิยมคือใช้กรอบความคิดเรื่องพระเจ้าสำหรับเป็นมาตรฐานในการบอกว่าเรื่องนี้เราควรพิจารณาอย่างไร อีกส่วนหนึ่งใช้ท่าทีแบบธรรมชาตินิยม

คือใช้กรอบความคิดเรื่องธรรมชาติและกฎธรรมชาติสำหรับเป็นมาตรฐานอ้างอิงเวลาที่จะให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ ดูเหมือนว่าการให้เหตุผลจากฝ่ายศาสนาเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้จะไม่สิ้นสุดยุติ แม้จะมีศาสนาบางศาสนาเช่นศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่ได้ประกาศมติอย่างเป็นทางการว่าตนเองคิดอย่างไรเกี่ยวกับปัญหาเหล่านี้ แต่ก็มีผู้แย้งว่ามติอันเป็นทางการนั้นกระทำในนามของผู้บริหารศาสนาอันได้แก่สำนักวาติกัน โดยที่มติของวาติกันนั้นหลายคนมองว่ามีน้ำเสียงของการแสดงอำนาจอยู่มาก คือใช้หลักความเชื่อทางศาสนาอ้างอิงโดยขาดการชี้แจงด้วยเหตุด้วยผลว่าทำไมเราจึงควรเห็นด้วยกับสิ่งที่ศาสนาสอน การใช้หลักธรรมในศาสนาเพื่อบอกว่าสังคมควรคิดอย่างไรเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมที่วินิจฉัยยากนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้ว เพราะศาสนาเป็นแหล่งปัญญาที่สำคัญแหล่งหนึ่งของมนุษยชาติ แต่การใช้หลักความเชื่อของศาสนาควรดำเนินไปอย่างตระหนักว่านอกจากศาสนายังมีแหล่งปัญญาอื่นของมนุษย์ที่อาจให้คำตอบต่อการแก้ปัญหาต่างๆได้เช่นกัน และอาจเป็นไปได้ที่ความเห็นจากแหล่งปัญญาอื่นนั้นจะให้คำตอบที่ดีกว่า ถ้าเราพิจารณาสถานะของศาสนาในแง่นี้ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบนพื้นฐานของการใช้เหตุผลก็จะเกิดขึ้นและเป็นผลดีแก่สังคม การใช้อำนาจของศาสนาดังที่เคยปรากฏในอดีตนั้นเป็นสิ่งที่เราต้องทบทวนว่าเหมาะสมหรือไม่กับสังคมสมัยใหม่

ปัญหาจริยธรรมในโลกสมัยใหม่นั้นแบ่งออกเป็นสองส่วน หรือเกี่ยวข้องกับชีวิตเราในสองมิติ มิติแรกคือมิติชีวิตส่วนตัว มิติที่สองคือมิติทางสังคม ดูเหมือนว่าเหตุผลที่ศาสนาให้มาใช้ได้ค่อนข้างดีกับมิติชีวิตส่วนตัว ที่เป็นเช่นนั้นเพราะคำสอนของศาสนาเป็นเรื่องที่เน้นไปที่ชีวิตของคนเป็นคนๆไป แม้ศาสนาบางศาสนาจะเกิดและพัฒนาขึ้นมาในแง่ที่เป็นแหล่งรวมคนจำนวนมากๆเข้าด้วยกัน แต่ในบั้นปลายศาสนาประเภทนี้ก็เน้นรายละเอียดเกี่ยวกับมิติชีวิตส่วนที่เป็นด้านเฉพาะของคนเป็นคนๆไป การบรรลุนิพพานหรือไปสวรรค์นั้นเป็นเรื่องของคนแต่ละคนที่จะขวนขวายด้วยตนเอง เราขวนขวายไปเป็นทีมเป็นก้อนไม่ได้ ชีวิตประเสริฐที่ศาสนาต่างๆสอนมักเป็นชีวิตที่คนแต่ละคนได้พิจารณาด้วยตนเองแล้วเลือก ชีวิตประเสริฐไม่อาจได้มาด้วยการมอบหมายให้สังคมเลือกให้แก่เรา ดังนั้นเวลาที่คนแต่ละคนเผชิญหน้ากับปัญหาจริยธรรม เช่นควรที่จะรักษาโรคของตนด้วยการใช้เซลล์ต้นตอจากทารกหรือไม่ เราแต่ละคนย่อมตอบตนเองได้ง่ายว่า “ฉันจะเอาอย่างไรกับเรื่องนี้ดีหนอ” หลักการพิจารณาชีวิตว่าไม่ไช้ของเราตามที่พุทธศาสนาสอนนั้นเป็นตัวอย่างที่ดีของคำแนะนำที่ศาสนามีให้แก่ปัจเจกบุคคล คำสอนทางศาสนานั้นในระดับหนึ่งจะช่วยให้เรา “ปลงตก” กับชีวิต คือไม่มีจิตใจอันฮึกเหิมกำเริบที่จะดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้ได้สิ่งนั้นสิ่งนี้มา เพราะรู้สึกว่าการดิ้นรนเช่นนั้นปราศจากความหมาย ดังสายลมที่พัดผ่านขุนเขาที่มีอาจโค้นขุนเขา ลงได้ การปลงตกจะช่วยแก้ปัญหาอะไรต่อมิอะไรในชีวิตเราได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่วงการจริยศาสตร์ตะวันตกสมัยใหม่เห็นว่ายากที่จะแก้ไข ปัญหาเหล่านี้ยากที่จะแก้เพราะเรายังไม่ยอมปลงตกกับชีวิต คนป่วยจะตายอยู่รอมร่ออยู่แล้วก็ยังดิ้นรนที่จะให้ตนไม่ตาย หมอเองก็ไม่เคย

คิดว่าทำไมมนุษย์เราจึงต้องดิ้นรนที่จะยึดอายุออกไปนักรหา ทุกคนที่อยู่ในกระบวนการแห่งการ ยื้อยุดชีวิตต่างก็ทุ่มตนให้เต็มที่แก่การนั้น ทั้งคนรักษาและคนที่ถูกเขารักษา การทุ่มเทนั้นหาก ไม่เกี่ยวกับการทำบาปก็คงไม่เป็นไร แต่ที่เป็นปัญหานั้นมาจากการที่เราทุ่มเทแล้วเราต้องทำบาป เช่นต้องเอาเซลล์ต้นตอจากชีวิตทารกมาใช้ ความปลงตกและยอมรับว่าชีวิตควรปิดฉากได้แล้วที่ ศาสนาสอนจะช่วยให้อะไรกระบวนการยื้อยุดชีวิตไม่ดำเนินไปอย่างสุดขีด แต่จะช่วยให้เรามีเวลา พอที่จะเตรียมตัวเตรียมใจรับความตายซึ่งศาสนาก็มองว่าไม่ใช่เรื่องน่ากลัวอะไรเลย เพราะนั่นเป็น เพียงการเปลี่ยนวงจรชีวิตจากช่วงขึ้นเป็นช่วงลง เหมือนเดือนหงายเดือนดับเท่านั้นเอง เดือนแรมนั้น ไม่นานก็กระจำงได้ก็อีก เราตายก็เพื่อจะเกิดใหม่ ความตายตามทัศนะของศาสนาจึงเป็นคนละสิ่งกับ ความตายที่นักวิทยาศาสตร์รังเกียจและเพียรหาทางปิดกั้นไม่ให้มันมาเยือนเรา (ซึ่งในท้ายที่สุดก็จะ ล้มเหลวเสมอ)

แต่นอกจากเราจะอยู่กับตัวเราและต้องดูแลตนเองแล้ว เรายังอยู่กับคนอื่นและต้องช่วยกันดูแล สังคม ปัญหาจริยธรรมจำนวนหนึ่งในโลกสมัยใหม่นั้นไม่ใช่ปัญหาว่า “ฉันจะเอาอย่างไรกับเรื่องนี้” แต่เป็นปัญหาว่า “สังคมเราจะยอมให้ใครทำเรื่องเช่นนี้ไหม” คำแนะนำทางจริยธรรมจากศาสนานั้น อาจใช้ได้ทันทีกับปัญหาส่วนตัวของเรา (เช่นถ้าเราเชื่อมั่นในศาสนาเพียงพอ เราจะบอกตัวเองได้เลย ว่าเราไม่มีทางทำแท้งเพราะนั่นคือการทำบาป เรายินดีจะเลี้ยงดูลูกของเราแม้ว่าเขาจะเกิดมาไม่ สมประกอบก็ตาม) แต่ถ้าเป็นปัญหาของสังคม ดูเหมือนว่าคำแนะนำนั้นจะต้องมีการประยุกต์อีกขึ้น หนึ่งจึงจะตอบคำถามเหล่านี้ได้ ยกตัวอย่างเช่นเรื่องการทำแท้งข้างต้น จริยธรรมที่เราที่เข้าใจและ ยอมรับในหลักธรรมทางศาสนาจะเห็นว่าปัญหานี้หากเกิดกับครอบครัวเรา เราก็คงเลือกที่จะไม่ทำ แต่เราจะคิดแทนคนอื่นหรือครอบครัวอื่นได้ไหม คนเรานั้นมีรายละเอียดของชีวิตต่างกัน คนบาง คนอาจไม่คุ้นเคยกับศาสนา หรือไม่มีเวลาให้แก่คำสอนของศาสนาเพราะต้องตรากตรำเลี้ยงชีพ เวลาที่คนเหล่านี้ประสบปัญหาทางจริยธรรมแบบเดียวกับเราพวกเขาอาจมีความจำเป็นในชีวิต บางอย่างที่ทำให้ไม่สามารถเลือกที่จะทำตามหลักศีลธรรมเช่นเดียวกับเรา อย่างนี้เราจะเอา มาตรฐานทางศาสนาไปบังคับใช้กับคนอื่นผ่านทางกฎหมาย (คือใช้ศาสนธรรมเป็นหลักในการ บัญญัติกฎหมาย) ได้หรือไม่ ปัญหานี้เป็นปัญหาที่ยุงยากอันหนึ่งในทางนิติปรัชญา สังคมศาสตร์ และศาสนศาสตร์ จะอย่างไรก็ตาม การช่วยกันคิดเป็นเรื่องๆ ไปโดยเอารายละเอียดของปัญหา มา แยกแยะแล้วพิจารณาร่วมกันจากทั้งฝ่ายศาสนาและฝ่ายที่ใช้แหล่งปัญญาอื่นในการแก้ปัญหาจะช่วย ให้เราได้คำตอบที่นุ่มนวลและเป็นประโยชน์แก่ทุกฝ่าย ถ้าเรายอมรับว่าในมิติทางสังคมศาสนา อาจจะต้องผ่อนปรนความเข้มงวดลงบ้างเพราะศาสนาเป็นเพียงหลักคิดหลักหนึ่งของสังคม ไม่ใช่ ทั้งหมด โอกาสที่เราจะได้ข้อสรุปที่เป็นประโยชน์ ปฏิบัติได้จริง และยังคงความมีศีลธรรมอยู่ใน การตัดสินใจของสังคมเราก็คงมีมากขึ้น ความเคร่งครัดในคำสอนทางศาสนานั้นเอาไว้เป็นเรื่องของ

ปัจเจกบุคคลที่จะเลือกแก่ชีวิตของเขาเอง ถ้าทำได้เช่นนี้การช่วยกันคิดระหว่างศาสนาและฝ่ายต่างๆก็คงเป็นผลในทางสร้างสรรค์ ไม่ใช่สร้างความขัดแย้งกันอย่างที่เป็นอย่างในปัจจุบัน ๑

การอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีหลายศาสนา

ศาสนาแม้ว่าจะจะเป็นของดี แต่ศาสนาในแง่ที่เป็นสถาบันก็เหมือนกับสิ่งอื่นๆ ในโลกที่ย่อมจะมีด้านที่เป็นโทษแอบแฝงอยู่หากว่าเราปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างไม่ถูกต้องเหมาะสม มีดช่วยให้เราทำงาน เช่น หั่นผัก ถากไม้ เป็นต้น สะดวกขึ้น แต่มีดก็กลายเป็นอาวุธสำหรับคนบางคนที่กำลังโกรธจัดได้ การใช้มีดเป็นอาวุธนั้นถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติต่อมีดอย่างไม่ถูกต้อง ศาสนานั้นในระยะที่ก่อตัวขึ้นใหม่ๆ โดยพระศาสดาในศาสนานั้นๆ มักมีลักษณะเป็นหลักจริยธรรมภายในจิตใจ หลักจริยธรรมภายในจิตใจนี้เป็นสิ่งที่อยู่ในใจคนแต่ละคน ไม่มีใครมองเห็นของกันและกัน ต่อมาเมื่อผ่านยุคของการก่อตั้งมาแล้วอันเป็นยุคที่ศาสนานั้นๆ ได้รับการส่งมอบต่อมายังผู้นำทางศาสนาที่อาจเป็นบุคคลหรือคณะบุคคลก็ตามแต่ ศาสนาก็เริ่มพัฒนาขึ้นเป็นรูปธรรมมากขึ้น รูปธรรมที่ว่านี้ก็คือ เช่น การมีศาสนสถานและพิธีกรรม ในการทำพิธีกรรมมักมีคนจำนวนมากๆ ไปรวมตัวกันเพื่อประกอบพิธีตามความเชื่อทางศาสนา การที่คนจำนวนมากไปรวมตัวกันในศาสนสถานเพื่อประกอบพิธีกรรมนี้ส่งผลให้เกิดความรู้สึกร่วมกันในหมู่ประชาชนที่ชุมนุมกันอยู่ว่าพวกเราเป็น “พวกเดียวกัน” ต่อมาศาสนาที่พัฒนาเป็นรูปธรรมมากขึ้นนั้นก็ส่งผลต่อจารีตประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนซึ่งปรากฏให้เห็นด้วยตา ศาสนาในแง่ที่เป็นรูปธรรมก็ยิ่งชัดเจนมากขึ้นและมีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้ที่นับถือศาสนานั้นๆ มากขึ้น เวลานี้อาจกล่าวได้ว่าศาสนาต่างๆ ในโลกได้กลายเป็นสถาบันไปแล้วอย่างสมบูรณ์แบบ อันว่าสถาบันใดๆ ก็ตามย่อมจะมีเอกลักษณ์เฉพาะหรือลักษณะอันสามารถสังเกตเห็นว่าต่างจากผู้อื่นได้ ศาสนาตามที่เชื่อถือกันอยู่ในโลกเวลานี้แต่ละศาสนาต่างก็มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง ชาวพุทธ ชาวฮินดู ชาวคริสต์ และชาวมุสลิมนั้นมีลักษณะเฉพาะตนที่แตกต่างกันออกไป เมื่อชาวไทยพุทธเดินทางไปต่างประเทศแล้วไปพบชาวอเมริกันพุทธเป็นต้น ความที่เราต่างก็นับถือศาสนาพุทธด้วยกันจะมีอำนาจบางอย่างที่ทำให้เรารู้สึกคุ้นเคยกันมากกว่าผู้อื่นที่ไม่ได้เป็นชาวพุทธเหมือนเรา กรณีเช่นนี้ก็เกิดกับผู้ที่นับถือศาสนาอื่นๆ ชาวไทยมุสลิมนั้นเวลาที่เห็นภาพข่าวชาวมุสลิมในประเทศตะวันออกกลางที่กำลังประสบภัยพิบัตีย่อมจะรู้สึกเป็นห่วงเป็นใยมากกว่าชาวไทยที่นับถือศาสนาอื่น ทั้งนี้เพราะความเป็นมุสลิมด้วยกันนั่นเอง

การที่ผู้คนซึ่งนับถือศาสนาเดียวกันย่อมจะรู้สึกว่าคุณและเพื่อนพ้องที่นับถือศาสนาเดียวกันเป็น “พวกเดียวกัน” นี้ในบางแง่ต้องถือว่าเป็นสิ่งดีเพราะทำให้เรารักกันและช่วยเหลือกัน

นักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญานั้นเชื่อกันมานานแล้วว่ามนุษย์และสัตว์ต่างก็มีสิ่งที่เรียกว่า “สัญชาตญาณกลุ่ม” เหมือนกัน อาจจะต่างกันบ้างก็ตรงที่ใครจะมีสิ่งนี้มากน้อยกว่ากันเท่านั้นเอง ดูเหมือนว่าสัญชาตญาณกลุ่มในมนุษย์นี้จะเข้มข้นมากกว่าที่ปรากฏในสัตว์ชนิดอื่น ทั้งนี้เราอาจสังเกตได้จากการที่ไม่มีสัตว์ชนิดใดในพื้นที่พิภพนี้ที่ได้จัดตั้งชุมชนอยู่ร่วมกันเป็นปีกแผ่นมากเท่ากับมนุษย์ นักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญาบางพวกนั้นเชื่อว่าสัญชาตญาณในการอยู่ร่วมกันเป็นจำนวนมากมายในมนุษย์นี้เองที่เป็นรากเหง้าของสิ่งที่เราเรียกว่าจริยธรรมหรือศาสนา จริยธรรมนั้นคือหลักความคิดที่บอกว่าเราควรเห็นใจผู้อื่นและช่วยเหลือผู้อื่นเท่าที่เราจะสามารถทำได้ หลักการกว้างๆ ข้อนี้ก็คือสิ่งที่มีอยู่ในศาสนาทั้งหลาย ขอให้สังเกตว่า “ผู้อื่น” ที่หลักจริยธรรมสอนให้เราเห็นใจนั้น มักมีความหมายที่เกี่ยวข้องกับตัวเราหรือพวกพ้องของเราเสมอ ในศาสนาบางศาสนา จริยธรรมมีไว้สำหรับมนุษย์ด้วยกัน ไม่ได้มีไว้สำหรับสัตว์ชนิดอื่น ตามหลักจริยธรรมแบบนี้ การฆ่าคนนั้นเป็นบาป แต่ฆ่าสัตว์ไม่บาป ทำไมการฆ่าสัตว์จึงไม่บาป นักวิทยาศาสตร์และนักปรัชญาที่วิเคราะห์เรื่องราวของศาสนาตามที่กล่าวข้างต้นได้ตั้งข้อสังเกตว่าเพราะสัตว์อื่นเป็นคนละพวกกับเรานั้นเอง หลักจริยธรรมในบางศาสนาอาจคิดเอื้อมมาถึงสัตว์ แต่ก็ไม่เอื้อมถึงพืช สรุปความว่าไม่ว่าศาสนาจะพยายามสอนให้เราเป็นคนดีอย่างไร ความดีที่เราจะพึงกระทำได้นั้นมักเป็นความดีที่เราจะพึงกระทำต่อพวกพ้องกันเอง อย่างน้อยที่สุดก็กระทำต่อมนุษยชาติด้วยกัน

ข้อสังเกตของนักปรัชญาและวิทยาศาสตร์ข้างต้นนี้อาจผิดหรือถูกก็ได้ แต่ไม่ว่าจะอย่างไร ข้อสังเกตนี้ก็เป็นประโยชน์แก่เราที่นับถือศาสนาได้มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเราที่นับถือศาสนาอันแตกต่างกัน ตามประวัติศาสตร์โลกนั้น มีสงครามเกิดขึ้นเสมอตามกาลเวลาใหญ่บ้างเล็กบ้าง มีข้อที่น่าคิดว่าสงครามครั้งใหญ่ๆ ไม่น้อยที่เคยเกิดในโลกและเป็นสาเหตุที่ทำให้มนุษย์ล้มตายเป็นจำนวนมหาศาลนั้นมาจากความขัดแย้งทางด้านศาสนา แม้ในปัจจุบันในบางประเทศที่ผู้คนนับถือศาสนาต่างก็ยังคงปรากฏความขัดแย้งและการปะทะกันด้วยกำลังระหว่างผู้คนสองฝ่ายที่นับถือศาสนาอันแตกต่างกันนั้น นี่อาจกล่าวได้ว่าเป็นด้านที่ไม่ดีของศาสนา และด้านที่ไม่ดีดังกล่าวนี้เราต้องถือว่าเป็นสิ่งที่เราต้องเรียนรู้เพื่อป้องกัน เหมือนเรียนรู้ที่จะมีสติยับยั้งคนไม่ใช้มีดเป็นอาวุธที่กำลังโมโหตามที่กล่าวข้างต้น

การที่ศาสนาก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นกลุ่มเป็นก้อนแล้วมองผู้ที่นับถือศาสนาอื่นว่าเป็นพวกอื่นหรือไม่ก็เป็นศัตรูของเรานั้นเป็นเรื่องที่ไม่อาจอธิบายได้ง่ายๆ อย่างการฉวยเอาเมล็ดพอกผลไม่มาเป็นอาวุธ ศาสนานั้นเป็นเรื่องของความคิด ดังนั้นจะต้องมีอะไรบางอย่างในศาสนาที่เป็นตัวหล่อหลอมความคิดให้เกิดปรากฏการณ์ตามที่กล่าวข้างต้นขึ้น ในโลกตะวันตกนั้นมีนักวิชาการทางด้านศาสนศึกษาบางคนพยายามอธิบายปรากฏการณ์นี้โดยโยงไปหาข้อเท็จจริงบางอย่างที่เคยเกิดในศาสนาหลักของตะวันตกคือคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ตัวอย่างที่เกิดกับศาสนาคริสต์นี้อาจใช้เป็นอุทาหรณ์สำหรับเราซึ่งเป็นคนในยุคปัจจุบันในทุกศาสนาได้ นักวิชาการเหล่านี้ชี้ว่า ในการ

เผยแพร่อำนาจของศาสนาคริสต์นั้นแรกเริ่มเดิมทีศาสนา (โดยผู้นำสูงสุดของศาสนาหรือสมเด็จพระสันตะปาปาและองค์กรต่างๆในวาทีกัน) มีหลักความเชื่อที่ว่าสิ่งที่ศาสนาคริสต์สอนเท่านั้นจริง สิ่งทีศาสนาอื่นสอนเท็จ เมื่อมีขบวนการรีคาทอลิกเดินทางไปยังดินแดนใดให้เข้าใจว่าภารกิจหลักของตนคือการช่วยเปิดดวงตาของผู้ที่หลงผิดนับถือศาสนาอื่นให้เห็นแจ้งว่าแท้แล้วสิ่งที่ตนถืออยู่นั้นผิด ภายใต้วาทกรรมนี้ (ซึ่งนักวิชาการที่ศึกษาเรื่องนี้กำหนดคำเรียกว่าแนวคิดแบบ Exclusivism อันหมายถึงแนวคิดที่กันเอาศาสนาอื่น ๆ ออกจากอาณาเขตแห่งความถูกต้องที่ศาสนาคริสต์ครอบครองอยู่) บาทหลวงที่เดินทางไปสอนศาสนาในดินแดนต่างๆจะถูกหล่อหลอมให้เชื่อว่าศาสนาที่แท้จริงในโลกมีเพียงศาสนาเดียวเท่านั้น อาจเป็นไปได้ว่าเมื่อไปใช้ชีวิตในดินแดนไกลโพ้น บาทหลวงได้พบว่าศาสนาหรือลัทธิที่ผู้คนเหล่านั้นเชื่อถืออยู่บางอย่างก็มีเหตุผล แต่เนื่องจากเวลานั้นความเชื่อที่ว่าศาสนาอื่นล้วนผิดเป็นความเชื่อหลัก บาทหลวงเหล่านั้นจึงไม่อาจยอมรับศาสนาใดได้ หน้าที่ของบาทหลวงคือการพาผู้คนในดินแดนต่างๆออกมาจากเงามืดของความหลงผิด แนวคิดดังกล่าวนี้ดำรงอยู่นาน แต่ปรากฏว่าข้อมูลจริงที่บรรดานักสอนศาสนาพบในดินแดนที่ตนเองไปเผยแพรศาสนาคริสต์ได้เพิ่มน้ำหนักให้แก่ความเป็นไปได้ที่ว่าศาสนาอื่นก็อาจจะสอนความจริงเช่นเดียวกับศาสนาคริสต์ การหล่อหลอมบาทหลวงที่สอนศาสนาคริสต์ให้เห็นว่าศาสนาอื่นล้วนไร้สาระนั้นทำให้บาทหลวงจำนวนไม่น้อยลำบากใจ เมื่อความรู้สึกเช่นนี้เกิดมากขึ้นจนถึงจุดหนึ่ง ล้ำกว่าวาทีกันก็เปลี่ยนแนวคิดจากเดิมที่ว่าศาสนาคริสต์เท่านั้นที่สอนความจริงมาเป็นว่าศาสนาอื่นก็อาจสอนความจริงได้ แต่ที่ศาสนาเหล่านั้นสอนความจริงเราต้องเข้าใจว่า “จริง” ในที่นี้หมายถึง “จริงตามที่ศาสนาคริสต์สอน” แนวคิดอย่างใหม่นี้เรียกกันในวงการศาสนศึกษาว่าแนวคิดแบบ Inclusivism ซึ่งหมายถึงแนวคิดที่เห็นว่าศาสนาอื่นก็อาจสอนความจริงได้บ้าง แต่ความจริงที่ศาสนาอื่นสอนนั้นเป็นความจริงย่อยที่อาจสงเคราะห์เข้าใจความจริงใหญ่ที่ศาสนาคริสต์สอน กล่าวอีกอย่างหนึ่งศาสนาคริสต์ยังคงเป็นศาสนาหลักที่สอนความจริงใหญ่ๆเกี่ยวกับมนุษย์และจักรวาลศาสนาอื่นอาจจะสอนความจริงบ้าง แต่จริงนั้นเป็นจริงอย่างที่ศาสนาคริสต์รับรอง โดยทำที่นี้เวลาที่บาทหลวงมองศาสนาอื่นที่มีอยู่ก่อนในดินแดนใหม่ที่ตนเองไปเผยแพรศาสนา บาทหลวงก็อาจยอมรับได้ว่าศาสนาเหล่านั้นอาจมีความดีอยู่บ้าง โดยที่ดีที่วานั้นหมายถึงบังเอิญสอนเรื่องที่ศาสนาคริสต์สอนอยู่แล้วเท่านั้นเอง

ท่าทีสองอย่างข้างต้นนั้นหากพิจารณาต่อเนื่องกันก็จะเห็นว่าเดิมท่าทีแบบ Exclusivism เป็นท่าทีที่แข็งกร้าวและไม่ยอมรับศาสนาอื่น ต่อมาท่าทีแบบ Inclusivism ค่อนข้างนุ่มนวลขึ้นโดยยอมรับศาสนาอื่นได้บ้าง แต่การยอมรับนั้นก็มีเงื่อนไขคือยอมรับให้เข้ามาเป็นส่วนย่อย (หรืออย่างที่ภาษาชาวบ้านเรียกว่ายอมให้เข้ามาเป็น “ลูกน้อง”) ของศาสนาคริสต์ ท่าทีหลังสุดนี้แม้จะอ่อนลงแต่ก็ยังยืนยันว่าศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่ดีที่สุดอยู่ตามเดิม ดูเหมือนว่าท่าทีสุดท้ายของศาสนาคริสต์นี้ก็เป็นท่าทีที่ศาสนาอื่นน่าจะจะมีเช่นเดียวกัน เมื่อพระสงฆ์ในพุทธศาสนาเดินทางไปเผยแพร

พุทธศาสนาในต่างประเทศ พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่เป็นพระธรรมทูตเหล่านั้นก็คงเชื่อว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนความจริงที่สุด สมัยหนึ่งพระสงฆ์อาจเข้าใจเหมือนกับที่บาทหลวงในยุคแรกๆ เข้าใจว่าศาสนาอื่นนั้นสอนความเท็จ ดังนั้นหน้าที่ของพระสงฆ์ก็คือช่วยเปิดดวงตาแห่งธรรมให้แก่คนเหล่านั้นเพื่อว่าพวกเขาจะรู้ว่าสิ่งที่ตนนับถืออยู่นั้นไม่จริง ต่อมาพระสงฆ์สมัยใหม่ก็อาจพอยอมรับได้ว่าสิ่งที่ศาสนาอื่นสอนนั้นจริงบ้าง แต่ความจริงนั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของความจริงที่พุทธศาสนาสอนอยู่แล้ว ทำทีในการทำความเข้าใจศาสนาของตนและศาสนาของผู้อื่นเช่นนี้นักวิชาการทางด้านศาสนศึกษาบางคนคิดว่าในท้ายที่สุดแล้วก็จะยังสามารถก่อให้เกิดปัญหาความกระทบกระทั่งระหว่างศาสนาอยู่ต่อไป นักคิดเหล่านี้เห็นว่าทศนะที่จะไม่ทำให้ศาสนาขัดแย้งกันนั้นจะต้องเป็นทศนะที่เห็นว่าศาสนาต่างๆ ล้วนแล้วแต่สอนความจริงเหมือนกัน ต่างกันเพียงภาษาที่ใช้สื่อสารความจริงนั้นเท่านั้น นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญคนหนึ่งของไทยคือท่านพุทธทาสภิกขุได้เสนอความคิดไปในแนวทางตามที่กล่าวข้างต้น โดยมีรายละเอียดบางอย่างที่เราจะลองพิจารณาต่อไปนี้

ประการแรก ท่านพุทธทาสเห็นว่า ความเข้าใจที่ว่าศาสนาในโลกมีสองแบบคือแบบที่สอนเรื่องพระเจ้ากับแบบที่ไม่สอนนั้นเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ท่านพุทธทาสกล่าวว่าถ้าเราพิจารณาส่งที่ศาสนาต่างๆ สอนอย่างลึกซึ้งแล้ว เราจะพบว่าศาสนาทั้งหลายสอนคล้ายกัน หรือไม่ก็สอนสิ่งเดียวกัน พระเจ้าที่ศาสนายูดาห์ คริสต์ อิสลาม และฮินดูสอนนั้นท่านพุทธทาสกล่าวว่ามี ความหมายสองแบบ แบบแรกเป็นความหมายอย่างที่ชาวบ้านในศาสนาเหล่านี้เข้าใจ อีกแบบหนึ่งคือความหมายอย่างที่พระศาสดาหรือปราชญ์ในศาสนาเหล่านี้เข้าใจ พระเจ้าตามความเข้าใจของชาวบ้านนั้นหมายถึงเทพองค์หนึ่งที่ตั้งสร้างโลกสร้างมนุษย์และสร้างสิ่งต่างๆ เทพองค์นี้มีรูปร่าง มีตัวตน มีอารมณ์ความรู้สึก อาจโกรธเกรี้ยวมนุษย์ได้ในบางเวลา และอาจรักใคร่มนุษย์ที่อ่อนน้อมตนเหมือนผู้ใหญ่ที่เอ็นดูเด็กที่แสดงความเคารพตน เป็นต้น ส่วนพระเจ้าตามที่พระศาสดาหรือปราชญ์ในศาสนาเหล่านี้เข้าใจหมายถึงสภาวะอันเป็นนามธรรมปราศจากตัวตนให้เห็นอะไรสักอย่างที่เป็นต้นกำเนิดสรรพสิ่งและคอยดูแลจัดการให้สิ่งต่างๆ ดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบและมีหลักเกณฑ์ ท่านพุทธทาสตั้งข้อสังเกตว่า สิ่งต่างๆ ในจักรวาลนั้นดำเนินไปอย่างเป็นระเบียบ มีแบบมีแผน เช่น โลกเรามีฤดูกาลที่แน่นอน เมื่อถึงเวลา ฤดูกาลนั้นๆ ก็จะแวะเวียนผ่านมา อาจมีความผิดเพี้ยนบ้าง แต่โดยภาพรวมปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในโลกนั้นเป็นระเบียบสม่ำเสมอ ความเป็นระเบียบเกิดลอยๆ ไม่ได้ จะต้องมียะไรสักอย่างจัดการให้เป็นไปเช่นนั้น พระเจ้าในศาสนาเทวนิยมตามทศนะของท่านพุทธทาสคืออะไรบางอย่างที่ทำหน้าที่อยู่เบื้องหลังการเกิดมีขึ้นของสรรพสิ่งในจักรวาลและการที่สิ่งเหล่านี้ดำเนินไปอย่างเป็นระบบระเบียบอย่างที่เห็นนั้น ส่วนพระเจ้าอย่างที่ เป็นเทพเจ้าองค์หนึ่งนั้นท่านพุทธทาสกล่าวว่าจะเกิดจากจินตนาการของมนุษย์สมัยโบราณที่ไม่เข้าใจปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเช่นฟ้าร้องฟ้าผ่า เลยสร้างเรื่องราวว่ามีเทพเจ้าอยู่เบื้องหลัง

ปรากฏการณ์เหล่านี้ ต่อมาเทพเจ้าบางองค์ที่มนุษย์จินตนาการขึ้น ได้ถูกยกให้อยู่เหนือเทพองค์อื่น เทพองค์นี้ก็คือพระเจ้า ข้อสังเกตของท่านพุทธทาสนั่นค่อนข้างสอดคล้องกับสิ่งที่นักมานุษยวิทยา ได้ศึกษาแล้วเขียนเป็นหนังสือหรือรายงานทางวิชาการเอาไว้ มนุษย์ยุคบรรพกาลนั้นยังหลงเหลือ อยู่ในโลกในที่บางแห่ง เมื่อนักวิชาการเหล่านี้เข้าไปศึกษาชีวิตของพวกเขา ก็พบว่าความเชื่อเรื่อง เทพเจ้าหรืออำนาจเร้นลับในหมู่คนเหล่านี้เกิดจากความกลัวและความไม่เข้าใจปรากฏการณ์ทาง ธรรมชาติเป็นหลัก จากข้อมูลนี้ทำให้เรานูมานได้ว่าที่มาของความเชื่อเรื่องพระเจ้าแบบที่เป็นเทพ นั้นก็น่าจะมาจากปัจจัยแวดล้อมเช่นเดียวกันนี้

จะอย่างไรก็ตาม การที่มนุษย์ที่ไม่เข้าใจธรรมชาติและกลัวปรากฏการณ์อันน่ากลัวตาม ธรรมชาติจากนั้นก็สร้างภาพของพระเจ้าขึ้นเพื่อกราบไหว้อ้อนวอนให้ตนเองหายหวาดกลัวนั้น ไม่ได้หมายความว่าพระเจ้าจะไม่จริง เพราะพระเจ้าอาจมีจริงในลักษณะตามที่ชาวบ้าน จินตนาการนั้น (โดยที่พวกเขาไม่เคยเห็น) หรือในลักษณะอื่นที่ไม่ใช่ในลักษณะที่มนุษย์ จินตนาการขึ้น ท่านพุทธทาสกล่าวว่าพระเจ้าแบบที่ชาวบ้านเข้าใจนั้นยากที่จะอธิบายว่ามีอยู่จริง และจำเป็นอย่างไรต่อการมีอยู่และเป็นไปของจักรวาล แต่พระเจ้าอย่างที่เป็นนามธรรมซึ่งอยู่ เบื้องหลังการมีอยู่และเป็นไปของสิ่งต่างๆในจักรวาลนั้นอาจอธิบายได้ว่าเป็นสิ่งจำเป็น เพราะหาก ไม่เชื่อเรื่องนี้เราก็จะไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติในจักรวาลได้เลย ทัศนะของ ท่านพุทธทาสนี้ค่อนข้างสอดคล้องกับแนวคิดของปราชญ์ในทางศาสนาในอดีตหลายคน เช่น ท่านอะไควนัส นักปราชญ์ชาวคริสต์สมัยกลาง เป็นต้น

ท่านพุทธทาสเสนอความเห็นต่อไปว่า สิ่งที่ทำหน้าที่เป็นเหตุผลหรือคำอธิบายว่าทำไมสรรพสิ่ง ในจักรวาลจึงมีขึ้นได้และทำไมจึงมีอยู่ในสภาพเช่นนั้นตามที่กล่าวมาข้างต้นก็มีอยู่ในคำสอนของ ศาสนาแบบอเทวนิยม (ตามการจัดของระบบการศึกษาศาสนากระแสหลักที่ใช้กันอยู่ทั่วโลกที่ได้ แบ่งศาสนาออกเป็นสองแนวหลักๆคือแนวเทวนิยมและอเทวนิยม) ด้วยเช่นกัน ท่านยกตัวอย่างว่า ในพุทธศาสนานั้นมีการกล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมนิยาม” ซึ่งท่านตีความว่าได้แก่กฎธรรมชาติ สิ่ง ที่พุทธศาสนาเรียกว่ากฎธรรมชาตินั้นหมายถึงสิ่งที่มีอยู่อย่างหนึ่ง ทว่าเป็นนามธรรม ปราศจาก ตัวตนให้สังเกตเห็นด้วยประสาทสัมผัส สิ่งนี้แหละที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลให้สิ่งต่างๆในธรรมชาติ ดำเนินไปอย่างที่เป็นนั้น แล้วท่านพุทธทาสก็สรุปว่าธรรมนิยามที่พุทธศาสนากล่าวถึงนี้ ดูไม่แตกต่างจากพระเจ้าที่เป็นนามธรรมที่สอนในศาสนาคริสต์เป็นต้นเลย

การตีความของท่านพุทธทาสนี้ทำให้เกิดพัฒนาการในเรื่องการเข้าใจคำสอนของศาสนาไปอีก ขั้นหนึ่ง คือขั้นที่เลยไปจากขั้น Inclusivism ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ในทางตะวันตกนั้น มีนักคิด ในทางปรัชญาศาสนาบางคนเสนอความคิดว่าเราควรที่จะพัฒนาความคิดในเรื่องการเข้าใจคำสอน ของศาสนาไปอีกขั้นหนึ่ง ขั้นที่ว่านี้นักปรัชญาผู้เสนอความคิดเรียกว่าขั้น Pluralism อันหมายถึง ความคิดที่เห็นว่าศาสนาต่างๆต่างก็สอนความจริงตามแบบของตน ความจริงมีหลายแบบ ศาสนาพุทธ

ก็สอนความจริงแบบหนึ่ง ศาสนาคริสต์ อิสลาม และฮินดูก็สอนความจริงอีกแบบหนึ่ง ความจริงแต่ละแบบเหล่านี้ไม่ได้ขัดแย้งกันเพราะเป็นของคนละอย่าง ตามที่ขณะนี้พระเจ้าแบบที่ศาสนาเทวนิยมสอนก็มีจริง หลักการของพุทธศาสนาที่สอนว่าไม่มีพระเจ้าก็จริง *จริงในที่นี้หมายถึงสามารถนำพาชีวิตผู้ที่เชื่อเช่นนั้นไปสู่จุดหมายปลายทางที่ศาสนาต้องการได้* คนที่เชื่อพระเจาก็ได้รับประโยชน์จากความเชื่อนั้น คนที่เรารู้ว่าเป็นคนดีมากๆ เช่นมหาตมา คานธีก็เชื่อว่ามิพระเจ้า ส่วนคนที่เป็นชาวพุทธเมื่อไม่เชื่อเรื่องพระเจาก็ได้รับประโยชน์จากความเชื่อบางอย่างที่พุทธศาสนาสอนซึ่งไม่เกี่ยวกับการมีพระเจ้าเลย เช่นความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม เรามีคนดีไม่น้อยในโลกที่ไม่เชื่อเรื่องพระเจ้า เช่นพระสงฆ์ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบทั้งหลายในสังคมไทย สรุปความคือความเชื่อเรื่องพระเจาก็จริง เพราะสามารถสร้างคนดีได้ ในขณะที่ความเชื่อที่ไม่มีพระเจาก็จริง เพราะสามารถทำคนดีให้เกิดขึ้นในโลกได้ หากเราเข้าใจความจริงของศาสนาแบบนี้ ความวิวาทบาดหมางระหว่างศาสนาก็จะไม่มี

ความจริงที่นักคิดผู้เสนอแนวคิดแบบ Pluralism กล่าวถึงนั้นเป็นความจริงอย่างที่ปรัชญาเรียกว่า “ความจริงเชิงปฏิบัติ” (Practical Truth) การเข้าใจความจริงแบบนี้ค่อนข้างจะไม่ใช่เป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป เพราะเวลาที่เรากล่าวว่าอะไรจริง เรามักหมายความว่ามันเป็นเช่นนั้นอย่างนั้น ไม่ได้หมายความว่ามันก่อให้เกิดผลอย่างนั้นอย่างนั้น การเข้าใจความจริงที่คนทั่วไปเข้าใจนั้นจะไม่อาจยอมรับการยืนยันที่ขัดแย้งกันว่าจริงทั้งคู่ เช่นฝ่ายศาสนาเทวนิยมบอกว่ามีพระเจ้า ฝ่ายศาสนาอเทวนิยมบอกว่าไม่มี สองฝ่ายนี้จะต้องมีฝ่ายหนึ่งผิด อีกฝ่ายถูก จะถูกทั้งคู่ไม่ได้ เพราะจะต้องเป็นความจริงอย่างใดอย่างหนึ่งว่าในจักรวาลนี้มีพระเจ้าหรือไม่มีพระเจ้า จะจริงทั้งคู่คือในจักรวาลนี้มีและไม่มีพระเจ้าพร้อมกันไม่ได้ เพราะคนทั่วไปเข้าใจความจริงแบบนี้ ข้อเสนอของแนวคิดแบบ Pluralism จึงฟังดูไม่ดีนัก อันที่จริง หากต้องการพูดเช่นนั้นก็อาจใช้คำอื่นเช่นคำว่า “มีผลในการพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น” แทนคำว่า “จริง” ก็จะดีกว่า

ความจริงอย่างที่ท่านพุทธทาสเสนอนั้นเป็นความจริงในความหมายเดิม ดังนั้นเวลาที่ท่านพุทธทาสกล่าวว่าศาสนาทั้งหลายสอนความจริงเหมือนกันเพราะในท้ายที่สุดแล้วศาสนาทั้งหลายก็สอนสิ่งเดียวกัน แต่ใช้คำสำหรับเรียกหรือสื่อสารต่างกันเท่านั้นเอง คนทั่วไปก็สามารถเข้าใจได้ จะอย่างไรก็ตาม ข้อยุ่งยากในการทำความเข้าใจสิ่งที่ท่านพุทธทาสเสนอก็คือ ผู้นับถือศาสนาโดยทั่วไปมีแนวโน้มที่จะเชื่อคำสอนทางศาสนาตามคัมภีร์ ถ้าเราเข้าใจคำสอนทางศาสนาตามตัวอักษร เป็นเรื่องยากมากที่จะยอมรับว่าสิ่งที่ศาสนาเราสอนจะตรงกับสิ่งที่ศาสนาของผู้อื่นสอน ท่านพุทธทาสเองก็เข้าใจปัญหานี้ ท่านจึงได้เสนอความคิดในการนับถือศาสนาที่สูงไปจากขั้นที่คนทั่วไปเข้าใจอยู่ ท่านเรียกขั้นนี้ว่า “ขั้นปราศจากศาสนา” อันหมายถึงความมีจิตใจที่เห็นว่าการยึดอยู่ในกรอบของศาสนาตนเท่านั้นจะยังเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาจริยธรรมในใจที่ลึกซึ้ง การนับถือศาสนาที่สมบูรณ์สูงสุดตามที่สนะของท่านพุทธทาสจะต้องบรรลุถึงขั้นปราศจากศาสนาที่

กล่าวมานี้ คนคิดตามทัศนะของศาสนานั้นมิได้หลายระดับ ตั้งแต่ระดับๆ ฟ้าอันหมายถึงคนที่ทำความดีเพราะเชื่อในสิ่งที่ศาสนาตนสอนอย่างเต็มที่ไปโดยไม่สนใจหรือมองเห็นคุณค่าของศาสนาอื่นจนถึงระดับที่สูงขึ้นเรื่อยๆ อันหมายถึงคนคิดที่นอกจากจะเห็นว่าศาสนาตนดีแล้วยังไม่รังเกียจเหยียดฉันท์หรือดูหมิ่นผู้ที่นับถือศาสนาอื่น สงครามศาสนาที่เคยเกิดมาในอดีตนั้นเกิดในหมู่คนที่นับถือศาสนาในระดับต้นๆ แม้ในศาสนาเดียวกัน เชื่อพระเจ้าองค์เดียวกัน นับถือศาสดาองค์เดียวกัน แต่ต่างนิกายกัน ความขัดแย้งถึงขั้นกลายเป็นสงครามก็ปรากฏให้เห็นได้ ศาสนานั้นมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าเป็นเสมือนดาบที่คมมากๆ ดาบที่คมนั้นช่วยให้เราตัดสิ่งที่ต้องการตัดได้อย่างง่ายดาย แต่ในเวลาเดียวกัน ดาบที่คมนั้นยิ่งคมเท่าใดก็ยิ่งเป็นสิ่งที่เราจะต้องระมัดระวังเวลาหยิบจับ เพราะดาบนั้นอาจบาดผู้อื่นที่อยู่ใกล้ๆ เราหรือแม้แต่ตัวเราเองได้ สิ่งที่ท่านพุทธทาสเสนอนั้นว่าไปแล้วก็คือศิลปะของการพัฒนาวิธีจับดาบที่คมกริบให้ค่อยๆ ไม่สามารถที่จะเป็นอันตรายแก่คนและผู้อื่นได้ วิธีที่ดีที่สุดที่จะทำให้ดาบคมนั้นไม่ก่ออันตรายอาจมิได้หลายอย่างเช่น ใส่ฝักเอาไว้ การใส่ฝักเอาไว้เปรียบได้กับการเก็บความเคารพศรัทธาในศาสนาของตนเอาไว้ข้างในเมื่อต้องติดต่อสัมพันธ์กับผู้ที่มีความเชื่อทางศาสนาแตกต่างไปจากตน เราจะไม่วิจารณ์ศาสนาอื่น เราจะไม่แสดงความเห็นต่อสิ่งที่ศาสนิกชนในศาสนาอื่นกระทำ วิธีการเช่นนี้อาจช่วยลดความขัดแย้งทางศาสนาได้มาก แต่ดาบเท่าที่ยังมีดาบอยู่ในมือ ดาบนั้นก็อาจถูกชักออกมาจากฝักได้เสมอในบางสถานการณ์ วิธีการที่ท่านพุทธทาสเสนอนั้นคือวิธีที่ปลอดภัยมากกว่านั้น วิธีที่ว่านี้ คือสลายดาบที่เป็นวัตถุให้กลายเป็นนามธรรมในใจเสีย ดาบที่อยู่ในใจนั้นบาดใครไม่ได้ และดาบชนิดนี้จะเป็นสิ่งสากลสำหรับทุกคน ใครมีดาบอันวิเศษนี้จะเป็นคนที่มีจิตใจนุ่มนวล สงบ ทำร้ายใครไม่ได้ รักเพื่อนมนุษย์ และอยู่ที่ใดก็มีแต่จะช่วยนำแสงสว่างแห่งความดีไปให้ นี่ก็คือศิลปะขั้นสมบูรณ์สุดยอดของการพกพาดาบอันได้แก่การปราศจากดาบ แนวคิดเรื่อง “ไร้ศาสนา” ที่ท่านพุทธทาสเสนอมิใช่เรื่องที่ลึกซึ้ง สมควรที่เราจะช่วยกันศึกษาไตร่ตรองแล้วนำมาใช้ในชีวิตรจริง เมื่อถึงขั้นนั้น ศาสนาจะเป็นสิ่งช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของเราอย่างสมบูรณ์ไม่มีที่ติ ซึ่งภาวะเช่นนี้น่าจะเป็นสิ่งที่หัวใจของศาสนาต่างๆ ต้องการเมื่อแรกที่ศาสนาทั้งหลายกำเนิดขึ้นในโลก ◉

บรรณานุกรม

- กรุณา และ เรืองอุไร กุศลาลัย, แปล. *คีตัญชลี*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ กมลากร, ๒๕๒๔.
- กรุณา กุศลาลัย, แปล. *มหาภารตะ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๔๑.
- _____, แปล. *ข้าพเจ้าทดลองความจริง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๕.
- จันทน์ ท่องประเสริฐ, แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีจีน*. ๕ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๒.
- _____, แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเดีย*. ๓ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๕.
- _____, แปล. *บ่อเกิดลัทธิประเพณีญี่ปุ่น*. ๔ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๑๖.
- ประสาน ต่างใจ. *จิตกับจักรวาล*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คปไฟ, ๒๕๑๘.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. *ทรรศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- _____. *ทรรศนะทางการเมืองของท่านพุทธทาสภิกขุ*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๕.
- _____. *ธรรมรัฐ-ธรรมราชา*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- พจนานันท์ สันติ, แปล. *วิถีแห่งเต๋า*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๒๒.
- _____, แปล. *บันทึกของกฤษณมูรติ*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.
- _____, แปล. *ขุนเขาเยือก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.
- _____. *โพธิสัตว์ธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๑๗.
- _____. *ขลุ่ยไม้ไผ่*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๓๘.
- พุทธทาสภิกขุ. *พุทธศาสนาคืออะไร*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *อนัตตาของพระพุทธเจ้า*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *แก่นพุทธศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *นิพพาน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *คริสต์ธรรม พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *คู่มือมนุษย์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *เขียนมา ตอบไป*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *กรรมเหนือกรรม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

- _____. *พื้นฐานของชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- _____. *ความลับของชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.
- พระธรรมปิฎก. *พุทธธรรม*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- _____. *พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.
- พร รัตนสุวรรณ. *พุทธวิทยา*. ๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๑๐.
- _____. *พระพุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๘.
- ระวี ภาวิไล, แปล. *ศาสนา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, ๒๕๑๕.
- _____, แปล. *ปรัชญาชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กะรัต, ๒๕๓๐.
- สมภาร พรมทา. *พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. *พุทธศาสนานิกายเซน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____. *พุทธศาสนามหายาน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.
- _____. *พุทธศาสนากับปัญหาจริยศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๑.
- _____. *พุทธปรัชญา*. กรุงเทพมหานคร: โครงการตำรา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.
- _____, แปล. *ภควัทคีตา*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๒.
- _____, แปล. *ลำนํ้าเพลงชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จตุจักร, ๒๕๒๕.
- _____, แปล. *หนี่ชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จตุจักร, ๒๕๒๘.
- _____, แปล. *กวีนิพนธ์ของเรียวกัน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พุทธชาด, ๒๕๓๔.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. *พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน*. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.
- สุนทร ณ รั้งยี. *พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- _____. *ปรัชญาอินเดีย*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- สุวรรณ สถาอนันท์. *ภูมิปัญญาวิชาเซ็น*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๘.
- _____. *มนุษย์ที่ค้นในปรัชญาตะวันออก*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

- _____. *กระแสดารปรัชญาจีน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- เสฐียร โกเศศ. *ศาสนาเปรียบเทียบ*. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๓๐.
- เสฐียร พันธงชัย. *ศาสนาเปรียบเทียบ*. ๒ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิตยา, ๒๕๑๐.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก, แปล. *พุทธวจนะในธรรมบท*. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป, ๒๕๒๒.
- แสง จันทร์งาม. *ศาสนศาสตร์*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- Bowker, J, ed. *The Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Capra, F. *The Tao of Physics*. New York: Bantam Books, 1984.
- _____. *The Web of Life*. London: Flamingo, 1997.
- Davies, P. *God and the New Physics*. New York: A Touchstone Book, 1983.
- _____. *The Cosmic Blueprint*. New York: Simon and Schuster, 1989.
- _____. *The Last Three Minutes*. New York: Phoenix Books, 1997.
- _____. *The Mind of God*. New York: Simon and Schuster, 1991.
- Hawking, S. *A Brief History of Time*. New York: Bantam Books, 1988.
- Kolakowski, L. *Religion*. London: Fontana Books, 1982.
- Radhakrishnan, S. *Indian Philosophy*. 2 vols. London: Unwin, 1960.
- Yutang, L. *The Wisdom of Confucius*. New York: The Modern Library, 1966.
- Waley, A, tr. *The Analects of Confucius*. New York: Book-Of-The-Month Club, 1992.
- Weinberg, S. *The First Three Minutes*. New York: Basic Books, 1988.

